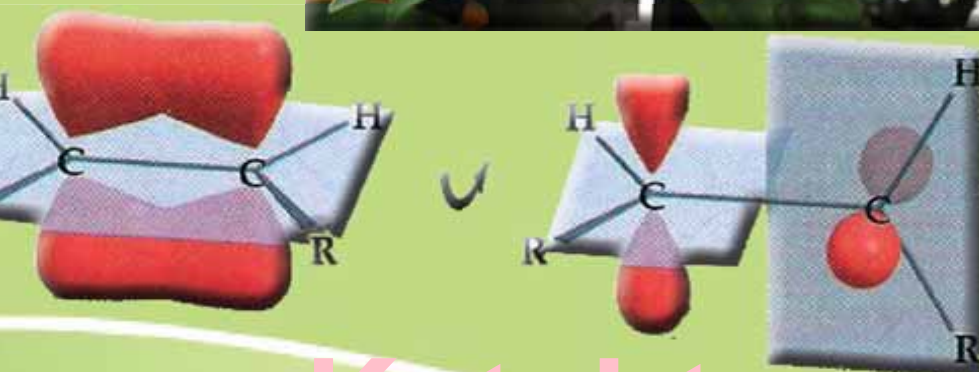

عضوي کيميا

دولسم ټولگی

Ketabton.com

د پوهنې وزارت

د تعلیمي نصاب د پراختیا، د بیوونکو
د روزنې او د ساینس د مرکز معینیت
د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي
کتابونو د تالیف لوی ریاست

عضوي کيميا

دولسم ټولگي

د چاپ کال: ۱۳۹۰ هـ. ش

ليکوالان:

پوهنډوی ډیپلوم انجینیر عبدالمحمد «عزیز» د کابل پوهنتون استاد.
مؤلف عتیق احمد شیرازی د کیمیا د څانګې علمي غړی
پوهنپار محمد انور شریفی د پروان د لوړو زده کړو د مؤسسي استاد
علمي ایدیت:
پوهنډوی ډیپلوم انجینیر عبدالمحمد «عزیز» د کابل پوهنتون استاد.

د ژبې ایدیت:

مؤلف اقامحمد کرندی خوربانی د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسی کتابونو د تالیف د لوی ریاست علمي اوسلګی غړی.

دیني، سیاسي او کلتوري کمیټه:

ډاکټر عطاء الله واحدیار د پوهني وزارت ستر سلاکار او د نشراتو رئیس.
حبيب الله راحل د تعلیمي نصاب په ریاست کې د پوهني وزارت سلاکار.
مؤلف قاری میل آقا «متقي» د اسلامي زده کړو څانګې علمي غړی
د څارني کمیټه:

ډکټر اسدالله محقق د تعلیمي نصاب د پراختیا، د بنوونکو د روزني او د ساینس مرکز معین
ډکټر شیر علي ظریفی د تعلیمي نصاب د پروژې مسوول
د سر مؤلف مرستیال عبدالظاهر گلستاني د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی رئیس

کمپوز:

ربیع الله

طرح او ډیزاین:

حمید کریمی (سنجدره یی)، صفت الله مومند او محمد علي نظري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دا عزت د هر افغان دی

دا وطن افغانستان دی

هر بچی پي قهرمان دی

کور د سولې، کور د توري

د بلوڅو، د ازبکو

دا وطن د ټولو کور دی

د ترکمنو، د تاجکو

د پښتون او هزاره وو

پامریان، نورستانیان

ورسره عرب، گوجر دي

هم ايماق، هم پشه یان

براهوي دي، قزلباش دي

لکه لمر پر شنه آسمان

دا هیواد به تل ځلېږي

لکه زړه وي جاويدان

په سينه کي د آسيا، به

وايو الله اکبر وايو الله اکبر

نوم د حق مو دی رهبر

بسم الله الرحمن الرحيم

د پوهني د وزير پيغام گرانو ښوونکو او زده کوونکو،

ښووننه او روزنه د هر هېواد د پراختيا او پرمختګ بنسټ جوړوي. تعليمي نصاب د ښوونې او روزنې مهم توکي دی چې د معاصر علمي پرمختګ او ټولني د اړتياو له مخې رامنځته کېږي. څرګنده ده چې علمي پرمختګ او ټولنيزې اړتياوې تل د بدلون په حال کې وي. له دې امله لازمه ده چې تعليمي نصاب هم علمي او رښانه انکشاف ومومي. البته نه ښايي چې تعليمي نصاب د سياسي بدلونونو او د اشخاصو د نظريو او هيلو تابع شي.

دا کتاب چې نن ستاسو په لاس کې دی، پر همدې ارزښتونو چمتو او ترتيب شوی دی. علمي گټورې موضوعگانې پکې زياتې شوې دي. د زده کړې په بهير کې د زده کوونکو فعال ساتل د تدرسي پلان برخه گرځيدلې ده.

هيڅه من يم دا کتاب له لارښوونو او تعليمي پلان سره سم د فعالې زده کړې د ميتودونو د کارولو له لارې تدریس شي او د زده کوونکو ميندې او پلرونه هم د خپلو لوبو او زامنو په باکيفيته ښوونه او روزنه کې پرله پسې ګله مرسته وکړي چې د پوهنې د نظام هيلې ترسره شي او زده کوونکو او هېواد ته ښې برياوې ور په برخه کړي.

پر دې ټکي پوره باور لرم چې زموږ گران ښوونکي د تعليمي نصاب په رښانه پلي کولو کې خپل مسؤليت په رښتوني توګه سرته رسوي.

د پوهنې وزارت تل زيار کاږي چې د پوهنې تعليمي نصاب د اسلام د سپېڅلي دين له بنسټونو، د وطن دوستۍ، د پاک حس په ساتلو او علمي معيارونو سره سم د ټولني د څرګندو اړتياو له مخې پراختيا ومومي.

په دې ټکي کې د هېواد له ټولو علمي شخصيتونو، د ښوونې او روزنې له پوهانو او د زده کوونکو له ميندو او پلرونو څخه هيله لرم چې د خپلو نظريو او رښانه وړانديزونو له لارې زموږ له مؤلفانو سره د درسي کتابونو په لاسه تاليف کې مرسته وکړي.

له ټولو هغو پوهانو څخه چې د دې کتاب په چمتو کولو او ترتيب کې ښې مرسته کړې، له ملي او نړيوالو درنو مؤسسو، او نورو ملګرو هېوادونو څخه چې د نوي تعليمي نصاب په چمتو کولو، تدوين او د درسي کتابونو په چاپ او وېش کې ښې مرسته کړې ده، مننه او درناوی کوم.

ومن الله التوفيق

فاروق وردګ

د افغانستان د اسلامي جمهوريت د پوهنې وزير

مخ

لړليک

سرليک

- ۱ سربزه
- ۲ په عضوي مرکبونو کې د کيميايي اړيکو جوړېدل
- ۳ ۱-۱: د کاربن الکتروني جوړښت او د هغه انرژيکي سونې
- ۴ ۲-۱: د کاربن و لانس او د اړيکو جوړېدل
- ۷ هليپرلډيزيشن
- ۱۴ د لومړي څپرکي لنډيز
- ۱۵ د- لومړي څپرکي پوښتنې

دويم څپرکی

- ۱۸ د ماليکول جوړښت او فورمولونه
- ۱۹ ۱-۲ : ماليکولي فورمول
- ۲۲ ۲-۲ : جوړښتي فورمولونه
- ۲۳ ۳-۲ : د جوړښتيو فورمولونو د ليکلو لارې
- ۳۱ ۴-۲ : ايزومري (Isomers)
- ۳۳ د دويم څپرکي لنډيز
- ۳۴ تمرين او د دوهم څپرکي پوښتنې

درېم څپرکی

- ۳۶ د عضوي مرکبونو ډل بندي
- ۳۷ ۱-۳ : عمومي معلومات
- ۳۸ ۲-۳ : د هايډرو کاربنونو د ډلو ویشل
- ۳۹ ۳-۳ : په هايډرو کاربونو کې وظيفه يي ډلې
- ۳۹ ۴-۳ : د الکانونو هومولوگي سلسله
- ۴۰ ۳-۵ : عضوي مرکبونه او وظيفه يي ډلې (د هايډروکاربنونو مشتقات)
- ۴۲ ۳-۶ : عضوي مرکبونه د وظيفه يي ډلو سره
- ۴۸ ۲-د دريم څپرکي لنډيز
- ۴۹ د دريم څپرکي پوښتنې

څلورم څپرکی

- ۵۱ الکانونه او سايکلونونه
- ۵۲ ۴-۱ : الکانونه (Alkanes)
- ۶۴ ۴-۲ : کره نيزه مرکبونه (سايکلو الکانونه)
- ۶۹ د څلورم څپرکي لنډيز
- ۷۰ د څلورم څپرکي پوښتنې

مخ

لړ لیک

سر لیک

پنځم څپرکی

- ۷۲..... الکینونه او الکانینونه :
۷۳..... ۱-۰ : الکینونه
۸۲..... ۲-۰ : الکانینونه (Alkyne)
۸۸..... ۳-۰ : اسیلین
۹۲..... د پنځم څپرکي لنډیز
۹۳..... د پنځم څپرکي پوښتنې

شپږم څپرکی

- ۹۶..... اروماتیکي مرکبونه (Arenes)
۹۷..... ۱-۱ : د بنزین جوړښت
۱۰۰-۲ : د اروماتیک مرکبو نوم ایښودنه
۱۰۰-۳ : د اروماتیکو هایدروکاربنونو تعاملونه
۱۰۷-د شپږم څپرکي لنډیز
۱۰۸-د شپږم څپرکي پوښتنې او تمرین

اووم څپرکی

- ۱۱۰..... الکیل هالایدونه
۱۱۱..... ۱-۷ : الکیل هالایدونه
۱۱۸..... د اووم څپرکي لنډیز
۱۱۹..... د اووم څپرکي پوښتنې

اتم څپرکی

- ۱۲۱..... الکلونه او ایترونه
۱۲۲..... ۱-۸ الکلونه (Alcohols)
۱۳۷-۲-۸ ایترونه (Ethers)
۱۴۱..... د اتم څپرکي لنډیز
۱۴۲..... د اتم څپرکي پوښتنې

نهم څپرکی

- ۱۴۶..... الډیهایډونه او کیتونونه
۱۴۷..... ۹ : الډیهایډ او کیتون (د کاربونیل ډگروپ مرکبونه)
۱۴۷..... ۱-۹ : الډیهایډونه
۱۵۹..... ۲-۹ : کیتونونه (Ketones)
۱۶۴..... د نهم څپرکي لنډیز
۱۶۵..... د نهم څپرکي پوښتنې

۱۹۷	لسم څپرکی	عضوي تيزابونه (کاربوکسلیک اسید)
۱۹۸		۱-۱۰ : عضوي تيزابونه
۱۷۶		۲-۱۰ : مخي مهم کاربوکسلیک اسیدونه
۱۸۲		د لسم څپرکي لنډيز
۱۸۳		د لسم څپرکي پوښتنې
	یو لسم څپرکی	
۱۸۵		امینونه (Amines)
۱۸۶		۱-۱۱ : د امینونو جوړښت او تولکي
۱۹۷		۲-۱۱ : امیدونه (Amides)
۱۹۹		د یوولسم څپرکي لنډيز
۱۹۹		د یوولسم څپرکي پوښتنې
	دوولسم څپرکی	
۲۰۱		طبيعي پولي ميرونه
۲۰۲		۱-۱۲ : د طبيعي پولي ميرونو د لېندي
۲۰۵		۱- مونو سکرایډونه
۲۱۲		۲ : ډای سکرایډونه
۲۲۰		۲-۱۲ : پروټينونه
۲۲۰		۳-۱۲ : امینو اسیدونه (Amino acids)
۲۲۸		۴-۱۲ : ډای آکسي رابوز نوکلئوسید (D.N.A) او رابوز نوکلئیک اسید (R.N.A)
۲۳۱		دولسم څپرکي لنډيز
۲۳۱		د دوولسم څپرکي پوښتنې
	د یوولسم څپرکی	
۲۳۳		مصنوعي پولي ميرونه
۲۳۴		۱-۱۳ : جمعي پولي ميرونه
۲۴۰		۲-۱۳ : متراکم شوي پولي ميرونه (Condensation Polymers)
۲۴۲		۳-۱۳ : ساينس تکنالوژي او ټولنه
۲۴۳		۴-۱۳ : د مصنوعي پولي ميرونو په واسطه د هستوگني د چاپيريال ککړتيا
۲۴۷		د یوولسم څپرکي لنډيز
۲۴۷		د یوولسم څپرکي پوښتنې
۲۴۸		انځليکونه.....

سربزه

کاربن، خاتنه خپل خواص لري چې په طبيعت کې يې بيلابيل مرکبونه منځته راوړي دي. دهغه مرکبونه په طبيعت کې ډېر دي چې يوي ځانگړې برخې ته يې په کيميا کې اختصاص ورکړی شوی دی، او هغه له عضوي کيميا څخه عبارت ده. عضوي کيميا د کيميا يوه برخه ده چې له هايډروکاربونونو او دهغه له مشتقاتو څخه بحث کوي.

هايډروکاربنونه او دهغه مشتقات په ننني صنعت کې اساسي رول لري. درملونه، رنگونه او اوسني نور عصري سامان آلات له عضوي مرکبونو څخه تشکيل شوي دي.

د دولسم ټولگي کيميا دعضوي کيميا يوه برخه ده او هغه مرکبونه تر مطالعې لاندې نيسي چې له کاربن او هايډروجن څخه تشکيل شوي وي يعنې هايډروکاربنونه او د هغو مشتقات دي.

د دولسم ټولگي کيميا 13 څپرکي لري چې لومړی څپرکی يې په عضوي مرکبونو کې د کيميايي اړيکو تشکيل روښانه کوي.

دويم څپرکی ماليکولي جوړښت او فورمولونه وړاندې کوي. درنم څپرکی د عضوي مرکبونو د طبقه بندي په هکله دی. څلورم څپرکی الکانونه او سايلکلو الکانونه تشریح کوي.

پنځم څپرکی الکين او الکانين، شپږم څپرکی اورماتيک مرکبونه، اووم څپرکی الکل هلايدونه، اتم څپرکی الکلونه او ايترونه، نهم څپرکی د الډهايډونو او کيتونونو په هکله معلومات وړاندې کوي.

په همدې ډول لسم څپرکی عضوی تيزابونه، يوولسم څپرکی امينه، د دولسم څپرکی طبيعي پولي ميرونه او ديارلسم څپرکی مصنوعي پولي ميرونه توضیح کوي.

د هر څپرکي مطلبونه حياتي خوا وي لري او د هر څپرکی د تدریس اساسی موخې دادې چې په دی برخې کې د زده کوونکو د زده کړې کچه لوړه شي او د خپل ژوندانه په بيلابيلو برخو کې د زده کړې له مطلبونو څخه گټه واخلي او هم په صنعتي مسایلو کې لاسرسی ولري.

د هر څپرکي په پيل کې د زده کړې موخې د پوښتنو په بڼه طرحه شوي دي او د هر څپرکي په پای کې د څپرکي لنډيز ليکل شوی دی چې زده کوونکي له مفاهيمو او د زده کړې له ميتود څخه ښه گټه واخلي.

په همدې ډول دهر څپرکي له لنډيز وروسته تمرين او نه حل شوي پوښتني طرح شوي دي چې زده کوونکي يې په خپله حل کړي چې د اړوند څپرکي د مطالبو په زده کړه کې ورسره مرسته وکړي.

هر څپرکی په ساده او عام فهمه کلموسره ليکل شوی دی.

د څپرکو دمتونو په منځ کې عملي او نظريي فعاليتونه هم راځلي دي چې زده کوونکي يې په خپله د ښوونکي په مرسته په ډله یز او يوکسيز ډول سرته ورسوي او دغه فعالونه له زده کوونکو سره لا زياته مرسته کوي.

په عضوي مرکبونو کې د کیمیايي اړیکو جوړیدل

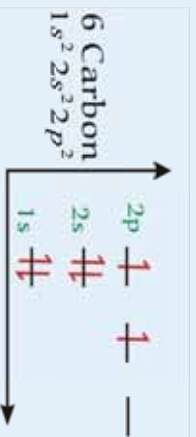
د کاربن د مرکبونو شمیر دومره زیات دی چې د کیمیا د علم یوه مهمه برخه د دې عنصر مرکبونه څانګړي شوي ده او هغه علم چې کولای شو د هغه په واسطه د کاربن او هایدروجن مرکبونه او د هغوی مشتقات تر څپرني لاندې ونیسو ، د عضوي کیمیا په نوم یادیږي .

په صنعت کې د عضوي کیمیا د پېژندنې او اهمیت ، دې رقمونو ته پام وکړئ: یو کال په فرانسه کې د عضوي مرکبونو د خرڅونو عايد په 1995 کال کې یوسلو پنځه اټیا میلیارده (18500000000) فرانکو ته رسيدلی دی ؛ په داسې حال کې چې د دوره یي جدول د ټولو عنصرونو له غیر عضوي موادو (معنې) کلنۍ خرڅونه یوازې دوه پنځوس 52 میلیارده فرانکه ده . پر دې بنسټ د عضوي مرکبونو د خواصو پېژندنه او نوم ایښودنه له څانګړي اهمیت څخه برخمنه ده . دعضوي مرکبونو دپېژندنې لپاره د اړیکو پېژندنه بنسټيز رول لري ؛ نو باید پوره شو چې اړیکه څه ده ؟ د اړیکو د جوړېدو لامل څه دی ؟ د اړیکو ډولونه کوم دي ؟ د دې څپرکي په مطالعه به په عضوي مرکبونو کې د کیمیايي اړیکو په اړه معلومات حاصل کړئ .

1-1: د کاربن الکتروني جوړښت او د هغه انرژيکي سويي

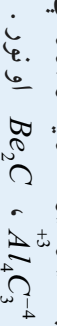
کاربن د $1s^2 2s^2 2p^2$ الکتروني جوړښت لرونکی دی ، د هغه د مرکبونو شمیر ډیر او د اهمیت لرونکي دی چې د عضوي کیمیا یوه مهمه برخه یې جوړه کړې ده. په 1880 کال کې د 1200 په شمیر عضوي مرکبونه او په 1998 کال له 20 میلیونو څخه زیات عضوي مرکبونه لاس ته راوړل شوي دي . په دې نوموړو شمیر د عضوي مرکبونو کې د کاربن اتومونه د C^{4+} د ایون په بڼه شتون نه لري ؛ خو په عمومي ډول کولای شو وو ایو چې په دې ټولو مرکبونو کې د کاربن اتوم د تحریک په حالت دی او الکتروني جوړښت یې $1s^2 2s^1 2p^3$ دی.

د کاربن د اتوم د ولانسی الکترونونو د انرژۍ د سويي د یاگرام په (1-1) شکل کې ښودل شوي دی :

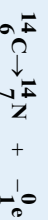
1 - 1 شکل د کاربن د اتوم د انرژيکي سويو دیاگرام

په ځینو غیر عضوي مرکبونو کې کولای شئ چې کاربن اتوم د C^{4-} په بڼه وگورئ ؛ د بیلاګي په ډول :

په عمومي ډول د کاربن اتومونه کو ولانسی اړیکه لري، چې ډیر زیات اوږد زنځیرونه او یا لویې او کوچنۍ کړۍ یې جوړې کړې دي ،په دې زنځیرونو او یا کربو کې د کاربن د اتومونو ترمنځ یوه گونې ، دوه گونې یا درې گونې اړیکې لیدل کېږي ؛ خو دهغه 1.5 اړیکه هم لیدل شوې ده چې د اړیکه کیدای شي په بنزین کې د ریزونانس په حالت کې ولیدل شي ، د کاربن - کاربن د اړیکې انرژي $E(C-C) = 360 \text{ Kjoule/mol}$ ده.

طبیعي کاربن د دوو ایزوتوپونو ^{12}C او ^{13}C لرونکی دی چې په طبیعت کې د هغوی د خپریدو سلنه په ترتیب سره %98.89 او %0.11 ده؛ خو په طبیعت کې ^{14}C هم شته دی چې د اتومسفییر په لوړو طبقو کې چې د لاندې هسته یې تعاملونو په پایله کې جوړېږي، شتون لري: $^{14}N + ^1_0n \rightarrow ^{14}C + ^1_1H$ د ^{14}C د نیم عمر اوږدوالی 5568 کاله دی او د β^- ذرو د وتلو په پایله کې په نایټروجن تبدیلېږي:

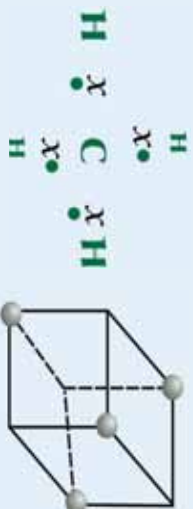
د ژوندیو موجوداتو په عضوي مرکبونو کې ^{14}C او ^{12}C د تعادل په حالت کې شتون لري او د هغو د تعادل نسبت $\frac{^{14}C}{^{12}C} = 10^{-12}$ او ثابت دی. که چیرې ژوندي موجودات چې په هغوی کې حیوانات او نباتات شامل دي ،له طبیعت

سره اړیکه پرې کړي ، پورتنۍ تعادلي نسبت گډوډه کېږي؛ نو د هغه د دې ځانگړتیا څخه د لرگو د شیانو ، انسانانو یا د حیوانانو د جسدونو د نیم عمر د اوږدوالي د ټاکلو لپاره چې له نن څخه 15 تر 30 زره کاله مخکې پورې پې ژوند کاوه ، د 10% سوچ سره کېدلی شي گټه واخستل شي .

2-1: د کاربن و لانس او د اړیکو جوړېدل :

په تعاملونو کې د کیمیايي عنصرونو د اټومونو د یوځای کېدو قوه او د اړیکو شمیر چې یو اټوم پې جوړولی شي ، د و لانس په نوم یا د ډیوري ؛ نو د کاربن و لانس به خوږوي ؟ تاسی کولای شې ، په ساده بڼه پورتنۍ پوښتنې ته د لیویس (Lewis) د سمبولونو او جوړښتونو پر بنسټ ځواب ورکړئ ؛ په دې جوړښت کې و لانسې الکترونونه په ټکو بنډول شوي دي ؛ خو دا چې کاربن څلور و لانسې الکترونه لري ؛ نو د هغه د لیویس سمبول په لاندې ډول لیکل کېږي :

(2-1) شکل د لیویس جوړښت او د کاربن فضايي جوړښت

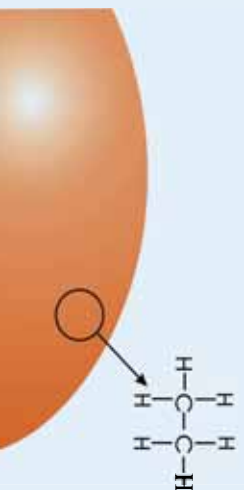
د اکتیت (octate) حالت د پوره کولو او و لانسې قشر د اته الکترونو کولو لپاره ، د کاربن اټوم بېله خپل څلور و لانسې الکترونونه نورو اټومونو او د کاربن د نورو اټومونو سره شریک کړي ، نو د کاربن و لانس څلور دی .
په ټولو عضوي مرکبونو کې د کاربن هر اټوم څلور اشتراکي اړیکې د کاربن د نورو اټومونو یا عنصرونو د اټومونو ؛ لکه: هایدروجن ، اکسیجن ، نایتروجن ، هلوجن او نورو سره جوړوي .
د عنصرونو د دوره یي جدول څخه په گټه اخیستنه د اکسیجن ، نایتروجن او هلوجن و لانس موزنل کېږي .
لاندې جدول د کاربن ځلی د نورو عنصرونو په منځ کې ښيي :

H																	He
Li	Be											B	C	N	O	F	Ne
Na	Mg											Al	Si	P	S	Cl	Ar
K	Ca	Sc	Ti	V	Cr	Mn	Fe	Co	Ni	Cu	Zn	Ga	Ge	As	Se	Br	Kr
Rb	Sr	Y	Zr	Nb	Mo	Tc	Ru	Rh	Pd	Ag	Cd	In	Sn	Sb	Te	I	Xe
Cs	Ba	La	Hf	Ta	W	Re	Os	Ir	Pt	Au	Hg	Tl	Pb	Bi	Po	At	Rn
Fr	Ra	Ac	Rf	Db	Sg	Bh	Hs	Mt	Ds	Rg	112	113	114	115	116		

(1 - 1) جدول د عنصرونو دوره یي جدول کې د کاربن ځلی .

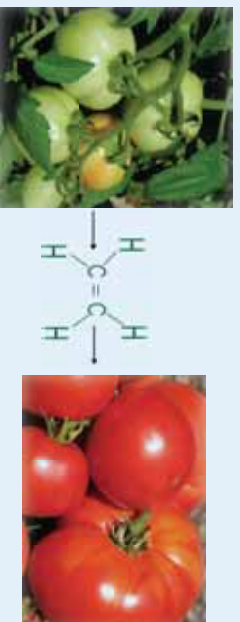

کاربن کولای شي چې د یوې گونې او دوه گونې او درې گونې اړیکو لرونکې وي ، چې په لاندې توگه روښانه کېږي :
 څرخنگه چې کاربن په خپل ولانسي قشر کې څلور ولانسي الکترونونه لري ؛ نو پر دې بنسټ د خپل اوکتیت د پوره کولو لپاره څلور نورو الکترونونو ته اړتیا لري ، د ایټان (C_2H_6) په مالیکول کې د کاربن هر اټوم د بل اټوم سره او د هایدروجن د درې اټومونو سره اړیکه لري. د کاربن د یو اټوم او د هایدروجن د یو اټوم ترمنځ یوه گونې اړیکه ترل شوې ده چې یوه ، یوه جوړه مشترک الکترونونه د هغوی ترمنځ شتون لري ، نچوم پوهان په دې باور دي چې د زحل سطحه ملیح ایټان جوړه کړي ده:

(1-3) شکل د زحل په سطحه کې د ملیح ایټان شتون

سربيره پردې کاربن او نور عنصرونه او د هغوی له ډلې نایټروجن ، اکسیجن او سلفر کولای شي د نورو اټومونو سره د اوکتیت د قاعدې په پام کې نیولو سره له یوې جوړې الکترونونو څخه زیات ، دوه جوړې الکترونونه (څلور الکترونه) سره شریک او دوه گونې اړیکه جوړوي ؛ د ایټیلین د مالیکول په ترکیب کې دوه اټومه کاربن او څلور اټومه هایدروجن برخه لري چې د کاربن - کاربن د اټومونو ترمنځ اړیکه دوه گونې ده ، هارمون فورله ایټیلین په جوړولو کې په ځانگړي توگه په روميانو کې شته دی چې د پخېدلو په وخت کې هغه ازادوي او د نورو روميانو د پخېدلو لامل گرځي ؛ نو پر دې بنسټ په کره کې د روميانو د پخېدلو لپاره د ایټیلین څخه گټه اخیستل کېږي :

(1-4) شکل رومي بانځان د ایټیلین سر چینه.

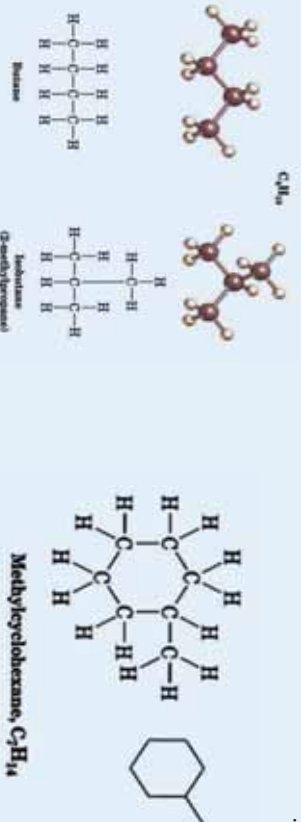
همدا رنگه د کاربن دوه اټومونه کولای شي چې درې گونې اړیکه جوړه کړي او درې جوړې الکترونونه یو له بل سره شریک کړي ؛ د بیاگي په ډول : د اسیتیلین په مالیکول کې د کاربن دوه اټومونو ترمنځ درې گونې اړیکه شتون لري ، د دې مرکب په مالیکول کې د کاربن دوه اټومونه او د هایدروجن دوه اټومونه برخه لري .
 د کان پټرنډني په څرغونو کې د کلسیم کارباید له تیرې څخه گټه اخستل کېږي ؛ داسې چې په کلسیم کارباید باندې اوبه ورزیاتوي د کارباید د جوړو د هایدرولیز په پایله کې اسیتیلین تر لاسه کېږي .

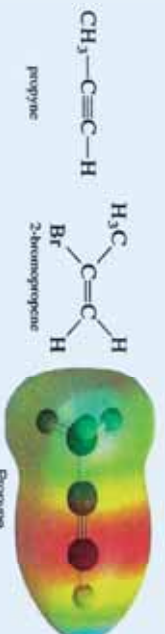
5-1 شکل دکانو پیتزئونکو اوسسی استیلین په خراؤونو کې د استیلین دکاڅکارول.

د کاربن د اتومونو د مهمو څانگرتیاوو څخه یو د زنځیر او تری زنځیر (کری) جوړول دی چې په هغوی کې کاربن- کاربن اتومونه یو له بل سره اړیکه لري. لاندې فورمولونه په عضوي مرکبونو کې زنځیري او کرېز کاربنې اسکلیپتیبې:

د نورو اتومونو ډلگه: د نایټروجن او آکسیجن د اتومونو پر خلاف ، د کاربن د اتومونو ډلگه پرله پسې ولې د کاربن – کاربن ډلگه د قوت ډلروالي لامل نشي کېدای.

په زنځیرونو او کرېو کې د کاربن اتومونه کولای شي چې د کاربن د نورو اتومونو او نورو عنصرونو د اتومونو سره دوه گونې او درې گونې اړیکې جوړې کړي ؛ د بېلگې په ډول:

د کاربن د اتومونو ډلگه د جوړېدو بیلابیلې طریقې د هغو مرکبونو او ډلو ذرات والي او شتون لامل گرځېدلی دی.

مثال: د فارم الیهاید (CH_2O) د مرکب د لیوس جوړښت ولیکئ؛

حل: په لوړې سرکې د ولانسې الکترونونو مجموعي شمیر محاسبه کړئ.

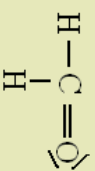
د هایدروجن هر اتوم یو ولانسې الکترون لري ، نو د هغه په دوه اتومو کې ، دوه ولانسې الکترونونه شته دی ؛ په همدې توگه د کاربن هر اتوم څلور ولانسې الکترونونه او یو اتوم اکسیجن شپږ ولانسې الکترونونه لري چې په دې مرکب کې ټول دولس (12) ولانسې الکترونونه شته دی ، د فارم الیهاید مرکب د مالیکول د جوړوونکو اتومونو د ولانسې الکترونونو

په پام کې نیولو سره، د دې مرکب د مالیکول تشکیلونکي اټومونه یو د بل سره نژدې کېږي، دلته کاربن چې مرکزي اټوم دی، په منځ کې ځای لری، په دې صورت کې ولایسي الکترونونه د دغو اټومونو یو له بل سره د نژدې کېدو لامل ګرځي او د لیوس قاعده تطبیق کېږي:

په پورتنی فورمول کې د لیکل شوو الکترونونو شمیر 12 عدده او د ولایسي الکترونونو شمیر هم د 12 عدده دی. کاربن دوه یو ګونې اړیکې او یوه دوه ګونې اړیکه لري او په مجموع کې څلور کولو لانت اړیکې یې جوړې کړي دي، که چېرې اړیکې د یو خط په واسطه وښیو؛ نو لاندې ساختماني فورمول حاصلېږي:

په دې فورمول کې دوه ګونې اړیکه د څلورو شریکو الکترونونو بڼه ښکاري ده چې د کاربن او اکسیجن ترمنځ تړل شوي ده؛ نو پر دې بنسټ او کتیت قاعده ترسره شوې ده.

مشق او تمرین وکړئ

د لاندې مالیکولونو د لیوس جوړښت رسم کړئ:

الف - کاربن ډای اکساید (CO_2) ، ب - کاربن تترا کلوراید (CCl_4) ج - اونیام (NH_3)

۳-۱. هایبریدایزیشن (Hybridization)

څرنگه چې په پورتنیو کربون کې مطالعه شول، د کاربن اټومونه یوه ګونې، دوه ګونې او درې ګونې اړیکې جوړولای شي؛ نو باید پوه شي چې څرنگه دا اړیکې جوړېږي؟ د اوربیتالونو کوم ډولونه د هغوی په جوړېدو کې ونډه اخلي؟ د دې پورتنیو پوښتنو د ځوابونو په خاطر، هایبرید شوي اوربیتالونه مطالعه کوو.

په یوناني ژبه کې د هایبرید (Hybrid) کلمه دویني د اختلاط په معناه؛ یعنې هغه نسل چې د دوو بیلا بیلو نسلونو څخه حاصل شوي دی، د امتراج یا ګډوډ کېدو مفهوم رسوي، په دې ځای کې د دوو یا څو بیلا بیلو اټومونو د اوربیتالونو د اختلاط څخه منظور دادی چې دوه یا څو نوي هایبریدي اوربیتالونه منځته راوړي.

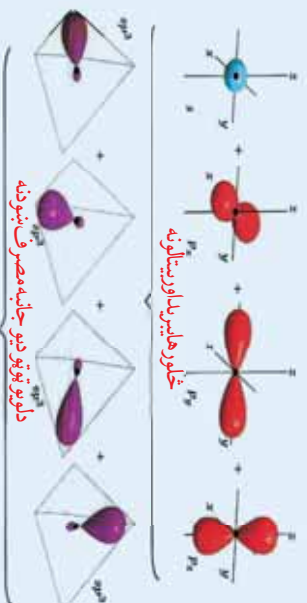
د کیمیايي عنصرونو د اټومونو ولایسي الکترونونه کولای شي چې په s ، p ، او d اوربیتالونو کې شتون ولري؛ نو په دې صورت کې ټول نوموړي اوربیتالونه یو شان ارزښت نه لري. او د هغوی اړیکې هم د یو شان ارزښت څخه برخمنې نه دي؛ لکن څیړنو په ثبوت رسولي دي چې په مالیکولونو کې د هغوی مرکزي اټومونه د بیلا بیلو ولایسي الکترونونو (s ، p ، d ، ...) لرونکي دي او د اړیکو له کبله یو ډول ارزښت لري، دا مطلب د علمو هر یو Cleyster او Panning په واسطه روښانه شوی دی، نوموړو علمو وړاندوینه کړې ده: هغه اوربیتالونه چې د لرژې له کبله ډیر

اختلاف ونه لري او په عين اصلی قشر کې د اټومونو په وروستيو قشرونو کې ځای لري ، هغوی د لومړنيو شمېرو سره سم يو له بل سره يوځای Hybridization کېږي او د خپلو لومړنيو شمېرو په اندازه هيلبريد شوي اوربیتالونه توليدوي چې په يوشان اثر کې سطحه کې شتون لري او دعین الکتروني روښخي جوړښت لرونکي دي ، دا اوربیتالونه د اړيکې د جوړېدو په لور کښ او دهغوی ننوتل اعظمي وي ، د اړيکو د جوړېدو زمينه مساعليږي . د اټومي اوربیتالونو د هيلبريدښتن کېدو په پيل کې يوه اندازه انرژي په مصرف رسيدلې ده ، پر دې بنسټ داسې اوربیتالونه بې ثباته په نظر راځي ؛ خو د اړيکې د جوړېدو په وخت کې دا انرژي له لاسه ورکوي او اړونده ثبات حاصلوي .

که څه هم د کاربن اټوم پم اړيکې دوه طاقته الکترونونه په خپل ولاسي قشر کې لري ؛ خو څلور اړيکې د هيلبرو جن د اټومونو سره تړلې شي ؛ په دې معنا چې د کاربن اټوم خپل څلور نیم وگ شوي اوربیتالونه د اړيکو په جوړېدو کې د هيلبرو جن د اټوم سره په کاروي ، د کاربن د څلورو اړيکو د جوړېدو د روښانه کولو لپاره د اړيکو د جوړېدو تيوري ښکاره کوي چې د کاربن څلور ولاسي الکترونونه چې په ($2s, 2p$) اوربیتالونو کې شتون لري ، يو بل سره مخلوط شوي او د څلورو الکتروني اوربیتالونو د جوړېدو لامل شوي کوم چې دعین شکل او انرژي لرونکي دي .

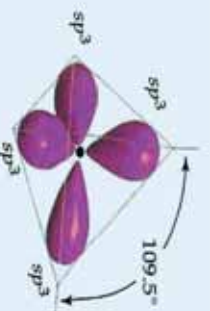
sp^3 هايبريديزيشن : د کاربن اټومونه په مستوي هيلبرو کاربنونو کې دا ډول هايبريديزيشن لري او داسې منځ ته راځي چې د s يو اوربیتال او د p درې اوربیتالونه د انرژي د جنب په پايله کې يو له بل سره مخلوطېږي او د sp^3 څلور هايبريد شوي اوربیتالونه جوړوي چې څلور ووجهي راسونو ته مخامخ دي او دهغوی تر منځ زاويه 109.5° درجې ده ، دا هايبريديزيشن کېدای شي چې په CH_4 ، CCl_4 او په نورو ماليکولونو کې وليدل شي په sp^3 هايبريديزيشن کې د s برخه $\frac{1}{4}$ او د p برخه $\frac{3}{4}$ ده لکه :

(1 - 6) شکل sp^3 هايبريد

د هايبريديزيشن ټولونو د ډيرو معلو مانو د لاس ته راوړلو لپاره ، د CH_4 جوړښت په تفصيل سره مطالعه کوو . په مېتان کې د اړيکې جوړېدل د $C-H$ د څلور ويرهوشان اړيکو دمخسته راتللو او د تتر اهيډرال (tetrahedral) د جوړېدو لامل دهغه په ماليکول کې کېږي . د کاربن په اټوم کې د ولاسي قشر الکتروني ترتيب ، تتر اهيډرال او ولاسي زاويې په لاندې شکل کې ښودل شوي دي :

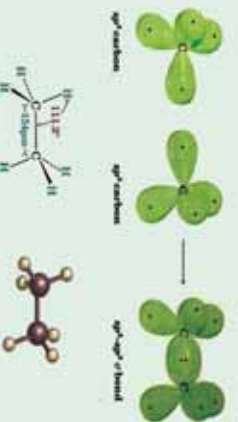

7-1) شکل د کاربن د اتوم SP^3 هایدريد او د میتان د مالیکول جوړیدل

تاسو مخکې د هیرید اوریتال شکل لیدلی دی او د کاربن د اتوم د هستې د چاپیریال په فضا کې مو د SP^3 د څلورو اوریتالونو د څلې په اړه معلومات تر لاسه کړي دی او مو لیدل چې څلور هیرید اوریتالونه د تتر اهلیدرال څلور کنجونه چې د اوریتالونو د منځ زاویه 109.4° ده، ځای لري. د sp^3 هایدريد اوریتالونه د اوریتالونو د اعظمي جلاکیدلو لامل کیږي او دا اړیکې یو له بل څخه اعظمي فاصله لري. کله چې د هیلیدروجن د څلورو اتومونو د $1s$ اوریتالونه د کاربن د څلورو sp^3 اوریتالونو سره نښخ نښخې، د تتر اهلیدرال یو مالیکول د $C-H$ څلورو معادلو اړیکو (شکل 1-7) سره تشکیلېږي چې د CH_4 مالیکول جوړښت سره کوم چې په تجربه ثابت شوي دي، سمون لري.

7-1 شکل د sp^3 د اوریتالونو د نښخ نښخ نښخ د هیلیدروجن د اتومونو د $1s$ د څلورو اوریتالونو سره او د CH_4 تتر اهلیدرال شکل ښيي او د sp^3 هایدريد ښځښځ کارونه د نورو عضوي او غیر عضوي مرکبونو د تشریح لپاره لکه: په NH_3 او H_2O او نورو کې روښانه کوی.

د ایټان C_2H_6 په جوړښت کې sp^3 د هایدريد ښځښځ د روښانه کولو لپاره لاندې فعالیت ترسره کوی :

په ایټان کې د اړیکې جوړیدل
مواد او د اړتیا وړ سامان : یو سیټ د مالیکولونو مولدونه

تاسی په دې فعالیت کې د ایټان د مالیکول (C_2H_6) د لیویس جوړښت په لاندې شکل کې وگورئ او لاندې پوښتنو ته ځواب ورکړئ:

شکل د ایټان د هایدريد شوی اوریتالونو مستقیم تداخل.

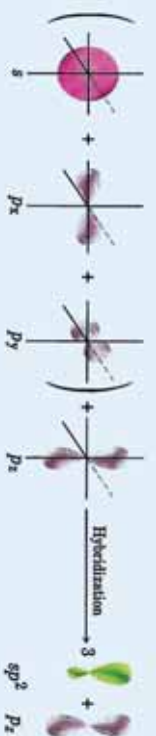
- 1- د کاربن د هر اتوم شلو خواګې د اړیکو شمیر څو دی؟
- 2- د کاربن د هر اتوم هایدريد ښځښځ څه ډول دی ؟

- 3- د اتومونو دري اړخيز ترتيبت دکاربن د هر اټوم په شاوخوا کې په څه ډول دی؟
- 4- د ایټان یو درې لوري لرونکې مول جوړکړئ؟
- 5- دوه اوربیتالونه چې د تماس په اثر یې په ایټان کې دکاربن – کاربن داتومونو ترمنځ اړیکه منځته راغلې ده، څه نومېږي؟

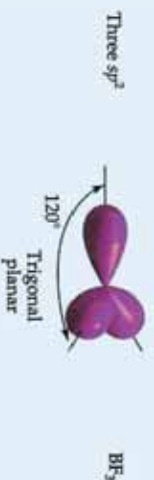
د کاربن هر اټوم څلور اړیکې لري چې د نورو اتومونو سره یې تړلې دی او د تیترا هیدرال شکل یې جوړ کړی دی. د کاربن هر اټوم د څلورو اړیکو د جوړیدو لپاره، د sp^3 څلور هایلرید اوربیتالونه کارولې دي او د هغوی د نیغو ننوتلو له امله د نورو اتومونو د اوربیتالونو سره د سگما (σ) اړیکه جوړېږي چې د کاربن د هر اټوم په شاوخوا د تیترا هیدرال په شکل د اړیکو د جوړیدو لامل کېږي. په دې هکله پوښتنه پيدا کېږي چې یا دکاربن اټوم د هایلریدیزیشن بل ډول هم د اړیکو په جوړیدو کې کارولی شي؟ دا پوښتنه لاندې توضیحات روښانه کوي:

sp^2 هایلریدیزیشن: په دې ډول هایلرید کې د s یو اوربیتال او د p دوه اوربیتالونه یو د بل سره امتزاج او په پایله کې د sp^2 درې هایلرید شوي اوربیتالونه جوړوي، دا اوربیتالونه په یوه سطحه کې وي چې د څرخه په sp^2 هر اوربیتال کې $\frac{1}{3}$ او د p برخه $\frac{2}{3}$ ده، د دې اوربیتالونو ترمنځ ولاسي زاویه 120° درجې ده.

(9-1) شکل د sp^2 هایلرید

د کاربن اتومونه په غیر مشبوع هایلرید کاربنونو کې (د ایټلین فامیل کې) په مالیکول کې د sp^2 هایلرید لري. د BF_3 په مالیکول کې بورون sp^2 هایلرید لري:

(10-1) شکل په BF_3 اټوم کې sp^2 هایلرید.

په هایلریدیزیشن کې نیم وک شوي اویا بشپړ وک شوي اوربیتالونه برخه اخلي او مالیکول اوربیتال جوړوي؛ د په هایلریدیزیشن کې نه یوازې د s او p اوربیتالونه برخه اخلي؛ بلکې د d او f اوربیتالونه هم برخه لري. دکاربن په مرکبونو کې د sp^2 هایلریدیزیشن چې د دوه گونې اړیکې د جوړیدو لامل کېږي، دکاربن د دوو اتومونو ترمنځ شتون لري.

ساده عضوي ماليکول چې د کاربن د دوو اتومونو ترمنځ يې دوه گونې اړيکه ده ، د ايتلين مرکب دی چې دهغه ليويس جوړښت په لاندې بڼه دی :

(11 - 1) د ايتلين په ماليکول کې د ليويس جوړښت.

تجربي ښيي چې د ايتلين ماليکول مسطحه جوړښت لري او په هغه کې د اړيکو تر منځ زاويه د 120° درجو په شاوخوا کې ده .

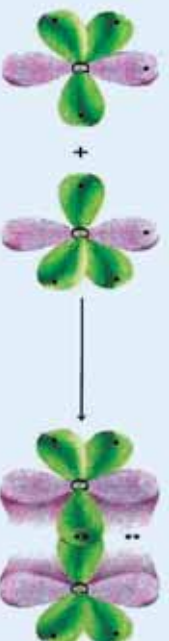
د ايتلين په مرکب کې د کاربن د دوو اتومونو په منځ کې څه ډول هايبريډيزيشن شته دی ؟ د ايتلين د ليويس په جوړښت کې ليدل کېږي چې د کاربن يو اټوم د کاربن له بل اټوم سره اړيکه جوړه کېده ، د کاربن د درې هايبريډ شوي اوربیتالونو د اړيکو د جوړېدو لپاره ، ددی کاربنونو هر اټوم د درې نورو اتومونو سره چې د هغه په شاوخوا (د کاربن او د هايډروجن د دوو اتومو سره) شتون لري ، ضرورت دی ؛ نو له دې کبله د sp^2 هايبريډيزيشن د جوړېدو لامل گرځي .

د sp^2 اوربیتالونو فضايي شکل د کاربن د اټوم په شاوخوا کې څه ډول دی ؟ درې واړه نوموړي اوربیتالونه په يوه سطحه کې شتون لري او د هغو ترمنځ زاوې 120° درجې دي ، نو د P اوربیتال نه هايبريډيزيشن شوي اوربیتال په عمودي بڼه د دوی په سطحه کې شتون لري چې په (1-12) شکل کې ښودل شوي دي :

(12 - 1) شکل د sp^2 درې هايبريډ اوربیتال د ايتلين د مرکب د اړيکې جوړېدل.

د ايتلين په مرکب کې د اړيکو د جوړېدو لپاره د کاربن دوه sp^2 اوربیتال هريو د هايډروجن د دوه اتومو سره اړيکې ټينگوي او د $C-H$ دوه اړيکې جوړوي ، د کاربن په هر اټوم کې د sp^2 پاڼې شوي يو هايبريډ اوربیتال يو د بل سره ښخ ورتگ کوي او د کاربن د دوو اتومونو په منځ کې د σ اړيکې د جوړېدو لامل گرځي او څرنگه چې تاسې مخکې د ايتلين د اړيکو په جوړېدو کې وليدل ، دويمه اړيکه د کاربن د دوو اتومونو په منځ کې د هغوی P نه هايبريډ شوي اوربیتالونو د څنگ پر څنگ ننوتې له امله منځته راځي چې په (1-13) شکل کې ښودل شوي دي .

(13 - 1): شکل د ايتلين په مرکب کې له اوربیتالونو څخه د گټې اخيستنې د اړيکو جوړېدل.

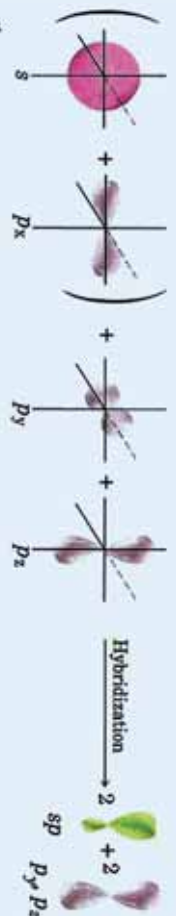
P د اوربیتالونو د جابجی نښتی څخه د کاربن د دوو اتومونو ترمنځ اړیکه منځته راځي چې د پای (π) د اړیکې په نوم یا د پیري د کاربن د دوو اتومونو دوه غیر هلیبرید شوو P اوربیتالونو الکترونونه د مالیکول په پورته او ښکته برخه باندې یو د بل سره شریک او د π اړیکه جوړوي تل په یوه دوه گونې اړیکه کې یوه د σ او یوه د π اړیکه شامله ده د π اړیکه د P غیر هلیبرید شوي اوربیتالونو جابجی نښتی څخه تشکیل شوې ده، (1 - 13) شکل و گوري.

سناسی له نظر د σ اړیکه قوي او مستحکمه ده او یا دا چې د π اړیکه قوي ده ؟ تشریح یې کړی .

فکر وکړي

sp هلیبرید: په پورتنیو لوستونو کې مو مطالعه کړ چې څرنگه کولای شو چې د **sp** هلیبریدیزیشن په واسطې سره د کاربن د دوو اتومونو په منځ کې گونې اړیکه روښانه کړو ، اوس به یې زده کوو چې څرنگه د **sp** هلیبریدیزیشن څخه په گټه اخیستلو کولای شو چې د کاربن د دوو اتومونو په منځ کې درې گونې اړیکه څرگنده کړو ؛ په دې ډول هلیبرید کې یو د s اوربیتال او یو د P اوربیتال یو د بل سره گلوټه کېږي ؛ په پایله کې د **sp** هلیبرید اوربیتالونه (*sp-hybrid*) تشکیلېږي چې د اړیکو ولانسي زوايه یې 180° درجې ده ، د هغوی بیاگه کیدای شي چې د **Hg, Cd, Zn, Be, Cu, Zn, Be** عنصرونو **sp** هلیبرید په هلوچنیدونو مرکبونو کې وړاندې شي . د تجربې لاس ته راوړنې نښې چې د **Hg, Cd, Zn, Be** هلیبرید کې د s او P برخه هریو $\frac{1}{2}$ د هغوی مرکبونه خطي هندسي جوړښت لري په **sp** هلیبرید کې د s او P برخه هریو $\frac{1}{2}$ ده .

(14-1) شکل د **sp** هلیبرید:

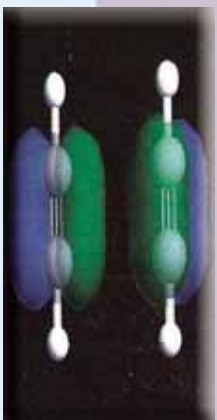
د **sp** هلیبرید او درې گونې اړیکې جوړیدل د استیلین (C_2H_2) په مرکب کې چې یو ډیر ساده عضوي مرکب دی، د هغه د لیوس د جوړښت سره په لاندې ډول مطالعه کوو :

(15-1) شکل د استیلین مرکب د هغه د لیوس د جوړښت سره.

څرنگه چې په شکل کې مو ولیدل، استیلین یو خطي مالیکول دی چې د هغه د اړیکو زاویه د 180° درجه ده . کوم ډول هلیبریدیزیشن د استیلین د مرکب د کاربن په اتومونو کې شتون لري ؟ د استیلین په مرکب کې د کاربن هر اتوم دوو هلیبرید اوربیتالونو ته اړتیا لري چې په خپل منځ کې یې د هایډروجن د اتومونو سره اړیکې جوړې کړي .

شکل 16-1) به استیلین کې د کاربن د دوو اتومو sp هایلبرید

په 16-1 شکل کې د کاربن په اتوم کې د اوربیتالونو ځایونه او د sp هایلبرید ایزیشن لیدل کېږي ، دلته د sp دوه اوربیتالونه خطي حالت لري او 180° درجه زاویه یې په خپل منځ کې جوړه کړې ده ؛ په داسې حال کې چې د کاربن د اتومونو دوه p نه هایلبرید ایزیشن شوي اوربیتالونه یو له بل سره موازي او د هغه خط د پاسه عمود ولاړ دي کوم چې د sp دوه اوربیتالونه یې سره نښلولي دي ، د استیلین د جوړیدو لپاره د کاربن د هر اتوم یو اوربیتال د هایدروجن د هر اتوم د sp اوربیتال د هایدروجن د هر اتوم د $1s$ اوربیتال سره نښته ترسره کوي چې د کاربن او هایدروجن $C-H$ اړیکه جوړوي ، د sp دوه پاتې اوربیتالونه د کاربن په دوو اتومونو کې نښته نښته کوي چې د σ اړیکه د کاربن د دوو اتومونو په منځ کې جوړېږي او د کاربن د اتومونو د هریو دوه الکترونونه چې د p په غیر هایلبرید شوي اوربیتالونو کې ځای لري ، دا اوربیتالونه یو له بل سره څنګ پر څنګ نښته کوي ؛ نو د استیلین په مالیکول کې د کاربن د دوو اتومونو تر منځ د π دوه اړیکې منځته راځي چې په لاندې شکل کې ښودل شوي دي:

شکل 17-1) شکل په استیلین کې د sp د هایلبرید شوي اوربیتالونو څخه ګټه اخیستنه.

فعالیت

د مرکبونو مالیکولي جوړښت او د هغوی د رسمولو په پام کې نیولو سره ، د اویو د مالیکول د اکسیجن هایلبرید ایزیشن ، د 1 او 4 نمبر کاربن د اتومونو هایلبرید ایزیشن د $CH_3-C^3H=C^2=CH_2^1$ مرکب په مالیکول کې وټاکئ .

د لومړني څپرکي لنډيز

- عضوي کيميا د کاربن ، هايډروجن دمرکبونو او د هغو د مشتقاتو څخه بحث کوي .
- کاربن داتوم الکتروني جوړښت $1s^2 2s^2 2p^2$ دی چې د کاربن اټوم د هڅولو په حالت کې $1s^2 2s^1 2p^3$ الکتروني جوړښت لري .
- د اته الکتروني (octate) حالت د پوره کولو لپاره ، د کاربن اټوم د خپل ولاسي قشر څلور الکترونونه د نورو اټومونو سره د کاربن د نورو اټومونو په شمول گډوي ، په پايله کې د کاربن ولاس څلور دی
- د کاربن اټومونه کولای شي يو گڼي ، دوه گڼي او درې گڼي اړیکې جوړوي کړي .
- Hybridization د دوو يا څو بيلا بيلو اټومو د اوربیتالونو د گډوډ څخه عبارت دی چې دوه اړيا څو نوي هايبريډي اوربیتالونه منځته راوړي .
- sp^3 هايبريډيزيشن : د کاربن اټومونه په مسبوخ هايډروکاربونونو کې دا ډول هايبريډيزيشن لري او داسې منځ ته راځي چې د S يو اوربیتال او د P درې اوربیتالونو د انرژي د جذب په پايله کې يو د بل سره مخلوطيږي او د sp^3 څلور هايبريډ شوي اوربیتالونه جوړوي .
- sp^2 هايبريډيزيشن : په دې ډول هايبريډ کې د S يو اوربیتال او د P دوه اوربیتالونه يو د بل سره امتزاج او په پايله کې د sp^2 درې هايبريډ شوي اوربیتالونه جوړوي .
- sp هايبريډ شوي اوربیتال او يو د P اوربیتال او يو د P اوربیتال يو د بل سره گډوډ کيږي ؛ په پايله کې د sp هايبريډ اوربیتالونه (*sp – hybrid*) تشکيلېږي
- د سگما اړيکه : که چيرې د الکتروني ورېځې پوښښ د هغه خط په اوږدو (امتداد) چې د دوو اټومونو هستې سره نښلوي ، ترسره شي ؛ يعنې د اوربیتالونو ننوتل لوړ وي ، اړيکه کلکه ده چې د (σ) سگما اړيکې په نوم يا ډيرې ،
- د π اړيکه : په ماليکول کې د دوو اټومونو په منځ کې اړيکه کېدای شي دوه گڼي يا درې گڼي وي ، دا ډول اړيکې له يوې جوړې څخه د زياتو الکترونونو په واسطه جوړيږي ؛ د بيلگې په ډول : د اکسيجن په ماليکول کې د اکسيجن د دوو اټومونو ترمنځ اړيکه دوه گڼي او د نايټروجن په ماليکول کې د نايټروجن د دوو اټومونو تر

منځ اړيکه درې گونې ده. که چېرې د اټومي اوربیتالونو نټول څنګ پرڅنګ وي؛ یعنې د P د اوربیتالونو د الکتروني روښې پوښښ څنګ پرڅنګ وي او د X د محور د پاسه ځای ونیسي، دا منځ ته راغلې اړيکه د π اړيکې په نوم یادېږي.

- دوه گونې اړيکه د یوې سگما (σ) اړيکې او د یوې پای π اړيکې څخه جوړه شوې ده او درې گونې اړيکه د یو سگما (σ) اړيکه او دوه د (π) پای اړیکو څخه جوړه شوې ده.

د لوپري څپرکي پوښتي څلور څوابه پوښتي

- 1- د کاربن اټوم دهمځې په حالت شتون لري او د-----الکتروني جوړښت لري .
الف - $1s^2 2s^2 2p^2$ ب - $1s^2 2s^1 2p^3$ ج - $1s^2 2s^1 2p^2$ د - $1s^2 2s^1 2p^2$
- 2- د ^{14}C د نیم عمر اوږدوالی-----کاله دی او د----- د وتلو په پایله کې په نایټروجن بدلېږي .
الف - $5568, +\beta$ ج - $5580, \gamma$ د - $5580, \alpha$
- 3- په ټولو عضوي مرکبونو کې د کاربن هر اټوم-----گڼې اړیکې د کاربن د نورو اټومونو سره او یادې چې نورو عنصرونو د اټومونو سره؛ لکه: هایډروجن، اکسیجن، نایټروجن او هلوجن سره جوړوي .
الف - دوه اړیکې ، ب - درې اړیکې ، ج - څلور اړیکې د - یوه اړیکه
- 4- کاربن کولای شي----- اړیکې ولري .
الف - یوه گونې ، ب - دوه گونې ، ج - درې گونې ، د - درې واړه څوابونه سم دي
- 5- د کاربن د هر اټوم او د هایډروجن د هر اټوم په منځ کې یوه اړیکه موجود ده چې ----- مشترک الکترونونه دهغه په منځ کې شتون لري.
الف - یوه، یوه جوړه، ب - دوه، دوه جوړې، ج - درې، درې جوړې د - څلور، څلور جوړې
- 6 - Hybrid د دوو یا څو بیلابیلو----- د اختلاف څخه عبارت دی چې دوه او یا څو نوي----- اوربیتالونه منځته راوړي .
الف - اټومي اوربیتال، هایبریدي، ب- مالیکول اوربیتال، هایبریدي، ج- الف اوب دواړه سم دي، د- هېڅ یو
- 7- که چېرې د σ یو اوربیتال د P د درې اوربیتالونو سره د انرژي د جذب په پایله کې مختلط شي، کوم هایبریدي اوربیتال جوړوي.

الف - sp ، ب- sp^4 ، ج- sp^2 ، د- sp^3

8- د S برخه د SP^2 په هر اوربیتال کې د ----- او دې درې اوربیتالونو په منځ کې ولاسي زاویه ----- درجې ده .

الف- 120° و $\frac{1}{3}$ ب- 120° و $\frac{2}{3}$ ج- 180° و $\frac{2}{3}$ د- 180° و $\frac{4}{5}$

9- که چېرې د S یو اوربیتال د P د یو اوربیتال سره گډه شي، کوم هیلبرید لاس ته راځي ؟
الف - sp ، ب- sp^2 ، ج- sp^3 ، د- spd ،

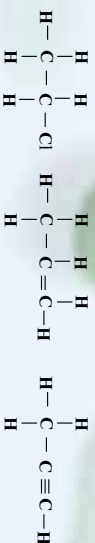
10- که چېرې د اوربیتالونو نټل نیغ او لوړ وي، اړیکه کلکه او مستحکمه ده چې د ----- په نوم یادېږي .

الف - سگما ب - σ ج - الف وب د - هیچکدام

11- به د $CH \equiv CH - C \equiv CH$ په $CH = CH = CH = CH$ د π څو اړیکې شتون لري
الف - درې ب - څلور ج - پنځه د - دو

تشریحي پوښتنې

- 1- ولې مالیکولونه د CH_3 او C_2H_5 د فورمولونو سره شتون نه لري ؟
- 2- د هایدروجن څو اتومه د لاندې کاربنی اسکلیت د اتومونو سره ترکیب کېدای شي ؟
 $C-C=C-C \equiv C$
- 3- د ایتایل الیهاید (CH_3CHO) خطي اړیکې او د لیوس جوړښت رسم کړئ .
- 4- د پروپین ($CH_2=CH=CH_2$) د خطي اړیکو جوړښت، هیلبریدایزیشن او د هغه د اړیکو زاویې رسم کړئ .
- 5- د کاربن د اتوم هیلبریدایزیشن د لاندې مرکبونو په مالیکولونو کې وټاکئ .

- 6- له هیلبریدایزیشن څخه په گټه اخیستنه د CCl_4 په مرکب کې د اړیکو جوړیدل روښانه کړئ .
- 7- د لاندې مرکبونو په مالیکول کې د مرکزي اتومونو هیلبریدایزیشن روښانه کړئ :

8- په لاندې مالیکولونو کې به د اړیکو زاویه په تقریبي توګه خوړوی؟

9- د اسپرن د مالیکول مودل چې لاندې لیکل شوی دی، په غور سره وګورئ، د هغه مالیکولي فورمول د خطي اړیکو په بنسټ رسم او د کاربن د اټومونو هلیبریدایزیشن په هغه کې وټاکئ.

(د اسپرن په مودل کې نضواري غونډاري د کاربن اټوم، سره غونډاري د اکسیجن اټوم او سور سپین ته ورته

غونډاري د هایدروجن اټومونه ښيي.

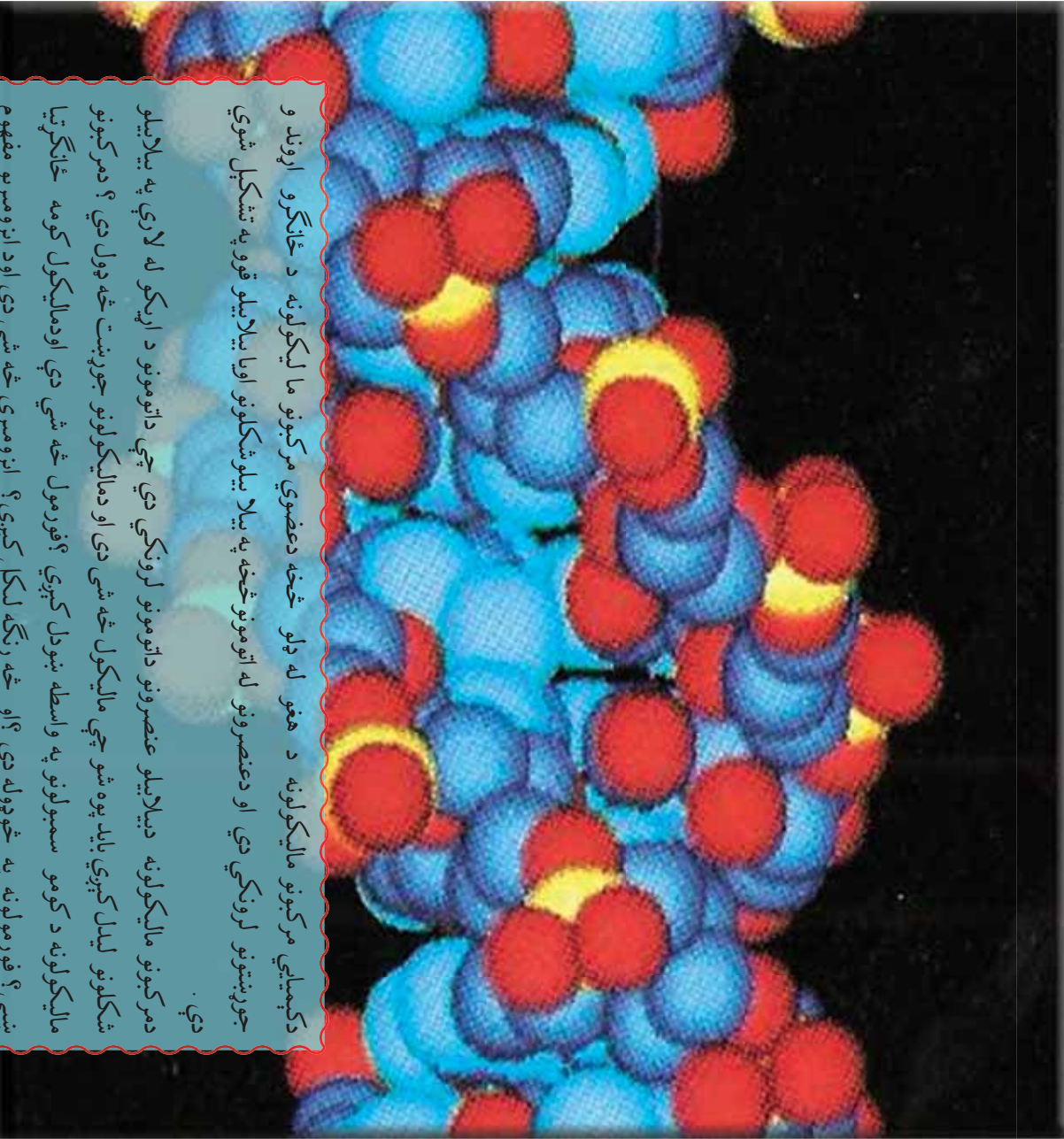
د اسپرن مالیکول

10- په لاندې مرکبونو کې خود سګما اړیکې او خود پای π اړیکې شتون لري؟ د هغوی د لیوس جوړښت ولیکئ او هم د کاربن د ټولو اټومونو هلیبریدایزیشن روښانه کړئ

الف - 1, 3-butadiene ب 1-pentyne ج - 1, 2-propadiene

د مالیکول جوړښت او فورمولونه

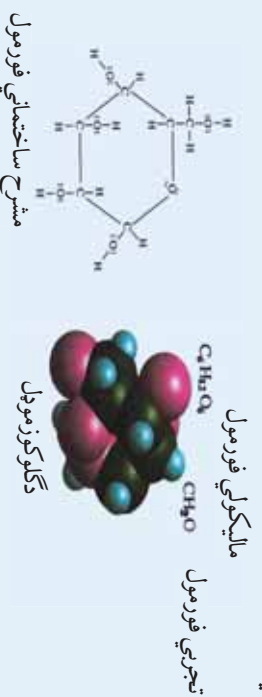

د کیمیايي مرکبونو مالیکولونه د هغو له ډولو څخه دعضوي مرکبونو مالیکولونه د ځانګړو اړوندو جوړښتونو لرونکي دي او دعضرونو له اتومونو څخه په بیلابیلو شکلونو اویا بیلابیلو قوو په تشکیل شوي دي .

د مرکبونو مالیکولونه دبیلایلو عضرونو داتومونو لرونکي دي چې داتومونو د اړیکو له لارې په بیلابیلو شکلونو لیدل کېږي باید پوه شو چې مالیکول څه شی دی او دمالیکولونو جوړښت څه ډول دي ؟ دمرکبونو مالیکولونه د کومو سمبولونو په واسطه ښودل کېږي ؟ فورمول څه شی دي اودمالیکول کومه ځانګړتیا ښيي ؟ فورمولونه په څرغوله دي ؟ او څه رنگه لیکل کېږي ؟ ایزومیري څه شی دي اود ایزومیرنو مفهوم څرنگه روښانه کولای شو ؟ د دې څپرکي په لوستلو کېدای شي چې پورتنیو پوښتنو ته ځوابونه وړاندې شي .

۲-۱: مالیکولې فورمول

تل یو کیمیايي مرکب دهغه دتشریکل کوونکو عنصرونو د سمبولونو د ترتیب له لارې د هغو دنسبتي ضریبونو سره چې دستیکېمتری (Stoichiometry) ضریبونو په نوم هم یادېږي، بنودل کېږي؛ دیلگې په ډول: NaCl د خوړو دمالگې بنودونکی او H_2O د اوبو بنودونکی دی چې دتشریکل کوونکو عنصرونو د سمبولونو د ترتیب لاره د مرکبونو دنسبتي ضریبونو سره د مالیکولې فورمول په نوم یادېږي. یو مالیکول اوبه د دوو اتومو هایدروجنونو اوبو اتوم اکسیجن څخه جوړې شوې دي، په دې بنسټ د اوبو مالیکولې فورمول H_2O دی مالیکولې فورمول کېدای شي دکیمیايي تجزیې په واسطه وټاکل شي. دکیمیايي فورمولونو بل ډول تجزیې فورمول څخه عبارت دی، په دې فورمول کې دیلایلو عنصرونو داتومونو شمیر په یو مرکب کې بنودل کېږي، د تجزیې کلمه په دې ځای کې په دې معناه چې وړاندې شوی فورمول یوازې دیلینې او اندازه کولو پر بنسټ یعنی دتوصیفې او مقداري تحلیل په واسطه ټاکل شوی دی، دگلوکو مالیکول د $C_6H_{12}O_6$ اتومو کاربن، 12 اتومونو هایدروجن او 6 اتومو اکسیجن څخه جوړ شوی دی او تجزیې فورمول یې CH_2O دی چې یوازې دکاربن داتومونو، د هایدروجن د اتومونو او اکسیجن داتومونو نسبت دگلوکو په مالیکول کې ښيي، څرنگه چې دا نسبتونه تل ډیرې مادې پورساده شکل ښکاره کوي؛ نو له دې کبله دا فورمول د ساده فورمول په نوم هم یادېږي. په لاندې شکل کې دگلوکو فورمولونه په خوساده شکلونو بنودل شوي دي:

(1-2): شکل د گلوکو ز فورمولونه

تجزیې فورمولونه

په لاندې جدول کې دتجزیې او مالیکولې فورمولونو بیلگې جدول دتجزیې او مالیکولې فورمولونو بیلگې

مرکب	ساده فورمول	مالیکولې فورمول	مالیکولې کتله	د بنودلو طرز
فارم الډیهايد	CH_2O	CH_2O	30.03	
اسیتیک اسید	CH_2O	C_2H_4O	60.06	
گلو کوکز	CH_2O	$C_6H_{12}O_6$	180	

د دې لپاره چې د مرکبونه ساده او مالیکولي فورمولونه مو په سمه توګه لیکلي اوموندلي وي؛ ښايي چې لومړی دمرکب توصیفي او مقادري تحليل باندي پوره شو، دمرکب توصیفي اومقادري تحليل په پوهيدلو سره کېدای شي چې هغه تجزيي فورمول دلاندي موادو سره سم لیکلی اوترلاسه شي.

1- هر عنصر مقادري کمپونه چې داناليز (د تجزيي) په واسطه لاس ته راغلي دي په مول بې بلو و .
 2- دمرکب دتشکيل کولو دهر عنصر دمولونو اندازه چې د لومړۍ مادې سره سم لاس ته راغلي ده، په پوره پام سره گورو او دهغوی کوچنی کمیت په گوته کوو، وروسته له دې دغو نښتو نکو مرکب دمالیکول دتشکيل کولو دغرضونو ټول مولې کمیت په همدې کوچني مولې کمیت باندي تقسیموو؛ نو رقمونه به پرته له قیاسي واحدو څخه لاس ته راشي .

3- هغه کمپونه چې د (2) مادې سره سم حاصلېږي، په پاملرنې سره د مطالعې لاندي نیسو ، که چېرې تام عددونه وي دمرکب د مالیکول دتشکيل کولو دغرضونو دتوزینو ضریبونه په ساده فورمول کې دي اوکه تام رقمونه نه وي ، هغوی د روزنایف په طریقه او یا دتام د ډیرکوچني عدد په ضربولو سره په تامو عددونو تبدیلوو، دانام عددونه دعنصرونو اتومي نسبت په ساده فورمول کې ښيي؛ دعنصرونو نسبتی رقمونه دمالیکولي فورمول دسملیکلود لارو په پام کې نیولو سره دکمپایي عنصرونو دسمبولونو سره یوځای کوو چې ساده فورمول حاصلېږي.

4- دمرکب دمالیکولي فورمول دصحیح دلیکلو په غرض دتوصیفي اومقادري تحليل سره بیده دمرکب مالیکول کتله هم معلومه وي، په دې نسبت دتوصیفي اومقادري تحليل په پام کې نیولو سره ساده فورمول ډیورتیو موادو سره سم لاس ته راوړو اودمطلوب مرکب مالیکولي کتله دساده فورمول نسبتی مالیکولي کتلې باندي تقسیم اوتام عدد به حاصل شي چې دا عدد دعنصرونو په نسبت په ساده فورمول کې ضربوو او په پایله کې دمرکب مالیکول فورمول حاصلېږي

$$\text{فورمولې کتله} \\ \hline \text{دتجزيي فورمول کتله} \\ X = \frac{\quad}{\quad}$$

لومړی مثال: 7.2g یو عضوي مرکب ته دمس داکساید سره په ازماښتي نل کې تو دوخه ورکړ شویده چې په پایله کې 10.52g کاربن ډای اکساید او 4.32g داوبو براس ترلاسه شوی دي، که چېرې د 1.8 په اندازه په 50g اوبو کې حل شي، لاس ته راغلی محلول 0.372g کې کنگل کېږي، دنوموړي مرکب ساده او ترکیبي فورمول ولیکئ.

حل:

$$\begin{array}{r} 10.52\text{g CO}_2 \quad - \quad 7.2\text{g} \\ X \quad - \quad 100 \\ X = \frac{10.52\text{g} \cdot 100}{7.3\text{g}} = 146.11\% \end{array}$$

$$\left. \begin{array}{l} 44\text{gCO}_2 \quad -12\text{gC} \\ 146.11\text{gCO}_2 - X \end{array} \right\} X = \frac{146.11\text{gCO}_2 \cdot 12\text{gC}}{44\text{CO}_2} = 40\% \text{C}$$

$$4.32g \text{ H}_2\text{O} \quad - \quad 7.2g$$

$$X \quad - \quad 100$$

$$X = \frac{4.32g \cdot 100}{7.3g} = 59.2\%$$

$$18g \text{ H}_2\text{O} \quad - 2g \text{ H} \quad X = \frac{59.2g \text{ H}_2\text{O} \cdot 2g \text{ H}}{18 \text{ H}_2\text{O}} = 7\% \text{ H}$$

$$59.2g \text{ H}_2\text{O} - X$$

$$6.6g \text{ H}_2\text{O} \quad - \quad 7.2g$$

$$X \quad - \quad 100$$

$$X = \frac{6.6g \cdot 100}{7.3g} = 59.2\%$$

$$18g \text{ H}_2\text{O} \quad - 16g \text{ O} \quad X = \frac{59.2g \text{ H}_2\text{O} \cdot 16g \text{ O}}{18 \text{ H}_2\text{O}} = 52.6\% \text{ O}$$

$$59.2g \text{ H}_2\text{O} - X$$

$$C = 40g / 12g \cdot \text{mol}^{-1} = 3.33 \text{ mol}$$

$$H = 7g / 1g \cdot \text{mol}^{-1} = 7 \text{ mol}$$

$$O = 52.6g / 16g \cdot \text{mol}^{-1} = 3.3 \text{ mol}$$

$$C = 3.33 \text{ mol} / 3.33 \text{ mol} = 1$$

$$H = 7 \text{ mol} / 3.33 \text{ mol} = 2$$

$$O = 3.3 \text{ mol} / 3.3 \text{ mol} = 1$$

$$C = 1$$

$$H = 2$$

$$O = 1$$

ساده فورمول

پہ یوں سمجھیں تو لگی کہ موزہ گری ہے، $\Delta t = K \cdot C \cdot \frac{m \cdot 1000 \text{ g} \cdot \text{molal}}{M \cdot m'}$

$$\cdot M = K \cdot \frac{m \cdot 1000 \text{ g} \cdot \text{molal}}{\Delta t \cdot m'}$$

$$M = 1.85 \cdot \frac{CKg}{\text{mol}} \cdot \frac{1.8g \cdot 1000g \cdot \text{molal}}{0.37 \cdot 50g} = 180$$

$$M = 180$$

$$M(\text{CH}_2\text{O})_n = 180$$

$$(12 + 1 \cdot 2 + 16)n = 180$$

$$(30)n = 180 \Rightarrow n = \frac{180}{30} = 6 \Rightarrow n = 6$$

مشق او تمرین و کړی

دېرعضوي مرکب توصيفي او مقدارې تحليل بشپړې چې دهغه په جوړښت کې 6g کاربن او 1.2g هایدروجن شامل دي، دهغه ساده فورمول وليکۍ . که چېرې دهغه مالیکولي کتله 72 وي ، مالیکولي فورمول يې پيدا کړئ.

د الکانونو مالیکولي فورمول

مالیکولي فورمول، مرکبه په کېمیايي ژبه معرفي کوي فورمول نه یوازې په مالیکول کې د اټومونو ډله بشپړې ؛ بلکه د اټومونو شمیر او ډولونه هم بشپړې ، میتان د الکان هایدروکاربن غیر ساده مرکب دي او د الکانونو نوردوه مرکبه د ایټان (C_2H_6) او پروپان (C_3H_8) دي C_nH_{2n+2} یا کولای شې ۰ دهغه الکان فورمول چې دخلورو کاربنونو لړۍ وي ولیکۍ ؟ د دې لپاره د لومړي الکانو د فورمول څخه کومه واخلې دکاربن او هایدروجن د اټومونو د شمیر ترمنځ اړیکه دهغوی په هر یو کې پیدا کړئ، په دې فورمول کې n دکاربن د اټومونو شمیر په هر الکان کې بشپړې.

جدول (2 - 3) د الکانونو عمومي فورمول ټاکل C_nH_{2n+2}

CH_4	C_2H_6	C_3H_8	C_4H_{10}
شماره	شماره C=2	شماره C=3	شماره C=4
شماره H=2(1)+2=4	شماره H=2(2)+2=6	شماره H=2(3)+2=8	شماره H=2(4)+2=10

فعالیت

د هغو الکانو مالیکولي فورمولونه پيدا کړئ کوم چې دکاربن اټومونو شمیر يې په لاندې جدول کې لیکل شوی ده :

د هر الکان د (n) دکاربن شمیر	5	6	7	8	9	10
مالیکولي فورمول						

2-2: جوړښتیز فورمولونه

د مرکبونو مالیکولي فورمولونه مونږ ته راښيي چې کوم عنصرونه د یو مرکب په جوړښت کې شامل دي او د هر مرکب په جوړښت کې د نوموړو عنصرونو د اټومونو شمیر په کوم تعداد ده ؛ خو د دې لپاره چې پوه شو چې د عنصرونو اټومونه د مرکبونو په مالیکولونو کې څرنگه سره وصل شوي دي ، باید دهغوی جوړښتیز فورمول ولیکلې شو . جوړښتیز فورمولونه د مالیکول په هکله زیات معلومات مونږ ته وړاندې کوي د اټومونو ځایونه په مالیکول کې بشپړې .

د جوړښتیز فورمولونو د ډولونو څخه سه هیره ، د هر عنصر د اټومونو شمیر ، د اټومونو وصل له پیل سره بشپړې . د دوو مرکبونو

(ايتانول الکول اودای ميتانول ايتر) تجربي ، ماليکولي او جوړښتيز فورمولونه چي په (2-2) جدول کي ليکل شوي دي، يوبل سره پرته کړی، د دواړو مرکبو په ماليکولونو کي داتو نومونو شمير او ټول يوشان دي ؛ خو داتو نومونو د ايریکو خرنګوالی او دهغوي جوړښت يوبدل څخه توپير لري ، همداکوک چي جوړښتيز توپيرونه دهغوي دکيميايي خواصو دتوپيرونه لامل گرځيد لي دي ، داي ميتانول ايتراکز په پيچاليزو کي کارول کېږي او بيهو بنه کونکي ماده ده ؛ خورايتانول مایع حالت لري چي دعضوي موادو دمحلل په توګه دهغه څخه په صنعت کي ګټه اخيستل کېږي او يونشه کونکي ماده ده ، انسان ته بيخودي ورکوي . د دې جوړښتيز فورمول دليوس دجوړښتيزه شان دي ، يولنډه خط ډيوي ساده اړيکي ښودونکي چي ډيو- يوالکټرون تصور ددي خط په نوکو کېدای شي . هغه ماليکولونه چي يوشان ماليکولي جوړښت ولري ، خو دهغوي جوړښتيز فورمولونه يو له بل څخه توپير لري يود بل ايزومير دي.

(2-2): جدول : دايټانول او داي ميتانول ايتر دخواصو پرته

مرکب	ساده فورمول	ماليکولي فورمول	جوړښتيز فورمول	دايشيدودرجه	کثافت
ايتانول	C_2H_6O	C_2H_6O	$\begin{array}{c} H & H \\ & \\ H-C-C-O-H \\ & \\ H & H \end{array}$	$78^\circ C$	$0.816g/cm^3$
دای ميتانول ايتر	C_2H_6O	C_2H_6O	$\begin{array}{c} H & & H \\ & & \\ H-C-O-C-H \\ & & \\ H & & H \end{array}$	$-24.5^\circ C$	$0.661g/cm^3$

2-3: دجوړښتيزو فورمولونو دليکولاري

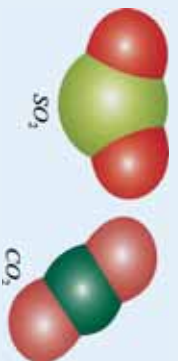
خرنګه کېدای شي د ماليکولونو هندسي شکلونو وړاندوينه وکړی، شي او هغه وليکل شي ؟ تراوسه مو ټيوريات مطلوبونه د ماليکولونو دجوړښت په اړه زده کړي دي ؛ خو د ماليکولونو دري اړخيز لوري يا هندسي جوړښت مونه دي مطالعه کړي ، د ماليکولونو هندسي شکلونه دهغوي دکيميايي خواصو په ټاکلو کي ټير مهم عامل دي ، . ساده ماليکولونه د ساده هندسي شکلونو لرونکي دي ، دوه اتومي ماليکولونه ؛ لکه : دهايډروجن د ماليکول ديو ساده شکل لرونکي دي ، په لاندي ډول ښودل شوي دي ؛ خو هغه ماليکولونه چي د دوو اتومونو څخه زيات اتومونه لري ، دهندسي پيچلو شکلونو لرونکي دي او په دي هکله بايد زيات معلومات وړاندي شي :

(2-2) شکل : دهايډروجن د ماليکول په شان دوه اتومي ماليکولونه

په عمومي ډول ډیو مرکب د مالیکولي فورمول او دهغه د هندسي شکل تر منځ روښانه اړیکه شتون نه لري ؛ دیلگي په ډول : د مرکبونو هریو کاربن ډای اکساید (CO_2) او سلفر ډای اکساید (SO_2) دوه مالیکولونه په پام کې نیسو ، په دواړو مرکبونو کې د ری اتومونه شته دي چې دوه یې د اکسیجن اتومونه دي ، خود دې مرکبونو مالیکولونه بیلابیل هندسي شکلونه لري . د (CO_2) مالیکول خطي او (SO_2) مالیکول کوزي دي ، ولې ؟ د دې پوښتنې ځواب کېدای شی دولايسي الکترونونو په جوړښت کې ، په ځانگړي توگه دهغوی دانومونو په ازاو د جوړو الکترونونو کې ولټول شي :

شکل (2- 3) : کاربن ډای اکساید او سلفر ډای اکساید د مالیکولونه جوړښت

یوه نظریه چې د مالیکولونو د هندسي شکلونو د جوړښت لپاره یې وړاندوینه شوی ده، دولايسي قشر د جوړه الکترونونو د دافعه قوې (Valence shell Electron pairs Repulsion) له نظريې څخه عبارت ده چې په (VSEPR) سره ښودل کېږي . د دې نظريې سره سم ، د الکتروستاتيکي دلري قواو شتوالي په یو مالیکول کې د اړیکو اړوند نه اړیکو د جوړو الکترونونو تر منځ د دې لامل کړي ترڅو الکترونونه د امکان تر حله پورې یوله بل څخه فاصله نیولې وي اولوری ولري ؛ خو د اولري نیول داسې دي چې ډیر کلک هندسي جوړښت مالیکول ته ور په برخه کوي . او د اتومونو ځانگړي جوړښت لامل کړي ترڅو د مالیکولونو د اړیکو اړوند نه اړیکو جوړه د الکترونونو تر منځ ډیر لږه دلري کولو قوه شتون ولري ، د الکتروني ساحې په نوم یادېږي او مرکزي اتوم د شلخوا ساحې څخه عبارت ده چې الکترونونه د شمیر په پاملرنه سره په هغه ځای کې شتون ولري . د دې تعریف په پریښت یوگوني ، دوه گوني او درې گوني اړیکې هم یوه ساحه شمیرل کېږي .

فعالیت

د مالیکولونو د هندسي شکلونو د ښودلو لپاره کېدای شي د باد لرونکو پوکاڼیو څخه گټه واخیستل شي . خو پوکاڼي په عین اندازه تیارې او لاندې تجربې ترسره کړئ :

1 - په لومړي سر کې دوی وړي پوکاڼي جاد څخه وکي کړئ ، وروسته د نار څخه په گټه اخیستلو سره د پوکاڼو سر و نه یو بدل سره داسې وتړئ چې سره تړدي وي ؛ خو ازادې دي وي . پوکاڼي د ورنښیني ټوټي مخ سره وموښي ترڅو ډیر ښا چارج تر لاسه کړي ، وروسته بیا هغوي پر میز خوښی کړئ ترڅو ثابت حالت ځانته عوره کړي ، پوکاڼي دلاندې حالتونو څخه کوم یو ځانته عوره کوي ؟

شکل د تجربې لپاره (4-2)

2- که چیري په پورتنی آزمایش کې درې پوړکلی و کارول شي ، هغوی ته به دلایلي کوم جوړښت مناسب وي ؟

(5-2) شکل

3- که چیري په پورتنی آزمایش کې کارول شي ، هغوی ته به دلایلي کوم جوړښت مناسب وي ؟

(6-2) شکل

4- څرنگه د مالیکولونو هندسي شکل د هغوی لیویس د جوړښت پر بنسټ ټاکل کېږي ؟ د دې موخې لپاره دلایلي لاروڅخه کار اخلو:

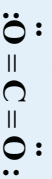
- 1- د لیویس د مالیکول جوړښت رسم کېږي.
- 2- د مرکزي اټوم په شاوخوا کې د الکتروني ساحو شمیر ټاکل کېږي .
- 3- اړونده هندسي جوړښت د الکتروني ساحو د شمیر پر بنسټ وټاکي .

هغه زاویه چې درې نښلولي اټومونه یو دبل سره جوړوي ، د اړیکو د زاويې په نوم یا دېرې چې اکثر حد یې

180° درجې دي

دوه الکتروني ساحي : خطي جوړښت

د CO_2 مالیکول چې د لیویس جوړښت لري ، په پام کې نیسو :

د مرکزي اټوم په شاوخوا کې دوه الکتروني ساحي رګین اوښتي (شتون لري . یوازې دممکنه لوري نیول چې کولای شي د کاربن د اټوم په شاوخوا دوه الکتروني ساحي د امکان ترحده پورې یوله بل څخه لرې وساتي ، له خطي جوړښت څخه عبارت دي . دلایلي شکل وگورئ:

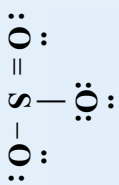
(7 - 2) شکل د خطي مالیکول جوړښت.

د (VSEPR) د نظریې سره سم ، هغه مالیکول چې د مرکزي اټوم په شاوخوا کې د دوه الکترونو ساحو لرونکی دي ، څرنگه چې په کاربن دای اکساید کې لیدل کېږي ، خطي جوړښت لري او ولانسي زاویه یې 180° ده .

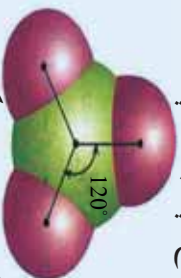

د دري الکتروني ساحي (دري ضلعي يا مسطح) جورښت

په دې اړه دسلفر تراي آکسايډ (SO₃) جورښت گورو:

په SO₃ کې د دري اړخيز الکتروني ساحي د مرکزي اټوم سلفر (S) په شاوخوا کې شتون لري . ددې ماليکول هندسي جورښت چې دري ضلعي يا مسطح دي ، په لاندي ډول ليکل شوی دي :

شکل د SO₃ د ماليکول مسطح جورښت

د SO₃ په شان په ماليکولونو کې ، کله چې مرکزي اټوم دنورودري اټومونو په واسطه چاپير شوی وي او په هغوی کې الکتروني جوړې دارېکو الکترونونو جوړه يي ټولو برخه وي ؛ نو د ماليکول جورښت مسطح دي او دغه ولانسي زاويه 120 درجي ده .

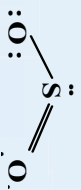
څلور الکتروني ساحي (څلورمخه جورښت)

دا لکترونونو څرنګوالی چې څلور الکتروني ساحي لري ، دهغوي ماليکولي جورښت لږ څه پيچلې دی چې دهغوی بيلگه کېدای شی ميتان CH₄ وويل شی ؛ ځکه ديو مسطح شکل په عوض چې دکاغذ په يا نه کې ښودل کېږي ، يودري اړخيز شکل لري چې د څلور وجهي په نوم يادېږي . د ميتان د ماليکول دښودلو څو بيلا بيلې لارې په (2-8) شکل کې ښودل شوي دي . شکلونه کېدای شي د دري ستونو په ډول په بام کې ونيول شي چې دهغوی څلورمه ستنه په پورته لوري پرهغه باندي ټينګه ده ، په دې ډول جورښت کې الکتروني جوړې يوه له بلې سره په 109.5° کې دي .

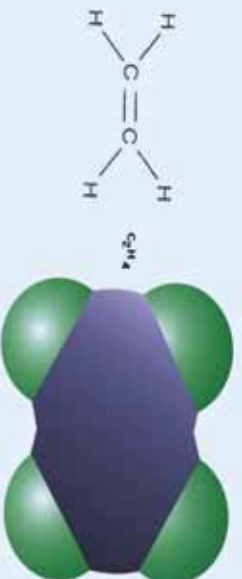
د مخ پر مخالف کې اړيکه
د کاغذ پرمخ اړيکه
د مخ شاته اړيکه
شکل د ميتان ماليکولي فورمولونه

4- په ماليکولونو کې د جوړه الکترونونو د نه اړيکو شتون په صورت کې د اړيکو زاويې داسي برابرې کړی چې دنه اړيکو جوړو الکتروني ساحي لپاره اړونده لويه فضا پراخسته شي . دسلفر اټوم د SO₂ په ماليکول کې گورو .

د دې انډوم په شاوخوا کې درې الکتروني ساحې شته دي؛ له دې کبله د هغو جوړښت دمسطح درې ضلعي گروپ پورې اړه لري، په دې جوړښت کې الکتروني ساحې یوه له بلې سره 120° درجې زاویه لري؛ خو دپوي نه اړیکې الکتروني جوړې په پرتله ډیره فضا نیسي؛ ځکه دغه اړیکو الکتروني جوړې دپوي هستې د اغیزې لاندې دي، په داسې حال کې چې د اړیکو الکتروني جوړې د دوو هستو د اغیزو لاندې دي.

دلرې کولو قوه دغه اړیکو - اړیکو الکتروني جوړو ترمنځ لږ څه زیاته د اړیکو - اړیکو د الکتروني جوړو ترمنځ دلرې کولو له قوې څخه ده، د لري کولو د قواو د زیات والي له امله، د اړیکو الکتروني جوړې یوه له بلې څخه لږ څه لرې دي؛ نو د دې کبله د SO_2 د مالیکول د اړیکو زاویه چې باید 120° وي، 119.5° ته ټیټه شوې ده، د SO_2 په هکله باید وویل شي چې په هغه کې دوه گونې او درې گونې اړیکه هم همدا رنگه ده؛ ځکه دهغوي الکتروني ساحې دپوي گونې اړیکې دساحې په نسبت ډیرې فضا ته اړتیا لري. لاندې شکلونه د ایتلین او اسیټیلین مالیکولي فورمولونه ښيي چې دهغوی په مالیکولونو کې د دوو کاربنونو ترمنځ په ترتیب سره دوه گونې او درې گونې اړیکې شتون لري:

(10-2) شکل داسیتیلین دمالیکول فورمول اوخطي جوړښت

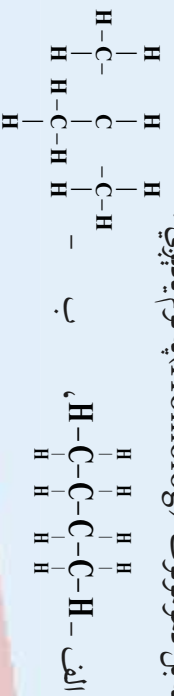
(11-2) شکل داسیتیلین دمالیکول فورمول اوخطي جوړښت

دځینو الکانونو جوړښتیز فورمول لاندې جدول کې لیکل شوی دي:

3-2 جدول دڄينر الڪائونونوم او د ليوس جوريٽ

د الڪا نو نو نمونه	ماليڪولي فورمول	دجورينٽيز فورمولونه
پروپان	C_3H_8	$\begin{array}{c} H & H & H \\ & & \\ H-C-C-C-H \\ & & \\ H & H & H \end{array}$
بيوتان	C_4H_{10}	$\begin{array}{c} H & H & H & H \\ & & & \\ H-C-C-C-C-H \\ & & & \\ H & H & H & H \end{array}$
پنتان	C_5H_{12}	$\begin{array}{c} H & H & H & H & H \\ & & & & \\ H-C-C-C-C-C-H \\ & & & & \\ H & H & H & H & H \end{array}$
هگزان	C_6H_{14}	$\begin{array}{c} H & H & H & H & H & H \\ & & & & & \\ H-C-C-C-C-C-C-H \\ & & & & & \\ H & H & H & H & H & H \end{array}$
هپٽان	C_7H_{16}	$\begin{array}{c} H & H & H & H & H & H & H \\ & & & & & & \\ H-C-C-C-C-C-C-C-H \\ & & & & & & \\ H & H & H & H & H & H & H \end{array}$
اوڪٽان	C_8H_{18}	$\begin{array}{c} H & H & H & H & H & H & H & H \\ & & & & & & & \\ H-C-C-C-C-C-C-C-C-H \\ & & & & & & & \\ H & H & H & H & H & H & H & H \end{array}$
نونان	C_9H_{20}	$\begin{array}{c} H & H & H & H & H & H & H & H & H \\ & & & & & & & & \\ H-C-C-C-C-C-C-C-C-C-H \\ & & & & & & & & \\ H & H & H & H & H & H & H & H & H \end{array}$
ديڪان	$C_{10}H_{22}$	$\begin{array}{c} H & H & H & H & H & H & H & H & H & H \\ & & & & & & & & & \\ H-C-C-C-C-C-C-C-C-C-C-H \\ & & & & & & & & & \\ H & H & H & H & H & H & H & H & H & H \end{array}$

ڪه د پورٽي جدول دالڪائونونجوريٽ ته پاملر نه وٺي ، ليدل ڪپري چي د دوي ترميخ د پورميٽين ($-CH_2-$) گروپ په اندزه يوله بل شخصه توڻير لري ، هغه مرڪبونه چي دپور ($-CH_2-$) په اندازه يوله بل شخصه توڻير ولري ، يوله بل دهومولوگ (Homolog) په نوم يادپري :

خرنگه چې لیدل کېږي دالف اوب الکانونه دواړه دصین مالیکولي فورمول (C_4H_{10}) لرونکي دي؛ خو دهغوی دکاربن دننځیوربڼت یوله بل څخه توپیر لري، داسې چې الف فورمول نورمال ننځیر او د ب فورمول ښاخ لرونکي ننځیر دي، دپورتینو توضیحاتو څخه پایله اخیستل کېږي چې د مالیکول جوړښتیز فورمولونه دمرکب په مالیکولونو کې دشاملو اټومونو دایکوخرنگوالی په هکله مونږ ته معلومات وړاندې کوي.

مثال: داوبو او امونیا د مالیکولونو د هندسي ښې وړاندیز وکړئ او وښی لیکئ.

داوبو (H_2O) او امونیا د مالیکولونو د هندسي (NH_3) ښې وړاندیز وکړئ او وښی لیکئ.

حل:

2- دالکتروني ساحوشمیرد دواړو مالیکولونو دمرکزي اټوم په شاوخواکې شمیرو:

الف - په NH_3 کې دنایتروجن اټوم درې اړیکې دهایدروجن د اټومونوسره تړلې دي اویوه جوړه ازاد الکترونونه لري؛ پورې ښست نو څلورالکتروني ساحې لري.

ب - په اوبو H_2O کې داکسیجن اټوم دوه اړیکې دهایدروجن سره تړلې دي اودوه جوړې ازاد الکترونونه هم لري؛ پر دې ښست دڅلورالکتروني ساحولرونکې دي.

3- اړونده هندسي جوړښت د VSEPR د نظريې پریښت ټاکو:

الف - په اټومونوکې الکتروني ساحه به خامخا څلورمخیزه جوړښت ولري اوداړیکو زاویه یې $109,5^\circ$ درجې ده.

4- دالکترونونو د جوړې خرنگوالی ټاکو.

الف - دامونیا په اړه څلوروجهي درې ستنوپه شکل په پام کې نیسو چې دهغه څلورمه ستنه له پاس لوري پرې تینګه ولاړه ده. که چېرې ازاده جوړه الکترونونه په څلورمې ستنې باندي ومنو، لاس ته راعلي هندسي شکل به دپوهرم درې ضلعي قاعدې ولري. (12-2 شکل)

ب - د اوبوپه اړه، د اوبو د مالیکول شکل کورې دي، دوه جوړې ازاد الکترونونه دڅلوروجهي دوه ستنې نیولې دي.

ج - د نه اړیکو - نه اړیکو، نه اړیکو - اړیکو اوداړیکو د جوړه الکترونونو دشتون پریښت چې لري کورونکې قوه په ترتیب سره دهغوي ترمنځ کمېږي، د اوبو اوامونیا په مالیکول کې دایکو زاویه د $109,5^\circ$ دنورمال زوایي څخه لږه کوچنۍ ده، د امونیا په مالیکول کې دایکو زاویه 107° او اوبوپه مالیکول کې $104,5^\circ$ لاندي شکلونه وگوري:

(12-2) شکل د اوبو او امونیا مالیکولي جوړښت

فعالیت

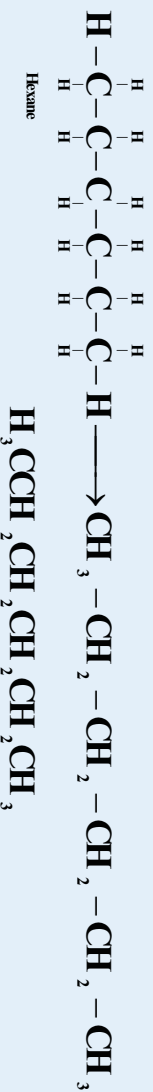
دلاندی مالیکولونو هندسی شکلونو ورناند وکړئ او ونې لیکئ:

دجوربشیز فورمولونو دساده کولو لاره

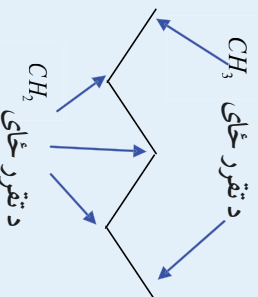
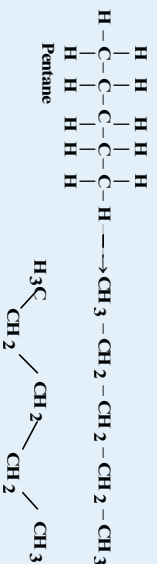
که په (2-3) جدول کې دالکانو جوربشیز فورمولونو ته پام وکړو ، و به مومو چې د دوي لیکل اورسومول ستونزمن ، غیراقتصادي او مشکل دي ؛ له دې کبله د جوربشیز فورمولونو د بشپړونې او لیکنې لپاره نورې لارې ټاکل شوي دي چې په لاندې ډول دي :

- دجوربشیزو فورمولونو دلیکلو لپاره په لنډه ډول ، دکاربونونو او هایدروجن ترمینځ اړیکې هم نه ښودل کېږي او ځینې وخت دکاربونونو د اتمونو اړیکې هم نه لیکل کېږي، دیلگې په ډول:

دکیمیایي علامو ښودل !

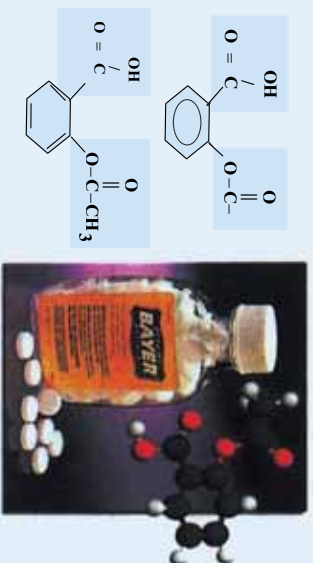
- په دې روش کې دکاربن او هایدروجن ټول اتمونه د جوربشیزو فورمولونو څخه لرې کېږي اوبوازي هغه اړیکې چې د ذروبي لرونکو خطونو په واسطه وړاندې کېږي ، ښودل کېږي ، دا ډول جوربشیز دسکلیټي جوربشیز اویا دخطي - زوایوي جوربشیز په نوم یا دوي . په دې جوربشیز کې یوازې دکاربن اړیکې (C-C) ښودل کېږي ؛ داسې چې دکاربن د اتمونو ځایونه دخطونو ډیریکړو ځایونو په سر او په پای کې په پام کې نیول کېږي او د C-H لیکلو څخه لاس نیونه کوي.

فعالیت

- 1- دلاندي مرکبزو نیسگری جوربنت ، ناقص شرح اوسکلیتی فورمولونه ولیکی:
- C_6H_{14} ، C_6H_{12} ، C_7H_{16} ، C_4H_{14}
- 2- دلاندي مرکبزو بشپړه جوربنتیز فورمول ولیکی:
- $CH_3(CH_2)_4CH_3$ ، $C(CH_3)_3$ ، CH_3COH ، CH_2COH ، CH_3COH

داسپرن کیمیايي نوم استیائل سالیسیلیک اسید دی؛ څرنگه چې دهغه د جوربنتیز فورمول بشپړ بنودل ستونزمن دی؛ نو پر دې بنسټ کیمیا پوهانو دهغه داسکلیتی فورمول څخه گټه اخیستلې ده چې په لاندې ډول دی:

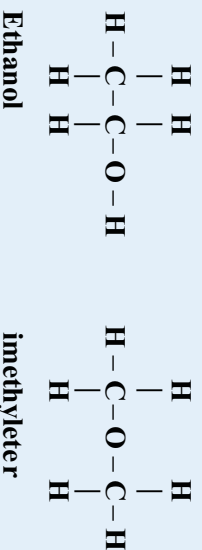
(2-13) شکل اسپرن او دهغه فورمول

ډیر پوه شی

دمرکبوند مالیکلونو دولانسي اړیکو ترمنځ نورماله زوايه °109.5 ده اوبه ټول مالیکلونو کې په همدې اندازه باندې وي، له دې کبله د زنجیري هایډروکاربنو مالیکلونه درگراگ (کوپرون) په بڼه لیدل کېږي

4-2: ایزومیری (Isomers)

په کیمیا په تیره بیا په عضوي کیمیا کې ډیر مرکبونه شته چې دهغو مالیکلونه جوربنتیز فورمولونه لري؛ خو پومالیکولي ترکیبي فورمول لري؛ د بیاگي په ډول: ایټایل الکول اوډای میتیل ایتیرین مالیکولي فورمول لري؛ نو د جوربنتیز فورمولونه یې سره توپیر لري.

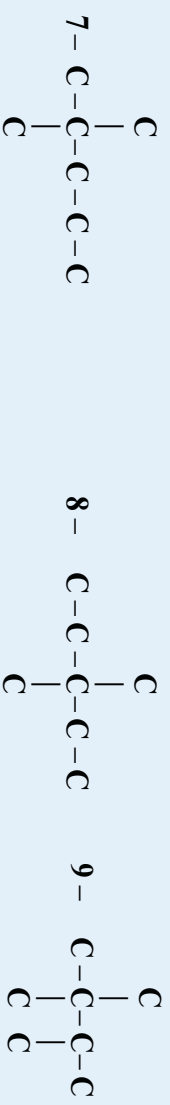
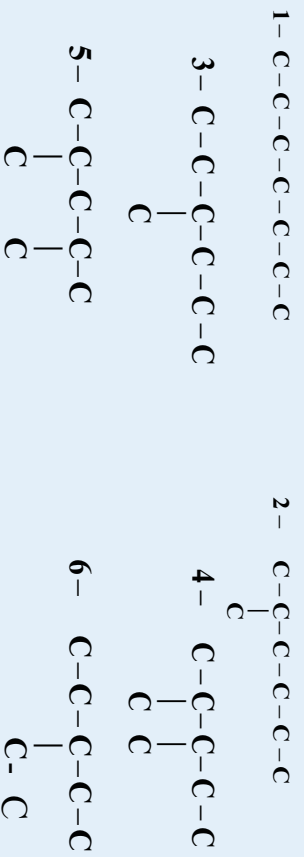

څرنگه چې لیدل کېږي، په ایټانول کې داکسیجن اټوم ډیواتوم کاربن اونیواتوم هایډروجن سره اړیکه لري؛ په داسې حال کې چې د ډای میتیل ایتیره مالیکول کې داکسیجن اټوم دکاربن د دوو اټومونو سره اړیکه لري؛ نو

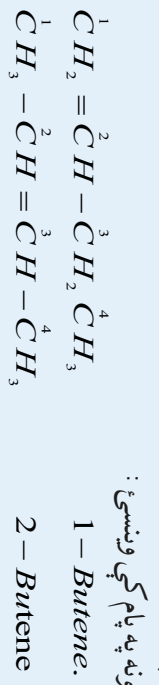
هغه مرکبونه چې دپوشان مالیکولې فورمولونو لرونکي دي ، خو دهغوي جوړښتیز فورمولونه یوله بل څخه توپیر لري ؛ یعنې دهغوي په مالیکولونو کې د اټومونو د اړیکو توپیر څرگند پوي ، یو بل د ایزومیر (Isomers) په نامه یادېږي

دایزومیرونو د فورمولونو د ترلاسه کولو لپاره لارښوونه کېږي چې باید په لومړي سر کې د مرکبونو د مالیکولونو دکاربنې چوکاټ بڼې ولیکل شي او وروسته دې پرله پسې اصلي زنجیر لنډ کړي اوله اصلي زنجیر څخه دکاربن لیري شوي اټومونه دې د منشعب زنجیر (دڅنگ زنجیر) په بڼه په ټولو ممکنه حالتونو کې ولیکل شي ؛ د بیلګې په ډول : دهپتان (C₇H₁₆) دایزومیرونو کاربنې چوکاټ ترڅېړنې لاندې نیسو :

دهایدروکاربنونښپږه فورمولونه دکاربنې چوکاټونو دښو له پوره کولو څخه وروسته چې دهایدروجنونو د اړوندو شمېرو په زیاتولو ترسره کېږي ، لاس ته راځي. په عضوي مرکبونو کې ایزومیري زیاتې دي چې دهایدروکاربنو د مرکبونو په هر مبحث اودهغوي په مشتقاتو کې مطالعه کېږي .

الف : جوړښتيز ايزوميري اود دوه گونو اړیکو ځای

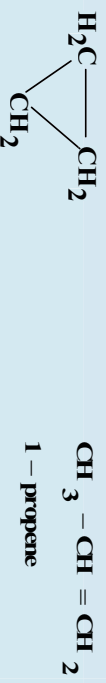
د دواړو بوترینو مرکبونو جمعې فارمول C₄H₈ دی ؛ خو د دواړو مرکبونو د مالیکولونو جوړښتیز فورمولونه یوله بل څخه توپیر لري ، دا ایزومیري دجوړښت ایزومیري په نوم د دوه گونې اړیکې دځای له کبله یا دوي ب - فضايي ايزوميري (Stereo isomeris) :

Stereo یوناني کلمه ده چې دجامدواوکلکو جسمونو په معنا ده؛ نو فضايي ايزوميري (Stereo isomeris) یوازي هغو مرکبونو پورې اړه لري چې کلک فضايي جوړښت ولري اودهغوی هندسي شکل فضايي بدلون نه مومي .

د زیاتې پوهې په خاطر:

الکېټرېنه دسا بکلو الکاترونوسره ایزومیر دي او الکاتېرېنه دسایکلو الکېټرېنوسره ایزومیري دي؛ دیلگي په ډول :
مرکب چې جمعې فورمول یې C_3H_6 دي، کېدای شي چې پروپین اوسي او یا دا چې سایکلوپروپان وي :

Cyclo propane

د دویم څپرکي لنډيز

* تل یو کیمیايي مرکب دهغه دتشکیل کونکو عنصرونو د سمبولونو د ترتیب له لارې د هغوی دنسبتي ضریبونو سره چې دستیکېوتري (Stoichiometry) ضریبونو په نوم هم یادېږي ، ښودل کېږي چې د تشکیل کونکو عنصرونو د سمبولونو دترتیب لاره د مرکبونو د نسبتي ضریبونو سره یې دمایکولي فورمول په نوم یادېږي .

* مایکولي فورمول کېدای شي د کیمیايي تجزيې په واسطه وټاکل شي . د کیمیايي فورمولونو بل ډول له تجربې فورمول څخه عبارت دي، په دې فورمول کې دیلایلو عنصرونو دانومونو شمیر په یو مرکب کې ښودل کېږي، تجربې کلمه په دې ځای کې په دې معاده چې وړاندې شوی فورمول یوازې دلیدني او اندازه کولو پر بنسټ یعنی دتوصیفې او مقارې تحلیل په واسطه ټاکل شوی دی

* مایکولي فورمول مرکبونه په کیمیايي ژبه معرفي کوي فورمول نه یوازې په مایکول کې دانومونو ډولونه ښيي ؛ بلکې دانومونو شمیر او ډولونه هم ښيي ،
* جورېنټیز فورمولونه مونږ ته دمایکول په هکله زیات معلومات وړاندې کوي دانومونو ځایونه په مایکول کې ښيي .

* یو ه نظریه چې دمایکولونو دهنديسي شکلونو د جورېنټ لپاره یې وړاندوینه شوې ده، دوانديسي قشر دجوره الکترونونو د دافعه دقوي (Vaolence shell Elictron pairs Repulsion) دنظريې څخه عبارت ده چې په (VSEPR) سره ښودل کېږي . د دې نظريې سره سم ، دالکتروستاتيکې دلرې کولو قوا او شتوالي په یو مایکول کې د اړیکو او یا د نه اړیکو دجوړو الکټرونونو ترمنځ د دې لامل گرځي ترڅو دغو الکټرونونو د امکان تر حده پورې یو بل څخه فاصله نیولې وي اولوری ولري ؛ خو دا لوري نیول داسې دي چې ښیر کلک هندسي جورېنټ مایکول ته ور په برخه کوي .

* هغه زاویه چې درې نښلولي انومونه یو بل سره جوړوي ، د اړیکو د زاوېي په نوم یادېږي چې اکثر حده یې

180° در چې ده .

* هغه مرکبونه چې دپوشان ماليکولي فورمولونو لرونکي دي ، خو دهغوي جوړښتيز فورمولونه يوله بل څخه توپيرو لري ؛ يعنې دهغوي په ماليکولونو کې د اټومونو داړيکو توپير څرگند شي ، يو دبل د ايزومير (Isomers) په نامه يادېږي.

تمرین اود دوهم څپرکي پوښتي

- 1- ماليکولي فورمول کېدای شي د کيميايي --- پرېنست وټاکل شي .
الف - کيميايي تعاملونه ، ب - کيميايي سنتيز ، ج - تجزيو ، د - هيڅ يو .
- 2- دمركبونو دساده اوماليکولي فورمولونو د پوهيدلو لپاره لازمه ده ترڅو د مرکبونو په ---- تحليل پوه شي .
الف - توصيفي ، ب - مقداري ، ج - الف او ب د - هيڅ يو .
- 3- جوړښتيز فورمولونه د ډولو څخه سر بيره ، دهر عنصر د اټومونو شمير ، او د اټومونو يول ته هم ښيي .
الف - داتصال لاره ، ب - داړيکو څرنگوالي ، ج - دماليکولونو شمير ، د - الف او ب دواړه سم دي .
- 4- له اټومونو څخه جوړښت چې دماليکولونو د اړيکو او د نه اړيکو جوړه الکټرونونو ترمنځ دلري کولو لامل گرځي ډيره لږه قوه شتون ولري د ---- په نوم يادېږي .
الف - الکټروني مدار ، ب - الکټروني قشر ، ج - الکټروني فرعي قشر ، د - الکټروني ساحه
- 5- دماليکولونو هندسي بڼو ډير مهم لامل دهغوي د ---- په ټاکلو کې دي
الف - کيميايي خواص ، ب - فزيکي خواص ، ج - الف او ب دواړه د - هيڅ يو
- 6- په څلورمخيز جوړښت کې الکټروني جوړې يوه له بلې سره ---- زوايه لري .
الف - 120° ب - 109.5° ج - 309.5° د - 180°
- 7-
$$\begin{array}{ccccccc} & & \text{H} & & \text{H} & & \\ & & | & & | & & \\ \text{H} & - & \text{C} & - & \text{C} & - & \text{H} \\ & & | & & | & & \\ \text{H} & & \text{H} & & \text{H} & & \end{array}$$
 او
$$\begin{array}{ccccccc} & & \text{H} & & \text{H} & & \\ & & | & & | & & \\ \text{H} & - & \text{C} & - & \text{O} & - & \text{H} \\ & & | & & | & & \\ \text{H} & & \text{H} & & \text{H} & & \end{array}$$

عبارت دی له 1
- الف - $\text{C}_4\text{H}_{14}\text{O}$ ب - $\text{C}_2\text{H}_6\text{O}$ ج - $\text{C}_3\text{H}_5\text{O}$ د - هيڅ يو هم نه
- 8 - $\text{H}:\ddot{\text{N}}:\text{H}$ د ماليکول د بڼې جوړښت دلاندې کوم عالم په نوم يادېږي؟
$$\begin{array}{c} \text{H} \\ | \\ \text{H} \end{array}$$

الف - او گدرو ب - واندر والس ج - ماکسويل د - ليويس

9 - هغه مرکبونه چي عين مالیکولي فورمول لرونکي وي؛ خو دهغوی جوړښتيز فورمولونه .
يو يو له بل توپير ولري يو د بل ويل کېږي.

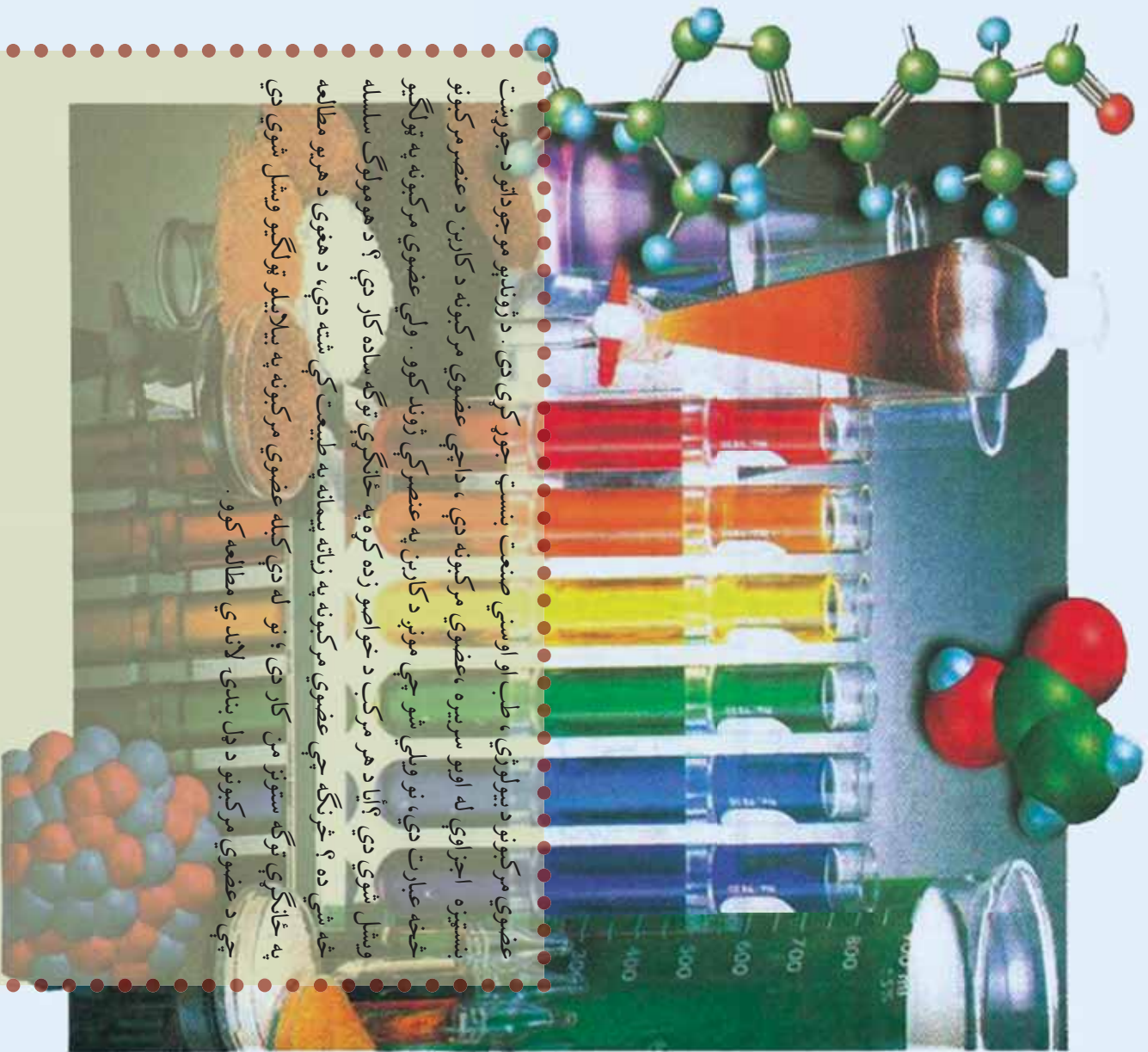
الف - ايزومير ب - (Isomers) ج - الف او ب دواړه د - هېڅ يو
10 - دمرکبونوايزوميري د----- فزيکي خواص لرونکي دي .
الف - يو شان ب - مساوی ج - مختلف د - کيميايي

تشرېحي پوښتني

- 1- دساده او مالیکولي فورمول ترمنځ توپير څه دی ، هغه ديلاگي په واسطه روښانه کړئ .
- 2- په 0.3 کيټ کې دپو عضوي مرکب 0.12 کالرين او 0.02 هايډروجن شتون لري ، ددغه مرکب تجربوي فورمول پيدا کړئ (دکالرين اتومي کتله C 12 دهايډروجن 1 اوکسيجن 16 ده
- 3 - دپو مرکب ساده فورمول CH_2O دي، د نوموړي مرکب مالیکولي کتله $180g/mol$ ده دهغه مالیکولي فورمول پيدا کړي
- 4 - دعضوي مرکب مالیکولي کتله $180g/mol$ ده ، د نوموړي مرکب په ترکيب کې 55% کالرين 36% اکسيجن او 9% هايډروجن شامل دي، دهغه مالیکولي فورمول لاس ته راوړئ .
- 5 - دپو عضوي مرکب په ترکيب کې يوازې کالرين او هايډروجن شتون لري چي $1.5g$ هايډروجن او $9g$ کالرين دهغه د تجزيې څخه لاس ته راغلي دي ، دهغه مالیکولي کتله $210g/mol$ ده ، مالیکولي فورمول يې پيدا کړئ .
- 6 - دلاندې مرکبونه جوړښتيز او اسکليتي فورمولونه وليکئ .
الف - 3-hexene - 1,1-dichloro-1-butene ، ب - 1,2-dibromoethene ، ج - 1,2-hexene
- 7 - هغه مرکب چي د C_6H_{14} مالیکولي فورمول لرونکي دي ، څو ايزومرونه لري ؟
دهغه د ټولو ايزومرونو جوړښتيز فورمولونه وليکئ
- 8 - هندسي ايزوميري څه رنگه ايزوميری ده ؟ په دې هکله معلومات ورکړئ .
- 9 - د C_4H_8O د مرکب ټول ممکنه ايزوميري د هغوی دجوړښت او اسکليتي فورمولونو سره وليکئ .

د عضوي مرکبونو ډول بندي

عضوي مرکبونو د بيولوژي، طب او اوسني صنعت بنسټ جوړ کړی دی. د ژونديو موجوداتو د جوړښت بنسټيزه اجزايي له اوبو سره سره، عضوي مرکبونه دي، داچې عضوي مرکبونه د کاربن د عنصر مرکبونو څخه عبارت دي، نو ويلې شو چې مونږ د کاربن په عنصر کې ژوند کوو. ولي عضوي مرکبونه په ټولگيو ویشل شوي دي؟ آیا د هر مرکب د خواصو زده کړه په ځانگړي توگه ساده کار دي؟ د هومولوگ سلسله څه شي ده؟ څرنگه چې عضوي مرکبونه په زياته پيمانه په طبيعت کې شته دي، د هغوی د هر يو مطالعه په ځانگړي توگه ستونزمن کار دی؟ نو له دې کبله عضوي مرکبونه په بيالوژي، ټولگيو ویشل شوي دي چې د عضوي مرکبونو د ډول بندي لاندې مطالعه کوو.

۱- ۳: عمومي معلومات:

عضوي مرکبونه چې دهغوی شمیر له شل میلیونو څخه زیات دی، د کاربنی زنجیري جوړښت (دکاربنی اسکلیټ) اویا وظیفه یی گروپونو د شتون پر بنسټ ډلبندي کېږي ، د کاربن د اتومونو د اړیکو ډول یو ډل سره هم دعضوي مرکبونو په طبقه بندۍ کې بنسټیز رول لري .

د کاربنی اسکلیټ د جوړښت په پام کې نیولو سره عضوي مرکبونه په دوو ډولو دي چې د زنجیري اسکلیټي هم (Acyclic) کړن (Cyclic) مرکبونه دي

زنجیري مرکبونه د مرکبونو له هغو ډولو څخه دي چې واز زنجیر لري او د هغوی بنسټ د الیفاتیکی هایدروکاربنونو جوړښت تشکیل کړی دی .

1- هایدروکاربنونه: د دې مرکبونو مالیکولونه یوازې د کاربن او هایدروجن د اتومونو څخه جوړ شوي دي ، دا مرکبونه کېدای شي مشبوع؛ لکه : الکانونه (Alkanes) او یا غیر مشبوع د دوه گونې (Alkenenes)

او درې گونې (Alkynes) اړیکې او الکاندینونه (Alkadienes) وي

2- گره ییز (حلقوي) مرکبونه (Cycloalkanes) : دا مرکبونه په خپلو مالیکولونو کې تړلی زنجیري جوړښت لري او د گړۍ په ښه دي چې د گړۍ د تشکیل کورونکو اتومونو د ډولونو په پام کې نیولو سره په کاربو سیکلیک (Carbocyclic) او هیتروسیکلیک (Hetrocyclic) ټولگړو ویشل شوي دي .

3- کاربو سیکلیک (Carbocyclic) او هیتروسیکلیک (Hetrocyclic) ټولگړو ویشل شوي دي .

جوړه شوې ده او دهغوي د کیمیايي خواصو د توپیر په پام کې نیولو سره په دوه گروپونو ویشل شوي دي، چې د الیسکلیک (Alicyclic) او اروماتیک (Aromatic) مرکبونه دي .

د اروماتیک مرکبونو بنسټ د بنزین مرکبونو تشکیل کړی دی او عبارت له بنزین ، نفتالین ، انتراسین او د هغوي مشتقات دي .

د الیسکلیکونو مرکبونه د سايکلو الکانونو (Cycloalkanes) او سايکلو الکینونو (Cycloalkenes)

په مرکبونو ویشل شوي دي .

د سايکلو الکانونو د کورنۍ لومړنی مرکب سايکلو پروپان دی او د دوي عمومي فورمول (C_3H_6) دی چې دالکینونو سره ایزومیر دي . داسې سکلیکونه هم شتون لري چې په هغوی کې د کاربن د اتومونو شمیر له 30 اتومونو څخه هم زیات دی .

اروماتیک هایدروکاربنونه (Arenes)

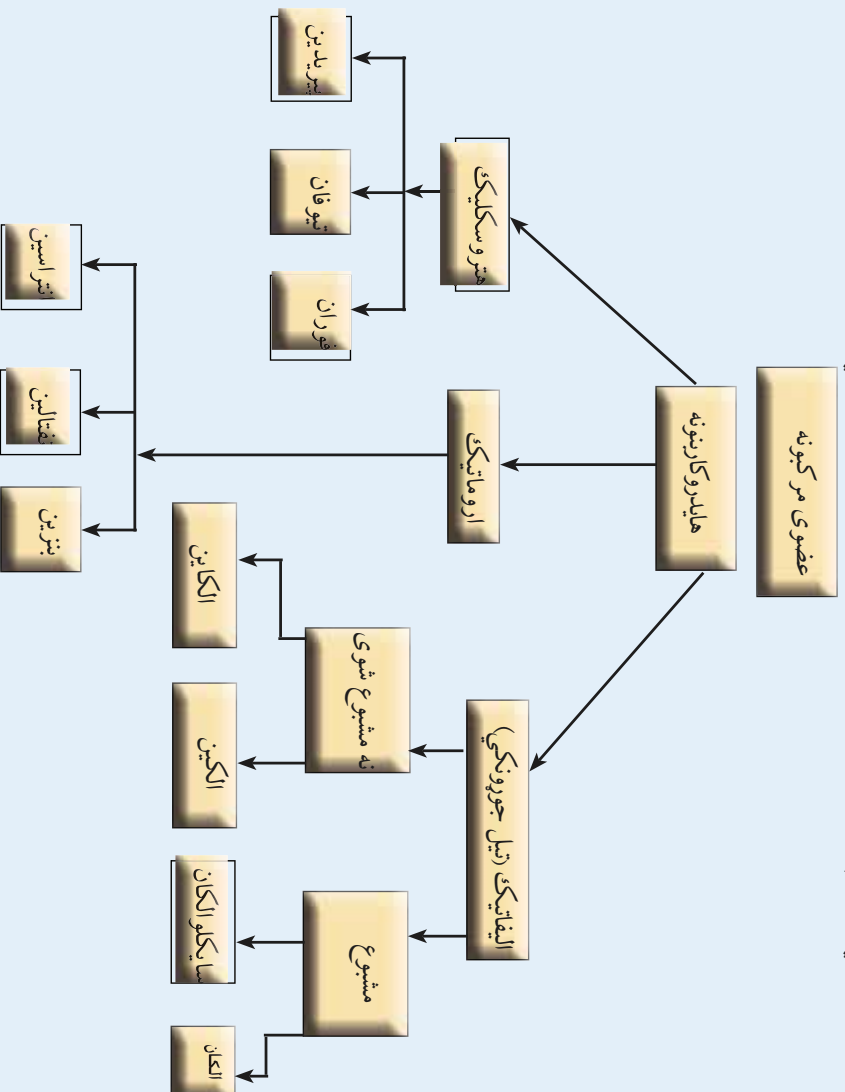
دا هایدروکاربنونه په خپل ترکیب کې د بنزین کړۍ لري، نفتالین ، انتراسین او فینانتین د دې مرکبونو له ډلې څخه دي چې د بنزین د څوکړو د تراکم څخه لاس ته راغلي دي.

هتروسیکلیک (Hetrocyclic)

دا مرکبونه د کاربن د اتومونو سربیره ، په خپله کړۍ کې د نورو عنصرونو یو یا څو اتومونه لري چې په ځانگړی توگه دا عنصرونه عبارت له : اکسیجن ، نایتروجن ، سلفر او نورو څخه دي. هتروسیکلیک مرکبونه کېدای شي .

مشتبوع ، غير مشتبوع اوبا اروماتيک وي .
 تپول عضوي مرکبونه کيدای شي چي د پورتنيو نوموړو هايډروکاربونو مشتقات ومنل شي ، ځکه دا عضوي مشتقات د هايډروکاربونو دپو او يا دخو هايډروجنو د اتومونو له تعويض څخه د وظيفه يي گروپونو په واسطه لاس ته راځي . لاندې شکل په لنډه توگه د عضوي مرکبونو ټولگي ښيي :

۳-۲ : د هايډروکاربونو د ډلو ویشل :

هايډروکاربونونه هغه مرکبونه دي چې د کاربن او دهايډرجن د اتومونو د ترکيب له امله جوړ شوي دي ، په هايډروکاربونونو کې د کاربن هر اټوم څلور اشتراکي اړيکي لري چې دا اړيکي د کاربن د نورو اتومونو او د نورو عنصرونو د اتومونو سره تړل شوي دي . د هايډروکاربونونو ډلبندي په لومړي سر کې د شپږ کاربنه کړۍ دشتون او نه شتون پرنسټ يعنې ډبنزين پرنسټ په هايډروکاربونونو کې ترسره کېږي او دا کړۍ د وظيفه يي گروپ په توگه شميرل کېږي . د بنزين کړۍ لرونکي هايډروکاربونونه د اروماتونو د مرکبونو په نوم يادېږي او هغه هايډروکاربونونه چې په ترکيب کې يې د بنزين کړۍ نه وي ، د اليفاتيک (تيل جوړونکي) په نوم يادېږي . اليفاتيک هايډروکاربونونه د کاربن- کاربن د اتومونو د اړيکو د ډولو په پام کې نيولو سره د مشتبوع اليفاتيکو الکانونو (Alkanes) سايکلو الکانونو ویشل شوي دي ، غير مشتبوع اليفاتيک مرکبونه په الکينونو (Alkenes) او الکينونو (Alkynes) ویشل شوي دي .

الکانونه هغه مرکبونه دي چې د کاربن د اتومونو ټول ولاسونه يې د هایدروجن د اتومونو په واسطه مشبوع شوي دي او په هغوی کې د کاربن اتومونه یوه گونې اړیکې لري او الکینونه هغه مرکبونه دي چې د کاربن د دوو اتومونو ترمنځ یې دوه گونې اړیکه شتون لري او غیر مشبوع دي . نور غیر مشبوع هایدروکاربنونه الکاینونه دي چې په دې مرکبونو کې د کاربن د دوو اتومونو ترمنځ درې گونې اړیکې شتون لري او د الکانونو پرتله د هایدروجن څلور اتومونه او د الکینونو پرتله د هایدروجن دوه اتومه لږ لري .

فنايت

زده کونکي دي، په اړوندو گروپونو ویشل شي ، هر گروپ دي د عضوي مرکبونو زیات شمیر لست کړي او هغوی دي د پوهنیزو دلیلونو د وړاندې کولو پرنسب ډلبندي کړي اود مرکبونو په ډلبندي کې دې د پورتني شکل څخه گټه واخلي .

3-3: په هایدروکاربنونو کې وظيفه يي گروپونه:

د هایدروکاربنو په بیلابیلو ډلو کې وظيفه يي گروپونه شتون لري چې د هایدروکاربنونو بیلابیل مرکبونه يي جوړکړي دي، دا گروپونه د کاربن - کاربن داتومونو د اړیکو د څرنگوالي او وظيفه يي گروپ له امله مینځته راغلي دي چې په لاندې جدول کې لیکل شوي دي:

1-3 جدول د هایدروکاربنونو وظيفه يي گروپ

د هایدروکاربنونو گروپونه			
Alkanes	$CH_3 - CH_3$	ایتان	-
Alkenes	$CH_2 = CH_2$	ایتلین یا ایتیلین	الکتروفیلیک پاتې
Alkynes	$CH \equiv CH$	ایټاين یا استیلين	الکتروفیلیک پاتې
Alkadienes	$CH_2 = CHCH = CH_2$	1،3 - بیوتاداین	الکتروفیلیک پاتې
Arenes		بنزين	داروماتیکو الکتروفیلیک بالونه

4-3: د الکانونو هومولوگي سلسله:

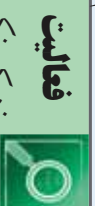
هغه مرکبونه چې د یو میتیلي گروپ (-CH₂) په اندازه یو ډبل څخه توپیر ولري، یو ډبل د هومولوگ (Homologe) په نوم یادېږي ، هومولوگي سلسله په الکانونو ، الکینونو او الکاینونو کې موجود ده؛ څرنگه چې د الکانونو په مالیکولي فورمولونو کې لیدل کېږي، د ایټان مرکب د خپل مخکني مرکب یعنی د میتان څخه ډېو (-CH₂) په اندازه توپیر لري په همدې ترتیب پروپان د ایټان په نسبت او بیوتان د پروپان په نسبت ډېو میتیلي

(-CH₂) گروه په اندازه لوی دي . دا سلسله د هومولوگ سلسلې (Homologe) په نوم یا دوی .
 2-3 جدول : د الکانونو د هومولوگی سلسله

د مرکب نوم	د مرکب فورمول
Methane	CH ₄
Ethane	CH ₃ -CH ₃
Propane	CH ₃ -CH ₂ -CH ₃
Butane	CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃
Pentane	CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃
Hexane	CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃
Heptane	CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃
Octane	CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃
Nonane	CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃
Decane	CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃
Undecane	CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃
Dodecane	CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃
Tridecane	CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃

د هومولوگ په اصطلاح سربيره د ايزولوگ اصطلاح هم په عضوي کيميا کې په کار وړل کېږي، د دې اصطلاح مفهوم رسولي دي : د هايډروکاربنونو عضوي مرکبونه دي چې د کاربن د عيني شمير د اتومونو لرونکي وي يو ډبل د ايزولوگ په نوم يا دوي .

فعاليت

زده کوونکي دي په څو مناسبو گروپونو وویشل شي ترڅو هرگروپ په ځانگړي ډول په هايډروکاربنونو کې د هومولوگ د اصطلاح په اړه خبرې اتري وکړي، د ايتلين څخه تر هگزين او د استلين څخه تر او کتالين پورې دې ساختماني فورمولونه وليکي او هومولوگي شکلونه دې د نوموړو مرکبونو په فورمولونو کې روښانه کړي او دهر گروپ نماينده دې د هر گروپ کرڼه وړاندې کړي .

5-3: عضوي مرکبونه او وظيفه يي گروپونونه (د هايډروکاربنونو مشتقات)

عضوي کيميا د هايډروکاربنونو او د هغوی له مشتقاتو څخه عبارت ده .
 که چيرې د هايډروکاربنونو يو يا څو اتومه هايډروجن ځانگړو گروپونو (Functional groups) په واسطه بې ځايه شي، هغه عضوي مرکبونه حاصلېږي چې د هايډروکاربنونو د مشتقاتو په نوم يا ډبرې وظيفه يي گروپونه بې ځايه دي (Functional groups) د هايډروکاربنونو په ماليکولونو کې د اتومونو او يا د اتومونو له گروپونو څخه عبارت

جي چي خانگري او پاڻاڪي جو رڻبت لري او عضوي مرکبونه د خانگري فزيڪي ، کيميايي خواصو دڻبوندو لامل گرڇي . هغه هايڊروڪاربنونه چي عين وظيفه يي گروپونه لري ، کيميايي خواص يي هم يوشان دي .
3-3- جمول وظيفه يي گروپونه .

وظيفه يي گروپ	د وظيفه يي گروپ نومونه	د مرکبونو عمومي فورمول	مرکبونه	د مرکبونو نومونه
(-F-Cl-Br-I)	هلايدها (Halids)	R-X	CH ₃ -X	MethylChloride
-OH	Hydroxyl	R-OH	CH ₃ -CH ₂ -OH	Ethano
$\begin{array}{c} O \\ \\ -C- \end{array}$	Carbonyl	$\begin{array}{c} O \\ \\ R-C-H \\ R-C-R \\ \text{Ketones} \end{array}$	$\begin{array}{c} O \\ \\ CH_3-CH_2-C-H \\ \\ CH_3-C-CH_3 \end{array}$	$\begin{array}{c} \text{Propanal} \\ \text{Propanoi} \end{array}$
-COOH	Carboxyl	R-COOHacid	CH ₃ -COOH	aceticacid
Oxy	Oxy EsterGroup	R-O-R	CH ₃ -O-CH ₃ Ethers	Dimethyleter
$\begin{array}{c} O \\ \\ -C-O- \end{array}$		$\begin{array}{c} O \\ \\ R-C-O-R \\ \text{Ester} \end{array}$	$\begin{array}{c} O \\ \\ H_3-C-O-CH_3 \end{array}$	Dimethyleter
-NH ₂	R-NH ₂ Amines	R-NH ₂ Amines	CH ₃ -NH ₂	Methylamines
$\begin{array}{c} O \\ \\ -C-NH_2 \end{array}$	AmidesGroup	$\begin{array}{c} O \\ \\ R-C-NH_2 \end{array}$	CH ₃ -C(=O)-NH ₂	Methylamide
-S-H	MarcaptanGroup	R-S-H	CH ₃ -CH ₂ -S-H	Marcaptane
-S-	Thioether	-S-R Thioether	CH ₃ -S-CH ₃	Dimethylthioether
-SO ₃ H	SulphoGroup	SulphoGroup R-SO ₃	C ₆ H ₅ -SO ₃ H	BenzSulphonie-acid

هترواتومونو د جولونو له ڪبله چي د وظيفه يي گروپونو به ترڪيب کي شامل هي ، داگروپونو به لاندې ڄول وڻشل شوي جي .

3-5-1: اڪسيجن لرونڪي وظيفه يي گروپونه : د دي گروپونو به ترڪيب کي اڪسيجن دهنرو اتوم به توگه شتون لري چي دهغوي بيلاگه ڪيڏاي شي $\begin{array}{c} O \\ || \\ -C-O- \end{array}$ ، $-O-$ ، $-O-$ ، $\begin{array}{c} O \\ || \\ -C-OH \end{array}$ او نور وړاندې شي .
3-5-2: نائٽروجن لرونڪي وظيفه يي گروپونه : د دي گروپونو به ترڪيب کي د نائٽروجن اتوم د هترو اتومونو به توگه شتون لري چي دهغوي بيلاگه ڪيڏاي شي $-NH_2$ ، $-NH_2$ ، $-C(=O)-NH_2$ ، $-NO_2$ او نور وړاندې شي .

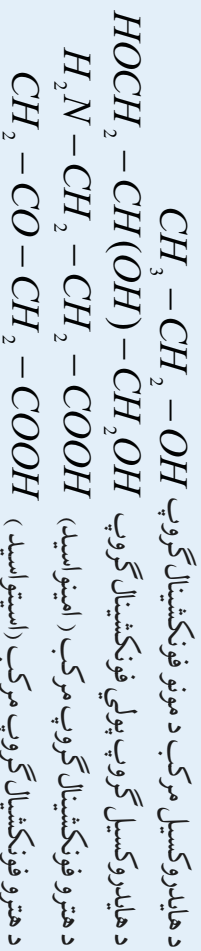
3-5-3: **سلفر لرونکي وظيفه يي گروپونه:** د دې گروپونو په ترکيب کې د سلفر اټوم د هټرو اټوم په توگه د نوموړو گروپونو په ترکيب کې شته چې د دهغوی بيلگه کېدای شي $S-H$ ، $-S-$ ، SO_3H - او نور وړاندې شي

3-5-4: **فاسفور لرونکي وظيفه يي گروپونه** د دې گروپونو په ترکيب کې د فاسفور اټوم د هټرو اټوم په توگه په نوموړو گروپونو کې شتون لري چې دهغوی بيلگه کېدای شي PH_2- ، PO_3H_2- او نور وړاندې شي .

د وظيفه يي گروپونو معلوم شمير په دې عصر کې ډير زيات دی چې د عضوي مرکبونو په مالیکولونو کې کېدای شي چې خړ وظيفه يي ډير لږ شمير له څيړني لاندې نيول شوی دی . د عضوي مرکبونو په مالیکولونو کې کېدای شي چې خړ وظيفه يي گروپونه هم شتون ولري ، که چېرې دا گروپونه يوشان وي . (د بيلگې په ډول : د هلوجن دوه گروپه ، اوبيا د هایدروکسيل دوه گروپه او نورو) دا مرکبونه د خړ وظيفه يي گروپونو (Polyfunctional groups) په نوم يا ډيرې هغه عضوي مرکبونه چې دهغوی په مالیکول کې خړ بيلابيل وظيفه يي گروپونه شتون لري، د بيلابيلو گروپونو لرونکو

(Hetro Functional groups) مرکبونو په نوم يا ډيرې .

لاندې د مونو ، پولي او هټرو وظيفه يي گروپونو لرونکو مرکبونو بيلگې درکړل شوي دي :

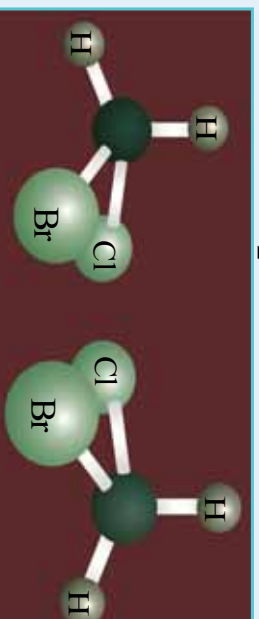

3-6-6: د وظيفه يي گروپونو سره عضوي مرکبونه

3-6-1-1: د ځينو وظيفه يي گروپونو ځانگړتيا

1-1 د هاليدونو گروپ : که چېرې د هلو جنونو دغصصرونو دمالیکولونو د اټومونو اړيکه په هومولټيکي ډول پري شي ، دهغوی رايکالونه تشکيلېږي چې د وظيفه يي گروپونو په بڼه د هایدروکاربونونو د هایدروجن د اټومونو ځای نيسي ، د بيلگې په ډول : $Cl - Cl \rightarrow Cl_2$

د هاليدونو وظيفه يي گروپونه د طاقت الکټرون لرونکي دي او فعاله دي؛ نو له دې کبله په اسانۍ سره تعامل کوي او د هاليدوکاربونونو هلو جنو مشتقات تشکيلوي

(3-1) د برومو کلوروميټان شکل

هغه ذرې چې د طاقتو الکترونونو لرونکي دي ، د رادیکالونو (Radical) په نوم یا د بېري

2- د هایدروکسيل وظيفه يي گروپ

د هایدروکسيل گروپ د یو اټوم هایدروجن او یو اټوم اکسیجن څخه جوړ شوی دی چې په هغه کې اکسیجن اټوم یو طاقتو الکترون لري او د جوړښت فورمول يې په لاندې ډول دی:

(2-3) شکل د هایدروکسيل د گروپ مودل

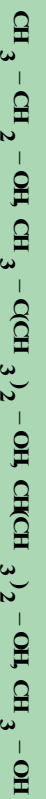
هغه عضوي مرکبه چې د هایدروکسيل گروپ لري، د الکولونو (Alcohol) په نوم یا د بېري، د الکولونو عمومي فورمول $R-O-H$ دی چې په دې فورمول کې R هایدروکاربنونو رادیکالونه بڼي دکاربن اټوم چې هغه سره د الکول د هایدروکسيل گروپ (OH-) نښتی دی ، د دې گروپ سره یوځای د کاربنول $\begin{array}{c} \text{OH} \\ | \\ \text{---C} \end{array}$ (Carbinol) په نوم یا د بېري دکاربنول گروپ د کاربن د اټومونو د رادیکاله کبله ، الکولونه د لومړني ، دويمې او درېيمې الکول په نوم یا د بېري: که چېرې د کاربنول گروپ د کاربن اټوم خپل یو ولاسي الکوسي الکرون ته د کاربن یو اټوم ته د رادیکي د جوړیدلو په غرض په مصرف رسولې وي ، دا ډول الکول د لومړي الکول په نوم یا بېري . همدارنگه که دوه ولاسي الکترونه يې په کار وړي وي ، دويمې الکول او که درې ولاسي الکترونه يې د اړیکو د جوړښت لپاره کارولې وي ، د درېيمې الکول په نامه

یا بېري:

فعالیت

لاندي فورمولونو ته څیړشې ، د لومړني ، دويمې او درېيمې الکولونو ډولونه په کې وپيژنئ او همدا رنگه روښانه يې کړئ چې څلورمې الکول او ددغه څخه په لوړه کچه هم شتون لري او یانه ؟

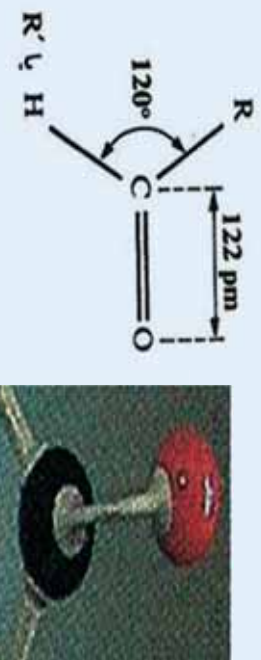

3- د الډیهايدونو او کيتونونو وظيفه يي گروپونه (کاربنيل)

کاربنيل گروپ د یو اټوم کاربن او یو اټوم اکسیجن څخه تشکیل شوی دی چې دکاربن او اکسیجن د اټومونو ترمنځ دوه گونې اړیکه جوړه شویده . دکاربنيل په گروپ کې دکاربن - اکسیجن ترمنځ اړیکه دوه گونې ده چې دهموړی یوه اړیکه

سگما (σ) او بله پي پای (π) ده او ددې اړیکو ترمنځ زاویه 120° ده، د دوه گونې اړیکې اور دوالی 1.24^4 آه، کاربن د کاربونیل په گروپ کې sp^2 هایبرید لري او د هغه جوړښت مسطح دی چې لاندې شکلونه دا جوړښت راښيي:

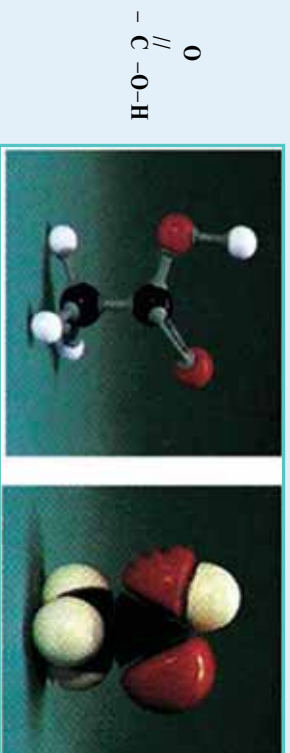

(3 - 2) شکل د کاربونیل د گروپ جوړښت او فورمول يې

د $C=O$ دوه گونې اړیکه د $C=C$ دوه گونې اړیکې پر خلاف، د اکسیجن د لکترونو ښکته عنصر د شتون پر بنسټ چې د π اړیکې الکتروني کثافت ځانته کشي، زیاته قطبي ده، دې قطبیت د کاربونیل مرکبونو (الدهایډونه او کیتونونه) په کیمیايي او فزیکي خواصو اغیزه اچولې ده چې ډیر زیات الدهایډونه او کیتونونه په اوبو کې خورا ښه حل کېږي.

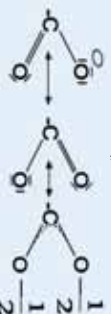
4 - د کاربوکسیل وظيفه يي گروپ (Carboxylic Group) او دهغه مرکبونه

د کاربوکسیلیک تین اېونو گروپ د کاربوکسیل په نوم یا ډیري چې دهغه فورمول $COOH$ - او ساختماني فورمول يې په لاندې ډول دی:

(3 - 3) شکل د کاربوکسیل د گروپ لرونکي د اسید د مالیکول موډل

د کاربوکسیل گروپ له کاربونیل گروپ او د یو هایډروکسیل گروپ څخه جوړ شوی دی چې زیاتره $COOH$ - په بڼه لیکل کېږي؛ خو د $O-H$ ترمنځ اړیکه هیڅ وخت شتون نه لري. دا گروپ کېدای شي پروتون ورکوونکي (Proton - Donator) عمل وکړي او د کاربوکسیلات په اېون COO^- بدل شي، په دې اېون کې د اکسیجن دواړه لومونه عین ارزښت لري؛ ځکه په هغه کې د (π) الکترون د ریزونانس په حالت کې دی:

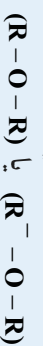
ټول هغه مرکبونه چې په خپل مالیکولي ترکیب کې د کاربوکسیل گروپ ولري، د کاربوکسیلیک اسید په نوم یا ډیري.

د کاربوکسیلیک اسیدونو د اړیکو ځانګړتیاوي چې لاندې لیکل کېږي، د اکسیجن ، هایدروجن او کاربن د اټومونو شتون د بیلابیلو الکترونیګا تیریتینو سره ، د هغوی مالیکولونه قطبي کوي .
(4 - 3) جدول دتیراټونو فیزیکی ځانګړتیاوي

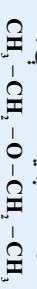
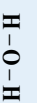
فورمول	مروج نوم	Pka_1	Pka_2	د وېلي کیدونکي	د ایشیدونکي
H - COOH	فارمیګ اسید	3.75		8°C	101C°
CH ₃ - COOH	اسټیک اسید	4.75		17°C	118°C
CH ₂ Cl - COOH	کلورواسټیک اسید	2.86		63°C	189°C
CH ₂ - CH ₂ - COOH	پروپانویک اسید	4.87		-21°C	141C
C ₆ H ₅ COOH	بنزویک اسید	4.20		122°C	249C
HOOC - COOH	اکزالیک اسید	1.23	4.28	190°C(d)	تخریب
HOOC - CH ₂ - COOH	مالویک اسید	2.83	5.69	136°C(d)	تخریب

5- د ایتروپ (-O-)

هغه مرکبه چې په هغوکې د اکسیجن اټوم د هایدروکاربنونو د دوو پاتې شونو سره وصل وي د ایتروپ نوم یا تیري او د دې ګروپ جوړښت (-O-) دی، د ایترونو عمومي فورمول په لاندې ډول دی:

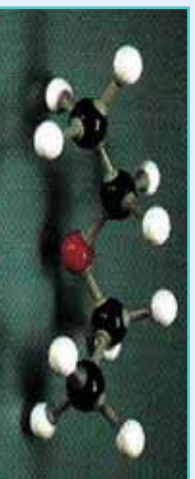
که فرض کوو چې الکلونه د اوبو له مالیکول څخه مشتق دي ، داسې چې د اوبو دمالیکول یو اټوم هایدروجن د عضوي پاتې شونو سره تعویض شوی وي، الکل ته راځي او که بل دهایدروجن اټوم یې هم تعویض شي ، ایتروپ حاصلېږي ، د بیلګې په ډول :

اوبه

ایتانول

ډای ایتیل ایتروپ

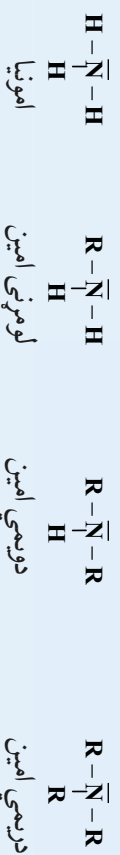

(4 - 3) شکل د ډای ایتیل ایتروپ مالیکول مودل

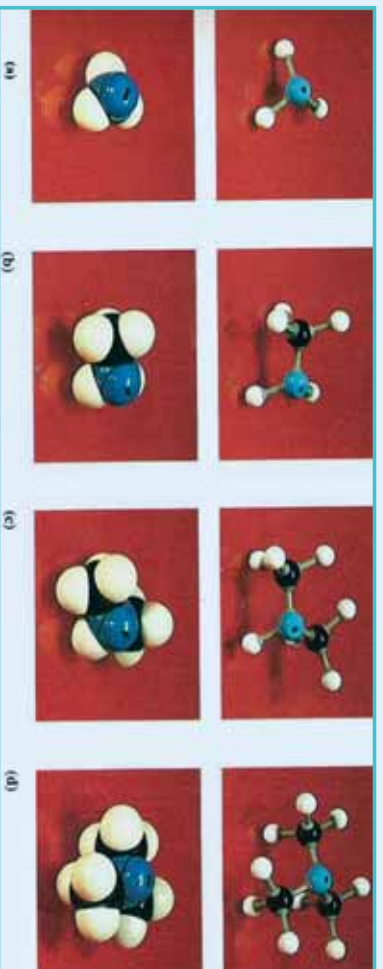
6- د امینونو وظيفه يي ګروپ (-NH₂)

د امین ګروپ (-NH₂) د هایدروجن دوو اټومونو او د نایټروجن له یو اټوم څخه جوړشوی دی چې په ریښتیا سره د اموڼیا دمالیکول یو اټوم هایدروجن له هغه څخه په هومولیتیکي بڼه بیل اوبه پایله کې داګروپ حاصل شوی دی . که

چیري د دي گروه اړیکه د هایدروکاربنونو د رادیکالونو سره جوړه شي ، د امینونو مرکبونه تشکيلیږي . د امینونو عمومي فورمولونه په لاندې ډول دي:

په ټولو حالتونو کې د امینونو مالیکول هرمي جوړښت د منځني قاعدې لرونکی دی چې د نه اړیکې یوه جوړه الکترون د نایترون د sp^3 هایبرید اوربیتال څخه دي چې دهغود زاویو سره توپیر لري ، زیاتره امینونه په طبیعي موادو او یا په ترکیبي محصولاتو کې موندل شوي دي او دهغوی ډیر مرکبونه وړان بوی لري، د عضوي موادو د پروټینونو په ترکیب کې نایترون شامل دی او امینونه هم د ژونديو موادو له تجزيه او وړانیدلو څخه وروسته د سلفر لرونکو مرکبونو سره وړان بوی منځته راوړي، د دوو ډولو مرکبونو نوم $\{\text{NH}_2, \text{CH}_2\}$ بیوترسین (Putrescine د تعفن (بدبوی) په معنا او $\text{NH}_2, \text{CH}_2\}$ کداوبرین (Cadaverine د جسد بدبوی په معنا د قیقا د مرو جسدونو د تعفن څخه اخیستل شوی دی .

(3- 5) : شکل د امینونو جوړښت او مودل (a - امونیا b - میتیل امین

c - ډای میتیل امین d - تری میتیل امین

فعالیت

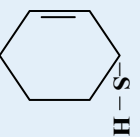
زده کوونکي په اړونده گروپونو وویشئ ، هرگروپ دي د کاغذ خمیره ، سربست او د اړتیا نور مواد برابر کړي او ددې موادو څخه دي د ایترو ، الډیهایډونو ، کپتونونو او امینونو مودلونه جوړ کړي او د هغوی په هکله دي د هرگروپ نماینده ټولگي کې توضیحات ور کړي .

7- د ټیول گروپ ، سلفایډونه

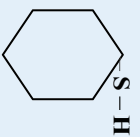
د ټیول گروپ (H-S) ډیو اټوم سلفر او یو اټوم هایدروجن څخه جوړ شوی دی چې د هایدروجن سلفایډ (H-S-H) ډیو اټوم هایدروجن د اړیکې د پرې کېدو په پایله کې حاصلیږي ، دا پریکړه دهمو لیکي په

بڼه ترسره کېږي، د دې مرکبونو عمومي فورمول R-S-R دی چې الکلونو ته ورته دي. که چېرې د تیول دگروپ دویم هایدروجن هم په عضوي پاتې سره تعرض شي، سلفایډونه جوړېږي چې دهغوی عمومي فورمول (MercaptoGroup) دي، دا مرکبونه ایترونو ته ورته دي او توپیر یې د ایترونو سره دادی چې په ایتروکسي اسیجنی وظیفه یې گروپ شته، خو په تیو ایترونو کې سلفر شتون لري، دا وظیفه یې گروپ د مرکټو گروپ (Mercapto Group) په نوم هم یادیږي. د تیول او تیوایتر د مرکبونو ساده بیلگې لاندې لیکل شوي دي:

Cyclo hexenthioi

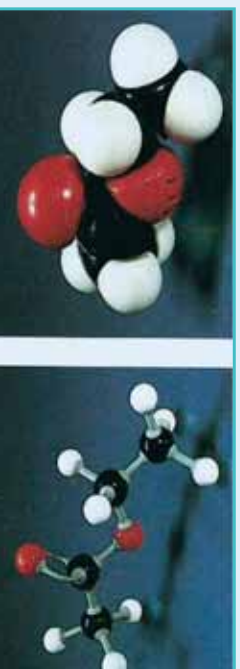
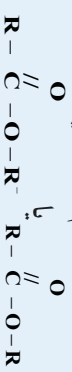

Cyclo hexanthioi

8- د ایترونو وظیفه یې گروپ

د ایترونو وظیفه یې گروپ $\text{C}=\text{O}$ دی چې په دې گروپ کې د اسیجن د اټوم یو ازاد ولانسي الکترون او کاربن د اټوم یو طاقه الکترون د عضوي رادیکالونو د کاربن د اټومونو د یو ازاد الکترون سره اړیکه تړلې ده او د ایترونو په نوم مرکبونه یې جوړکړي دي. په رښتیا که چېرې د کاربوکسيل د گروپ د هایدروجن اټوم د عضوي بقیو سره تعرض شي، ایترونه تشکيلېږي. د ایترونو عمومي فورمول عبارت له:

(3-7) شکل د میتایل ایتیل ایتر دمالیکول مودل

فعالیت

زه کورونکي په مناسبو گروپونو وویشئ، هرگروپ دي د ایتر د مالیکول مولدونه د لرگیو، درس د خورې د خټو او یا کاغذو څخه جوړکړي دگروپ نمایندې دي د خپل گروپ دگړني په هکله لازم توضیحات وړاندې کړي.

د دریم څپرکي لنډيز

- * عضوي مرکبونه د کاربن او هایدروجن د مرکبونو او د هایدروکاربنونو د مشتقاتو څخه عبارت دي .
- * په عمومي ډول عضوي مرکبونه د کاربنې اسکلیټ او د وظیفه یي گروپونو د شتون له کبله ویشل شوي دي
- * په عمومي ډول هایدروکاربنونو په دوو ډلو ایسکلیک او کاربو سکلیک ویشل شوي دي
- * ایسکلیکونه زنجیري مرکبونه دي چې دهغوی زنجیر کېدای شي نارمل او یا شاخ لرونکي وي
- * سکلیکونه په دوه گروپونو کاربو سکلیک او هتروسکلیک ویشل شوي دي .
- * کاربو سکلیک مرکبونه هغه مرکبونه دي چې د تړلي زنجیر (کری) لرونکي دي او په ایسکلیکونو او اروماتونو ویشل شوي دي ، ایسکلیکونه هم په خپل وار په سایکلو الکانونو او سایکلو الکتینونو ویشل شوي دي ، د هایدروکاربنونو هومولوگونه زیات د هایدروکاربنونو د مرکبونو څخه عبارت دي چې یو ډل څخه دیو میتلین $(-CH_2)$ - گروپ په اندازه توپیر لري .

* که چیرې د هایدروکاربنونو د هایدروجن یو اویا څو اټومونه د وظیفه یي گروپونو په واسطه یې ځایه شي ، نو هغه مرکبونه لاس ته راځي چې د هایدروکاربنونو د مشتاتو په نوم یا ډیرې له عبارت له هلوچنې ، اکسیجنې ، نایټروجنې ، سلفرې ، فاسفورې او نورو عنصرونو مشتقات دي . دا عنصرونه د وظیفه یي گروپونو په بڼه د هایدروکاربنونو په مرکبونو کې شتون لري چې د نوموړو مرکبونو کیمیايي خواص ټاکي .

* وظیفه یي گروپونه د هلوچن لرونکي ، اکسیجن لرونکي ، نایټروجن لرونکي ، سلفر لرونکي او په نورو ویشل شوي دي

- * هغه مرکبونه چې اکسیجنې وظیفه یي گروپونه لري ، د الکلونو ، الډهایډونو ، تیرلونو ، ایترونو ، ایسترونو او نورو څخه عبارت دي چې په ترتیب سره یې فورمولونه
- ‘ $R-C(=O)-R$ ، $R-C(=O)-H$ ، $R-OH$ دي .
- * $R-O-R$ ، $R-O-R$ ، $R-COOH$ دي .
- * هغه مرکبونه چې د نایټروجن لرونکي وظیفه یي گروپ لري ، امینونو ، امیلونو او نور دي چې د هغوی فورمولونه په ترتیب سره $R-NH_2$ ، $R-NH_2$ ، $R-NH_2$ دي
- * هغه مرکبونه چې د سلفر لرونکي وظیفه یي گروپونه لري ، عبارت له $R-S-R$ ، $R-S-H$ او نورو څخه دي .

د دریم څپرکي پوښتي

څلور ځوابه پوښتي:

- 1- د لاندې عنصرونو له جوړو څخه د کومو شتون د عضوي مرکبونو په ترکیب کې حتمي دي ؟
 - الف - کاربن او سلفر
 - ب - سلفر او هایدروجن
 - ج - کاربن او فاسفورس
 - د - کاربن او هایدروجن
- 2- هغه هایدروکاربنونه چې تېو مستلین د گروپ (CH₃) په اندازه یو له بل څخه توپیر ولري د----- په نوم یادېږي .
 - الف - ایزولو گ - ب - ایزومیر
 - ج - هومولو گ - د - غیر مشبوع
- 3- د لاندې فورمولونو څخه کوم یو د ایترونو عمومي فورمول دي ؟
 - الف - $R-O-R$ ب - $R-C-H$ ج - $R-S-H$ د - الف و ج هر دو
 - 4- د تېولونو عمومي فورمول عبارت له :----- څخه دی .
 - الف - $R-OH$ ب - $R-NH_2$ ج - $R-S-H$ د - $R-S-R$
 - 5- په تیزابي مرکبونو کې وظیفه یي گروپ عبارت له----- څخه دی .
 - الف - $R-C-H$ ب - $R-C-O-H$ ج - $R-C-O-R$ د - $R-C-H$
 - 6- ساده مرکبونه چې د کاربن سربیره او هایدروجن هم دهغو په ترکیب کې موجود وي د----- په نوم یادېږي
 - الف - الکان ب - الکین ج - هایدرو کاربنونه د - د الکانونو مشتقات
 - 7- د الکیل هایدونو عمومي فورمول عبارت د----- دی .
 - الف - $R-OH$ ب - $R-X$ ج - $R-S-H$ د - $R-S-R$
 - 8- وظیفه یي گروپونه عبارت له اتوم او یا د اتومونو له ډلو څخه عبارت دي چې د اړیکو په واسطه یوځای او د ټاکلي مرکب په یو مالیکول کې شامل دي او----- ټاکي
 - الف - دمرکب توپراگي ب - مالیکولي ترکیب ج - دمرکب مشتقات د - الف او ج دواړه .
 - 9- $R-OH$ د-----عمومي فورمول دی :
 - الف - تیزاب ب - القلي ج - الکل د - الدهاید
 - 10- هایدروکاربنونه په عمومي ډول په-----ویشل شوي دي :
 - الف - دوو ب - دریو ج - څلورو د - پنځو
 - 11- هتروسیکلیکونه هغه مرکبونه دي چې دهغوی په ترتیب کې بیګانه عنصرونه ؛لکه :----- شتون لري :
 - الف -سلفر، اکسیجن ب - نایتروجن اونور ج - الف او ب دواړه د - هېڅ یو
 - 12- تېو ایترونه الکلونو ته ورته دي ؛ خو دهغو توپیر د ایترونو سره په دې کې دی چې په ایترونو کې د اکسیجن وظیفه یي گروپ شامل دی ؛ لکن په تېوایترونو----- شتون لري .

الف- نایتروجن ب- فاسفورس ج- سلفر د- نایتروجن

13- د کیتونونو وظیفه یی گروه د----- څخه عبارت دی .

الف- کاربنیل ب- کاربوکسیل ج- هایدروکسیل د- هیتچ یو
14- هغه هایدروکاربونونه چي د تولي زنجیر لرونکي دي ، د----- په نوم یادېږي :
الف - سکلیکو نو ب - ایسکلیکونو ج - اروماتونو د - ټول "

تشریحی پوښتی:

1- د هایدرروکاربنونو د هومولوگ د سلسلې په اړه لنډه معلومات وړاندې کړئ.

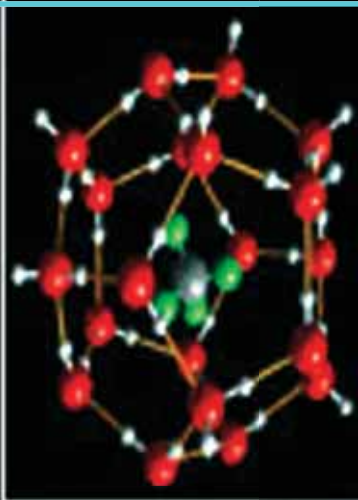
2- وظیفه یی گروهونه په لنډه ډول توضیح کړئ

3- لاندې عمومي فورمولونه وگورئ او ولیکنئ چي د کومو عضوي مرکبونو پورې اړه لري .

4- د کاربنیل وظیفه یی گروه په لنډه ډول توضیح کړئ.

5- د کاربوکسیل د وظیفه یی گروه په اړه لازم معلومات وړاندې کړئ.

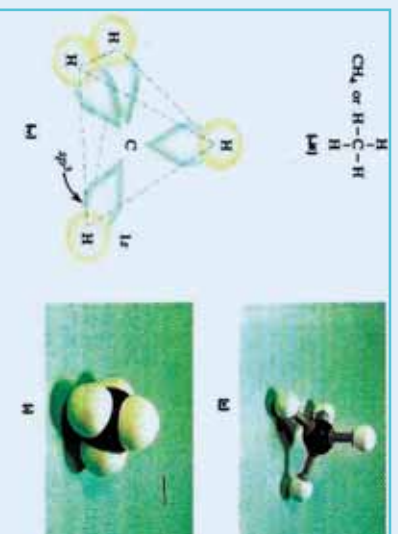

هغه مرکبونه چې په هغو کې دکاربن اتومونه د زنجیر یا کرې په بڼه یو له بل سره اړیکې لري او په هغو کې د کاربن ټول اتومونه د یوگوني سگما اړیکې (σ) لرونکې دي ، د الکانونو اویا د سایکلو الکانونو په نامه یاد شوي دي . په دې مرکبونو کې دکاربن اتومونه sp^3 هایبرید لري او دکاربن د اتومونو ترمنځ یوه گوني اړیکه شته ، الکانونه د کاربنونو زنجیري مالیکولونو لرونکي او سایکلو الکانونه د تړلو زنجیرونو او کرېو لرونکي دي . په دې څپرکي کې به پوه شئ چې الکانونه او سایکلو الکانونه د کومو ډولونو مرکبونو لرونکي دي ؟ دهغوي طبیعي سرچینې کومې دي ؟ د کومو خاصو خواصو لرونکي دي ؟ په کومو برخو کې په کار وړل کېږي ؟ د الکانونو او سایکلو الکانونو ترمنځ توپیرونه کومو فکتورونو سره اړیکه لري ؟ په دې څپرکي کې به لومړي سرکې الکانونه روښانه کوو او وروسته د سایکلو الکانونو په څپرکو پیل کوو.

1-4 : الکانونه (Alkanes)

الکانونه هغه مرکبونه دي چې د هغوی د کاربن د اتومونو ترمنځ یوه گوښي ساده اړیکه شتون لري او د کاربن د اتومونو نورپاتمي ولاسونه د هایدروجن داتومونو په واسطه ډک شوي دي . دهغو ساده مرکبونه میتان CH_4 او ایټان (C_2H_6) دي.

د میتان مالیکول د څلور وجهي هندسي جوړښت لرونکي دي او په هغه کې C-H د کاربن د sp^3 هایبرید اوربیتال اوهایدروجن s اوربیتال د نیغ پر نیغ د ننوتني په پایله کې جوړېږي او د اړیکې ډول یې مستحکمه σ ده .
 (1-4) شکل کې زویه ، د اړیکې اوږدوالي او هم د میتان د مالیکول څلور وجهي جوړښت ښودل شوی دی ، داسې چې د اړیکې اوږدوالي د پیکامتر $10^{-12} m$ په واسطه ښودل شوی دی .
 په یو مالیکول کې د اړیکو د ښودلو لپاره نړیوالي ترون د (2-4) شکل سره سمون لري ، داسې چې نزي خطرته -C- دهغو اړیکو ښودونکي دي چې په سطحه کې شتون لري ، مثلي علامه (▲) د سطحې پرمخ اړیکه او مثلي (▲) علامه د سطحې د شا اړیکه ښيي :

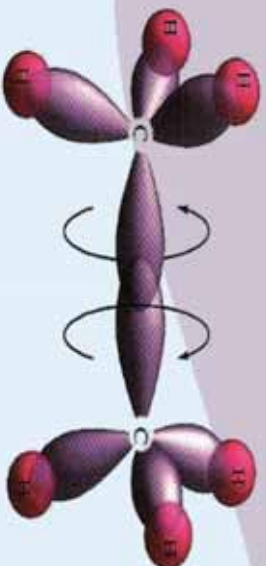

(1 - 4) شکل د میتان د مالیکول د ښودلو دوه بیلا بیلې طریقې ښيي

(2 - 4) شکل د میتان او ایټان په مالیکول کې نړیواله ترون ښيي

د ایټان مالیکول د اړیکو ، ښودلو لپاره کېدای شي چې د میتیل CH_3 - دوو پاتو یو د بل سره د اړیکو د جوړښت په پام کې ونیول شي . د میتیل (CH_3 -) په گروپ کې د کاربن هر اتوم د sp^3 ازاد هایبرید لري او یو د بل سره د ترون په وخت کې sp^3 - هایبرید اوربیتالونو نیغ پر نیغه ننوتنه په سترگو کېږي چې د C-C اړیکه جوړوي او په (4 - 3) شکل کې ښودل شوې ده :

(3-4) شکل د لرگیو مولدو په واسطه د ایتان د مالیکول فضایی بنودنه

د الکانونو عمومي فورمول ($C_n H_{2n+2}$) دی چې دهغوی د ګروپ لومړنی مرکب میتان اودویم یې ایتان او داسې نور دي چې یو له بل څخه د یو میتیلین ګروپ $-CH_2-$ په اندازه توپیر لري. په (4-1) جدول کې د دې کورنۍ د یو شمیر مرکبونو نومونه ، ایشیدوتیکي او د هغوی یو ولائسه راډیکالونه ښودل شوي دي ، د یا ډولورده چې ane ورسټاري (Alkane) د نوم سره اړیکه لري ، د هغه په راډیکال کې په الکیل (Alkyl) بدلیږي . . .

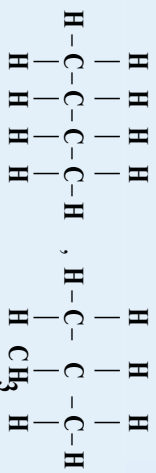
(4-1) جدول د الکانونو نوم او دهغوی اړوند راډیکالونه ښيي

نوم	فورمول	د ایشیدوتیکي	راډیکال	فورمول
Alkane	$C_n H_{2n+2}$	-	Alkyl	$-C_n H_{2n+1}$
Methane	CH_4	$-161^\circ C$	Methyl	$-CH_3$
Ethane	$CH_3 - CH_3$	$-89^\circ C$	Ethyl	$CH_2 CH_2$
Propane	$C_3 H_8$	$-40^\circ C$	Propyl	$C_3 H_7 -$
Butane	$C_4 H_{10}$	$-0.5^\circ C$	Butyl	$C_4 H_9 -$
Pentane	$C_5 H_{12}$	$36^\circ C$	Pentyl	$C_5 H_{11} -$
Hexane	$C_6 H_{14}$	$68^\circ C$	Hexyl	$C_6 H_{13} -$
Heptane	$C_7 H_{16}$	$88^\circ C$	Heptyl	$C_7 H_{15} -$
Octane	$C_8 H_{18}$	$126^\circ C$	Octyl	$C_8 H_{17} -$
Nonane	$C_9 H_{20}$	$151^\circ C$	Nonyl	$C_9 H_{19} -$
Decane	$C_{10} H_{22}$	$174^\circ C$	Decyl	$C_{10} H_{21} -$

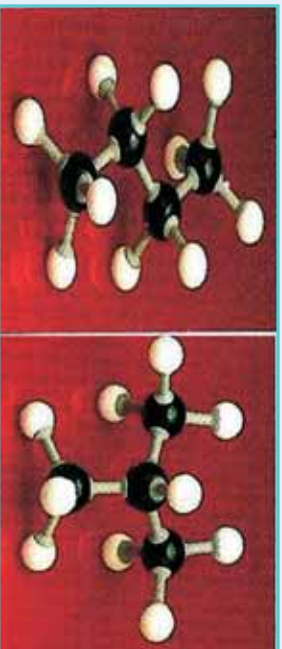
4-1-1: د الکانونو ایزومیری

په الکانونو کې ایزومیری د بیوتان د مرکب څخه پیل کېږي؛ د بیلګې په ډول: بیوتان دوه ایزومیری لري چې د هغوی ساختماني فورمولونه په لاندې ډول دي:

N-butane

Isobutane

(4-4) شکل د نارمل بیوتان او ایزو بیوتان د مالیکول د جوړښت مودل

د یادولو وړ ده چې د مرکبونو د ایزومیریو فزیکي خواص یو له بل څخه توپیر لري؛ د بیلګې په ډول: د نارمل بیوتان د ایشیدو تکی 0.5°C او د کثافت یې 0.106g/cm^3 دی؛ نو په داسې حال کې چې د ایزو بیوتان د ایشیدو تکی 11.6°C او دهغه کثافت 0.549g/cm^3 دی.

په زنجیري الکانونو کې د هغوی په مالیکول کې کاربن د ائومونو د شمیر (n) په زیاتولو سره د ایزومیری شمیر هم زیاتیږي، لاندې جدول وگورئ:

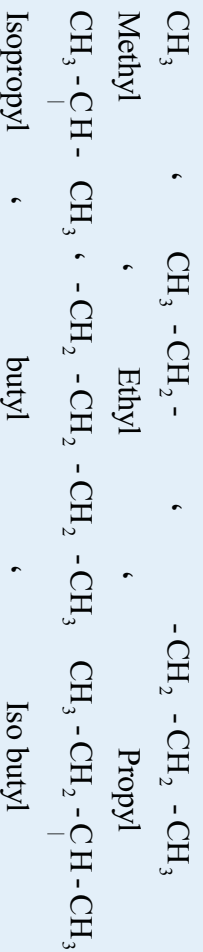
(4-2) جدول د ځینو الکانونو ایزومیری

د کاربن د ائومونو شمیر	مالیکول فورمول	د ایزومیری شمیر
n=4	C_4H_{10}	3
n=6	C_6H_{14}	5
n=8	C_8H_{18}	18
n=10	$\text{C}_{10}\text{H}_{22}$	75
n=20	$\text{C}_{20}\text{H}_{42}$	تقریباً 366 زره
n=40	$\text{C}_{40}\text{H}_{82}$	$6.0 \cdot 10^{13}$ په شاوخوا

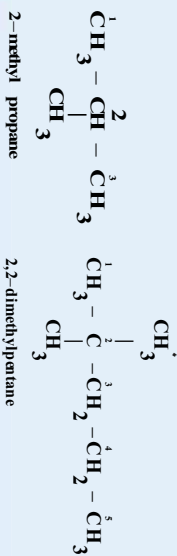
4-1-2: د IUPAC د قاعدې پر بنسټ د الکانونو نوم ایښودنه :

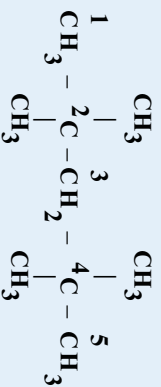
د عضوي مرکبونو نوم ایښودنه د ځانګړې اهمیت څخه برخمنه ده، ځکه د مرکبونو ډیرو والي ته په پام سره (له شل ملیونو څخه ډیر) او د هغوي د ورځني ډیرو والي له کبله نه شي کېدای چې د هغوی نوم ایښودنه د قاعلو څخه د باندې ترسره شي ، د IUPAC) (International Union of Pure and Applied Chemistry) تجربي او خالصي کیمیا د نړیوالې اتحاديې نوم ایښودنې لاره یې په پام کې نیولې ده چې د هغې پر بنسټ کېدای شي د عضوي مرکبونو نوم ایښودنه ترسره شي ؛ د Metha ، Etha ، propa ، Buta ، etha ، penta ؛ د الکانونو لومړني مرکبونه دي ، بلیایست ؛ اوهم Butane ، propane ، ethane ، methane چې د الکانونو لومړني مرکبونه دي ، بلیایست ؛ څرنگه چې لیدل کېږي د (ane) وروستاړی د نومونو رقمونو د نوم په پای کې لیکل شوي دي چې د مرکب د ډول ټاکونکي دي او دا رقمونه په مطلوب مرکب کې دکاربن د اتومونو شمیر ټاکي. (4-1) جدول د ځینو الکانونو نومونه نښتي . دنیځ زنجیر لرونکو الکانونو ته نارمل الکانونه وايي او په (n) ټاکل کېږي .

که چېرې د الکانونو د مالیکول څخه د هایدروجن یو او یا څو اټومه لرې کړې شوي وي او د مالیکول څخه داسې ذرې چې طاقه الکترونونه و لري ، جوړې شوې وي ، داسې ذرې د رادیکال (Radical) یاد فعاله عضوي پاتې په نوم یا دوي، که دا د پام وړ مرکبونه الکانونه وي او د هغوی په مالیکول کې دکاربن د اتوم یو ولاسي الکترون پرته د جوړه کېدلو پاتې وي ؛ د الکیل (Alkyl) په نوم یا ډیري . په دې مرکبونو کې د ane وروستاړی د یو طاقه الکترون د لرلو په ښه په yl تعویض او د هغوی د رادیکال نوم لاس ته راځي ؛ دبیلګې په ډول :

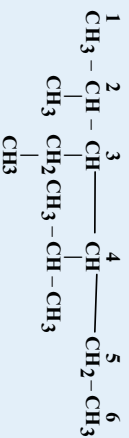

د ښاخ لرونکي زنجیري الکانونو نوم ایښودنه داسې ترسره کېږي چې لومړی د الکانونو په مالیکول کې اوږد زنجیر ټاکل کېږي او دکاربن په اټومونو یې شمېرونه وهي او د زنجیر شمېرونه د هغې خواوې څخه پیل کېږي چې ښاخونه یې ورته تړدې وي ؛نو په دې صورت کې لومړی د هغو کاربنونو شمېر 1، 2، 3، ---- چې هغه سره معارضه نښتي ده ، لیکي او ورپسې یې د معاونو نومونه لیکل کېږي ، د پاتې (بقیې) او اړوند کاربن شمېر ترمنځ د (-) علامه لیکل کېږي . د پاتې شونو د نوم لیکنه په نوم ایښودنه کې دکوچنیوالي او غټوالي پر بنسټ او یا په انګرېزي الفبا کې د هغو نوم د لومړي توري د مخکې والي پر بنسټ ترسره کېږي او په پای کې د اوږد زنجیر لرونکي الکانونو نوم په مرکب کې لیکل کېږي . کله چې ورته پاتې شونې په اوږد زنجیر کې شتون ولري ؛نو د هغوی شمېر په Tetra ، Tri ، Di او نورو ټاکل کېږي ؛ دبیلګې په ډول :

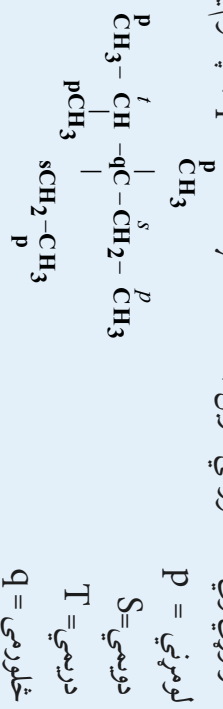
2,2,4,4-tetramethylpentane

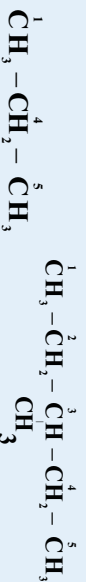
2-methyl-3-ethyl-4-isopropyl hexane

4-3-1: د سباخ لرونکو الکانونو اشتقاقی نوم ایښودنه

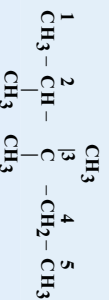
په دې ډول نوم ایښودنه کې لومړی باید د کاربن ډولونه وټاکل شي چې د لومړني ، دويمې ، دريمې او څلورمې کاربن څخه عبارت دی . د کاربن اتومونه چې د عضوي مرکبونو په مالیکول کې خپل یو ولاسي الکټرون د بل کاربن داتوم سره د اړیکې د جوړولو لپاره کارولي وي ، د لومړني کاربن (primary carbon) په نوم یا ډیرې، که چېرې د کاربن د اتوم دوه الکټرونونه د کاربن دوه نور اتومونه سره د اړیکې د جوړولو لپاره کارولي وي ،د دويمې کاربن (carbon secondary) په نوم یا ډیرې او همدارنگه که د کاربن درې ولاسي الکټرونونه د کاربن د درې نورو اتومونو سره د اړیکې د جوړولو لپاره کارولي وي ، د دريمې کاربن (Tertiary carbon) او که د کاربن د اتوم څلور واړه ولاسي الکټرونونه دکاربن د څلور نورو اتومونو سره د اړیکې د جوړولو لپاره په کار وړي وي ،د څلورمې کاربن (quaternary carbon) په نوم یا ډیرې؛ لکه:

په اشتقاقی نوم ایښودنه کې هغه کاربن چې د کاربن د نورو ډیرو اتومونو سره اړیکه ولري ، د مرکز په توگه منل شوی دی او د Methane په نوم یا د شوی دی او هغه پاتې شوني چې له همدې کاربن سره اړیکه لري ، د راډیکالونو (الکایلونو) په توگه منل شوي دي ، په لومړي سر کې د کوچنیو پاتې شونو، وروسته د منځنیو او بیا د لویو پاتې شونو نوم لیکل کېږي او دنوم په پای کې د (Methane) کلمه ذکر کېږي .

Dimethyl methane Methyl dimethyl methane

Dimethyl ethyl isopropyl methane

4-1-4 : د الکانونو فزیکي خواص

په لاندیني جدول کې د الکانونو ځینې فزیکي خواصو لیکل شوي دي
(4-3) جدول د الکانونو ځینې فزیکي خواصونه

نوم	فورمول	دوبلې کیدونکې °C	د ایشیدونکې	ځانگړې کثافت
Methane	CH ₄	-182.5	-161.5	0.424
Ethane	C ₂ H ₆	-183.7	-88.6	0.546
Propane	C ₃ H ₈	-187.6	-42.2	0.585
Buhane	C ₄ H ₁₀	-138.3	-0.5	0.579
Penhane	C ₅ H ₁₂	-129.7	+36.1	0.626
Hexane	C ₆ H ₁₄	-95.3	68.8	0.659
Hephane	C ₇ H ₁₆	90.6	98.4	0.684
Decane	C ₁₀ H ₂₂	-30.0	173.0	0.730
Tetradecane	C ₁₃ H ₂₈	+5.5	253.0	0.764
Pentadecane	C ₁₅ H ₃₂	10.0	270.5	0.769
Hexadecane	C ₁₆ H ₃₄	18.1	287.5	0.775
Eicosane	C ₂₀ H ₄₂	36.5	344.0	0.778
pentaccontane	C ₅₀ H ₁₀₂	93.0	421.0	0.942
Hectane	C ₁₀₀ H ₂₀₂	115.5	-	-

څرنگه چې په جدول کې لیدل کېږي ، د دې کورنۍ د هومولوگ لومړي څلور مرکبونه په ټاکل شوو شرایطو کې د گاز په حالت موندل کېږي اود 5 تر 16 کاربنونو لرونکي بې د مانع په حالت او د 16 څخه لوړ کاربن لرونکي الکانونه په جامد حالت دي. د الکانونو په هومولوگي سلسله کې د ایشیدونکې ، ولیدونکې ټکي او مخصوصه کثافت په پرله پسې توگه زیاتوالی مومي . د الکانونو په ایزومیرنو کې هم د ایشیدو درجه توپیر لري ، داسې چې د نارمل ایزومیرنو د ایشیدونکې لوړ او هغه ایزومیرۍ چې ډیر پناخونه ولري ، د ایشیدو ټکي بې تپت دي ؛ ځکه په پناخ لرونکو الکانونو کې د واندس والس قوه ډیره لږ او د ذرو ترمنځ د جذب قوه ډیر ټیټه ده ، نو له دې کبله په لږه تودوخو باندې ایشیږي .

فکر وگرۍ

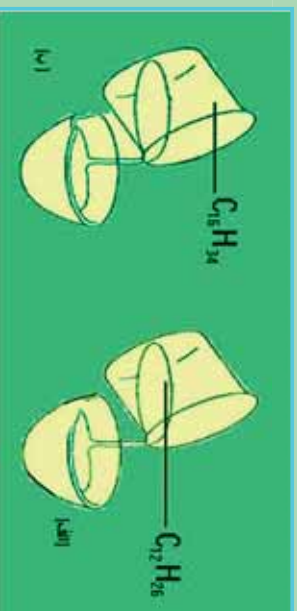
د لاندې جمعي فورمولونو لرونکي نارمل زنجیري الکانونو د مرکبونو څخه کوم یو په چټکۍ سره ولې کېږي ؟ $C_{45}H_{92}$ او $C_{32}H_{66}$ د مانع الکانونو سرښناکوالی د هغوی د کاربن د اټومونو د شمیر په زیاتوالي (نسبتي مالیکول کثله) ډیر پورې

فعالیت

لاندي شڪلونه وگورئ وواي چي كوم الكان له بل خخه په چټڪيا په پيالو كې تو سيري؟

(4-5) شکل : الف - د $C_{12}H_{26}$ د حرکت چټڪيا ، ب $C_{16}H_{34}$ د حرکت چټڪيا

1-4-5: د الكانونو كيميايي خواص

د الكانونو كيميايي فعاليت ډير لږ دی ، له دې كبله هغوی د پارافين (Paraffins) يعنې د لږ ميل لرونكي په نوم يا دوي . خرنګه چې د الكانونو په ماليكولونو كې ټولې اړېكې يو گونې او (δ) له ډول خخه دي ؛نو له دې كبله يوازې تعويضي تعاملونه تر سره كولى شي .

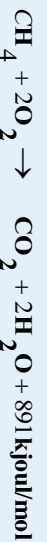
الكانونه د اكسيجن سره تعامل كوي عضوي اكسيجن لرونكي مركبونه جوړوي. لاندي د الكانونو ځيني تعاملونه مطالعه كوو :

1-4-5-1: د الكانونو اكسيديشن

الكانونه په عادي شرايطو كې د هوا د اكسيجن او اكسيډانتونو په مقابل كې كلك دي ، كه چېرې پارافينو په هوا كې وسوزول شي ، دا مركبونه په اوبه رنگه لمبه سوزي چې كاربن ډاي اكسيډ ، او به او انرژي توليد وي:

الكانونه د سون بڼه توکي دي او د هغوي له سوزولو خخه ډيره انرژي توليد يري ؛ د بيلګي په ډول :

د يو كيلوګرام ميتان له سوزولو خخه 891Kjou/mol + $2H_2O$ + CO_2 كيلو ټول انرژي ازاد ديږي ، سون د پارافينو د ډيرو ځانګړو تعاملونو له ډلې خخه دي چې په عملي چارو كې له هغو خخه گټه اخيستل كېږي . طبيعي ګاز د هيدروكاربونونو مخلوط دی ، د اګاز 90% له ميتان خخه تشكيل شوی دی .

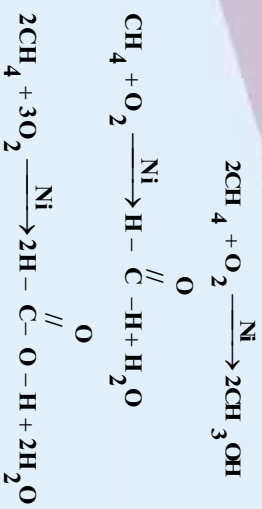
د الكانونو له اكسيديشن خخه په مناسبو شرايطو كې كيداى شي الكولونه ، اليبهايدونه او تيزابونه لاس ته راوړل شي چې د پورتنيو مركبونو د لاس ته راوړلو په اړه به معلومات وړاندى شي ، په دې برخه كې به د ځينو عضوي مركبونو سون مطالعه كوو.

كله چې ميتان د هوا د اكسيجن په واسطه د كلست په شتون كې اكسيديشن شي ، ميتانول ، فارم اليبهايد او

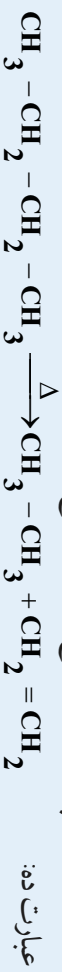
شکل (6-4) طبیعی گاز سوزول

فارمیك اسید تولیدیبری:

4-1-5-2: دگرگنگ (Cracking) تعامل

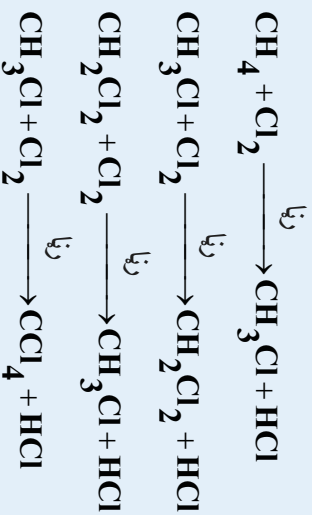
کله چې الکانونو ته له 400 څخه تر 600 پورې تودوخه ورکړل شي، په دې صورت کې د الکانونو د مالیکو لونو د کاربن - کاربن د اړیکو متجانسه پریکه ترسره کېږي چې دې عملیې ته د ماتېدنې (Cracking) عملیه وایي. Cracking: انګلیسي کلمه ده چې د ماتولو یا د څیرولو په معناده، په دې ځای کې هم په همدې مفهوم په کار وړل شوي ده او په مشبوع او غیر مشبوع کوچنیو هایدروکاربنونو د لویو هایدروکاربنونو له ماتیدلو څخه عبارت ده:

په صنعت کې د ماتیدني تعامل بنسټیز رول لوبوي چې د تودوخو په لوړو درجو کې د دې تعامل په مرسته د اومو نفتو څخه قیمتي کوچني اجزای؛ لکه: پترول، دیزل، د خاوروتیل او نور لاس ته راوړي

4-1-5-3: هلوچینش

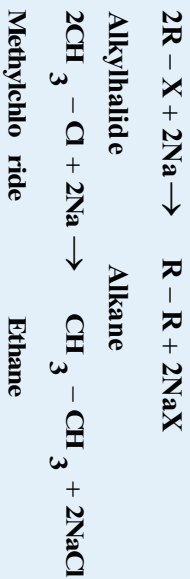
هلوچینش د الکانونو د ډیرو مهمو تعاملونو له ډلې څخه دي، د هلوچینش په بهیر کې له کلورین سره، فلورین هم په کار وړل کېږي، ایردین د الکانونو د هایدروجن په نیغ (مستقیم) تعرض باندې قادر نه دي، خو فلورین په چټکۍ سره اغیزه اچوي چې باید د فلورینش په عملی کې پاملرنه ورته وشي. د الکانونو کلورینش د تودوخې په 300°C کې ترسره کېدای شي، د میتان د کلورینش بهیر په خوږ اوزونو کې کېدای شي چې لاندې لیدل کېږي:

4-1-6: د الکانونو لاس ته راوړنه

الکانونه په نفتو کې په زياته کچه د مخلوط په بڼه شته چې کېدای شي هغه له نفتو څخه جلا شي ، همدا رنگه طبيعي گاز د گاږي الکانونو مخلوط دی ؛ خو الکانونه کېدای شي په لاندې لارو هم په لاس راوړل شي :

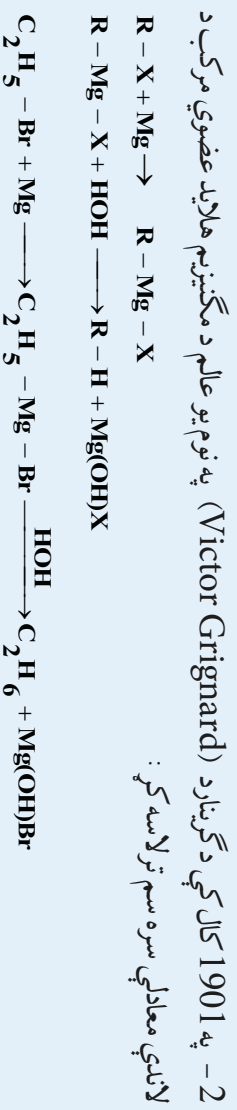
1 - **د ورتس سټيز په طريقه** : د الکانونو د لاس ته راوړلو ډيره مهمو طريقه د ورتس طريقه ده ؛ په دې طريقه کې د هايډروکاربنونو هلايدونه د فلزي سوډيم سره تعامل کوي ، په پايله کې الکان لاس ته راځي :

فعاليت

د الکان کوم هلايد ته د سوډيم سره تعامل ورکړل شي چې هگران تشکيل شي ؟
 که چېرې *Iodobutan-2* ته د سوډيم سره تعامل ورکړل شي ، کوم الکان به حاصل شي ؟ د هغوی د تعامل معادله وليکئ .

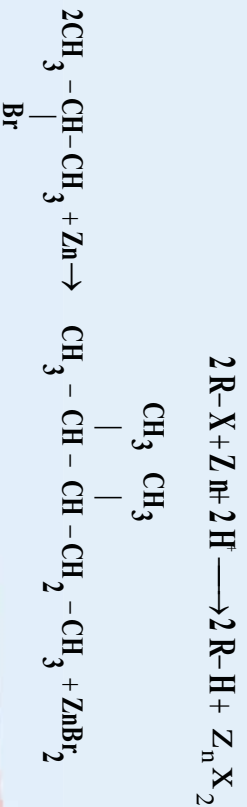
فعاليت

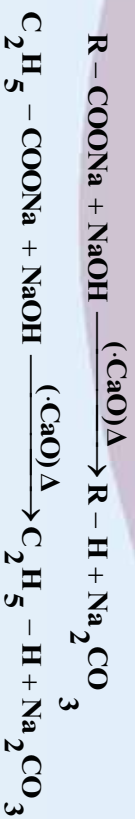
د ګرينارډ د تعامل پر بنسټ د لاندې مرکبونه لاس ته راوړئ او دهغوي کيميايي معادلې وليکئ

$$a) C_3H_8, b) CH_3 - \underset{\substack{| \\ CH_3}}{CH} - CH_3$$

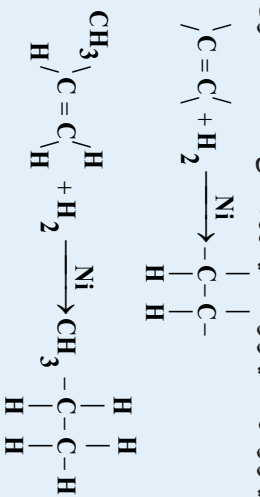
3 - د الکايل هلايدونو د ارجاع کولو څخه هم کېدای شي الکانونه لاس ته راوړل شي ، دا سې چې الکايل هلايدونه د جستو د فلزونو سره تعامل وکړي ، په پايله کې د الکان او جستو هلايد حاصلېږي :

4- د کاربوکسیلیک اسیدونو د فلزې مالګو د سوډالایم (سوډیم هایډروکسایډ او د چوږني مخلوط) د تودوخې ورکولو څخه کېدای شي الکانونه لاس ته راوړل شي:

5- د نیکل ، پلاتین او نورو کتلستونو په شتون کې د الکینونو او الکانونو له هایډروجنشن څخه د هغوی ایزولوګ الکانونه حاصلېږي

7-1-4: میتان (Methane)

د پارافینو هایډروکاربنونو ډیر ساده مرکب، میتان دی چې په بیلابیلو نومونو یادېږي اودانومونه یې د پیدایښت بیلا بیلو بڼو سره اړیکه لري ، څرنگه چې داګاز د عضوي توکو د خوساکیلو له امله په خنداڼو کې لاس ته راځي ؛ له دې کبله د خندق د ګاز په نوم یادېږي ، همدا رنگه داګاز په کانټو کې هم پیدا کېږي ، پردې بنسټ د کانټو ډګاز په نوم هم یاد شوی دی ، په کانټو کې د میتان د ګاز تراکم د وژونکو او خطرناکه چارو لامل کېږي ، له دې کبله د (Firedamp) یعنې د اور منځته را وړونکي ګاز په نوم هم یادېږي .

د لوږو سیارو اتموسفیر (زحل او مشتري) هم د میتان ګاز لري ، دا امر په دې دلالت کوي چې میتان په طبیعي شرایطو کې د حیاتي قوو څخه پرته هم تشکیلېدای شي .

د ځمکې په د ننه کې د اور اخیستونکو ګازونو ډیرې زياتې ذخیرې شته چې هغوی په ازاد حالت کې طبیعي ګازو په بڼه (د ځمکې د پنډ قشر دننه د خیري) ، د محلول په حالت په نفتو او د ځمکې د لاندې اوبو ډګازونو په توګه دنفټوسره یوځای موندل کېږي . په طبیعي ګازونو کې %98 د میتان ګاز شتون لري او ایټان ، پروپان او نور هم د مخلوط په بڼه شتون لري . د تیلو سره یوځای ګازونه ډیره لږه اندازه میتان لري چې له %30 څخه تر %80 پورې دي ، خو د هغه هومولوګ مرکبونه یعنې ایټان له %20 څخه تر %40 پورې شته ، پروپان د %5 څخه تر %22 پورې ، بیوتان د %5 څخه تر %20 پورې شته . نور ګازونه هم په دې ګازونو کې مخلوط دي . عالی الکانونه د نفتو په جوړښت کې شامل دي په منځني ډول د یو متر مکعب طبیعي ګاز څخه 46000 کیلو ټول تودوخه تولیدېږي چې د 30kg چدن ډولې کولو لپاره کافي ده .

1-6-1: د میتان فزیکي خواص

د میتان ګاز بې بوږه ، بې خوښه اوبې رنگه دی چې د هوا په نسبت سپک دی . د هغه دروند والی د هوا په نسبت $\frac{M}{16} = \frac{d}{29}$ دی . د میتان مالیکول غیر قطبي دی او د میتان د مالیکولونو ترمنځ د جاذبې قوه د وانډروالس

اوبلندن قوه دهه ، دا قوه د ميتان د ماليکولونو د کوچنيوالي په نسبت ډيره ضعيفه ده ؛له دې کبله د هغه د ويلې کيدو او ايشيدونکي څير بنسکه دي . ميتان په اوبو کې نه حل کېږي .

فعاليت

د بېرالکان مخصوصه کثافت 1.52 دی ، دهغه فورمول اومايکولي کبله په لاس راوړئ .
 2 - د بېرالکان ماليکولي کبله 62 ، ده ، د هغه مخصوصه کثافت پيدا کړئ

1-4-7-2: د ميتان کيميايي خواص

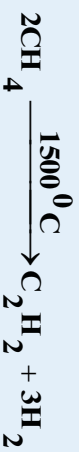
طبيعي گاز چې 98% د ميتان گاز دی ، له هغه څخه د خامې کيميايي مادې په توگه د لاندې موادو د لاس ته راوړلو لپاره کار اخيستل کېږي :

1 - د مودې (soot) او د هايډروجن د لاس ته راوړلو لپاره د پيرووليز (Pyrolysis) طريقې:

دوده د زياتې مادې په توگه د ربر په خامو موادو کې کار وي اوهم د څرمنو په جوړولو کې درنگ په توگه ترې گټه اخيستل کېږي .

2 - د اسيتلين د لاس ته راوړلو لپاره له ميتان څخه گټه اخيستل کېږي :

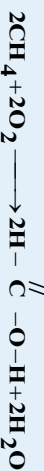
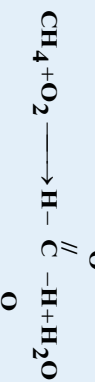

3 - ميتان او اوبو د بړاسونو د تعامل له امله د کاربن مونو آکسايډ او هايډروجن گازونه لاس ته راوړي:

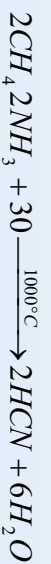

په دې بنسټ له پورتنيو لاس ته راغلو محصولونو څخه ميتانل الکول لاس ته راوړل کېږي .

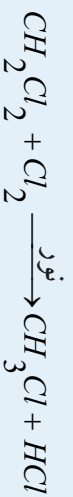
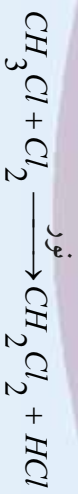
4 - د ميتان د اکسپلشن له تعامل څخه ، ميتانل الکول ، فارم الډيهايډ او فارميک اسيد لاس ته راځي :

5 - د ميتان او امونيا د پيرووليز څخه د اکسيجن په شتون کې هايډروجن سيانيد حاصلېږي :

6- د مېتان د کلورونېشن څخه مېتانل کلورایډ ، کلوروفارم او کاربن تتراکلورایډ حاصلېږي :

مېتان کېدای شي چې د الکانونو د عمومي طریقو په واسطه هم په لاس راوړل شي :

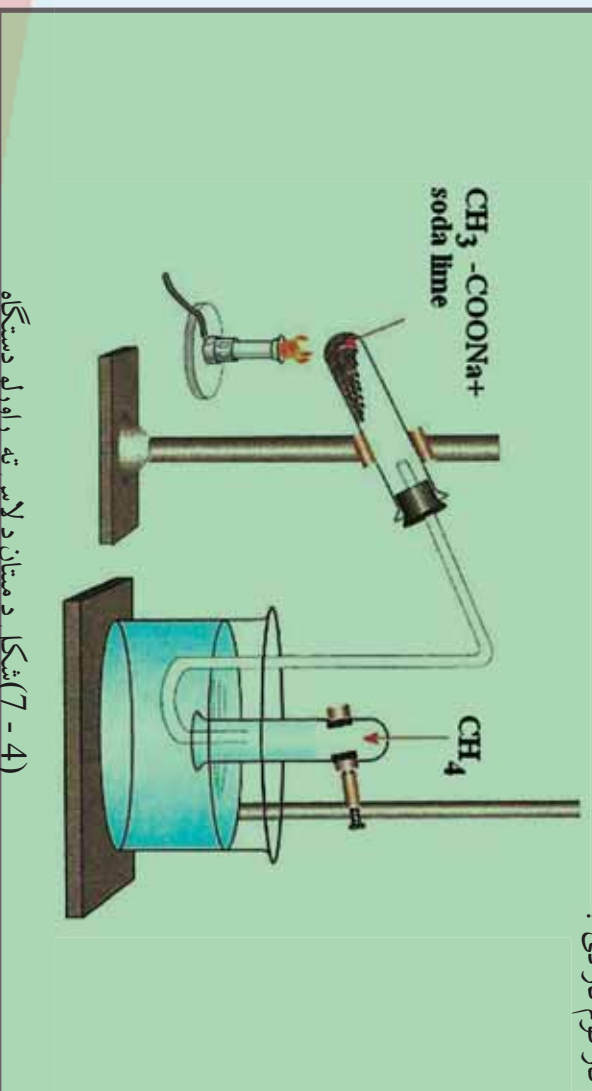
فعالیت

د مېتان لاس ته راوړنه

د اړینا وړ مواد : دوه عدده تست تیوب ، له گیرا سره دوه عدده ستین پایی دونه ، کوز نل ، سورې لرونکې کارک ، د اوبو څخه ډک تشت ، د تودوخې سرچینه ، سودالایم (د سوډیم هایدروکسایډ اوکسایم مخلوط) ، سوډیم استیات

ګڼ فلاړه : د (4 - 7) شکل سره سم ، لږ څه سوډیم له استیات د سوډالایم سره په یو تست تیوب کې و اچوئ ، د سورې لرونکې کارک سره یې و تړئ ، د کارک د سورې څخه یو کوز نل د بل تست تیوب سره چې له اوبو څخه په ډک تشت کې سرچینه شتون لري ، وړدنه کوئ ، وروسته د تست تیوب توکو د تعامل معادله ولیکئ او و وریاست چې په نسکورې تست تیوب چې د اوبو ډک تشت کې شتون لري ، ټول شوی ګاز کوم ګاز دی ؟

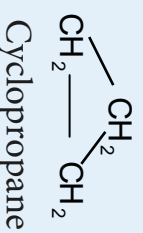
(4 - 7) شکل د مېتان د لاس ته راوړلو دستګاه

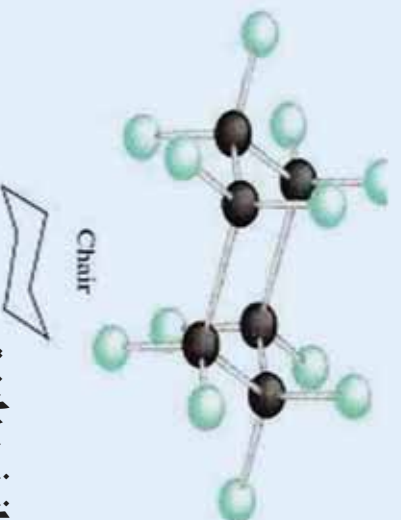
2-4: گروه نیزه مرکبونه (سایکلو الکانونه):

د سایکلو پارافینونو د هومولوگ سلسلې عمومي فورمول C_nH_{2n} یا $(CH_2)_n$ دی چې په دې ترتیب د سایکلو پارافین مالیکول د هغه د ایزولوگ الکان په نسبت د هایدروجن دوه اتومه لږ لري .

په یوه سلسله مشبوع هایدروکاربنونو کې د کاربن دوه اتومه کولای شي چې په خپل منځ کې یوه گونې اشتراکي اړیکه (کتب متب د دوو منځنیو کاربنونو sp^3 هلیبرید واریکو ته ورته چې د هغوی په منځ کې یو یا څو CH_2 - گروهونه شتون ولري) په حلقه کې جوړه کړي ، دا ډول مرکبونه د سایکلو الکانونو (Cycloalkanes) په نوم یادېږي چې دهغوی لومړنی مرکب C_3H_6 د لاندې مشرح فورمول سره دی :

د دوي نور مرکبونه عبارت له . Cyclohexane ، Cyclopentane ، Cyclobutane او نورو څخه دي . سایکلو هگزان چې جمعې فورمول یې C_6H_{12} دی ، د لیویس د قانون سره سم په یوه سطحه کې د ساده شپږ ضلعي په بڼه لیکل کېږي ، خو په ریښتیا سره چې د کاربن اتومونه دې مرکب کې څلور وجهي جوړښت لري ، سطح نه دی ، په عادي شرایطو کې هغه فورمول چې د سایکلو هگزان د مالیکول ډیجر ثابت حالت رانښيي ، د څوکۍ په بڼه دی (د هغه څوکيو په بڼه چې د سینلونو په غاړو کې ترې گټه اخیستل کېږي) په (4 - 8) شکل کې د سایکلو هگزان فضايي جوړښت د څوکۍ په بڼه ښودل شوی دی :

2-4-1: د سایکلو الکانونو پیدایښت

سایکلو الکانونو په طبیعت کې په ډیره کچه پراختیا موندلې ده او نوموړي مرکبونه د ځینو نفتو د جوړښت له بنسټیزو اجزاو څخه دي (د باکو او آکرلین په نفتو کې زیات پیدا کېږي) سایکلو الکانونه د لومړي ځل لپاره په نفتو کې د مارکوف نیکوف (Markovnikov) روسي عالم په واسطه کشف شول ، نوموړی عالم دا هایدروکاربنونه د نفتین (Naphthenes) په نوم یاد کړي دي . نوموړي موندل چې په طبیعت کې پنځه ضلعي او شپږ ضلعي سایکلو الکانونه ، یعنې سایکلو پنتان او سایکلو هگزان او د هغوی مشتقات ډیر زیات خپاره شوي دي . سایکلو الکانونه په نباتي ایتري غوړیو کې شتون لري . دسایکلو هگزان د هومولوگ د کاربنی

اسکلیت (1-methyl-4-isopropyl cyclohexane) د ډیرو ترپینونو (Terpenes) بنسټ
تشکیلي چې د طبیعت د مهمو مرکبونو له ډلو څخه دي .

لا زیات پوه شی

ترپینونه (Terpenes) له عطري او فرار کوونکو هایدروکاربنونو څخه دي چې د هغوي بسپط فورمول $C_{10}H_{16}$ دي . ترپینونه په عملي او صنعتي چارو کې له ډیر اهمیت څخه برخمن دي او د زیاتو نباتاتو بنسټ تشکیلونکي دي . ترپینونه د ښه بوی لرونکو موادو جزونه دي او د عطر په جوړولو کې په کار وړل کېږي ، د ا مرکبونه کیدای شي چې له نباتاتو څخه په لاس راوړل شي .

1-1-2-4 : فزیکي خواص

د سایکلو الکانونو د ویلي کیدلو تودوخه د هغوي د ایزولوگ الکانونو په نسبت لوړه ده ، لاندي جدول وگورئ :
(3-4) جدول د ایزولوگو الکانونو سره د سایکلو الکانو د ویلي کیدو د درجو پرتله د هغوي

د ایشپو درجه	د ویلي کیدو درجه	فورمول	نارمل الکانونه او سایکلو الکانونه
-42	-187	$CH_3 - CH_2 - CH_3$	پروپان سایکلو پروپان
-33	-127		بیوتان سایکلو بیوتان
-0.5	-135	$CH_3 - (CH_2)_2 - CH_3$	پنتان سایکلو پنتان
13	-90		پنتان سایکلو پنتان
36	-130	$CH_3 - (CH_2)_3 - CH_3$	هگزان سایکلو هگزان
49	-94		سایکلو پنتان
69	-95	$CH_3 - (CH_2)_4 - CH_3$	هگزان
81	7		سایکلو هگزان

سایکلو پروپان او سایکلو بیوتان د گاز په بڼه او سایکلو الکانونه چې د کاربن د اتومونو شمیرې له 30 څخه پورته وي په جامد حالت موندل کېږي

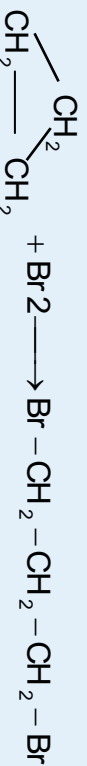

2-1-2-4 : د سایکلو الکانونو کیمیایي خواص

دکوچنی کړۍ لرونکي سایکلو الکانونه جمعې تعاملونه ترسره کوي چې دهغوی کړۍ خلاصیږي ، الکانونه او دهغوی مشتقات جوړیږي چې د الکینونو خاصیت له ځان څخه نشي . هغه کړۍ چې له 5 څخه تر 7 پورې د کاربن اتومونه ولري ثبات یې ډیر دی چې د مشبوع هیلیدروکاربنونو غونډلي تعویضي تعاملونه ترسره کوي .

1 – په سایکلو الکانونو باندې د هلو جنونو عمل

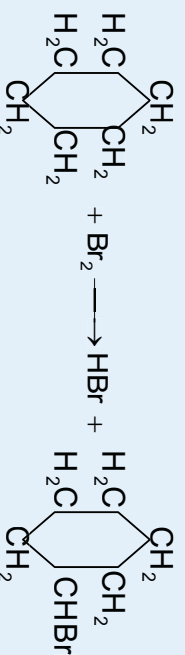
دکوچنی کړۍ لرونکي سایکلو الکانونه او دهغوی مشتقات د برومین سره په اسانۍ تعامل کوي ، په پایله کې کړۍ خلاصه او د الکانونو برومینی مشتقات 1.3 dibrom alkanes جوړیږي .

پورتنی تعامل د پروپیلین د برومینش په نسبت وړو دی او دسایکلو بیوتان پرومینش د سایکلو پروپان په نسبت چټک دی . د سایکلو بیوتان د برومینش تعامل په لوړه تودوخه کې ترسره کیږي او ورو دی او د 1.4 dibromo butane جوړیږي

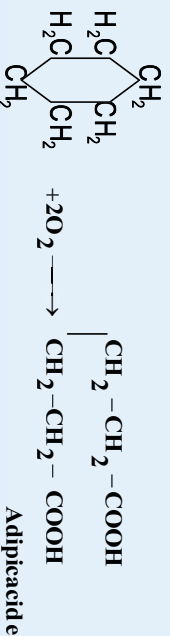
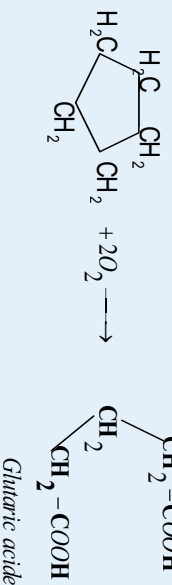

د هلو جنو د عمل په اثر د سایکلو پنتان او سایکلو هکزان کړۍ نه خلاصیږي بلکه دهغوی د هیلیدروجن د اتومونو تعویضي هلو جنوسره ترسره کیږي :

2 – د سایکلو الکانونو اکسیدیشن

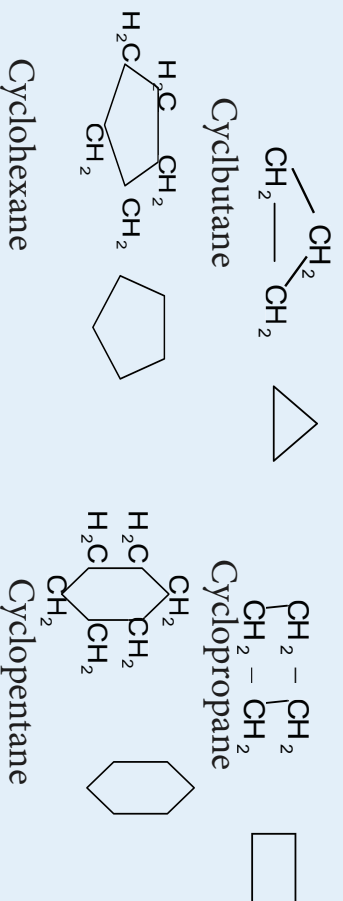
د سایکلو پروپان او د هغه مشتقات په عادي تودوخه کې د پوټاشیم پرمنگنات د محلول په واسطه په ختی یا القلي محیط کې په وړو ډول اکسیدي کیږي او دقوي اکسیدانټونو او زیاتي تودوخې په واسطه نور سایکلو الکانونه هم اکسیدي کیږي ،داسې چې کړۍ خلاصه او دوه قیمت ته تیرلونه د کاربن د عین شمیر سره لاس ته راځي :

2-2-4: د کړه ییز مرکبونو جوړښت او نوم ایښودنه

د کاربن اتومونه د کړه ییزو مرکبونو په مالیکولونو کې د الکانونو په شان د یوې ګونې اړیکې په واسطه یو له بل سره نښت دي چې د سګما (σ) د اړیکې په نوم یادېږي او د کاربن اتومونه د sp^3 هایدریډ لري.

د سایکلو الکانونو په نوم ایښودنه کې د سایکلو *cyclo* د مختاړې (Prefix) په زباتلو سره د هغه ایزولوګ الکان په نوم ترسره کېږي، زیاتره د سایکلو الکانونو د فورمولونو د لیکلو لپاره د هغوی له شرطي فورمولونو څخه ګټه اخیستل کېږي چې په هغوی کې د عنصرونو سمبولونه نه لیکل کېږي؛ د بیلګې په ډول:

فعالیت

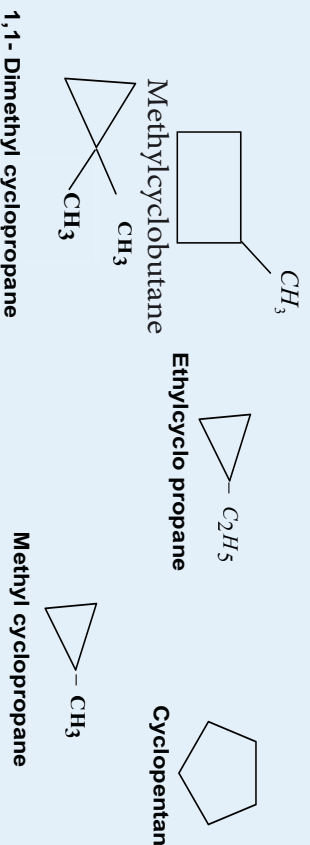
لاندې دسایکلو الکانونو شرطي فورمولونه لیکل شوي دي، تاسې د هغوی مشخ فورمولونه ولیکئ!

او نوم ایښودنه یې وکړئ:

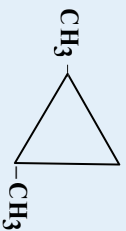
2-2-3: د سایکلو الکانونو ایزومیري

د سایکلو الکانونو ساختماني ایزومیري د کړۍ په جسامت، د جانبې زنځیر جوړښت او د هغو د زنځیر په موقعیت پورې اړه لري، لاندې د C_5H_{10} د مرکب ایزومیري د پنځو فورمولونو سره او د هغوی نومونه لیکل شوي دي چې پورتنی مطلب توضیح کوي:

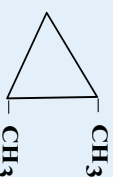

سایکلو پارافینونه فضالو *add* ایزومیري هم لري او د ایزومیري هغه وخت لیدل کېږي چې مواد د یو ډول ساختماني فورمول لرونکي وي؛ خو د اتومونو دفضا ځایرنه یو له بل څخه توپیر لري. فضايي ایزومیري په سایکلو

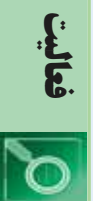

Transdi methylcyclopropane

Cis di methyl cyclopropane

د سسیس او ترانس ایزومیری د بیلا بیلو فزیکي او کیمیایي خواصو لرونکي دي .

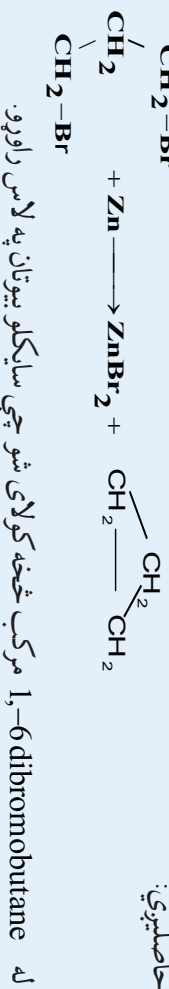

فعالیت

د لاندې سایکلو الکانونو د ساختماني او فضايي ایزومرونو فورمولونه ولیکئ او نوم اېښودنه یې وکړئ:
Diethylcyclopentane , Dichlorocyclo butane, trimethyl cyclo hexane

4-2-4: د سایکلو الکانونو لاس ته راوړل

د سایکلو الکانونو د لاس ته راوړلو عمومي طریقه د فلزونو اغیزه د الکانونو د دای هلایدنو مشتقاتو باندې ده . د بیلگې په ډول : که چېرې *1,3- di bromo butane* د جستو د فلز سره تعامل ورکړل شي ، سایکلو پروپان حاصلېږي:

1,4-dibromobutane cyclobutane

4-2-5: د سایکلو الکانونو مهم مرکبونه:

سایکلو پنتان په نفتو کې موندل کېږي او هغه د موتورو د سون مهمې مادې د کیفیت د لوړولو په غرض په کار ول کېږي ، همدارنگه نوموړي مرکبونه په بیلا بیلو سنتیزونو کې په کار وړل کېږي . نفت هم شتون لري چې د سایکلو پنتان لرونکي د کاربوکسېل د مشتقاتو لرونکي دي ، یعنې سایکلو پنتان کاربوکسېلک اسید او د هغه هومولوگونه چې د نفتینک اسید Naphthenc acide) په نوم یا ډیبري، په نفتو کې شتون لري .

د څلورم څپرکي لنډيز

- * الکانونه هغه مرکبونه دي چې د هغوی د کاربن د اتومونو ترمنځ یوه گوڼې ساده اړیکه شتون لري او د کاربن د اتومونو نور پاتې ولانسونه د هایډروجن داتومونو په واسطه ډک شوي دي .
- * د الکانونو د هومولوگ لړمري څلور مرکبونه په ټاکل شوو شرایطو کې د گاز په حالت موندل کېږي او له 5 څخه تر 16 کاربن لرونکي یې د مایع په حالت او د 16 څخه لوړ کاربن لرونکي الکانونه په جامد حالت دي .
- * د الکانونو کیمیايي فعالیت ډیر لږ دی ، له دې کبله هغوی د پارافین (Paraffins) یعنې د لږ میل لرونکي په نوم یادوي .
- * په یوه سلسله مشبوع هایډروکاربنونو کې د کاربن دوه اتومه کولای شي چې په خپل منځ کې یوه گوڼې اشتراکي اړیکه (کت مټ د دوو منځنیو کاربنونو $sp^3 - hybrid$ هایبریدو اړیکو ته ورته چې د هغو په منځ کې یو یا څو د CH_2 گروپونه شتون ولري) په حلقه کې جوړه کړي ، دا ډول مرکبونه د سایکلو الکانونو (Cycloalkanes) په نوم یادېږي چې دهغو لومړنی مرکب $C_3 H_6$ دی .
- * سایکلو الکانونه په نباتي ایتري غوړونو کې شتون لري . د سایکلو هگزان د هومولوگ د کاربنی اسکلیت (isopropyl cyclohexane - 1-methyl) د ډیرو تریپینونو (Terpenes) بنسټ تشکیلوي .
- * د سایکلو پارافینونو د هومولوگ د سلسلې عمومي فورمول $C_n H_{2n}$ یا $(CH_2)_n$ چې په دې ترتیب د سایکلو پارافین مالیکول د هغه د ایزولوگ الکان په نسبت د هایډروجن دوه اتومه لږ لري .
- * سایکلو الکانونه د کوچنې کړۍ لرونکي جمعې تعاملونو ته میل لري چې د هغوي کړۍ خلاصه شوي الکانونه او د هغو مشتقات جوړوي چې د الکینونو خاصیت ښکاره کوي له 5 څخه تر 7 پورې کاربن لرونکي کړۍ د ډیر ثابت لرونکي دي چې د مشبوع هایډرو کاربنونو په شان تعویضي تعاملونه سرته رسوي .
- * سالي کلو پیتان په نفتو کې پیدا شوی او هغو په موټرونو کې په ډیرې مهمې مادې کې د هغې د کیفیت د لوړولو لپاره ورزیاتوي زیاتوي ، همدا رنگه ذکر شوي مرکبونه په بیلا بیلو مستینونو لاس ته راوړي .

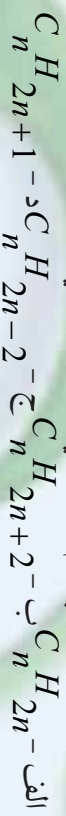
د څلورم څپرکي پوښتي

څلور خواه پوښتي

1- الکانونه هغه مرکبونه دي چې دمغو د کاربن د اتومونو ترمنځ د ----- اړیکه شتون لري .

الف - ساده ب - یوه گونې ج - دوه گونې د - الف او ب دواړه سم دي

2- الکانونه دلاندې کوم یو عمومي فورمول لرونکي دي ؟

3- د $CH_3 - CH_2 - CH_3$ د مرکب نوم عبارت دي له :

الف - *1,3 dimethyl pentane* ب - *2,3 - dimethyl pentane* ج - *3,3 dimethyl pentane*

د - *1,3 dimethyl pentane*

4- دا لکان (Alkane) د *ane* وروستاړی د هغه په اړوند رادیکال کې په کوم وروستاړي تعویض کېږي؟

الف - *ene* ب - *yne* ج - *yl* د - *yne*

5- له 5 څخه تر 16 پورې کاربنو لرونکي الکانونه په کوم حالت پیدا کېږي ؟

الف - جامد ب - گاز ج - مایع د - پلازما

6- د الکانونو کیمیايي فعالیت لږ دي ؛ له دې کبله هغوی د ----- په نوم یادوي .

الف - پارافین ب - Paraffins ج - الف وب دواړه د - هېڅ یو

7- د یو کیلو گرام میتان له سوزولو څخه ----- انرژي آزاد کېږي .

الف - 57000 کیلوژول ب - 57000 ژول ج - 57000 میگاژول د هېڅ یو .

8- د سایکلو الکانونو په نوم ایښودنه کې د ----- د هغه د ایرولرگ لکان په نوم مختاړي (prefix) په زیاتولو ترسره کېږي .

ترسره کېږي .

الف - سایکلو ب - Cydo ج - الکیل د - الف او ب دواړه سم دي .

9- روسي عالم (-----) په نوم سایکلو الکانونه د لومړي ځل لپاره په نفتو کې کشف کړه .

الف - مار کوفیکوف ب - Markownikov ج - الف او ب دواړه د - زایسلف

10- په ټولو الکانونو کې د C-C د اړیکې د محور په شاوخوا ازادانه حرکت شته ترڅو د هغو د اړیکو زاویه

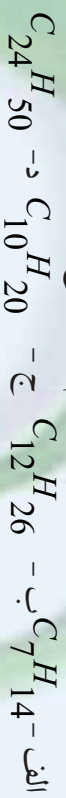
له ----- څخه لوړه شي .

الف - 109 او 28 دقیقې ب - 90 او 30 دقیقې ج - 60 درجې ، د - 65 درجې ،

نشریحی پو پښتني

- 1- لاندې مطلبونه تعريف او توضیح كړئ؟
الف - پارافين ب - هومولوگ ج - ايزومير د - ايزولوگ
- 2- د مشبوع هايډروكاربنونو په سلسله كې د كاربن د اټومونو د شمېرو په زياتولو كوم بدلونونه د هغو په فزيكي خواصو كې ليدل كېږي؟

3- د لاندنيو هايډروكاربنونو څخه كوم يو د مشبوع هايډروكاربنونو له ډول څخه دي .

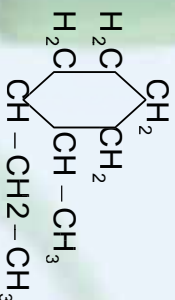
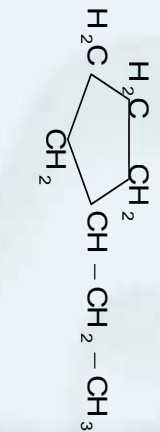
4- په لاندې مرکبونو كې ايزوميري وټاكئ .

5- د لاندې مرکبونو فورمولونه وليکئ .

- الف - 1-ethyl-2-dichloropropane ب - 1,2-dichloropropane
ج - 1-bromo3-chlorodecane د - 1,3-diethylnonane

6- ديو مشبوع هايډروكاربن كټافت 2.26 g/L دی، د دې شمېرې ماتي ماليكول كتله دهغي د فورمول سره پيدا كړئ .
7- د ميتايل سيلكو پروپان فورمول وليكئ او دهغوي ډكاربنونو ډولونه مشخص كړئ او نوم ايښودنه يې هم وكړئ .
8- د لاندې هايډروكاربنونو دا يوبنك نوم وليكئ .

9- د لاندې سيلكو الکانونو فضايي جوړښت وليکئ

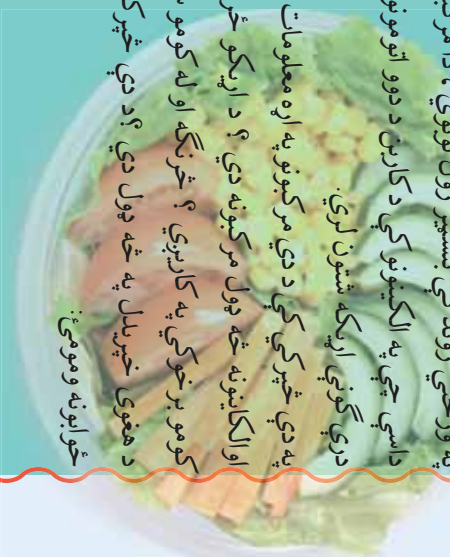
- الف - Cis-1,2-dichlorocyclopropane ب - Trans-1-ethyl-2-isopropylcyclobutane
ج - Cis-1,3-diethylcyclobutane د - Trans-1-bromo3-chlorocyclopentane

الکینونه او الکاینونه

د هایدروکاربنونو له مهمو ټولګو څخه ، یو هم د غیر مشبوع مرکبونو د الکینونو او الکاینونو ډلې دي چې زموږ په وړځي ژوند کې بنسټیز رول لوبوي ، دا مرکبونه په خپلو مالیکولونو کې دوه ګونې او درې ګونې اړیکې لري ، داسې چې په الکینونو کې د کاربن د دوو اتومونو ترمنځ دوه ګونې او په الکاینونو کې د کاربن د دوو اتومونو ترمنځ درې ګونې اړیکه شتون لري .

په دې څپرکي کې د دې مرکبونو په اړه معلومات وړاندې کېږي . د دې څپرکي په لوستلو به زده کړئ چې الکینونه او الکاینونه څه ډول مرکبونه دي ؟ د اړیکو څرنګوالی په الکینونو او الکاینونو کې په څه ډول دي ؟د ژوند په ګومو برخو کې په کارېږي ؟ څرنګه او له کومو سرچینو څخه کېدای شي په لاس راوړل شي ؟ په طبیعت کې د هغوی خپریدل په څه ډول دي ؟ د دې څپرکي په لوستلو به پورتنیو پوښتنو او هغوی ته ورته نورو پوښتنو ته ځوابونه ومومئ :

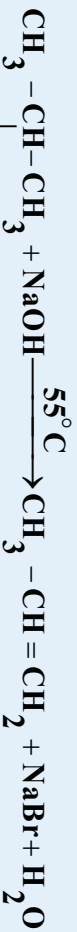

1-5: الڪينونه

د الڪين د ڪورني د غير مشبوع هايڊروڪاربنونو ڦير ساده مرڪب ايتلين ڊي جي د هغه فورمول $\text{CH}_2 = \text{CH}_2$ ڏي، د ايتلين په ماليڪول ڪي د ڪاربن د دوو ائومونو ترمنځ دوه گوني اشترڪي اړيڪه شته ده جي د هغه يوه اړيڪه سگما (σ) او بله ٻي د ڀلي π اړيڪه ده، د ايتلين ڊاړيڪو خانگرتياوي زاويي او ڊاړيڪو اورڊ دولي، د الڪينونو د جوړښت په بحث ڪي وړاندي شوي دي) د الڪين د مرڪبونو د هومولوگ سلسله د يو مپلين گروپ ($-\text{CH}_2-$) په اندازو يوله بل خخه پورته تام قيمتونه هم خانته غوره ڪولاى شي. د ايتلين دوه گوني اړيڪه په يوه 2 سره مساوي او له هغه خخه پورته تام قيمتونه هم خانته غوره ڪولاى شي. د ايتلين دوه گوني اړيڪه په يوه سطح ڪي واقع ده او په ڀيله ڪي د $\text{C} - \text{C}$ په شاوخوا په ازاده توگه تاويلل په ڪي امكان نه لري. د هغوي دوهم مرڪب propene ($\text{CH}_2 = \text{CH}-\text{CH}_3$) ڊي، د دوه گوني اړيڪي شتون د الڪينونو د مرڪبونو فعاليت د الڪانونو په نسبت ڦير ڪري ڏي، له ڊي ڪبله د هغوي شتون په نفتي موادو ڪي ڦير لږ ڏي. الڪينونه په پٿر وشمي ڪي له خانگري اهميت خخه برخمن دي. د نفتي محصولاتو (د الڪانونو) د ڪيميائي بدلونو په لومري پٿر او ڪي الڪينونه تر لاسه ڪيڏاي شي؛ ڊاسي جي له الڪانونو خخه دوه هايڊرو جنونه جلا ڪيري اود هغوي ايزولوگ الڪين لاس ته راڃي:

که چيري الڪايل برومايدونو او القليو ته تر 550°C تودوخه ورڪل شي، الڪينونه لاس ته راڃي:

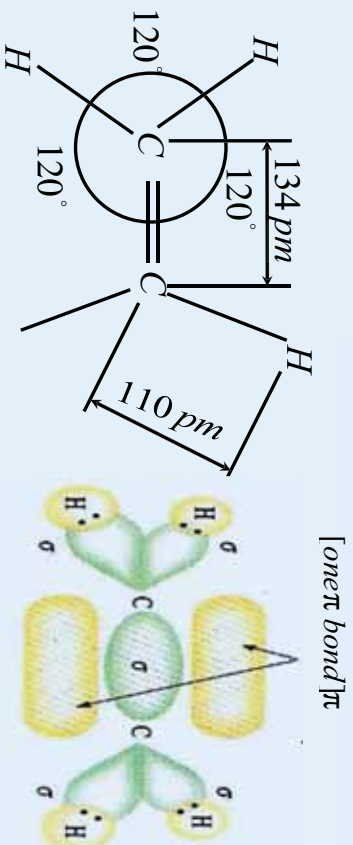
الڪينونه د اولفينونو (Olefines) په نامه جي د ٽيلو جوړونو ڪو معنا ورڪوي، هم يا ڊيري؛ خڪه ڊ ٽيلو په مرڪبونو ڪي هم شته دي

1-5-1: د الڪينونو جوڙښت

د الڪينونو يوه ساده خانگرتيا ڊاڊه جي د هغوي په ماليڪولي جوڙښت ڪي د ڪاربن د دوو ائومونو ترمنځ دوه گوني اړيڪي شتون لري، دوه گوني اړيڪه د دوو جوړوگرو الڪٽرونونو په مرسته (له څلورو الڪٽرونونو خخه) جوڙيري، د ڪاربن ائومونه جي په خپل منځ ڪي دوه گوني اړيڪه لري، د sp^2 هايبريڊ ٽريشن په حالت ڪي شتون لري او دنومورو ڪاربنونو هر ائوم دري سگما اړيڪي جي په يوه سطحه ڪي شتون لري او 120° درجه زاويه يي جوړه ڪري ده، ٽرلي ڊي، د ڊي دوو ائومونو د ڪاربنونو يو، يو نه هايبريڊ شوي د P اوربيٽالونه جي ڊسگما په سطحه په عمودي ٻٽه شتون لري او يوله بل سره موازي ڊي، په ڀيله ڪي يو له بل سره خنځ پر خنځ ننوتنه تر سره ڪوي او د ڀاي (π) اړيڪه (دويمه اړيڪه) جوړوي. د π د اړيڪو جوړونو الڪٽرونونو ته د π الڪٽرونونه بنسټ دوو جوړو الڪٽرونونو جوړه ييره اړيڪه جوړه ڪري ده. جوڙييزه اړيڪه عبارت له سگما (σ) او د ڀاي بنسټ اړيڪي (π bond) ($\sigma + \pi$) مجموعه ده. د P نه هايبريڊ شوي اوربيٽالونو د الڪٽرونو وريخو خنځ پر

څنگ نښته چې د π اړیکه منځ ته راوړي ، د کاربن اتومونه یو له بل سره نژدې او د هغوی ترمنځ فاصله لږه وي ؛ یعنې $C \equiv C$ د دوه گونې اړیکې اوږه دوالي د 0.33 نانو متر ته نژدې کیږي ، په داسې حال کې چې د $C - C$ ساده اړیکې اوږه دوالي د 0.154 نانو متر دي . (5 - 1) شکل ته وگورئ:

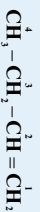
(الف) شکل په ایټیلین کې د اړیکې بندول ، د هغې زاویه او د اړیکو اوږه دوالي (ب)

1-2-2: د الکینونو نوم ایښودل

د الکینونو په نوم ایښودنه کې د ene وروستاړي د هغوی د ایزولوگو الکانونو د ane وروستاړي پر ځای ور زیاتېږي . د الکینونو په مرکبونو کې هم ډیر اوږه د زنځیر ټاکل کیږي ، دلته هم د هغو کاربنونو شمېر چې په هغوی باندې بقیه او یا ښاخونه شته دي ، 1 ، 2 ، 3 اوداسې نور رقمونه لیکل کیږي او له دې - علائقې څخه وروسته بیا د بقیو نوم د هغوی د نوم د لومړي توري پر بنسټ کوم چې د انګلیسي الفبا په تورو: چې مخکې وي ، په پام کې نیولوسره لیکل کیږي وروسته د اوږد زنځیر نوم د ene وروستاړي سره لیکل کیږي. د کاربن داتومونو شمېر وهل د بنسټیز زنځیر له هغه نوکې څخه پیل کیږي چې جوړه ییزه اړیکه هم په هغه کې شتون ولري ، خود اوږد زنځیر و هل له هغه نوکې څخه پیل کیږي کوم چې جوړه ییزه اړیکه هغه سر ته نژدې وي ، د بیلګې په ډول :

2-butene

1-butene

4-methyl-2-heptene

که چېرې خوده گونې اړیکې په دې مرکبونو کې شتون ولري ، د ene له وروستاړي څخه وړاندې د *Tri* ، او نور رقمونه لیکل کیږي چې دا رقمونه د جوړه ییزو اړیکو شمیر وښيي ؛ د بیلګې په ډول :

2,4-hexadiene

1-3-3: د الکنیونه ایزومیری

الف : د جوړښت ایزومیری او د دوه گونو اړیکو ځای لاندې مرکبونه په پام کې ونیسئ :

1-butene

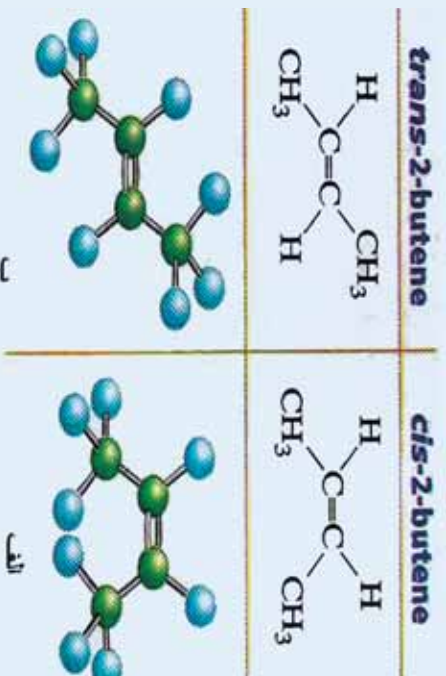

2-butene

د پورتنیو دواړو مرکبونو ټولیز فورمول C_4H_8 دی؛ خو د دې د دواړو مرکبونو د مالیکولونو د جوړښت فورمولونه یو له بل څخه توپیر لري ، د دوه گونې اړیکې ځای په دې مرکبونو کې بدلون موندلی دی ، دا ایزومیری د جوړونکې ایزومیری په نوم د دوه گونې اړیکې د ځای له کبله یاد وي .

ب - فضايي ایزومیری (Stereo isomeris)

Stereo یوناني کلمه ده چې د جامد او کلکو جسمونو په معاده ، پردې بنسټ دا ایزومیری پر هغو مرکبونو پورې اړه لري چې کلک فضايي جوړښت ولري او د هغوي هندسي بڼې په فضا کې بدلون ونه کړای شي ؛ د بیلگې په ډول : د 2-Butene مرکب په پام کې نیسو او د لرگیو مولدونو په واسطه د هغه ممکنه بڼې جوړوو ، دا مرکب د (2 - 5) شکل سره سم د دوو ایزومیریو حالتونه لري ؛ څرنگه چې لیدل کېږي د 2-Butene د مرکب په مالیکول د میتیل د ګروپونو ځای پر ځای کیدل مکمل توپیر لري چې په عادي تودوخه کې د مالیکولونو حرکي انرژي د هغه د میتیل د راډیکالونو د تاویدولو او بدلون توان نه لري ؛ ځکه په دې مرکب کې د π د انرژي د دې راډیکالونو د تاویدولو او بدلیدلو څخه ګرځي ، د ځنډ د انرژي له منځه وړلو لپاره باید فعالوونکي انرژي (activation Energy) شتون ولري ، پردې بنسټ په عادي تودوخه کې کیدای شي چې دا دوه ډوله ایزومیری یو له بل څخه جلا کړای شي ؛ ځکه د هغوی د ایشیدونکي یو له بل څخه توپیر لري .

(5 - 2) الف - شکل د 2 - بیوتین د مالیکول دوه فضايي ساختمانونه

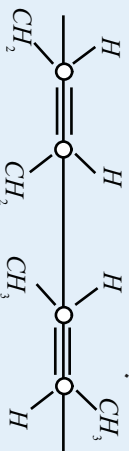

1 - Cis او Trans پخوانيو طريقو نوم ايښودنه چې يوازې په دې ځانگړي حالت کې ، 2-Butene او

د هغه هندسي شکلونه سره ورته دي ، په دې ډول :

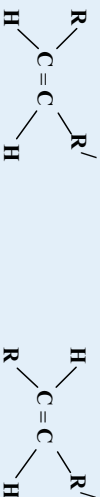
يو نېغ خط دکاربن د دوو اتومونو له مرکبونو څخه د هغوی په دوه گونې اړکې باندې رسم کړی، که چېرې د میتیل دواړه گروپونه د نېغ خط لاندې په يوه لوري يعنې په يوه مستوي کې ځای ولري ، دا جوړښت د Cis په نوم يا دېرې . که چېرې د میتال يو گروپ پاس او بل يې د نېغ خط لاندې وي ؛ يعنې په دوه بيلابيلو مستويو کې شتون ولري ، د Trans ايزوميرې په نوم يا دېرې .

2 - هغه نوي کړنلاره چې د فضايي ايزوميريو په هکله په کار وړل کېږي ، نوموړي ايزوميرۍ د Z او E په تورو راښيي، دې کړنلارې سره سم هغه ايزوميرې چې په هغې کې د میتیل دواړه گروپونه د نېغ خط په يوه خوا کې يو ځای کې شتون ولري ، دارنگه جوړښت ته Z ايزوميرې وايي (Z دالمانې کلیمې Zusammen لومړۍ توري دی چې معنایې سره يو ځای ده) هغه ايزوميرې چې د میتیل دوه گروپونه د خط په دوو بيلابيلو لورو يعنې په بيلابيلو سطحو کې ، په بيلابيلو لورو سطحو کې شتون ولري، په E ټاکل کېږي . (E د الماني کلمې Entgegen لومړي توري دی چې يو بل سره د مخالف معنا لري)؛ د بيلگې په ډول :

جوړښت E (ترانس) (Z)

(E) 2-butane (Z) جوړښت

Cis Isomery (Z)

(E) Trans Isomer

4-1-5 : د الکينونو خواص

4-1-5-1 : د الکينونو فزيکی خواص

د الکينونو فزيکی خواص د هغوی ايزولوگ الکانونو سره شباهت لري ؛ خو د الکينونو د ايشيدو درجه د هغوي د ايزو لوگ الکانونو څخه ډيره ښکته او د هغوی کثافت لوړ دی . د دې مرکبونو درې نورې (C₂ - C₄) گاز حالت لري ، هغه الکينونه چې (C₅ - C₁₈) کاربن اتومونه لري ، د مایع حالت او له C₁₈ څخه پورته د موم يا جامد حالت لرونکي دي . د الکينونو د کاربن داسکلیت او فضايي ايزوميريو جوړښت، دهغوی په فزيکي خواصو باندې اغيزه لري . لاندې جدول وگورئ:

(5 - 2) جدول د الکینونو فزیکي ځانګړتیاوې

مخضومه کثافت	دایښدو درجه په ^0C	دولې کیدو درجه په ^0C	فورمول	نوم
0.570	-105	-169	$\text{CH}_2 = \text{CH}_2$	Ethylene
0.610	-47.8	-185.2	$\text{CH}_2 = \text{CH} - \text{CH}_3$	propene 1-
0.595	-6.3	-130.0	$\text{CH}_2 = \text{CH} - \text{CH}_2 - \text{CH}_3$	butene- 1
0.621	+3.5	cis 138.9 (-105.5)	$\text{CH}_3 - \text{CH} = \text{CH} - \text{CH}_3$	butene- 2
0.604	0.9	trans		
0.594	-6.9	-140	$\text{CH}_2 = \underset{\text{CH}_3}{\text{C}} - \text{CH}_3$	Isobutene

د ټولو اولفینونو مخضومه کثافت له یوه څخه لږ دی او د ځانګړې پورې لرونکې دی . په اوبو کې ښه نه حل کېږي ؛ خو په اوبو کې د هغوي حلیدل د هغوي د ایزولوګو الکانونو په نسبت زیات دي .

1-3-2 : د الکینونو کیمیايي خواص

د الکینونو کیمیايي خواص دوه ګونه اړیکې ، د سګما او پایي د اړیکو فضايي ځایونه ټاکنې ، د سګما د اړیکې د الکترون وړنځي کثافت د هغه خط له پاسه چې د دواړو اتومونو هستې نښلوي ، راټول شوي دي او د پایي د اړیکې د الکتروني وړنځي کثافت له دې چاپیریال څخه د باندې شتون لري چې د منفي چارج لویه ساحه یې جوړه کړې ده. هڅونه د پایي د اړیکې بنسټیزه ځانګړتیا ده چې د دې الکترونونو اړیکه له هستې سره د سګما د الکترونونو د اړیکې په نسبت ضعیفه ده ښو له دې کبله په اسانۍ سره قطبي کېږي او الکترون خوښوونکو (Electrophilic) ذرونو د حملي زمينه برابروي ، له دې امله د پایي اړیکه د هترو لیکي په ښه پورې جمعي تعاملونه ترسره کېږي . سګما او پایي د اړیکې ترمنځ د انرژۍ توپیر 270kJ/mol دی ، د الکینونو ځنې تعاملونه په لاندې ډول دي :

1 - د الکین هایډروجنیشن

که چېرې ایټیلین د نیکل د کتلاست په شتون کې هایډروجنیشن شي ، ایټان لاس ته راځي :

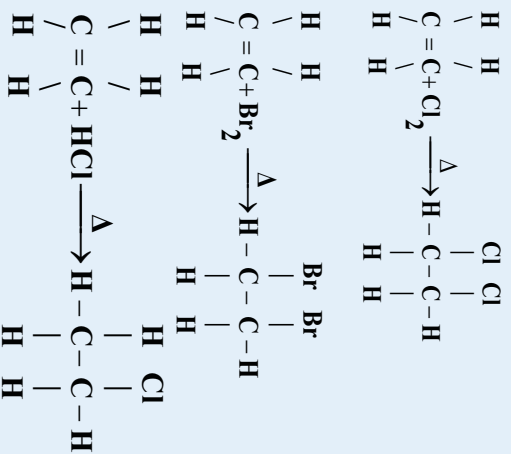

د ایټیلین مالیکول په یوه سطحه کې شتون لري ؛ یعنې سطح دی ؛ خو دایټان مالیکول څلور وجهي ښه لري

2- د الکینونو هلو جینین

او الفینونه په عادي شرایطو کې هلو جنونه، په خانګړې توګه کلورین او برومین په خان پورې نښلوي او دپارافینونو دای هلو جنیدونه جوړوي ؛ د بیلګې په ډول : د ایتیلین تعامل له کلورینو ، برومینو او هایدروجن کلورایدو سره و گورئ چې تعامل اګزوترمیګ دي ، د هغوی تعامل په لاندې ډول دی :

د هلو جنونو تعامل له الکینونو سره د Halogenation په نامه او حاصل شوي مرکبونه یې د الکایل هالایدونو په نوم یادېږي. د برومین د اوبو بې رنگه کول ، د دوه ګونې اړیکې د توصیفې تعاملونو له ډلې څخه دي . د دې موخې لپاره د برومین محلول د کاربن تټراکلوراید یا کلور فارم سره جوړوي اوتري ګټه اخستل کېږي . د دې تعامل پر بنسټ د مایع تیلو د مشبوعیت درجه ټاکل کېږي .

3- د الکینونو اکسیدینین

الکینونه په اسانې سره د بیلا بیلو اکسید اتونونو تر اغېزې لاندې راځي ، د همدې خانګړتیاوو په واسطه له پارافینونو او سایکلو پارافینونو څخه توپیرېږي . د شرایطو په پام کې نیولو سره د الکینونو له اکسیدینین څخه بیلا بیل مرکبونه حاصلېږي :

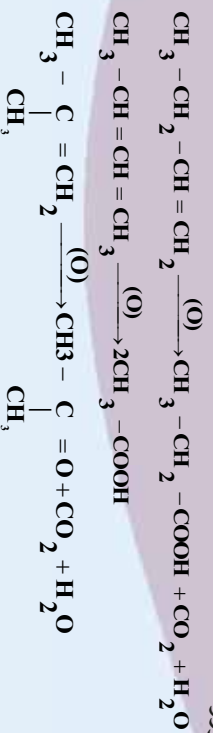
د الکینونو د سوزیدو په پایله کې کاربن ډای اکساید ، اوبه او انرژي لاس ته راځي . په عادي شرایطو کې د اکسیدینین عملیه د دوه ګونې اړیکې په ځای کې ترسره کېږي ، که چېرې الکینونو په پوره پاملرنې سره د پوټاشیم پر منګنات د القلي محلول په واسطه اکسیدینین شي ، دوه قیمته الکلونه لاس ته راځي :

د قوي اکسید اتونونو (د پوټاشیم پر منګنیت تیزابي محلول او د کرومیګ اسید محلول) د عمل په پایله کې د الکینونو دوه ګونې اړیکه پرې او دهایدروکاربنونو اکسیجن لرونکي مرکبونه حاصلېږي ، د بیلګې په ډول : د

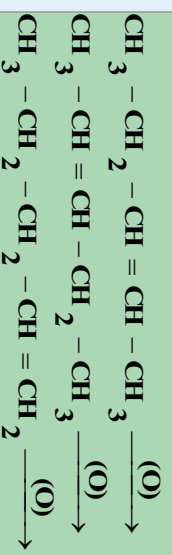
بیوتین د دری ایزومیری اکسیدیشن گورو:

فعالیت

د قوي اکسید انټونو په واسطه په پوره پاملرني سره د لاندې الکینونو د اکسیدیشن د تعامل محصول د کیمیايي معادلو په واسطه روښانه کړئ:

4- د الکینونو پولي میرايزیشن

الکینونه یو له بل سره جمعي تعاملونه تر سره کوي او په پایله کې پولي میرونه جوړوي؛ د بیلګې په ډول: د ایتیلین یو مالیکول د هغه بل مالیکول سره اړیکه ټینګوي او همدا مالیکولونه د هغوی له نورو مالیکولونو سره او همدا رنگه د ایتیلین څو مالیکولونه یو له بل سره جمعي تعامل تر سره او د ایتیلین پولي میرايزیشن جوړوي. لومړني الکین د مونومیر (Monomer) په نوم یا ډیري، (Monomer) یوناني کلمه ده چې د یوې برخې مفهوم لري). د مونومیرونو له اړیکو څخه جوړشوی زنځیر د پولي میر (polymer) په نوم یا ډیري چې د هغوي ډیر ساده دایټیلین پولي میر دي، د هغه فورمول $(\text{CH}_2 - \text{CH}_2)_n$ دی چې اوږده زنځیرونه جوړوي. د پلاسټیک جوړونې په صنعت کې پولي میرونه د مونومیرونو د یوځای کولو چې عمومي فورمول یې $(\text{CHX} - \text{CH}_2)$ دی، لاسته راوړي، په دې مونومیر کې X دملو جنونو ښکارندوي دی او په دې مرکبونو کې کیدای شي چې د X برخې د CH_3 - گروپ وي، که چېرې X کلورین وي؛ نو د پولي میر عمومي فورمول $(\text{CH}_2 - \text{CH}(\text{Cl}))_n$ دی او PVC (Polyvinyl Chloride) یو $\text{CH}_2 - \text{CH}(\text{Cl})_n$ فورمول د پولي پروپیلین په نوم یا ډیري

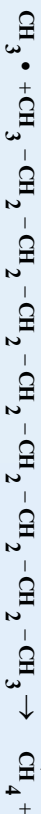
5-1-4: د الکینونو لاس ته راوړنه

الکینونه د پارافینونو په نسبت په طبیعت کې لږ موندل کېږي، کوچني اولفینونه په لږه کچه د نفتو گازونو په مخلوط کې موندل کېږي او لوي اولفینونه په نفتو کې موندل کېږي. که چېرې نفت پوره او باېر اولیز شي، الکینونه حاصلېږي، د دې تعامل میخانیکیت داسې دی چې لوړو الکانونو ته له 400 - 700 سانتي گراد پورې تودوخه ورکوي؛ په پایله کې د الکانونو راډیکالونه لاس ته راځي او دتفاعل په بهیر کې د الکینونو راډیکالونه هم لاس ته راځي:

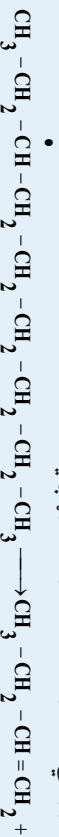

(•) RCH_2 ، CH_3 را دیکالونه چي په لومړي پړاو کې د C-C د اړیکې د پرې کېدو په پایله کې

حاصلېږي ، د لورو پارافینونو مالیکولونه د حملي لاندې نيسي او د دریم او یا دوهم کاربن هایدروجن چي د زنځیر د وروستی او پیل څخه لرې وي ، له زنځیر څخه جلا کېږي:

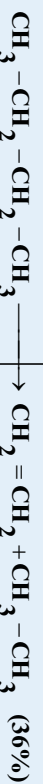
وروسته بیا د کاربن - کاربن اړیکه د طاقت الکترولون لرونکي د کاربن د لوم ترڅنګ چي دهغه په څنګ کې دی ، پرې کېږي او په پایله کې کوچني الکانونه او الکینونه جوړېږي:

په همدې توګه د اړیکې پرې کېدل د β په ځای کې څو وارې ترسره کېږي او په زیاته کچه الفینونه او د هغوي له ډلې څخه ایتیلین لاس ته راځي:

د الفینونو د لاس ته راوړلو مهمه لاره د الکانونو دې هایدروجنیشن لاره ده ، په دې عملیه کې د کرومیم له اکسایډ څخه د کتالست په توګه ګټه اخیستل کېږي او نوموړی تعامل له $450^\circ C$ څخه تر $460^\circ C$ پورې تودوخې کې ترسره کېږي:

که چیرې ایتیل الکلونه ته د ګوګرو تیزابو اویا فاسفوریک اسید په شتون کې تودوخه ورکړل شي ، په پایله کې ایتیلین او اوبه لاس ته راځي:

فعالیت

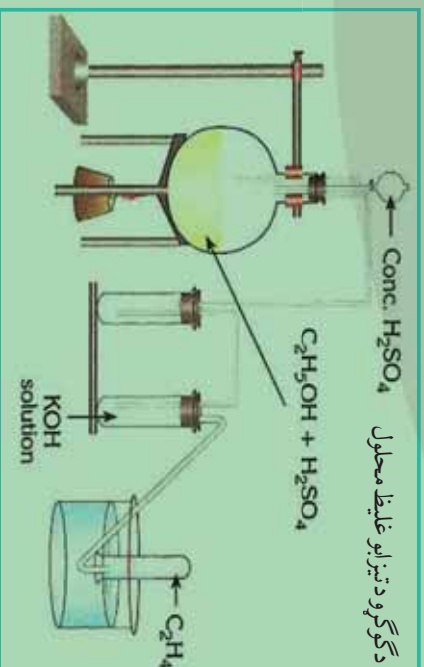
د ایتیلین لاس ته راوړنه

د اړتیا وړ لوازم او مواد: ایتیل الکل ، د ګوګرو تیزاب ، بلون ، سیند د نیورونکي (گیرا) سره ، د تودوخې منبع ، تست تیوبونه ، کاربه نلونه ، درې ستنې لرونکي (سه پایه) او له اوبو څخه ټوکه تشت .

ګونډاره: د (3-5) شکل سره سم دستگاه تیاره کړئ ، یو مول ایتیل الکل د ګوګرو تیزابو سره مخلوط کړئ او په یوه بالون کې واچوئ ، وروسته له دې له $150^\circ C$ څخه تر $170^\circ C$ پورې تودوخه ورکړئ ، خپلې لیدنې ولیکئ او لاندو پوښتنونو ته ځواب ورکړئ .

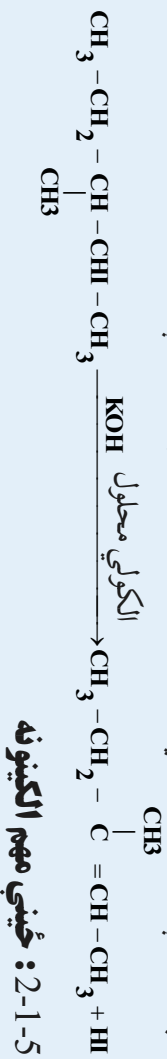
1- د ګوګرو تیزاب په دې تعامل کې کوم رول لوبوي ؟

2- د تعامل میخانیکیت یې د کیمیايي معادلي پر بنسټ روښانه کړئ .

(5 - 3) له ایتیلن الکلور څخه د ایتیلین د لاس ته راوړلو د دستگاه

د الکايل هلايدونو د دې هايډرو هلو جنښن له تعامل څخه هم د هغوی ايزولوگ الکينونه لاس ته راځي ، په دې تعامل کې د قلوبو د الکولي محلول څخه گټه اخيستل کېږي ؛ د بيلگې په ډول :

1- ایتیلین

ایتیلین د گاز حالت لري ، په اوبو کې په لږه او په الکلونو کې په زیاته کچه حل کېږي . څرنگه چې ایتیلین له میتان څخه یو اټوم کاربن کم لري ، نو ځکه په روښانه وړانگو سوځي . د ایتیلین او د هوا مخلوط چاودیدونکی ځانگړتیا لري ، نو باید له هغه سره په زیاته پاملرنه کار وشي .

ایتیلین د عضوي مرکبونو له وچ تقطیر څخه لاس ته راوړل کېږي او تل روښاني لرونکي گازونه ایتیلین گاز هم لري . ایتیلین د نفتو په گازونو کې موندل کېږي .

2- پروپیلین (C₃H₆)

پروپیلین د گاز په حالت پیدا کېږي او په صنعت کې هغه د کرکنگ په طریقه د نفتو د گازونو او د پروپان د دې هایدريشن څخه لاس ته راوړي:

بیوتیلین د ډیرو ایزومیرونو لرونکی دی چې عبارت دی له 1-butene ، 2-butene او Isobutene دا مرکب او د هغه ایزومیرونه د گاز په حالت پیدا کېږي چې د الکانونو له فرکشن څخه حاصلېږي، بیوتان د کرکنگ فرکشنی تعامل پر بنسټ حاصلېږي، د بیوتان د دې هایدريشن څخه 2- بیوتین، یا ډای میتیل وینایل

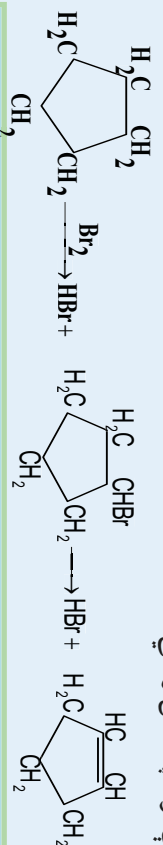

(Dimethylvinyl) لاس ته راځي.

4 - سایکلوپنتین C_5H_8 (Cyclopentene)

په عادي شرایطو کې سایکلوپنتان مایع حالت لري او په 44°C په ایښودو راځي ، دامرکب کېدای شي چې له سایکلوپنتان څخه په لاندې توګه په لاس راشي:

ځانګړنه وازموي؟

له 9.2 ایتانول څخه ، ایتیلین تر لاسه شوی دی :

الف - څو موله ایتیلین لاس ته راغلی دی ؟

ب - څو لیټرو هایدروجنو ته د ایتیلین د هایدروجنیشن لپاره اړتیا ده؟

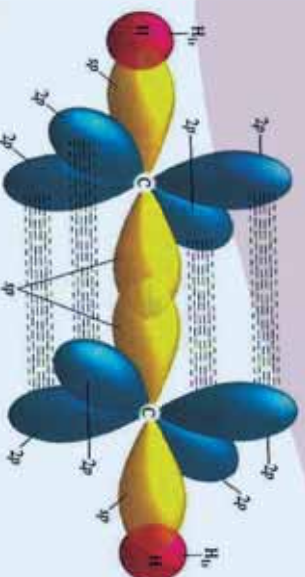
2-5: الکانینونه (Alkynes)

الکانینونه غیر مشبوع هایدروکاربنونه دي چې د هغوی د کاربن د دوو اتومونو ترمنځ درې ګوني اشتراکي اړیکه شته . د الکانینو لومړي مرکب استیلین دی؛ نو له دې کبله هغوي د استیلین د کورنۍ په نوم هم یاد شوی دی ، د دې هایدروکاربنونو زنجیر هم واز دی او په خپل مالیکول کې یوه یا څو درې ګوني اړیکې لري . که چېرې له الکانینونو څخه د هایدروجن دوه اتومه جلا شي ، د هغوی اړونده الکانینونه لاس ته راځي . الکانینونه چې یوه درې ګوني اړیکه لري ، عمومي فورمول یې $\text{C}_n\text{H}_{2n-2}$ دی چې په دې فورمول کې کېدای شي $n \geq 2$ وي او ډیر کوچنی مرکب د هغوی استیلین دی چې د سیستماتیک نوم یې Ethyne دی ؛ که چېرې yme وروستاري لاینین رقمونو ته چې د کاربن د اتومونو شمیر راښيي ، ورزیات کړای شي ، د هغوی اړونده الکانین لاس ته راځي .

2-5-1: د الکانینونو جوړښت

په الکانینونو کې بنسټیز لامل د هغوي په مالیکول کې د درې ګونو اړیکو ($\text{C} \equiv \text{C}$) شتون دي . درې ګوني اړیکې په جوړښت کې درې جوړې ګډ شوي الکترونونه (شپږ الکتروني اړیکه) برخه لري . د کاربن هغه اتومونو چې درې ګوني اړیکه جوړوي ، د sp - هایبریدیزیشن په حالت شتون لري ، هر یو یې د سګما یوه ، یوه اړیکه لري چې 180° درجې زاویه یې داریکو ترمنځ شته ده ، د کاربن د اتومونو د P دوه نه هایبرید شوي اوربیتالونه د SP په اوربیتالونو باندې عمود ولاړ دي چې 90° زاویه یې جوړه کوي ده او د دویم کاربن د اتوم له P اوربیتالونو سره موازي دي ، ددې اوربیتالونو هره جوړه څنګ پر څنګ نښته کوي او دوه د پلي (π) اړیکې جوړوي . درې ګوني اړیکه د یوې سګما (σ) اړیکې او دوه د پلي (π) له اړیکې څخه جوړه شوي

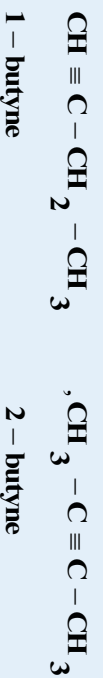
ده ، در(4-5) شکل د اړیکو ځایونه د استیلین په مالیکول کې ښیي:

(4 - 5) شکل په استیلین کې د اړیکو ځای او څرنگوالي

2-2-5: د الکاينونو ايزوميرونه

د الکاينونو ايزوميری د کاربنی زنجير په جوړښت او په زنجير کې د درې گونې اړیکې ځای پورې اړه لري چې د الکاينونو له ايزوميريو سره لږ څه ورتنه دی ؛ خو د سيس او د ترنس ايزوميری نه لري . ځکه د سگما دوه اړیکې چې د کاربن د دوو اتومونو په واسطه جوړې شوي دي ، د sp هليبرند په حالت کې د 180° درجې زوایي سره په يوه مستقيم خط کې ځای لري ، پر دې بنسټ د استیلین مالیکول خطي دی .
استیلین او پروپاين ايزوميری نه لري ؛ خو دپروتان ايزوميری په لاندې ډول دي :

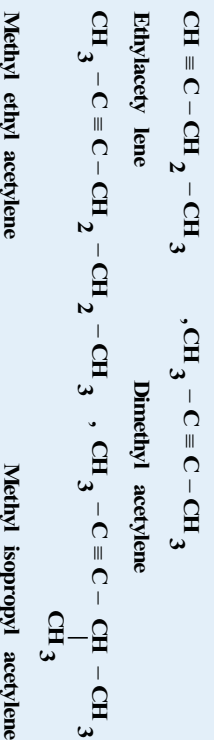

فعالیت

د C_5H_8 ، C_6H_{10} ، C_7H_{12} جمعي فورمول لرونکو مرکبونو د ساختماني ايزوميری گانې او د هغوي د درې گونې اړیکې ايزوميری وليکئ .

2-3: د الکاينونو نوم ايښودنه

د الکاينونو د نوم ايښودلو کړنلاره د الکاينونو په شان ده ، په اشتراقي (Rational) نوم ايښودنه کې د الکاين گروپ د استیلین مشتق گڼل شوی دی چې د هغوی دا لاندې بيلگې مطلب روښانه کوي:

فعالیت

د هغه مرکب ایزومیری ولیکی، کوم چې د C_8H_{14} جمعې فورمول لرونکي دي او په اشتقاقې طریقه بې نوم ایښودنه وکړئ. د (IUPAC) په لاره د الکانونو نوم ایښودل د الکانونو په شان، داسې ده: چې د درې گونې اړیکې ځای د کاربن په نمبرونو سره ټاکل کیږي. د بنسټیز زنجیر نمبر وهل د زنجیر له هغه لوري څخه ترسره کیږی، کوم چې درې گونې اړیکه ورته نژدې وي؛ د بیلگې په ډول:

3 - methyl - 1 - butyne 2 - butyne

فعالیت

الف - دلاندې فورمول لرونکو مرکبونو نومونه د (IUPAC) په سیستم ولیکی:

ب - د لاندي مرکبونو په شرح فورمولونه ولیکی.

a. 4,4 - dimethyl 1 - pentyne b. 4 - methyl - 2 - pentyne

c. 3 - methyl 2 - hexene d. 3,3,3 - trifluoro - 1 - butyne

2-3 د الکانونو فزیکي خواص

د الکانونو فزیکي خواص د الکانونو خواصو ته ورته دي، هغه الکانونه چې له دوو څخه تر څلورو دکاربنونو اتومونه لري، د گاز حالت لري. له پنځو څخه تر شپاړسو دکاربن اتومونو لرونکي دمایح حالت او له 16 څخه پورته د جامد حالت لري. ایټیلین په $103C$ -تودوخه کې په ایشیدو راځي، خو استیلین په $83.5C$ - کې په ایشیدو راځي.

په اویو کې د کوچنیو الکانونو د حل کیدلو قابلیت د هغوي د ایزولوگ الکانونو او الکانونو په نسبت زیات دي، خو سره له دې هم په اویو کې لږ حل کیږي. (4-5) جدول د ځینو الکانونو فزیکي خواص ښيي.

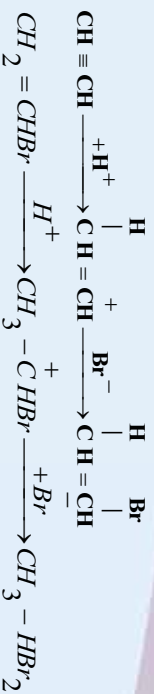
(4-5) جدول ځینې الکاینونه او د هغوی فزیکي ځانګړتیاوې .

نوم	د کاربنونو شمېر	جوړېښي فورمول	د ویلي کېدو درجه	د اېشېدو درجه	کثافت g/L
Eccetylene	2	$\text{CH} \equiv \text{CH}$	-80.8°C	-75°C	
Propyne	3	$\text{CH} \equiv \text{CCH}_3$	-103°C	-23°C	
butyne 1-	4	$\text{CH} \equiv \text{CCH}_2\text{CH}_3$	-125.7°C	8°C	
butyne 2-	4	$\text{CH}_3\text{CH} \equiv \text{CCH}_3$	-32.3°C	27.0°C	0.691
1-pentyne	5	$\text{CH} \equiv \text{CCH}_2\text{CH}_2\text{CH}_3$	-106°C	40°C	0.69
2-pentyne	5	$\text{CH}_3\text{C} \equiv \text{CCH}_2\text{CH}_3$	-109°C	56°C	711.0
1-hexyne	6	$\text{CH} \equiv \text{CCH}_2\text{CH}_2\text{CH}_2\text{CH}_3$	-132°C	71°C	716.0
2-hexyne	6	$\text{CH}_3\text{C} \equiv \text{CCH}_2\text{CH}_2\text{CH}_3$	-89°C	84°C	0.73
3-hexyne	6	$\text{CH}_3\text{CH}_2\text{C} \equiv \text{CCH}_2\text{CH}_3$	-101°C	84°C	0.723
1-heptyne	7	$\text{CH} \equiv \text{C}(\text{CH}_2)_4\text{CH}_3$	-81°C	100°C	0.738
1-octyne	8	$\text{CH} \equiv \text{C}(\text{CH}_2)_5\text{CH}_3$	-79°C	126°C	0.747
1-nonyne	9	$\text{CH} \equiv \text{C}(\text{CH}_2)_6\text{CH}_3$	-50°C	151°C	0.758
1-decyne	10	$\text{CH} \equiv \text{C}(\text{CH}_2)_7\text{CH}_3$	-44°C	174°C	0.767

5-4-2: د الکاینونو کیمیايي خواص

د الکاینونو کیمیايي خواص د درې گونې اړیکې په ځانگړتیا او د کاربن د اتومونو SPD هلیبرید ځانگړتیاوې سره اړیکه لري. د نه مشبوع هایدرو کاربنونو د تعاملونو ځانگړتیا د هغوی له ډلې څخه د الکاینونو ځانگړتیا دا ده چې جمعي تعاملونه ترسره کوي؛ خو د الکاینونو تعاملونه په دوو پړاونو کې ترسره کېږي. په لومړي پړاو کې جمعي تعامل په درې گونې اړیکه کې ترسره کېږي چې الفین او دهغه مشتقات لاس ته راځي، په دویم پړاو کې اولفینونه او د هغوی تشکیل شوي مشتقات په الکانونو او د هغوی په مشتقاتو بدلون مومي. د هایدروجن برونمایه سره د استیلین د تعامل میخانیکیت په لاندې ډول مطالعه کوو:

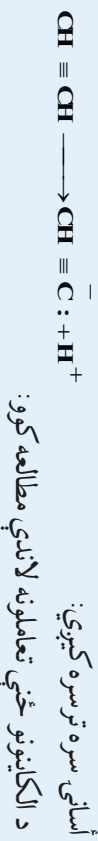

درې گوني اړيکه د دوه گوني اړيکې په نسبت د تودوخې په مقابل کې کلکه ده ، دا مطلب د استيلين لاس ته راوړنه د ميتان او د هغه له هومولوگو څخه د تودوخې (C-1500⁰ - 1200⁰) د انشقاق په واسطه چوپړنه توضیح کېږي ، د S د اوربیتال د برخې زياتوالي د اوربیتالونو د هاپريد په حالتونو کې د کاربن د اتومونو برېښنايي منفيت زيات وي ، د کاربن او هایدروجن ترمنځ اړيکه ډیره قطبي کېږي:

جدول د کاربن د هاپريد ډول او د هغې برېښنايي منفيت

هاپريدنيزيشن	په هاپريد اوربیتالونو کې د S د اوربیتال برخه	برېښنايي منفيت (EN))
sp ³	1/4	2.5
sp ²	1/3	2.62
sp	1/2	2.75

د استيلين د تيزايي خاصيت لامل هم په ماليکول کې د C-H اړيکې په څرگنده قطبيت پورې اړه لري، د اړيکې هوموليتيکي برخې کېدل او د راډيکال جوړېدل ستونزمن دی؛ خود اړيکې هتروليتيکي برخې کېدل په آساني سره ترسره کېږي:

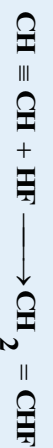
1-4-2-5: جمعوي تعاملونه

الف - د هلو جنونونو نښتل: د هلو جنونو نښتنه په الکاینيونو کې ، د الفینونو په نسبت ستونزمنه ده او ورو، ورو ترسره کېږي. د برومین د اوبو د رنگ له منځه تلل د څو گوني اړيکې توصيفي تعامل روښانه کوي.

1,2 - dibromoethene

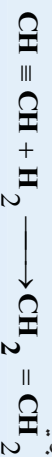
ب - په الکاینيونو باندې د هایدروجن هالیدونو نښلول: هایدروجن هالیدونه د درې گوني اړيکې د پاسه د هغوي د نښلولو د دوه گوني اړيکې په پرتله له ستونزو سره ترسره کېږي:

Vinyl fluoride

2-4-2-5: د الکاینيونو هایدروجنيشن

د الکاینيونو هایدروجنيشن د الکاینيونو په نسبت ورو، ورو ترسره کېږي:

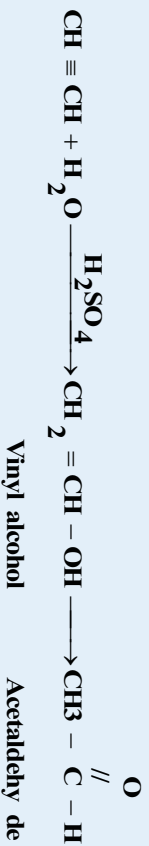

Ethene

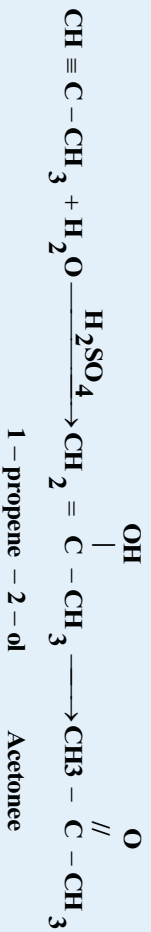
5-2-4: 3: د الکانونو هایدريشن

د الکانونو هایدريشن د الکينونو په نسبت په اسانۍ تر سره کېږي؛ خو کتلستونو لکه د گوگرد تيزاب او د سيمابو دوه ولائسه مالګې شتون حتمي دي. په لومړي پړاو کې، بې ثباته مرکب جوړېږي؛ ځکه د هایدروکسيل دگروپ شتون په هغه کاربن کې چې دووگوني اړيکه ولري، د امکان دي؛ نو له دې کبله د هغه بڼه بدلون مومي؛ يعنې ايزومرايزيشن بې ترسره کېږي او الډيهايډونه جوړېږي، که چېرې استيلين هایدريشن شي، استايدهايډ جوړېږي:

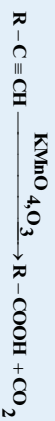
د پورتنۍ تعامل پر بنسټ په صنعت کې استايدهايډ لاس ته راوړي.

د هایدريشن په پايله کې د استيلين له هومولوگونو څخه د هغه ايزولوګ کيتونونه جوړېږي:

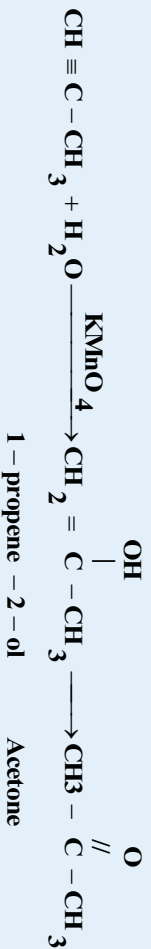

5-2-4: 4: د الکانونو اکسيديشن

الکانونه په اسانۍ سره اکسيدي کېږي او د اکسيديشن عمليه د زنجير د درې گوني اړيکې له برخې څخه په پرې کېدو سره يو ځای تر سره کېږي:

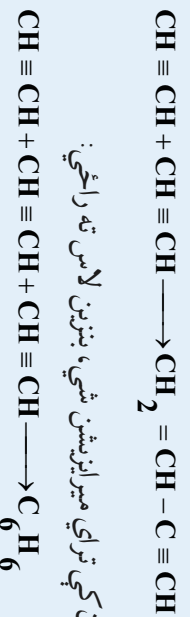

الکانونه د پورتنيشم پرمنگانات اولين محلول بې رنگه کوي چې له دې تعامل څخه د درې گوني اړيکې د توصيفي پيژندنې لپاره کېدای شي گټه واخيستل شي. لاندي معادله پورتنۍ مطلب روښانه کوي:

5-2-4: 5: د الکانونو پوليمرايزيشن

الکانونه کولای شي چې د کتلستونو په شتون کې يو له بل سره تعامل وکړي او د شرايطو په پام کې نيولو سره بيلايل مرکبونه جوړ کړي:

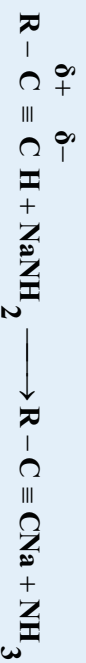

که چېرې استيلين د تودوخې او سکرو په شتون کې تر لږې ميراييزيشن شي، بنزين لاس ته راځي:

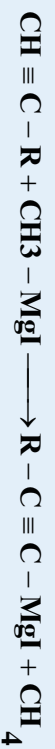

5-2-4-6: د الکاينونو تعويضي تعاملونه

د استيلين د ماليکول او د هغه د مونو الکايل مشتقاتو ($\text{CH}\equiv\text{CH}-\text{R}$) د هايډروجن اتومونه ددې قدرت لري چې دفلزونو په واسطه تعويض شي، د استيلين او د هغه د مونو الکايل مشتقاتو ($\text{CH}\equiv\text{C}-\text{R}$) د هايډروجن اتومونه د قوي القليو د اغيزې له امله ؛ يعنې د القلي فلزونو اميدونه په مانع امونيا کې د القلي فلزونو په واسطه تعويض کېږي او استيلايډونه (acetylide) جوړ وي .

په پورتنۍ تعامل کې الکاينونه د تيزابو په توگه عمل کړی او قوي القليو ته يې پروتون ورکړی دی ، استيلايډونه د مالگو په شان مرکبونه دي او د اوبو په واسطه هايډروليز کېږي . د استيلين تيزابي خاصيت د اوبو څخه ضعيف دی ؛ خود ايتلين او ايتان په نسبت خپر دی . د گرېنارډ معرفت ($\text{R}-\text{MgX}$) له الکاينونو سره تعامل کوي ، استيلايډونه جوړوي :

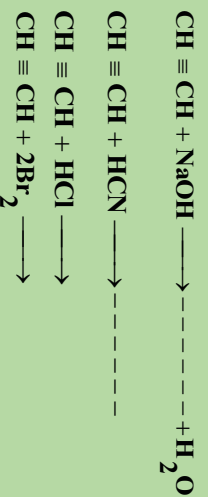
سوديم استيلايډ اومگنيزيم استيلايډ په بيلا بيلو سنتيزونو کې په کار وړل کېږي . کلسيم کار بايد هم يو استيلايډ دی، که چېرې د سپيوزرو نايټرېت او د مسويو ولاسه نايټرېت امونيايي محلول ته له استيلين سره تعامل ورکول شي ؛ په ترتيب سره سپين او خرمايي رنگه رسوب حاصلېږي چې په وچ حالت کې د چاودېدنې ځانگړتيا لري:

فعاليت

د لاندي تعاملونو معادلې بشپړې کړئ :

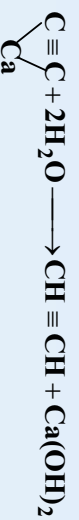

3-5: استيلين

خالص استيلين بوی نه لري ، د استيلين بد بوي چې له کلسيم کار بايد څخه لاس ته راځي په هغه کې د هايډروجن سلفايډ او فاسفين د مخلوطو په شکل شتون لري ، استيلين په اوبو کې منحل دي ، د استيلين مخلوط له هوا سره د چاودېدنو ځانگړتيا لري ؛ په دې بنسټ د استيلين سره د کارکولو په وخت بايد ډير

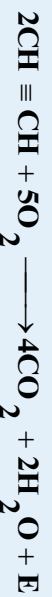
احتیاط وشي د استیلین له سوځیدو څخه په ډیره اندازه تودهوڅه (1300Kjou/mol) تولید پري. استیلین چې د الکانینونو لومړی مرکب دی، په ډیره گرمه لمبه په هوا کې سوزیږي او 3000 °C تودوخه تولید وي چې د فلزونو په پري کولو او ولدینگ کولو کې ترې گټه اخیستل کیږي. دا مرکب د اوبو او کلسیم کارباید له تعامل څخه لاسته راځي:

د استیلین ځینو فزیکي خواص (3 - 5) جدول کې ذکر شوي دي

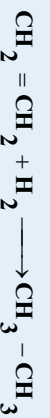
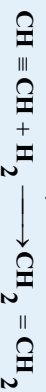
3-1: د استیلین کیمیايي خواص

1- د استیلین د احتراق تعامل: استیلین په ازاده هوا کې احتراق کوي اوبه، کاربن ډای اکساید او انرژي تولیدوي:

2- د استیلین جمعي تعاملونه

الف - استیلین له هایدروجن سره تعامل کوي، په لومړي پړاو کې ایټیلین اوبه دوهم پړاو کې ایټان تشکیلوي:

ب - استیلین د هلو جنونو سره تعامل کوي د الکانینونو هالاید او الکانونو هالاید جوړوي

هغه ټول تعاملونه چې الکانینونه چې سرته رسوي، استیلین هم سرته رسوي.

3-2: د استیلین لاس ته راوړنه

1- له کلسیم استیلاید هایدرولیز څخه

فعالیت

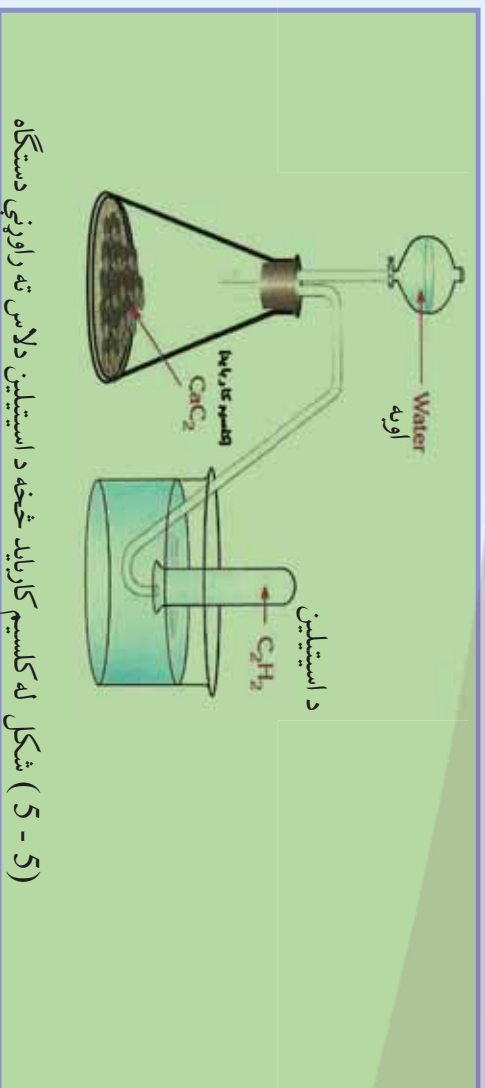
د کلسیم کارباید څخه د استیلین لاس ته راوړنه

د اړتیا وړ مواد او لوازم: د کارباید تیره، مقطرې اوبه، کوزنل، بېنېنه بي تست تيوب، له اوبو څخه ډک تش، سوری لرونکی کارکي سربوټن او اېرلین ملبر.

ګولاره: لږڅه کلسیم کارباید په یوه اېرلین مايرکي واچوئ او د هغه سر په سوري لرونکي کارکي

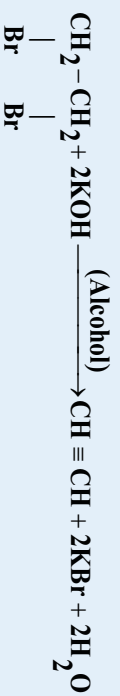
سربوټن سره و تړي، وروسته د کارکي سربوټن له سور یو څخه کوزنل او یوقیف اېرلین ماير ته و د دننه کوئ او د قیف د لاري کلسیم کارباید باندې او به ور زياتې کوئ کوزنل تست تيوب چې د اوبو ډک تش کې سرچپه اېښودل شوی دی، رهبري کړي، خپلي ليدني وليکئ.

(5 - 5) شکل له کلسیم کارباید څخه د استیلین دلاس ته راوړنې دستګاه

2- له چیرې ډای برومایتان ته د پوتاشیم هایدروکساید له الکولي محلول سر د تودوخې په شتون کې تعامل ورکول شي ، استیلین لاس ته راځي:

3- که چیرې کاربن او هایدروجن د برېښنې قوس له لارې د برېښنا په بهیر کې واچول شي ، استیلین لاس ته راځي

لومړی مثال که چیرې 5g کلسیم کارباید په اوبو کې واچول شي ، په STP شرایطو کې 1.12L

استیلین حاصلېږي ، د کلسیم کارباید فیصدي په دې تعامل کې پیدا کړي .

حل: په لومړي پړاو کې د کلسیم استیلاید او اوبو د تعامل کیمیايي معادله لیکو:

$$22.4\text{L} \quad - \quad 1\text{mol}$$

$$1.12\text{L} \quad - \quad n$$

$$n = \frac{1.12\text{L} \cdot 1\text{mol}}{22.4\text{L}} = 0.05\text{mol}$$

$$n_{\text{CaC}_2} = \frac{m}{M} \Rightarrow m_{\text{CaC}_2} = n \cdot M = 0.05\text{mol} \cdot 64\text{g/mol}$$

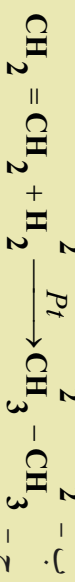
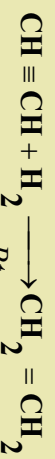
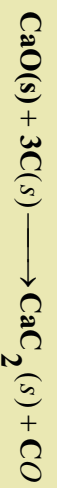
$$m_{\text{CaC}_2} = 3.2\text{g}$$

$$\text{W}\%_{\text{CaC}_2} = \frac{3.2\text{g} \cdot 100}{5\text{g}} = 64\%$$

دوهم مثال: د CaCO_3 د تعامل له بهیر څخه لاندې مرکبونه په لاس ته راوړئ:

الف - استیلین ب - ایتیلین ج - ایتان

د پنځم څپر کې لنډيز

* د الکينونو د مرکبونو د هومولوگي سلسله د يو ميتلين گروپ ($-\text{CH}_2-$) په اندازه يوله بل څخه توپير لري چې

د هغوی عمومي فورمول C_nH_{2n} دی.

* که چيرې له الکانونه څخه دوه اتومه هايډروجن لري شي ، د هغوی ايزولوگ الکين لاس ته راځي

* فضايي ايزوميري (Stereo isomeris) يوناني کلمه ده چې د جامد او کلکو جسمونو په معناده ، پردي

بنسټ دا ايزوميري هغو مرکبونو پورې اړه لري چې کلک فضايي جوړښت ولري او د هغوی هندسي بڼې په فضا

کې بدلون ونه کړي.

* د الکينو کيميايي خواص دوه گوني اړيکي د سگما او پای د اړيکو فضايي ځايونه ټاکي ، د سگما د اړيکي د

الکتروني ورځني کثافت د هغه خط له پاسه چې د دواړو اتومونو هستي سره نښلوي ، راټول شوی دی او د پای

د اړيکي د الکتروني ورځني کثافت له دې چاپېريال څخه د باندې شتون لري چې د منفي چارج لويه ساحه يې

جوړه کړې ده. هڅونه د پای د اړيکي بنسټيزه ځانگړتيا ده چې د دې الکترونونو اړيکه له هستي سره د سگما

د الکترونونو د اړيکي په نسبت ضعيفه ده نو له دې کبله په اسانۍ سره قطبي کېږي او الکترون خوښوونکو ذرو

(Electrophilic) ته د حمله زمينه برابروي ، پر دې بنسټ د پای اړيکه د هټروليکي په بڼه پري او جمعي

تعاملو ته سره کېږي . سگما او پای د اړيکي ترمينځ د انرژي توپير 270kJou/mol دی.

* الکينونه يو له بل سره جمعي تعاملونه سرته رسوي او په دې ترتيب پورې مېړونه جوړوي .

* الکانونه غير مشبوع هايډروکاربنونه دي چې د هغوی د کاربن د دوو اتومونو ترمينځ درې گوني اشتراکي

اړيکه شته . د الکانونو عمومي فورمول يې $\text{C}_n\text{H}_{2n-2}$ دی په دې فورمول کې کيدای شي چې $n \geq 2$ وي

او ډير کوچني مرکب د هغوی استيلين دی چې د هغه سيسټماټيک نوم Ethyne دی . که چيرې ynes

وروستاړي لاین رقمونو ته چې د کاربن د اتومونو شمير راښيي ، وزيات کړای شي ، د هغوی اوږده الکانين

لاس ته راځي.

په اوبو کې د کوچنيو الکانونو د حل کيدلو قابليت د هغوی له ايزولوگ الکانونو څخه زيات دی ،

خوسره له دې هم په اوبو کې لږ حل کېږي .

* د استيلين د تيزابي خاصيت لامل هم په ماليکول کې د $\text{C}-\text{H}$ اړيکي په څرگنده قطبيت پورې اړه لري ، د

اړیکې هومولیتیکې پرې کېدل او د رادیکال جوړېدل ستورمن دی؛ خود اړیکې هترولیتیکې پرې کېدل په

اسانې ترسره کېږي:

* اسپتالین له سوزېدو څخه زياته جوړه تودوخه (1300kJ/mole) تولیدېږي چې د فلزونو د پرېکېدو په موخه ترې گټه اخیستل کېږي.

د ښځم څپرکي پوښتي او ترمین : څلور خوا ابه پوښتي :

1- د ایتیلین په مالیکول کې د کاربن د دوو اتومونو ترمنځ کومه اړیکه شتون لري ؟

الف - یوه گونې ب - دوه گونې ج - درې گونې د - اړونې

2- دوه گونې اړیکه له ----- څخه جوړه شوې ده:

الف - یوه د سگما σ اړیکه او یوه د پای اړیکه π ب - دوه سگما اړیکې ، ج - دوي ډیلي اړیکې د - هېڅ یو

3- د کاربن هغه اتومونه چې په خپل منځ کې دوه گونې اړیکه لري ، د هایلبرید ټرینشن په کوم حالت شتون لري ؟

الف - sp^3 ب - sp^2 ج - sp د - sp^3d^2

4- د $\text{CH}_3 - \text{CH}_2 - \text{CH} = \text{CH} - \text{CH}_2 - \text{CH} - \text{CH}_3$ مرکب نوم عبارت دي له :

الف - Iso octane ، ب - 4-Methyl-2 Heptene ج - ج الف او ب دواړه د - هېڅ یو

5- دوه گونې اړیکې د درې گونې اړیکې په نسبت په ----- اکسیدي کېږي .

الف - ورو ب - چېکینیا ، ج - یوشان د - نه اکسیدي کېږي .

6- د $\text{H}_2\text{O} + \text{H}_2\text{SO}_4 \longrightarrow \text{CH}_3 - \text{CH}_2 - \text{OH} + \text{CH}_3 - \text{CH}_2 - \text{CH}_2 - \text{OH}$ تعامل یو محصول عبارت دی له :

الف - $\text{CH}_2 = \text{CH} - \text{CH}_2 - \text{CH} \equiv \text{CH}$ ج - $\text{CH}_3 - \text{CH}_2 - \text{CH}_3$ د - CO_2

7- الکانیونه د یوې ----- اړیکې لرونکي وي

الف - درې گونې ، ب - دوه گونې ، ج - یوه گونې ، د - هېڅ یو .

8- C_nH_{2n} صموهې فورمول په کومو هایدروکاربنونو پورې اړه لري ؟

الف - الکانونه ب - الکانیونه ج - سایکلو الکانیونه د - ب او ج دواړه سم دي .

9- په الکانیونو باندې د هلو جنونو ټینسیدل له الفینونو څخه په ----- ترسره کېږي .

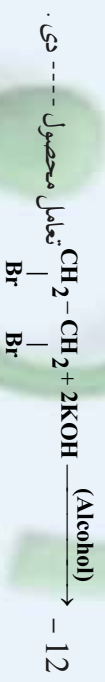

الف - سست او ورو ب - چټکتیا ، ج - په اساني د - تعامل نه کوي

10- که چېرې Me وروستاړي په لاینو رقمونو کې چې دکاربن د انومونو شمیر په یو مرکب کې ښيي، ورنه یوازې د هغه د اړوندې نوم حاصلېږي.

الفذ - الکانونو ب - الکینونو ج - الکانونو د - سایکلو الکینونو.

11- د برومین د اوبو د رنگ له منځته تلل د ----- اړیکې توصیفې تعامل ښکاره کوي:
الف - خوگوني ب - خوگوني ج - الف اوب دواړه د - هېڅ یو .

الف - $2\text{H}_2\text{O}$ ب - 2KBr ج - $\text{CH} \equiv \text{CH}$ د - هېڅ یو "

13- د اسپتیلین د تیزابي خاصیت د لرلو علت د هغه په مالیکول کې د ----- اړیکې په ښکاره قسطیت پورې اړه لري .

الف - C - C - C - H - C - H - C - C - C - C

14 - $\text{CH} \equiv \text{CH} + \text{H}_2 \longrightarrow \text{CH} \equiv \text{CH} + \text{H}_2$ تعامل محصول له----- څخه عبارت دی :

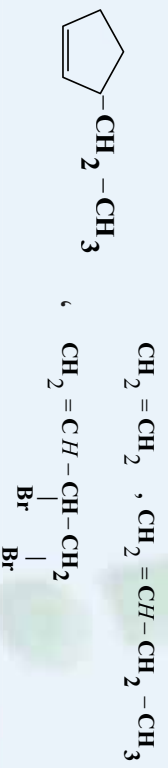
الف - $\text{CH}_3 - \text{CH}_3$ ب - $\text{CH}_2 = \text{CH}_2$ ج - $\text{CH} \equiv \text{CH}$ د - هېڅ یو

15 - د sp حالت لرونکي کاربن د الکترونیز کاینیوټي درجه له لاندې رقمونو څخه کوم یو ښکاره کوي .

الف - 2.75 ب - 2.5 ج - 2.65 د - 2.3

تشریحي پوښتنې

- 1- د هغه الکانین مالیکولي فورمول تر لاسه کړئ چې د هغه په 0.63 گرامه کتله کې ، 0.07 گرام هایدروجن شامل وي .
- 2- دکاربن د ټولو انومونو د هایدریډ حالت چې په $\text{CH}_2 = \text{CH} - \text{C} \equiv \text{CH}$ شتون لري، وټاکئ .
- 3- د لاندې مرکبونه د IUPAC په لارې نوم ایښودنه وکړئ .

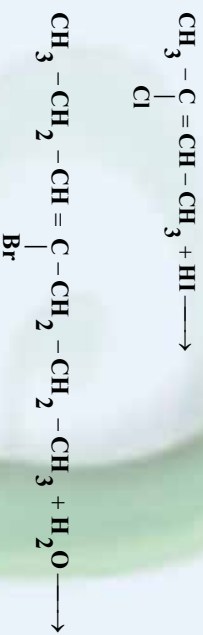

4 - د لاندې مرکبونو د جوړښت فورمولونه وليکئ:

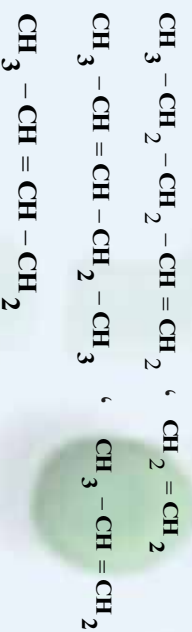
- a- 1,2 -dichloro ethene b- 2,3 - dimethyl 2-pentene
 c - 1,3- dibromo cyclo hexene d- Cis 3,4 dibromo -3-hexene
 -pentyne e- 4 -methyl 2-pentyne f 2-
 g-3-chloro-2-ethyl-1-pentyne h-1,3-pentadiene

5 - د لاندې کيميايي معادلې د مارکوف نیکوف د قاعدې په پام کې نيولو سره بشپړې او توضیح کړئ:

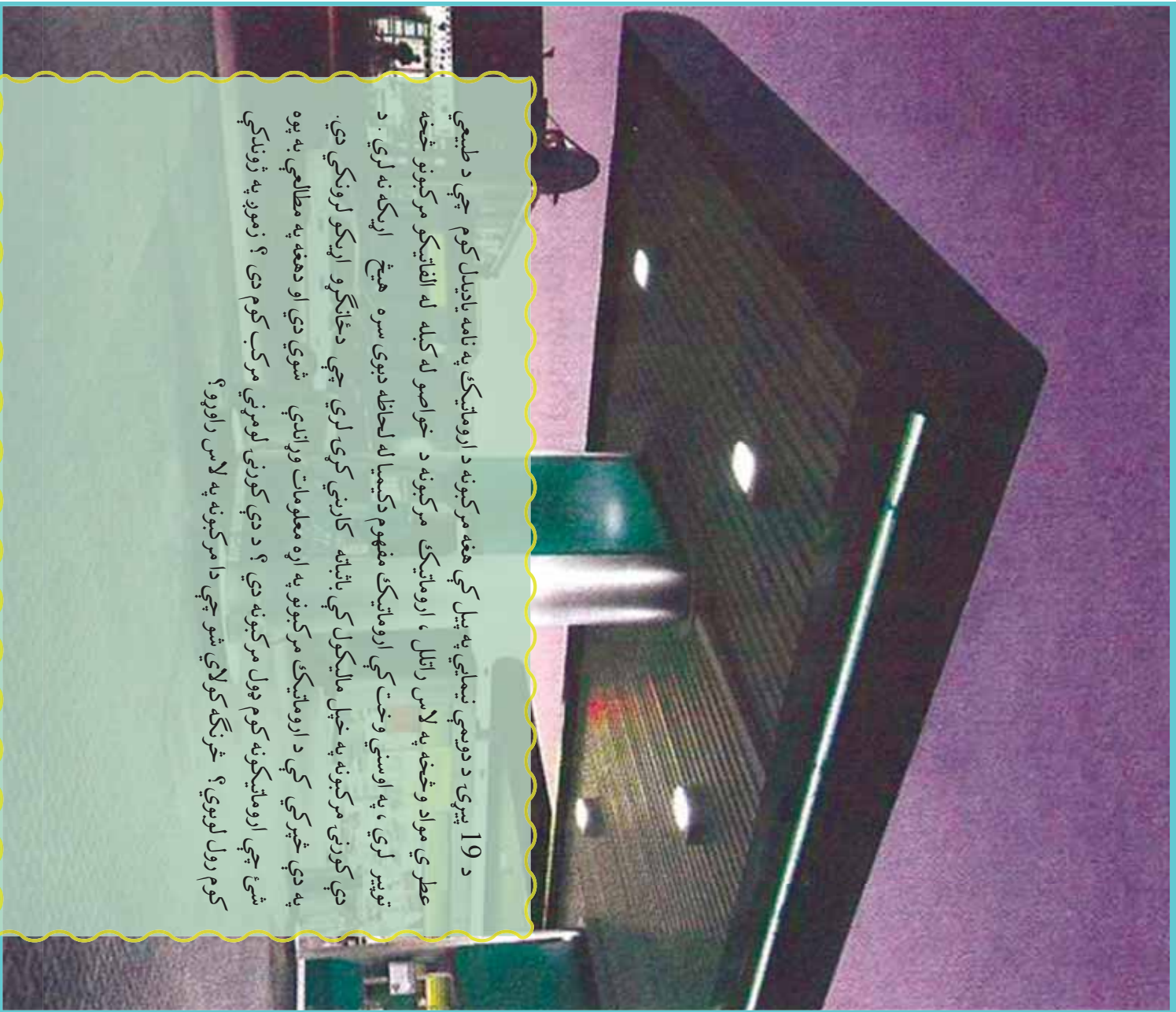

6 - د الکاينونو د تعريضي تعاملونو په اړه خپل معلومات وليکئ:

7 - کوم يوه له لاندې مرکبونو څخه د سيس او ترانس ايزوميري لرونکي دي ؟ هغه وليکئ:

اروماتيکي مرکبونه (Arenes)

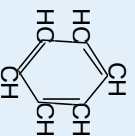
د 19 پيړۍ د دويمې نيمايي په پيل کې هغه مرکبونه د اروماتيک په نامه ياديدل کوم چې د طبيعي عطري مواد وڅخه په لاس راتلل ، اروماتيک مرکبونه د خواصو له کبله له الفاتيکو مرکبونو څخه توپير لري ، په اوسني وخت کې اروماتيک مفهوم دکيميا له لحاظه ديوې سره هيتخ اړيکه نه لري . د دې کورنۍ مرکبونه په خپل ماليکول کې باثباته کاربنې کړۍ لري چې دځانگړو اړيکو لرونکي دي . په دې څپرکي کې د اروماتيک مرکبونو په اړه معلومات وړاندي شوي دي او دهغه په مطالعې به پوره شۍ چې اروماتيکونه کوم ډول مرکبونه دي ؟ د دې کورنۍ لومړني مرکب کوم دی ؟ زموږ په ژوندکي کوم ډول لږبوي ؟ څرنگه کولاي شو چې دا مرکبونه په لاس راوړو ؟

6-1: د بنزين جو بنسټ

دارو مالیکو مرکبونو لومړنی مرکب بنزين دی چې په 19 پیړۍ کې د انګلیسي فزیک یوه مایکل (Myrcal Farady) په واسطه د عضوي مرکبونو څخه لاس ته راغلي دي.

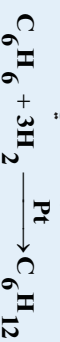
له څه مودې وروسته د ارومالیک بیلابیل مرکبونه په عطرونو کې تر لاسه او څرګنده شوه چې د اړوندو کیمیايي تعاملونو په واسطه کیدای شي دامرکبونه په بنزين بلون ومومي . په لومړي سر کې دا مرکبونه د بنزين د مشتقانو په نوم او وروسته د ارومالیک مرکبونو یا عطري موادو په نوم یاد شوي دي ؛ ځکه د دوي زیاتره غښتلی او په زړه پوري بوي لري .

د بنزين په کچه چې یو ساده ارومالیک مرکب دی، نورو مرکبونو دومره د علماوو پام ځان ته گرځولی نه ؛ له دې کبله علماوو د بنزين لپاره د فیروزیاتو جوړښتیزو فورمولونو وړاندیز کړی دی چې د هغوی له ډلې څخه د کیکولي وړاندې شوی فورمول په 1865 کال کې د بنزين لپاره ډیر برابر دی، د کیکولي له فورمول سره سم بنزين سایکلو هگزا تراين (1,3,5-cyclohexatriene) دی چې یو هایدروکاربن د شپږ کړیزه اضلاعو درې مزدوجو اړیکو لرونکی مرکب دی.

د کاربن او هایدروجن د ټولو اټومونو دا جوړښت یوشان ارزښت او د بنزين ځنې نورې ځانګړتیاوې روښانه کوي؛ خو دا فورمول نه شي کولای روښانه کړي چې ولې بنزين د غیر مشبع هایدروکاربنونو خواص نه لري؟ بنزين د غیر مشبع مرکبونو د تعاملونو ځانګړتیاوې له ځان څخه نه ښکاره کوي ؛ یعنې د برومین اوبه او د پوټاشیم پرمڼګات د القلي محلول رنگ ته بدلون ورکولی نه شي؛ بنزين له برومین سره د جمعې تعاملونو پر ځای تعویضي تعاملونه ترسره کوي ؛ کله چې د بنزين د مالیکول د هایدروجن اټومونه د برومین په واسطه تعویض شي ، د C_6H_5Br مرکب تشکیلېږي .

د بنزين د جمعې تعاملونو امکان په ځانګړو شرایطو کې شته دی او د هغه له هایدروجنښتن څخه د کلسټ په شتون کې سایکلو هگزان لاس ته راځي:

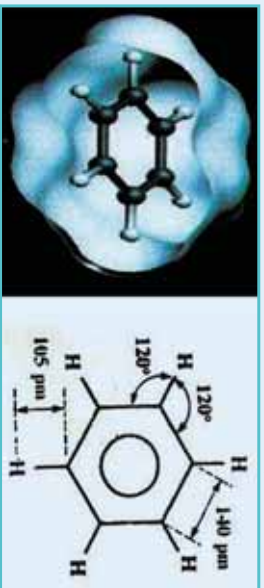

له پورتنۍ څیړنې څخه معلومېږي چې بنزين غیر مشبع خواص له ځان څخه ښکاره کوي ؛ خو په عادي شرایطو کې یې دا ځانګړتیا کمزوري ده، د بنزين د تودوخې مقاومت تر $900^\circ C$ پورې دی .

د کیمیايي اړیکو په اړه د الکتروني نظریاتو پراختیا او د میخانیک کوانت نظریو د ارومالیکو مرکبونو د ځانګړتیاوو د روښانولو امکان برابر کړی دی . د بنزين د مالیکول انرژي کیدای شي چې په بیلابیلو لارو وټاکل شي ، د هغوی پايلي ښکاره کوي چې د بنزين رښتیايي مالیکول ، له سایکلو هگزا تراين څخه لږه انرژي لري ، کوم چې د هغوی اړیکو ښودلې ده . د سایکلو هگزا تراين د مالیکول دسوزیدو تودوخه 3453 kJ/mol ده؛ خو د بنزين د مالیکول دسوزیدو تودوخه چې په تجربې ډول لاس ته راغلي ، 2303 kJ/mol د سایکلو هگزان

هایدوجنیشن د ارژني د ازایدو سره ترسره کېږي؛ په داسې حال کې چې د بنزین هایدروجنیشن د ارژني له جذب سره یوځای ترسره کېږي. د بنزین او هغه ته د ورته مرکبونو کیمیايي خواص ډیر حیرانوونکي دي، سره له دې چې د بنزین مرکبونه غیر مشبوع دي، الکینونو او الکانونو ته ورته دي؛ خو جمعې تعاملونه په دې مرکبونو کې ډیر لږ ترسره کېږي، برعکس تعویضي تعاملونه په ښه توګه ترسره کوي، له دې امله اروماتیک مرکبونه له عادي غیر مشبوع مرکبونو څخه توپیر لري او د هغوی ځانګړي خواص د بنزین په ګډه او هغه مرکبونو پورې اړه لري. د بنزین جمعې فورمول C_6H_6 دي او له هګزان (C_6H_{12}) څخه، د هایدروجن اتومه او له هګزین څخه د هایدروجن 4 اتومه کم لري. په بنزین کې د اړیکو اوږدوالي 140 پیکامتر او جوړښت یې د ریزونانس په حالت اړیکو لرونکي دي کوم چې په لاندې شکل کې لیدل کېږي:

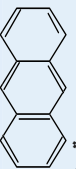

(ب)

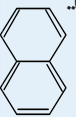
(الف)

(6-1)، شکل طول او په یې اړیکې ښيي زاوړي، ب - د بنزین په مالیکول کې د π ارومیتالونو ښودل څرنگه چې اروماتیک هایدروکاربنونه غیر مشبوع دي؛ نوله دې کبله هغوی د ene په وروستاړي، الکینونو ته ورته او د Ar مخخاري چې له ارومات (Aromate) څخه مشتق شوي دي، نوم ایښودنه شوي ده؛ پر دې بنسټ د هغوی سیستماتیک نوم Arene ایښودل شوی دی. د ارین مرکبونه د بنزین په ساده بڼې سره بیره د څو کربونو مرکبونو په ښه هم شته؛ دیبلګې په ډول: د بنزین د دوو یا څو کربونو ډیر مهم مرکبونه دي، د هغوی مرکبونه جوړېږي. نفتالین $C_{10}H_8$ او انتراسین $C_{14}H_{10}$ څو کربونو ډیره مهم مرکبونه دي، د هغوی فورمول د بنزین دکربونو او له C_2H_2 - (ایټلین) ګروپونو څخه جوړ شوي دي.

د اروماتونو د کربونو په اړه د هیوکل (Huckel) په نوم عالم یوه قاعده منځ ته راوړه چې د دې قاعدې په بنسټ هغه کړۍ د اروماتیک ځانګړتیا لري چې د هغوی د پلي (π) الکترونونو شمیر د $(4n+2)$ سره سمون ولري، په دې فورمول کې n د کربونو شمیر ښکاره کوي. د اروماتیکو سیستمو بیلګې چې د 10 او 14 الکترونونو لرونکي دي، عبارت دي له:

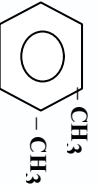

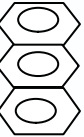
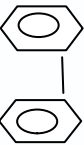

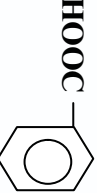

Anthracene

Naphthalene

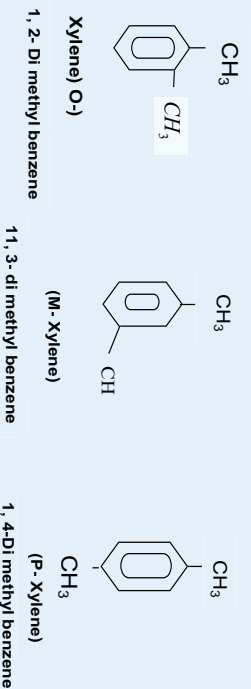
په (6-1) جدول کې د بنزین د مشتقاتو ډولونه د هغود سیستماتیک او مروج نومونې سره وړاندې شوي دي، نوموړي مرکبونه د ډیروسکو له تقطیر څخه حاصلېږي.

(6-1) جدول د بنزینو د مشتقاتو له سیستماتیک او مروج نومونو سره

فرمول	سیسټماتیک نوم	مروج نوم	د استعمال چاپونه يي
 -OH	هایدروکسي بنزین	فینول	د پولې میرونو برابرولو لپاره
 -CH ₃	میټیل بنزین	تولین	د رنگونو خلا او د لاکو جوړولو کې
 -CH ₃ -CH ₃	1,2Dimethyl Benzene	اورتو کارلین	د رنگونو خلا او حشر وژونکو موادو کې
 -CH ₃ -CH ₃	Meta 1,3- dimethyl Benzene	میټاکرلین	
$CH_3 - \text{C}_6\text{H}_4 - CH_3$	Para 1,4- dimethyl benzene	پارا کرلین	
 -CH = CH ₂	ethylene phenyl	استیادین	پولې میرونه جوړوي
	Naphthalene	Naphthalene	د کوبی وژل
	Anthracene	انتراسین	د مرکبونو له مرصونو څخه مخنیوی
	Di phenyl	Biphenyl	له ځینو ناروغيو څخه د مخنيوي لپاره
 -NH ₂	Amino Benzene	انیلین	پولې میرونه اوزنکه مواد
 -COOH	Benzoic acid	بنزویک اسید	
 -CHO	بنزالدهاید	بنز الدهایا	
 -SO ₃ Na	الکایل بنز سلفونات	الکایل بنزین سلفونات	په 1440 کال کې د کالو مینځلو پیل وروسته کشف شو

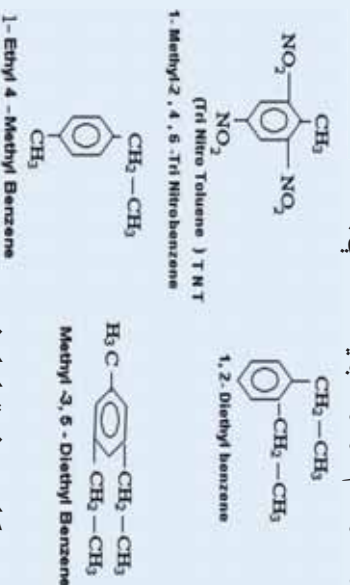
2-6: د اروماتیک مرکبونو نوم ایښودنه

زیاتو اروماتیک مرکبونو خپل هغه مروج نومونه ساتلي دي کوم چې د هغوی اصلي پیدایښت پورې اړه لري؛ د بیلګې په ډول: تولوین (C₆H₅-CH₃) د ټولو له ګنډ څخه چې د (Baumde Tolu) له ډول څخه دي او په جنوبي امریکا کې موندل کېږي، لاس ته راغلي دي؛ خود هغه سیستماتیک نوم Methyl benzene دی؛ ځکه د بنزین د مالیکول د هایدروجن د اتومونو څخه یو یې CH₃ - پاتې شوني په واسطه تعویض شوي دي، که چېرې څو پاتې شونو د بنزین د هایدروجن اتومونه تعویض کړي وي، تر لاسه شوي مرکب بیلابیلې ایزومیري لري چې د هغوی بیلګه کېدای شي، دلي میتیل بنزین (Dimethylbenzene) وړاندې کړای شي:

درې پورتنی ایزومیري د مروجو نومونو د (Xylene) په نامه یادېږي؛ ځکه دوی د لرګیو له تقطیر څخه حاصل شوي دي چې د لرګي یوناني نوم (xulon) دی، *ortho*، *Meta* او *Para* مختلاري پاتې شوني بیلابیل ترکیبونه و لري، همدا مختلاري د هغوی په نومونو کې ور زیاتېږي.

که چېرې د بنزین دکړۍ څو اتومونه هایدروجن په بیلابیلو ګروپونو تعویض شوي وي، د هغوی سیستماتیک نوم ایښودنه له پورتنیو څرګندونو سره سم ترسره کېږي؛ د بیلګې په ډول:

3-6: د اروماتیکو هایدرو کاربنو نو تعاملونه

1-3-6: جمععی تعاملونه

سره له دې چې ټول ارینونه (Arenes) له غیر مشبوع هایدرو کاربنونو له ډولو څخه دي؛ خو جمععی ترکیبي میل له ځانه ښکاره کوي، په ځانګړو شرایطو کې چې د تودوخې درجه °C 200 وه د Pt او Ni د کاتالست په شتون او لوړ فشار کې کېدای شي چې د هایدروجن درې مالیکوله په بنزین وزیات او Cyclo Hexane

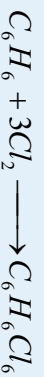

تر لاسنه شي:

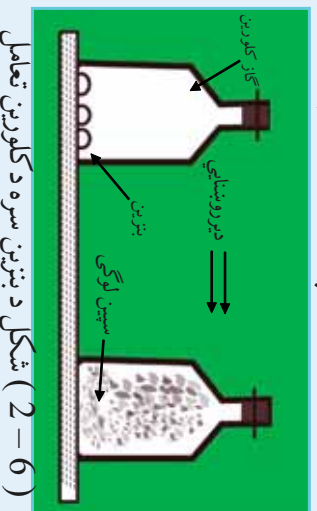
په دې صورت کې د بنزين درې د π اړيکې پرې کېږي. دا اړيکې په (6 - 1) شکل کې وړاندې شوي دي چې د بنزين وړاندې په بنه شتون لري او د π د الکتروني وړيخې کثافت د کاربن په ټولو اتومونو باندې په يو ډول خپور شوي دي، په همدې دليل جمعې تعامل د بنزين په گړۍ کې له ستونزو سره ترسره کېږي. سايلکلو هگزان د بنزينو پر خلاف مسطحه نه دي او د څوکۍ په شان فضايي جوړښت لري، د کاربن 6 واړه اتومونه څلور مخه جوړښت لري چې هغه مو په (6 - 1) شکل کې وليدل.

6-3-2: د بنزين سره د کلورين جمعې تعاملونه

د (6 - 1) شکل سره سم د کلورين گاز په ډک بالون کې څو څاخکي بنزين وړزبات کړئ، وروسته هغه د لرگي سر پوښ او پښې په واسطه وتړئ او ټکان ورکړئ چې ټول زيات شوي بنزين په براس تبديل شي، د رڼا په نشتوالي کې تعامل نه ترسره کېږي، کله چې بالون د رڼا په مخامخ واقع شي، تعامل پيل کېږي او د کلورين شين رنگ له منځه ځي چې سپين رنگي لوگي د بالون په دننه کې ليدل کېږي، د حاصل شوي دود تحليل او تجزيه ښکاره کوي چې له بنزين سره کلورين جمعې تعامل ترسره کړی دی چې هغه د تعامل معادله په لاندې ډول ده:

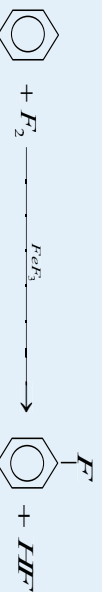
حاصل شوي مرکب Hexa Chloro Cyclohexane - 1,2,3,4,5,6 دي او دهغه جوړښت سايلکلو هگزان ته ورته او د چوکۍ په شان دی. لاندې شکل د نوموړي تعامل بهير راښيي

(6-2) شکل د بنزين سره د کلورين تعامل

6-3-3: په ارومانونو کې تعويضي تعاملونه

په الکترونو او الکترونو کې جمعې تعاملونه د تعويضي تعاملونو په نسبت په اسانۍ سره ترسره کېږي؛ ديلاکې په ډول: الکترونه په اسانۍ سره د پرومين اتومونه په خپلو دوو کاربونونو کې چې دوه گونې اړيکه لري، نښلوي او په دای هلايد الکانونو (دای پرومو الکانونو) يې بدلوي؛ خو د بنزين په گړۍ کې، فلورين د بنزين ډکړۍ د کاربونو د هلايدروجن اتومونه تعويض وي او دا تعويض هم دکلاستونو (FeF_3) په شتون کې ترسره کېږي:

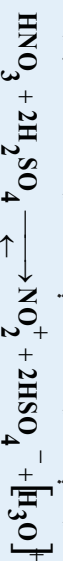
د بنزين او د فلورين تعامل چاودېدونکی تعامل دی؛ خو د بنزين او د کلورين تعامل د ليريس تيز اوبونو ($AlCl_3FeCl_3$) په شتون کې ترسره کېږي:

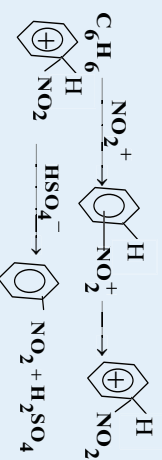
دالکایل اونزرو پاتې شونو په واسطه دبنزین په مالیکولو کې د هایدروجن د اتمونو تعویض د فریدل (Friedel Charles) اوکرفت (1832 – 1899) (James Craft م) په نوم پوهانو په طریقه ترسره کيږي چې د هغوی بیلگې په لاندې ډول دي:

1 – د اروماتونو نایتریشن

د اروماتونو په کپړو کې د نایتروجن (NO_2) د ګروپ دننه کول د نایتریشن (Nitration) د تعامل په نوم یاديږي، نوموړی تعامل د غلیظو ګوګرو تیرابو او غلیظو بنوري تیرابو د مخلوطولو په واسطه لاس ته راځي. د نایتریشن کولو عامل د NO_2^+ ایون دي چې په دې مخلوط کې په لاندې ډول تشکیلېږي:

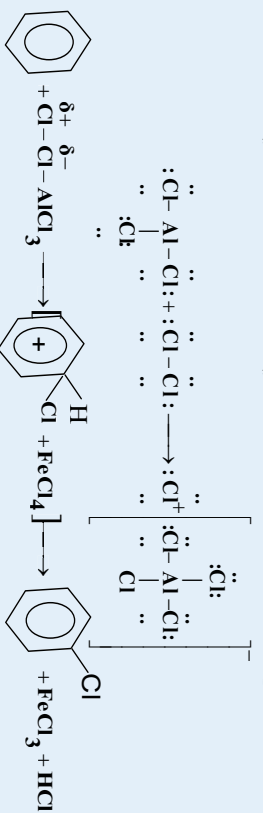

په وروستي پړاو کې د نایتروکیتون د اړیکو د الکترونونو ورپه څو په ساحه کې د اروماتیک کړی د حملې لاندې نیسي چې په پایله کې په لومړي سر کې پایي کامپلکس او بیا د سګما کامپلکس دبنزین د کړی د کاربن د اتم او نایترو ګروپ ترمنځ د کوولانت اړیکو په لرلو سره منځ ته راځي، په وروستي پړاو کې داروماتونو کړی د هایدروجن اتم جلا او له HSO_4^- سره تعامل کوي چې H_2SO_4 بیرته جوړيږي:

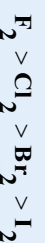

2 – د اروماتونو هلوچینن

د بنزین د هستې هلوچینن د هلوچنونو په کومک د کتلستونو په شتون کې ترسره کيږي، په ډیره کچه د کتلست په توګه د المونیم او اوسپنې د هلایدنو؛ لکه: FeBr_3 ، FeCl_3 ، AlBr_3 ، AlCl_3 او نورو څخه ګټه اخیستل کيږي، کتلستونه دجیل عمل په واسطه د الکتروفيلي ټوټې د هلوچن اتمونو د اړیکې د قطبي کولو په پایله کې منځته راوړي؛ د بیلګې په ډول: په المونیم کلوراید کې د المونیم اتم شپږ الکترونه په خپل ولانسي قشر کې تر لاسه کړي دي؛ خو بیا هم د هغه او کټیت پوره نه دی، نو د خپل او کټیت د پوره کولو لپاره د کلورین د مالیکول د اتم دوه الکترونه دځان خواته کش کوي، د الکتروني ورپه څو کشولو په پایله کې د کلورین د مالیکول دویم اتم لږ څه مثبت چارج تر لاسته کوي او د الکتروفيلي ځانګړتیا له ځانه نیسي:

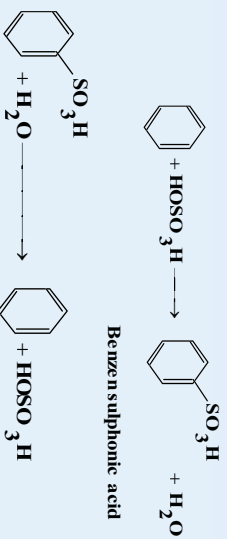

لاندې سلسله د هلوچنونو کیمیايي فعالیت نښي:

3 - سلفونيشن (Sulphonation) :

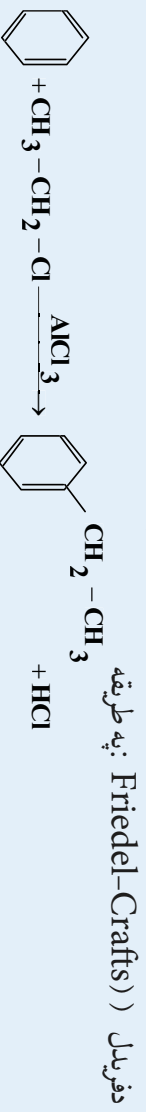
هايډروجن د ائومونو تعويض د سلفونيشن په نوم ياديږي . د سلفونيشن تعامل تل داروماتيک هايډرو کاربونونو ته د تودوخې په ورکولو سره د غليظو گوگرو تيزابو په شتون کې ترسره کېږي:

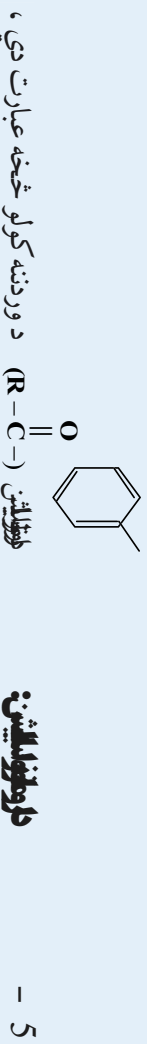
4 - الکايليشن (Alkylation) :

د الکايليشن تعامل په نوم ياديږي . الکايليشن په دوو طريقو ترسره کېږي:

الف- د اوبو نه لرونکي المونيم هالايد د کلسټ په شتون کې په بنزين باندې د الکايل هلايدونو د عمل په واسطه،

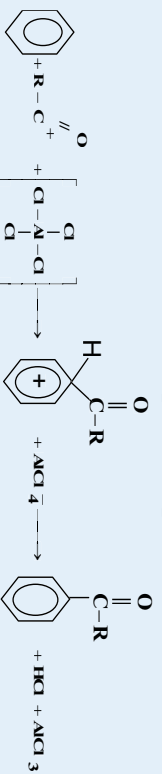
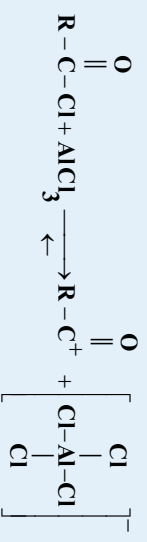

ب - د اليفينونو په واسطه هم د اروماتيک هايډروکاربونونو الکايليشن امکان شته :

5 - فريډل-کرافټس:

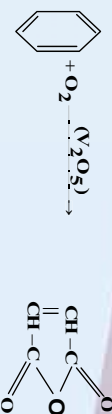
د دې تعامل په پايله کې کيتونونه جوړېږي، داستينز د فريډل - کرافټ په طريقه د اسايښن په نوم ياديږي چې د تعامل ميخانيکيت يې په لاندې ډول دی :

6 - فريډل-کرافټس:

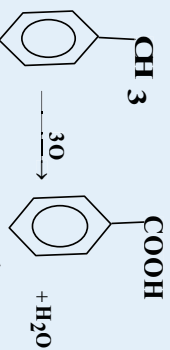
لرونکي (400 °C)
 نسبتې هکساجن هالواريډونه (X₂O₅)
 لږ شمېرک لارو ته
 علي بن ابي طالب (ع)
 کلسټيز لارو ته

Maleic anhydride

د بنزين په هومولوگونو باندې د اوسيدانتونو د اغيزې له امله ، د هغوی د الکايال څنگيز زنځير اکسیديشن او تخريب کېږي ، چې يوازې کړۍ ته نژدې کاربن په کاربوکسيل گروپ تبديليږي (د بنزين کړۍ پورې ټول تړلي زنځيرونه په کاربوکسيل گروپ تبديليږي) :

د پورتنۍ تعامل په واسطه د ټول لاس ته راغلو دارو ماټيکوتين اوبونو په پام کې نيولو سره کيدی شي چې دهغوی د څنگ (جانبي) زنځيرونو ځای او تعداد وټاکل شي . د بنزين د څو کړيو مهم مرکبونه په لاندې ډول دي:

نفتالين Naphthalene

د نفتالين ماليکولي فورمول C_{10}H_8 دی ، دا مرکب 1819 م کال کې د ډبرو سکرو د قبر له کنده څخه تر لاسه شوي او د هغه جوړښت د وسکر سينسکي (A.A. Voskresensky) په واسطه ټاکل شوی دی ، نفتالين کرسټلي جامده ماده ده او ټاکلي بوي لري ، د ويپې کيدو درجه چې 80°C او د هغه د ايشيدو درجه 218°C ده ، نفتالين رنگه ماده ده ، په اسانۍ سره الوخي او حتی په عادي تودوخه کې براس کېږي ، نفتالين په اوبو کې نه حلېږي ؛ خو په عضوي حل کوونکو کې حل کېږي . له نفتالين څخه دکورۍ ضد درمل په توگه کار اخيستل کېږي . د نفتالين د ماليکول کاربنې اسکليټ د بنزين له دوو هستو څخه جوړ شوی دی چې د کاربن د دوو اتومونو په واسطه شريکي او متراکم شوي دي ، د نفتالين په ماليکول کې د بنزين په شان نه مطلق دوه گونې اړيکې او نه يوه گونې اړيکې شتون لري . د پلې (π) الکترونونه په ټولې کړۍ کې د ديلاکاليزيشن په حالت کې شتون لري ، د نفتالين د جوړښت فورمول او مودل په لاندې ډول دی :

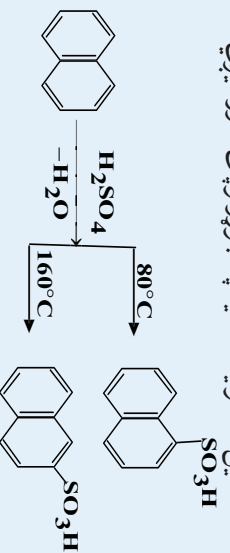

(6-3) شکل د نفتالين مودل او فورمول

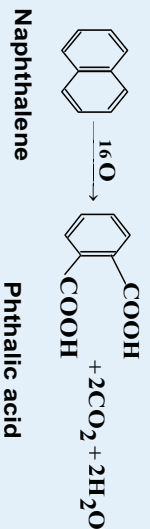
د نفتالين په ماليکول کې د کاربن ټول اټومونه يو شان ارزښت نه لري، د الفا کاربنونه (**Carbons** - 1، 4، 5، 8 په ځایونو سره يو له بل څخه توپير لري د نفتالين د کرستونونو راډيو گرافي څېړنې رانښيي چې د نفتالين ماليکول مسطح جوړښت لري او د کاربن - کاربن د ټولو اړيکو اوږدوالی د يو گونو اړيکو او د دوو گونو اړيکو ترمنځ قيمت لري.

د نفتالين تعويضي تعاملونه

سلفونيشن: د نفتالين له عمده څانگه تيارو څخه يو د هغه سلفونيشن تعامل دی، دا تعامل د شرايطو په پام کې نيولو سره کيڼی شي الفا- نفتالين سلفونيزک اسيد او يا بيتا - نفتالين سلفونيزک اسيد په جوړولو پالی ته ورسېږي:

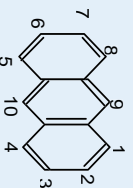

د نفتالين اکسیديشن: نفتالين له بنزين څخه په اسانۍ سره اکسیدي کېږي چې په دې عملیه کې د هغه له کرپو څخه يوه تخریب او د هغه له الفا کاربنونو څخه د کاربوکسيل په گروپونو تبديليږي چې په پایله کې دوه قيمته تياراب فتاليک اسيد جوړېږي:

انتراسين (Anthracene)

د انتراسين ماليکولي فورمول $C_{14}H_{10}$ دی، دا مرکب د قير په کنډ او د انتراسين په غوړونو کې شتون لري چې له هغوي څخه د تبلور په طريقه جلاکېږي، انتراسين د الوتني په طريقې سره جلاکوي، خالص انتراسين يو جامد کرسټلي او بې رنگه ماده ده او د لاجوردي فلورسنس لرونکي دي، د هغه د روپي کيلو درجه $217^\circ C$ او د ايشيلو درجه يې $354^\circ C$ ده. انتراسين په اوبو کې غير منحل او په تودو بنزينو کې په اسانۍ سره حل کېږي. انتراسين له څو هستو لرونکو ارومانیک هايډروکاربنونو څخه عبارت دي چې د خطي بنزين له دريو متراکم هستو څخه جوړ شوی او دهستو جوړښت يې مسطح دی. د هغه اسکاليني جوړښتي فورمول په لاندې ډول دی:

د انتراسين په ماليکول کې د کاربن ټول اټومونه د نفتالين د ماليکول په شان يوشان ځای نه نيسي. د الفا ځایونه (1-، 4-، 5-، 8)، او بيتا (2، 3، 6، 7) او ميزو (*meso*) (9-، 10) دي چې په دې ځایونو سره يو له بل څخه توپير کېږي او په دې بنسټ د انتراسين د يو تعويضه مشتق د الفا - بيتا او ميزو (*meso*) ايزومرونو لرونکي دي ، همدا رنگه د انتراسين په فورمول کې يې اړيکو برابر والي نه په سترگو کېږي.

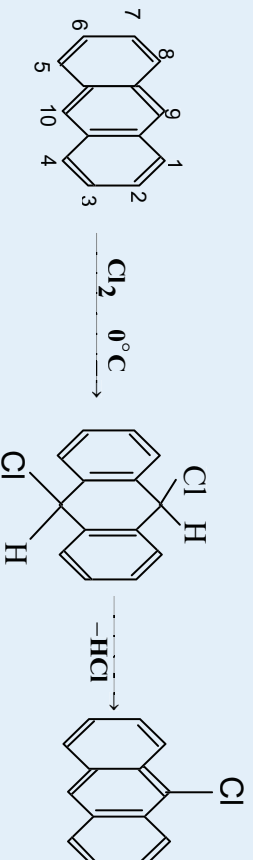

د انتراسین کیمیایي خواص : د انتراسین کیمیایي خواصو ته ورته دي؛ خو د

هغوی په نسبت زیات فعال دي، انتراسین تعویضي تعاملونو نه (هلو جنیشن ، نایتیشن ، سلفونیشن ترسره کوي ، او له ځان څخه اروماتیک خواص ښيي چې جمعي تعاملونه په اسانۍ سره ترسره کوي . 9- او 10- (meso) ځایونه د کیمیایي فعالیت د لرلو په بنسټ له نورو ځایونو څخه زیات توپیر لري ؛ له دې امله تعویضي تعامل او جمعي تعامل په منځنۍ هستې کې ترسره کېږي، په 9- او 10- ځایونو کې د جمعي تعاملونو ترسره کېدلو په پایله کې دواړو څنګیزو کربونې په اروماتیکي سیګسټیت (Sextet) ثبات حاصل کړي دي.

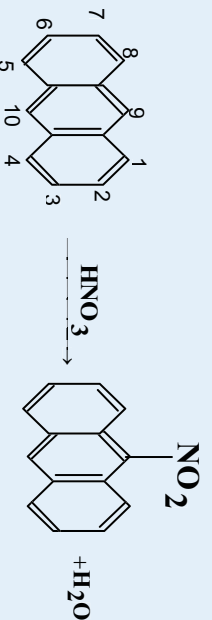
د انتراسین تعویضي تعامل :

1- **هلو جنیشن:** په لومړي سر کې کلورین او برومین د تودوخې په 0°C کې 9 او 10 ځایونو کې ښلول کېږي، دای کلورو یا دای بروموانتراسین جوړوي او وروسته له دې د لږې تودوخې په واسطه هیلدروجن هلاک له دې ځایونو څخه، جلا او د تعامل محصول 9- کلورو انتراسین لاس ته راځي:

2- **د انتراسین نایتیشن :** د ښورې د تیزابو د عمل په پایله کې لومړی ېې ثباته جمعي محصول

تولیدېږي او وروسته د اوبو د جلا کېدلو د انتراسین تعویضي محصول یعنې 9- نایترو انتراسین تشکیلېږي :

د شپږم څپرکي لنډيز

- * اروماتيک مرکبونه په خپل ماليکول کې ټينگې کارني کړي لري چې دځانگړو اړيکو لرونکي دي.
- * داروميلیکو مرکبونو لومړنی مرکب بنزين دی چې په 19 پيړۍ کې د انګليسي فزيک پوه مايکل (Myral Farady) په واسطه له عضوي مرکبونو څخه لاس ته راوړل شو.
- * بنزين د نا مشبوع مرکبونو د تعاملونو ځانگړتياوي له ځان څخه نه ښکاره کوي ؛ يعنې د برومين اوبه او د پوټاشيم پرمنگنات د القلي محلول رنگ ته بدلون نه شي ورکولی ، بنزين له برومين سره دجمعي تعاملونو پرځای تعويضي تعاملونه ترسره کوي ؛ کله چې د بنزين د ماليکول د هايډروجن اتومونه د برومين په واسطه تعويض شي د C_6H_5Br مرکب تشکيلېږي .

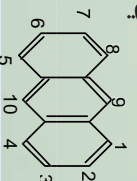
* بنزين او هغه ته د ورته مرکبونو کيميايي خواص ډير حيرانوونکي دي ، سره له دې چې د بنزين مرکبونه نا مشبوع د او الکينونو او الکيلينونو ته ورته دي ؛ خو جمعي تعاملونه په دې مرکبونو کې ډير لږ ترسره کېږي او برعکس تعويضي تعاملونه په ښه توگه تر سره کوي ، له دې امله اروماتيک مرکبونه له عالي غير مشبوع مرکبونو څخه توپير لري او د هغوی ځانگړي خواص د بنزين په گړۍ او دهغه په مرکبونو پورې اړه لري .

* څرنگه چې اروماتيک هايډروکاربونونه نا مشبوع دي ؛ نو له دې کبله هغوی د ene په وروستاږي ، الکينونو ته ورته او د Air دمختاږي چې له ارومات (Aromate) څخه مشتق شوی دی ، نوم ايښودنه شوی ده ؛ پر دې بنسټ د هغوی سيستماتيک نوم Arene ايښودل شوي دي .

* د اروماتونو د کرکټر په اړه د هيوکل (Huckel) په نوم عالم قاعده يې منځ ته راوړه چې د دې قاعده يې په بنسټ هغه کړۍ د اروماتيک ځانگړتيا لري کوم چې د هغوي د پلې (π) د الکترونونو شمير له $(4n+2)$ سره سمون ولري .
 * په الکينونو او الکيلينونو کې جمعي تعاملونه د تعويضي تعاملونو په نسبت په اسانۍ تر سره کېږي ؛ دپيلگې په ډول : الکينونه په اسانۍ سره د برومين اتومونه په خپلو دوو کاربنونو کې چې دوه گونې اړيکه لري ، نښلوي او په دای هلايد الکانونو (دای برومو الکانونو) بې بدلوي ؛ خو د بنزين په کړۍ کې ، فلورين د بنزين دکړۍ د کاربنونو د هايډروجن اتومونو په تعويضي او دا تعويض هم دکلسټونو (FeF_3) په شتون کې تر سره کېږي .

* اروماتونه داکسيډانټونو په مقابل کې غښتلي دي ،اکسيډانټونه لکه : نايټريک اسيد ، د کروميک اسيد محلول ، د پوټاشيم پرمنگنات محلول او د هايډروجن پراکسيډ محلول په عادي شرايطو کې په بنزين اغيزه نه کوي ، د اروماتونو ثبات د قوي اکسيډانټونو په مقابل کې د پارافينونو په نسبت زيات دی .

* د نفتالين په ماليکول کې دکاربن ټول اتومونه يو شان ارزښت نه لري ، د الفا کاربنونه ($\alpha - Carbon$) په 1،4،5،8، ځايونو سره او د بيتا کاربنونه ($\beta - Carbon$) په 2،3،6،7 ځايونو سره يو له بل څخه توپير لري .
 * انټراسين له څو هستو لرونکو اروماتيکو هايډروکاربونونو څخه عبارت دی چې د خطي بنزين له دريو متر اکم شوه هستو څخه جوړوي او هستوي جوړښت يې مسطح دی . دهغه د اسکلې جوړښتي فورمول په لاندې ډول دی :

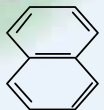

د شپږم څپرکي پوښتني او تمرين

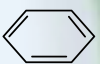
څلور څو اړه سو الونه

- 1- دارو ماټرونو لومړنۍ مرکب يعنې بنزين د کوم عالم په واسطه له عضوي مرکبونو څخه استحصال شو؟
الف - مايکل فارادی ب - Mycal Farady ج - کيکولی د - الف او ب دواړه سم دي

2- له لاندې مرکبونو څخه کوم يو اروماتيک دی؟

III

II

I

- الف - لومړی فورمول ب - دوهم فورمول ج - دريم فورمول د - دوهم او دريم دواړه سم دي
- 3- له لاندې مطالبو څخه کوم يو د بنزين د ماليکول په اړه سم دی؟
الف - 62 الکترون ب - 6 الکترون ج - 12 الکترون د - 16 الکترون

4- د بنزين حرارتي مقاومت څومره ده؟

الف - تا 700°C ب - تا 1900°C ج - تا 900°C د - تا 920°C

5- هغه کړۍ د اروماتيک خاصيت لرونکي ده چې دهغې د پلي π الکترونونو شمير د..... سره سمون ولري.

الف - $(4n+2)$ ب - $(2n+4)$ ج - $(3n+2)$ د - هېڅ يو

6- په 200°C تودوخه، Pt او Ni د کتلسټ په شتون او لوړ فشار کې کيډاي شي چې د هايډروجن دري ماليکوله پز بنزين ورزيات او په لاس راوړشي :

الف - Cyclo Hexene ب - Cyclo Hexane ج - Hexane د - بنزين جمعوي تعامل سرته رسولی نه شي .

7- د اروماتونو په کړۍ کې د نايټرو د گروپ (NO_2 -) داخلول د تعامل په نوم يادوي :

الف - نايټريشن ب - Nitration ج - الف او ب دواړه ده - هېڅ يو.

8- : د بنزين په کړۍ او د هغه په ماليکولونو باندې د اکايل د گروپ نېټول د ---- په نوم يادېږي.

الف - هايډريشن ب - اکايليشن ج - Alkylaton د - ب اوج دواړه.

9- کومې لاندې جملې د نفتالين په هکله صحيح دي؟

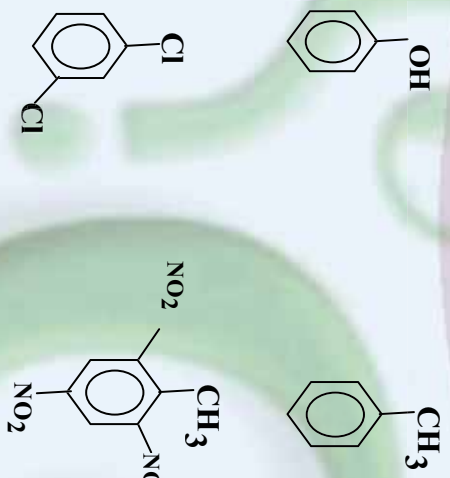
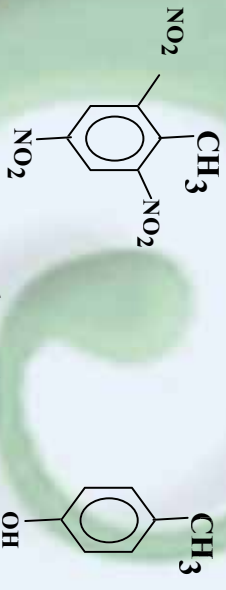
لومړی : دامرکب د C_{10}H_8 د ماليکولي فورمول لرونکی دی .

دويم : ذکر شوی مرکب له هايډروجن سره دکوټې په تودوخه کې تعامل کوي :

درېمه : يو الفاتيک مرکب دی :

الف - يوازې لومړۍ جز ، ب - يوازې دوهم جز ، ج - يوازې دريم جز ، د - لومړی او دويم جز ، ه - لومړی او دريم جز

تشریحی پوښتنې :

- 1 - د بنزين په ماليکول کې د اړیکو د څرنگوالي په اړه توضیحات وړاندې کړئ
- 2 - د لاندې مرکبونو نوم ایښودنه وکړئ:

- 3 - د لاندې اروماتیک مرکبونو جوړښتیز فورمولونه رسم کړئ:
(a) nitro benzen, b) m-chlorophenol , c) p-chlorophenol
d) o-ethyl nitro benzene, e) 1-bromo-2-methyl-3-phenyl cyclohexane

4- C_8H_{10} د مالیکولي فورمول لرونکي اروماتیک مرکب د ایزومریو جوړښتیز فورمولونه ولیکئ.
5- د لاندې مرکبونو د سون تعاملونو (Combustion) معادلي ولیکئ :

الف - بنزين ب - تالوین ج - نفتالین د - انتراسین

6- د بنزين له لاندې تعاملونو څخه کوم یو درلودکس د تعاملونو له ډول څخه دی ؟ په دې اړه توضیحات ورکړئ:

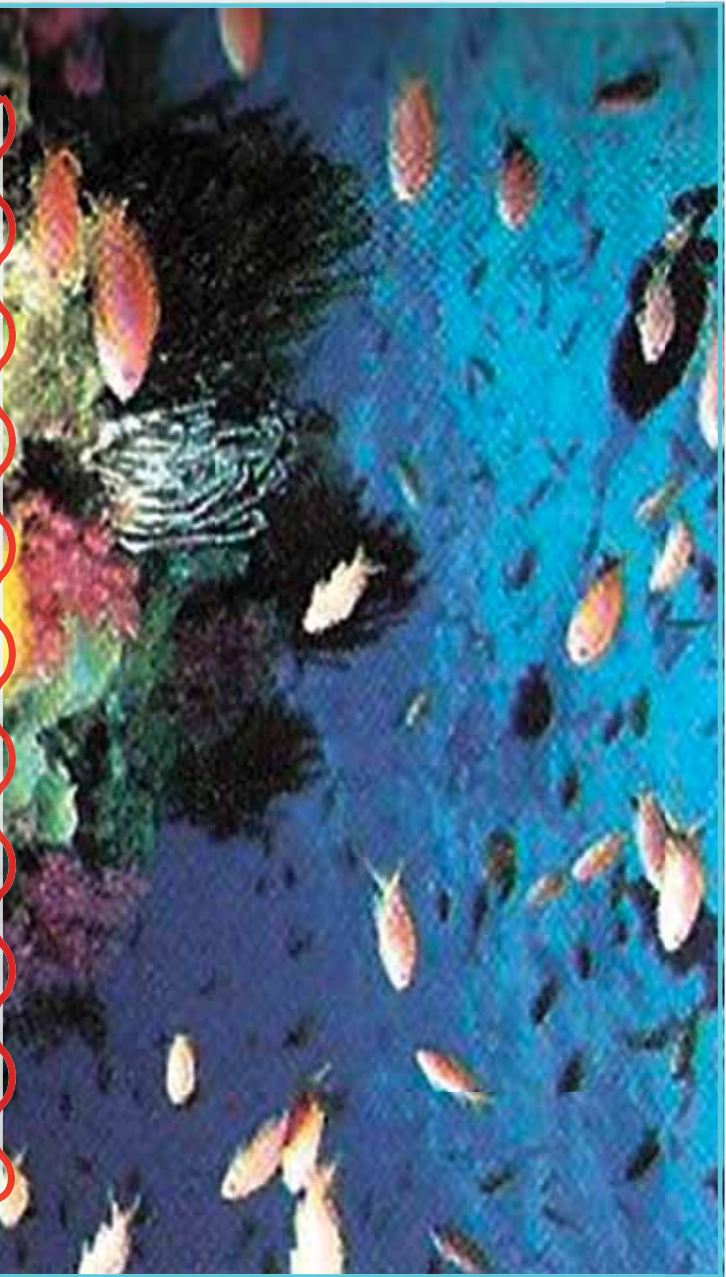
الف - نایتریشن ب - سلفونیشن ج - برومینیشن د - الکايلیشن

7 - څو لیتره هایدروجن ته اړتیا چې ترڅو 15.6 بنزين مشوع کړي (په STP شرایطو)

8 - د فیصل گرفت د تعامل د میتود پر بنسټ ، له 26.5 الکايل بنزين څخه 0.25 مول بنزين لاس ته راغلی دی ، دبنزين حاصلشوي مشتق جوړښت وټاکئ.

9 - بنزين ته له هغو مرکبونو سره تعامل ورکړئ کوم چه بیوتایل بنزين او الیل بنزين حاصل شي

10 - 750 د محلول NaOH ملي لیتره د سوډیم بنزوئیت سره تعامل کړئ چې 23.4 گرام بنزين تولید شوي دي ، د سوډیم هایدروکساید مولاریټي پیداکړئ.

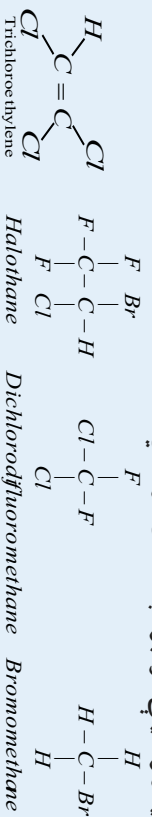

که چیري د هایدروکاربنونو د هایدروجن اتومونه د هلو جنونو د یو او یا خو اتومونو په واسطه تعویض شي، د هلايدونو په نامه د هایدروکاربنونو هلو جني مشتقات منځ ته راځي. دا مرکبونه د انسانانو په ژوند او صنعت کې بنسټیز رول لوبوي. د هغوي فورمول $R-X$ دی. په دې څپرکي به دا مرکبونه څیړئ او زده به یې کړئ چې الکابیل هلايدونه څه ډول عضوي مرکبونه دي او کوم خواص لري؟ څرنگه کېدای شي چې هغوي په لاس راوړل شي؟ د طبابت او صنعت په کومو برخو کې په کار وړل کېږي؟ څرنگه د دې مرکبونو نوم ایښودنه کېږي؟ د دې څپرکي په مطالعې به د الکابیل هلو جنیدونو سره اشنا او د هغوی به په کارورنه په بیلابیلو برخو کې زده کړئ.

7-1: الکایل هلايدونه

الکایل هلايدونه د هایدروکاربنونو هلو جني مشتقات دي چې د هلو جتونو په واسطه د هایدروکاربنونو يو او يا خو د هایدروجن داتومونونو د تعويض له امله لاس ته راځي. تر اوسه د فلورين ، کلورين ، برومين او ايوډين مرکبونه پيژندل شوي دي. د هایدروکاربنونو هلايدونه کېدای شي ، مونو هلايدونه اوباپولي هلايدونه وي.

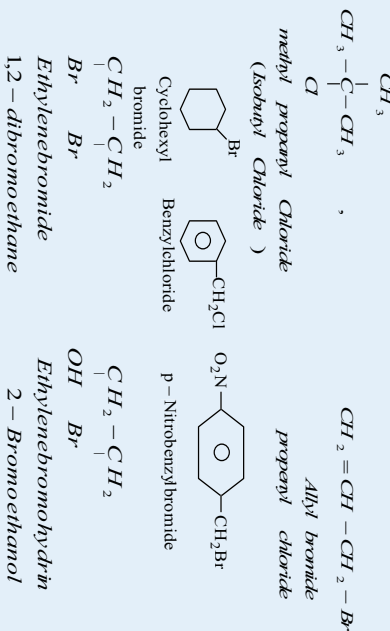
عضوي هلو جن لرونکي مرکبونه په طبيعت کې ډير دي چې په ننني صنعت کې ډير کارول کېږي، په طبيعي توکو کې مونډل کېږي. په زرگونو هلو جن لرونکي عضوي مرکبونه په الجيو او نور سمندري ژونديو کې شته دي؛ د بيلگې په ډول: د اوقيانوسونو په قهوه ای الجيو کې CH_3Cl شته دي او د ځنگلونو د سوزيدو په بهير او په اور شيندونکو کې هم توليدېږي. په صنعت کې د دې مرکبونو څخه د محلل په توگه او د والگي ناروغي په وخت کې د دارو او درمل په توگه گټه اخستل کېږي، تر اې کلورو ايتلين په الکترونیکي صنايعو کې ډير کارول کېږي. د الکایل هلايدونو ځيني مرکبونه په لاندی ډول دي:

تر اې کلورو ايتلين ښه محلل دي ، هلو تان انستيزيک ډبي هوبڼه کولو ماده ده .

7-1-1 د الکایل هلايدونو نوم ايښودنه

د الکایل هلايدونو عمومي فورمول $C_nH_{2n+1}X$ دي چې په دې فورمول کې X کېدای شي I, Br, Cl, F وي. د الکایل هلايدونو نوم ايښودنه داسې ترسره کېږي چې په لومړي سر کې د الکایل د راډيکال نوم ليکل کېږي او بيا د هلو جتونو نوم د صفت په توگه د *ide* وروستازي سره ليکل کېږي؛ د بيلگې په ډول:

Ethylenebromide *Ethylenebromohydrin*
1,2-dibromoethane 2-Bromoethanol

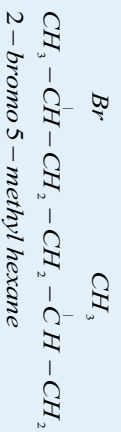
الکایل هلايدونه هم د لومړني (Primary) دويمې (Secondary) او دريمې Tertiary په بنسټ چې هلو جن د کاربن له کوم ډول سره اړيکه لري ، ویشل شوي دي او دا کلمې د هغوی د نومونو په سر کې ورزياتېږي:

$ \begin{array}{c} CH_3 \\ \\ CH_3-CH-CH_2-Cl \\ \\ CH_3 \\ \text{Primaryisobutylchloride} \end{array} $	مثال :	$ \begin{array}{c} Br \\ \\ CH_3-CH-CH_3 \\ \\ CH_3 \\ \text{secondary propylbromide} \end{array} $
--	--------	---

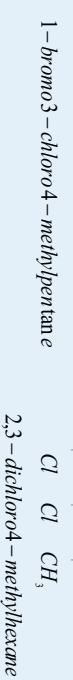
د الکایل هلایدونو نوم اینیونه د آیوپک IUPAC په سیستم داسې ترسره کېږي چې دکاربنې اوږد زنجیر د اصلي زنجیر په توګه منل کېږي ، د دوه ګونې یا درې ګونې اړیکې د شتون په صورت کې ، په اصلي زنجیر کې باید دا اړیکې شتون ولري .

نمبر وهل د هایدروکاربنونو د زنجیر له هغه سر څخه پیل کېږي چې د هلو جن معاوضه همدې سر ته تړدې وي . د یادوني وړه چې د کاربنې بنسټیز زنجیر انشعاب هم په دې مرکبونو کې په پام کې نیول کېږي او د پقیو او د هلایدونو وظیفه یې ګروپونو نوم داسې لیکل کېږي چې د معاوضې د انگلیسي الفبا د نوم د لومړي تورو ترتیب باید په پام کې ونیول شي ؛ د بیلګې په ډول :

څرګندونه : که چېرې د عین هلو جنونو تعداد د یوې معاوضې څخه ډیر وي ، د هغوی د رقمونو شمیر په ډای ، ترا ، تترا او نورو ورو ستاړو په واسطه ټاکل کېږي .

که چېرې ترکیب شوي هلو جنونو په مرکب کې مختلف هلو جنونه وي ، د هغوی نومونه د انګریزي الفبا د تورو وړاندې والي په ترتیب د هغوی د مرکب په نوم اینیونه کې لیکل کېږي ؛ د بیلګې په ډول

مشق او تمرین وکړئ

1- د لاندې الکایل هلایدونو نوم اینیونه په راډیکالي او د آیوپک پر بنسټ ترسره کړئ :

$$\begin{array}{c} \text{CH}_3-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{I} \quad , \quad \text{CH}_3-\text{CH}-\text{CH}_3 \\ | \\ \text{I} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{Cl} \quad \text{OH} \quad \text{Br} \\ | \quad | \quad | \\ \text{CH}_3-\text{CH}-\text{CHCl} \end{array}$$

$$\begin{array}{c} \text{BrCH}_2-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{C}-\text{CH}_2\text{Br} \quad , \quad \text{CH}_3-\text{C}-\text{CH}-\text{CH}_2-\text{CH}_3 \\ | \quad | \\ \text{CH}_3 \quad \text{CH}_3 \end{array}$$

$$\begin{array}{c} \text{Br} \quad \text{CH}_3 \quad \text{CH}_3 \\ | \quad | \quad | \\ \text{CH}_3-\text{C}-\text{H}-\text{CH}_2-\text{C}-\text{H}-\text{CH}_2-\text{CH}_3 \quad , \quad \text{CH}_3-\text{C}-\text{H}-\text{CH}_2-\text{C}-\text{H}-\text{CH}_2-\text{CH}_3 \\ | \quad | \quad | \\ \text{CH}_3 \quad \text{CH}_3 \end{array}$$

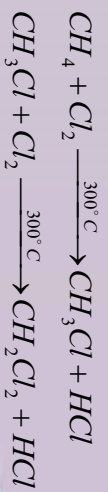
2- د لاندې مرکبونو د جوړښت فورمولونه ولیکئ :

الف - 2-chloro 3,3-dimethylhexane

ب - 1,1-dibromo 4-iso propylcyclohexane

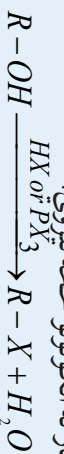
7- 1- 2: د الکایل هلایدونو لاس ته راوړنه

1- د الکانونو د نیغ هلو جنش له لارې کېدای شي چې الکایل کلوراید او الکایل برومایدونه لاس ته راوړل شي ، دا تعاملونه د Chlorination او Bromination په نوم یا ډیري چې په راډیکالي بڼه ترسره کېږي ، صنعتي اهمیت یې خو را ډیر دی چې له هغه څخه د الکایل هلایدونو بیلابیل مرکبونه جوړېږي او د تقطیر په واسطه یوله بل څخه جلا کېږي . دالکانونو chlorination په چټکۍ سره ترسره او لازمه تودوخه یې 300°C ده :

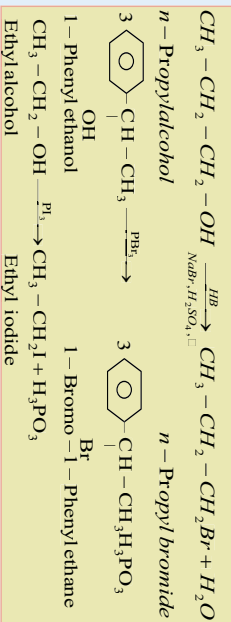

په لابرټوارونو کې الکایل هلايدونه په لاندې ډول لاس ته راوړل کېږي:

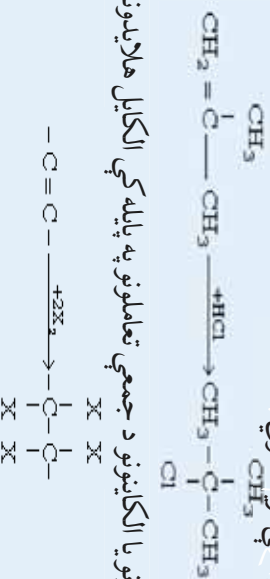
2 - الکلونه له هايډروجن هلايدونو سره تعامل کوي، په پايله کې الکایل هلايدونه او اوبه لاس ته راځي، په دې ميتود کې د هايډروجن هلايد ونوچ گاز له الکلونو څخه تياروي:

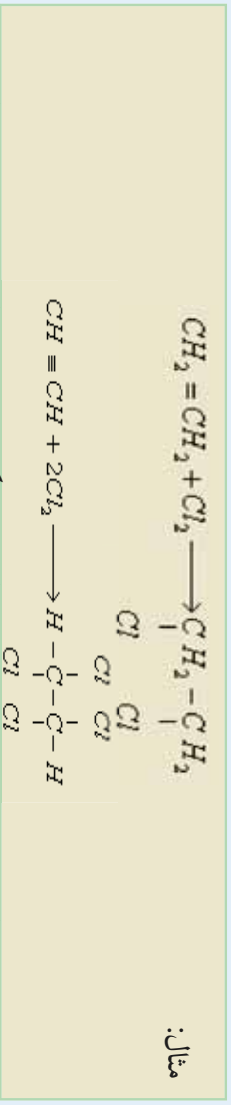
مثال:

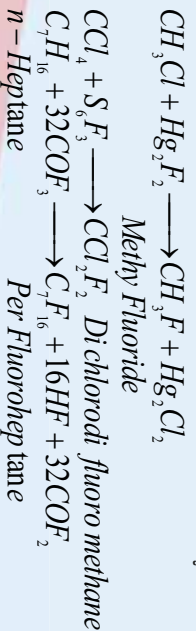
3 - د هايډروجن هلايدونو اود الکينونو يا الکينونو د جمعي تعامل په پايله کې هم الکایل هلايد لاس ته راځي: د هايډروجن هلايدونو تعامل د الکينونو له اوردو زنجيرونو سره له مارکوف نیکوف له قاعدو سره سم ترسره کېږي ، داسې چې په الکينونو کې هايډروجن په هغه ډوه گوني اړيکې لرونکي کاربن باندې نښلي چې د هايډروجن لومړني اټومونه په کې زيات وي :

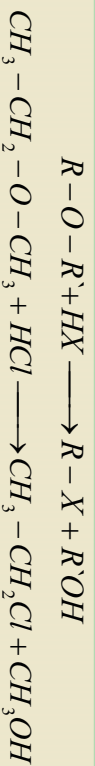
4 - د هلو جينو اود الکينونو يا الکينونو د جمعي تعاملونو په پايله کې الکایل هلايدونه لاس ته راځي :

د فلورين ډبر مرکبونه د تعويضي تعاملونو په پايله کې (د الکایل هلايدونو د کلورين تعويضي) د کلورين د فلورين د څير عضوي مرکبونو په واسطه لاس ته راوړي:

5- د ایترونو او هایدروجن هلایدونو د تعامل په پایله کې هم الکایل هلایدونه لاس ته راځي :

بیلگه:

مشق او تمرین وکړئ

1- لاندې معادلي بشپړ او توازن کړئ:

- 1- $CH_3-CH_2-CH=CH_2 + HI \longrightarrow$
- 2- $CH_2=CHCl + HI \longrightarrow$
- 3- $CH_3-C(CH_3)=CH_2 + HBr \xrightarrow{CCl_4}$
- 4- $CH_3-CH(CH_3)-CH_3 + NaI \longrightarrow$
- 5- $CH_3-CH_2-CH_2-OH \xrightarrow[H_{heat}]{HCl+ZnCl_2}$
- 6- $CH_3-C(CH_3)(OH)-CH_3 \xrightarrow[حرارت]{غلظت\ HCl}$

2- د میتان د هلوچیشن ټول پروانه ولیکئ :

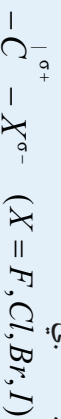
$$CH_4 + Cl_2 \xrightarrow{نور}$$

7-1-3 : د الکایل هلایدونو فزیکي خواص

هغه الکایل هلایدونه چې د هغوی مالیکولي کتله لویه ده ، د هغو الکایل هلایدونو پرتله چې د کاربن د اتومونو یوشان تعداد لري ، د ایشیدو درجه یې لوره ده ، په دې بنسټ د الکایل هلایدونو د ایشیدو ټکی له فلورین څخه د ایودین لوري ته په ترتیب سره لوړیږي ؛ دیبلگي په ډول : د میتیل کلوراید د ایشیدو ټکی $24^\circ C$ ، میتیل بروماید $50^\circ C$ او میتیل ایوراید $43^\circ C$ دي ، سره له دې چې الکایل هلایدونه قطعي مرکبونه دي ؛ خو له دې سره هم په اوبو کې نه حلېږي ، ځکه هایدروجنی اړیکه نه شي جوړولای ، د امرکبونه په عضوي محلولونو ؛ لکه: هایدروکاربنونو ، الکلونو او ایترونو کې حلېږي .

د هایدروکاربنونو زیات هلوچني مشتقات یې رنگه اوبا نثر رنگ او ځانگړی بوی لري .
د الکانونو د ایودین ، برومین او ډیولې کلورین مشتقات لوړ کثافت لري چې له اوبو څخه هم لوړ دي .
7-1-4 : د الکایل هلایدونو کیمیايي خواص

د هلوچنونو اتومونه د هایدروکاربنونو په مشتاتو کې اود هغوی له ډلې څخه په الکایل هلوچنیدونونو کې د کاربن د اتومونوپه نسبت الکترونیگایټف دي او د کاربن - هلوجن اړیکه قطبي ده :

د هستې خوښوونکي (Nucleophilic) تعامل کوونکي په هلایدونو کې د هلوچنونو مشتق د یرغل لاندې نسي او د کاربن له هغه اټوم سره چې د الکتروني وړیځي کثافت یې لوړ دی ، اړیکه جوړوي او له مالیکول څخه هلوچن یې ځایه کوي چې په پایله کې د هلوچن اټوم په نوکلئوفیلک بڼه باندې تعویض کېږي ، دا ډول تعاملونه

د نوکلئوفیلیک تعویضی تعاملونو (Nucleophilic Substitution) په نوم یا ډیریږي او په S_N بنودل کېږي .

نوکلئوفیلې تعویضې تعاملونه کېدای شي چې په دوو میخانیکیتونو تر سره شي، چې د S_N2 (unimolecular Nucleophilic Substitution) او S_N1 (Bimolecular Nucleophilic Substitution)

تعویضې تعاملونو په نوم یا ډیریږي، عدونه د تعامل د مالیکولونو د هغو ذرو شمیر ښيي چې په تعامل کې د تعامل عمومي چټکتیا په پراخوالي کې برخه اخلي. د Bimolecular تعامل عمومي ښه، په لاندې ډول ښودل کېږي:

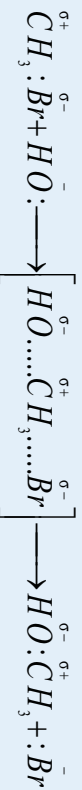

په دې پړاوي تعامل کې د واړه تعامل کونکي مواد د تعامل په چټکتیا کې برخه اخلي او که چېرې د دوی غلظت یو بل سره تړدې وي، تعامل د S_N2 په ښه بنودل کېږي او د تعامل کونکو دواړو موادو له غلظت سره متناسب دي.

د الکایل هالایدونو بای مالیکولي هایدرولیز یو پړاوي تعامل دی، دا تعامل د انتقالې کامپلکس په جوړېدو د الکایل هالایدونو حالت (Transitional Complex) یا انتقالې حالت (Transition State) سره تر سره کېږي، چې له دې ډول تعامل بېلگه د میتیل بروماید هایدرولیز وړاندې کېدای شي، دا تعامل د نوکلئوفیلیک تعاملونو له ډولونو څخه دی؛ ځکه اوبه ازاد جوړه الکترونونه لري:

د تعامل میخانیکیت:

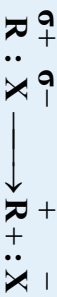

د هایدروکساید د ایون تړدووالي د کاربن اټوم ته یوازې د برومین لږې کېدل او د هغه تعویض د برومین په ایون باندې په عین اټوم ته د هایدروکساید د ایون تړدووالي او د برومین لږې کېدل او د هغه تعویض د برومین په ایون باندې په عین وخت کې تر سره کېږي. په انتقالې کامپلکس کې منفي چارج د نوکلئوفیل گروپونو په منځ کې چې وردننه او جلا کېږي، وشل شوي دي، د S_N2 د تعامل سرته رسیدل د نوکلئوفیل پاتې شونو تړدې کېدل د الکایل هالایدونو مالیکول ته د اهمیت وړ دي، د نارمل زنجیر لرونکي لومړني الکایل هالایدونه د دویمې الکایل هالایدونو په نسبت په اسانۍ سره تعامل کوي. په الکایل هالایدونو کې مشعب کاربني اسکلیټ د نوکلئوفیل معاوضې د تړدې کېدلو څخه گړځي. لاندې د الکایل هالایدونو سلسله چې د S_N2 تعویضې تعاملونو چټکتیا په هغوی کې ښه پېژنئ، وگورئ:

مونو مالیکولي تعویضې تعامل په دوو پړاوونو کې تر سره کېږي چې په لاندې ډول دی:

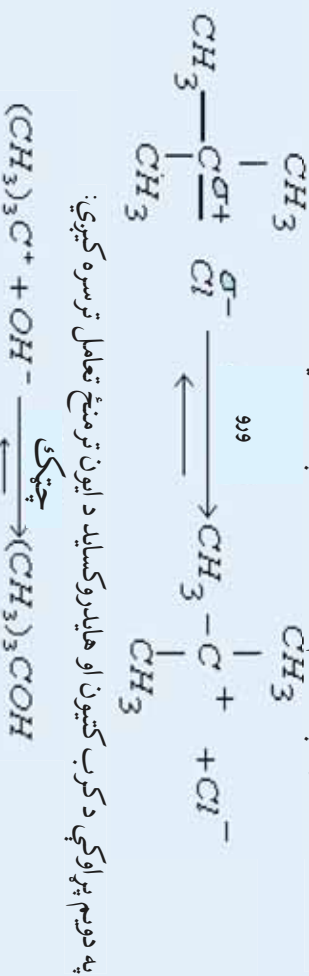
لومړی پړاو یې د تعامل کونکو موادو ایونیزیشن او د کرب کټیون جوړېدل دي:

دویم پړاو یې د کرب کټیون اغیزه په نوکلئوفیل پاتې شونې باندې تشکيلوي:

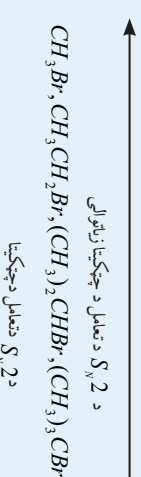

د تعامل چټکټیا د تعامل کورونکو موادو په غلظت پورې اړه لري او S_N1 باندې ښودل کېږي، تعویضي تعامل د S_N1 په ښه قطبي محلولونو کې په ښه توګه ترسره کېږي او په قلوي محیط کې یې ترسره کېدل لا ډیر امکان لري. د تعامل دغه پړاویي په دریم بیوتایل کلوراید کې د بیلګې په توګه په لاندې ډول مطالعه کوو:

په دریم پړاو کې د کرب کټیون او هایدروکساید د ایون ترمنځ تعامل ترسره کېږي:

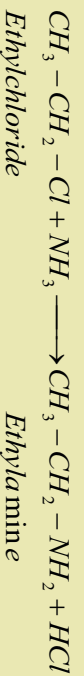
د عمومي قانون په پام کې نیولو سره، د څو پړاوي تعاملونو چټکټیا د هغوی، هغه پړاونه ټاکنې چې ورو، ورو ترسره کېږي؛ د بیلګې په ډول: په پورتنۍ تعامل کې د تعامل د چټکټیا لومړی پړاو یې ټاکنې، هر څومره چې د الکایل پاتې شوني د کرب کټیون اټوم باندې ډیر شي، په هماغه اندازه کټیون ټینګېږي او تعامل د S_N1 په میخانیکیت ترسره کېږي. په لاندې سلسله کې د S_N1 او S_N2 تعاملونو د چټکټیا د بدلون لوري ښودل شوی دی:

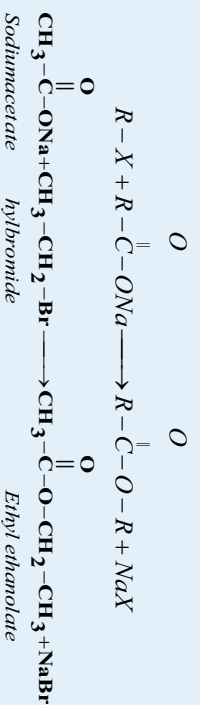
۱- د الکایل هالایدونو تعامل له اونیاسره: د تعامل محصول لومړنی امینونه او هیلدروجن هالایدونه دي:

$$R-X + NH_3 \longrightarrow R-NH_2 + HX$$

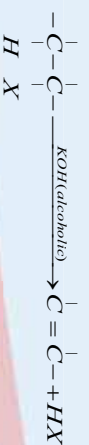
مثال:

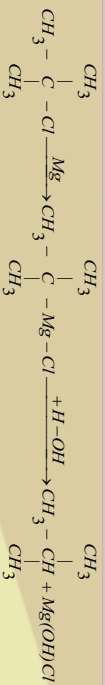

۲- له عضوي مالګو سره الکایل هالایدونو تعامل: که چېرې الکایل هالایدونه له عضوي مالګو سره تعامل وکړی، ایسترونه جوړوي:

3- د الکایل هالایدونو دي هایدروهلوجنیشن (*Dehydrohalogenation*)

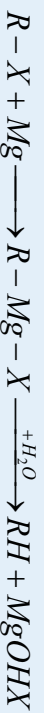

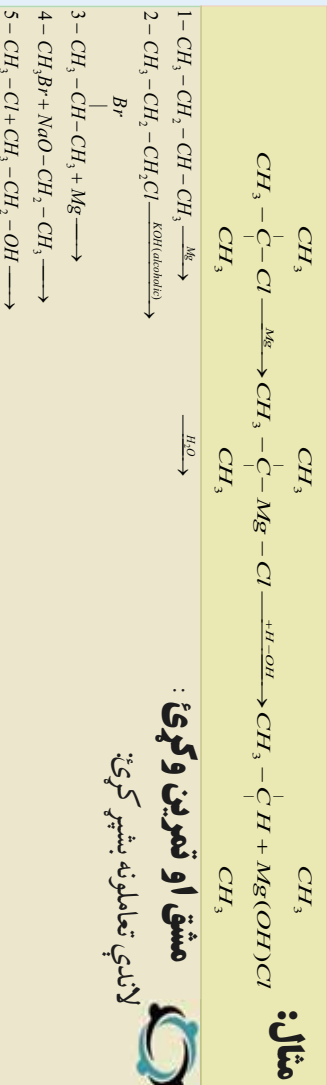
مثال:

4- د الکیل هلايدونو ارجاعي (Reduction) تعاملونه:

مثال:

۷-۱-۵: مهم الکایل هلايدونه:

میتیل کلوراید (CH_3Cl) میتیل کلراید د تودوخې په 23.7°C کې په ایشیدو راځي او هغه په 400°C تودوخې کې د میټان د کلورینیشن تعامل په واسطه په لاس راوړي، همدارنگه د مرکب د میټیل الکول او هایدروجن کلراید له تعامل څخه د لور فشار په بهیر کې هم لاس ته راوړي.

میتیل کلوراید په سروونکو د ستگاو کې د سروونکو تعامل په توگه هم په کاروړي.

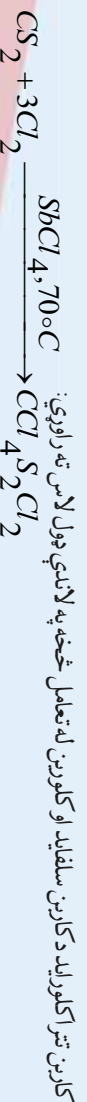
کلوروفارم (CHCl_3)

کلوروفارم یا تری کلورو میټان یوه بې رنگه مایع ده او ځانگړې خوږ بوی لري. د مرکب د تودوخې په 62°C کې په ایشیدو راځي، د هغه کثافت 1.48g/ml دی.

که چېرې کلوروفارم هایدروکسین شې، فارمیټک اسید لاس ته راځي چې د کلوروفارم نوم هم له همدې څخه اخستل شوی دی. کلوروفارم د عضوي مرکبونو، لکه کنډه، وازډی او ډر ښه حلونکی دی، د مرکب غښتلی انسټیټریک خاصیت لري چې په 1848K کال کې په جراحی عملیاتو کې د عمومي بې هوښۍ په توگه په کار وړل کېده؛ په اوسني عصر کې په دې برخه کې چې نورې ناروغي بېلاکوي، نو لږ په کار وړل کېږي. کلوروفارم په ازاده هو اکسیجن کېږي چې د هغه د اکسیدیشن یو محصول هم فوسجین دی، فوسجین یوه زهري ماده ده. د فوسجین د منځ ته راتلو د مخنیوي لپاره له کلوروفارم سره 1% الکل گډ اوزرېږي.

کاربن تتراکلوراید CCl_4

کاربن تتراکلوراید یا تتراکلورو میټان بې رنگه مایع ده، د ایشیدو درجه یې 76.5°C او د هغه کثافت 1.59g/ml دی. د عضوي مرکبونو، لکه: کنډه، وازډی، ډر او نوروښه محلولونکی دی، کاربن تتراکلوراید نه سوړي او د اور ضد دستگه کې د اور وژنې لپاره په لابراتوارونو او گډامونو کې کارول کېږي، د دې دستگاه د کارولو په وخت کې فوسجین هم تولیدېږي چې د دې گاز شتون په تړلو ځایونو کې د کاربن-تتراکلوراید کارول خطرناک گرځي دی. کاربن تتراکلوراید د جامو په پاکولو او په بیلابیلو سنتیزونو کې په کار وړل کېږي.

داووم څپرکي لنډيز

- الکايل هالايدونه د هايډروکاربنونو هلو جنني مشتقات دي چې هلو جنونو په واسطه د هايډروکاربنونو يو او يا څو د هايډروجن اتومونه د تعويض له امله لاس ته راځي.
- د الکايل هالايدونو عمومي فورمول $C_n H_{2n+1} X$ دي چې په دې فورمول کې کيډای شي I, Br, Cl, F .
- الکايل هالايدونه هم د لومړني (Primary) دويمې (Secondary) او دريمې (Tertiary) پړ دې بنسټ چې هلو جن د کاربن له کوم ډول اتومونو سره اړيکه لري، ويشل شوي دي او ډاکلې د هغوی د نومونو په سر کې ورنننډيږي.
- د الکانونو د نيغ هلو جنش له لارې کيډای شي چې الکايل کلورايد او الکايل برومايدونه لاس ته راوړل شي، دا تعاملونه Chlorinations و Bromination په نوم يا ډيرې او په راډيکالي بڼه ترسره کېږي، صنعتي اهميت يې خو راوړ دی چې له هغوی څخه د الکايل هالايدونو بيلايل مرکبونه جوړېږي او د تقطير په واسطه يوله بل څخه جلا کېږي.
- هغه الکايل هالايدونه چې د هغوی ماليکولي کتله لويه ده، د هغو الکايل هالايدونو پرتله چې د کاربن د اتومونو پرتله تعداد لري، د ايشيلو درجه يې لوړه ده.
- سره له دې چې الکايل هالايدونه قطبي مرکبونه دي؛ خو له دې سره هم په اوبو کې نه حلېږي، ځکه هايډروجنې اړيکه نه شي جوړولی.
- د هلو جنونو اتومونه د هايډروکاربنونو په مشتاتو کې او د هغوی له ډلې څخه الکايل هلو جنيدونو کې د کاربن د اتومونو په نسبت الکترونيگيټيف دي او د کاربن - هلو جن اړيکه قطبي ده:

$$-C^{+} - X^{-} \quad (X = F, Cl, Br, I)$$
- د هستې خوبوړونکي تعامل کوونکي په هالايدونو کې د هلو جنونو مشتق د يرغل لاندې نيسي او د کاربن له هغه اتوم سره چې الکتروني وړيځي کثافت يې لږ دی، اړيکه جوړوي چې له ماليکول څخه يې هلو جن يې ځايه کوي او په پايله کې د هلو جن اتوم په نو کلورفليک پاتې شوني باندي تعويض کېږي.

داووم څپرکي پوښتي:

څلور ځوابه پوښتي:

1. الکايل هالايدونه د هايډروکاربنونو ----- مشتقات دي.
 - الف - هايډروجنې، ب - هلو جنې، ج - سلفري، د - اکسيجنې.
2. د الکايل هالايدو عمومي فورمول ----- دي.
 - الف - $C_n H_{2n+1} X$ ، ب - $C_n H_{2n+2}$ ، ج - $C_n H_{2n+1}$ ، د - $C_n H_{2n}$.
3. د مارکوف نیکوف د قاعدې سره سم هايډروجن دوه گونې اړيکې په هغه کاربن باندي نيسي کوم چې د هغه د لومړنيو

هایلدروجنو شمیر ----- دی .

الف - لر ، ب - یوشان ، ج - دیر ، د - شتون و نه لری .

4- د $R-O-R'+HX \longrightarrow$ تعامل محصول ----- دی :

الف - $R'OH$ ، ب - $R-X$ ، ج - الف او ب دوازه ، د - هیئچ یو .

5. دکلورین او ایتلین د تعامل محصول ----- دی :

الف - کلوروایتان ، ب - دای کلوروایتلین ، ج - دای کلوروایتان ، د - هیئچ یو

6. $CH_3-CH_2-CH_2Br$ نوم عبارت له ----- څخه دی :

الف - *1-bromopropane* - ب - *2-bromopropane* - ج - *3-bromopropane* د - هیئچ یو

7 - ایتیل بروماید او سوجیم استیت د تعامل محصول عبارت له ----- څخه دی .

الف - ایتیل استیت او سوجیم بروماید ، ب - دای ایتیل ایستر او سوجیم بروماید ، ج - ایتیل ایستر د - الف او ب سم دی .

8. دکالکونو هلو جنی مشتقات په کوم نوم یادیری؟

الف - اسایلونه ، ب - هلو جنیدونه ، ج - الکایل هایلدونه ، د - اریل هایلدونه .

9. د تری کلورو ایتلین فورمول عبارت له ----- دی .

الف - $CHCl = CHCl$ - ب - $CHCl = CCl_2$ - ج - $CHCl_2 - CCl_3$ - د - هیئچ یو

10 - دکلورو فارم د ----- محصول یوه زهری ماده فورسجین ده .

الف - ریډکشن ، ب - اکسیدیشن ، ج - جمعی تعامل ، د - تجربی تعامل .

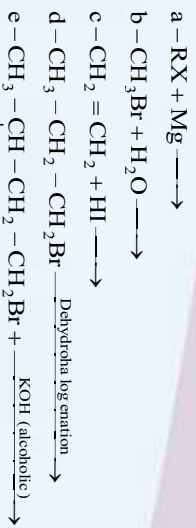
تشریحی پوښتی

1. دلاندې مرکوزونونه د ایوپک پر بنسټ ولیکی:

2 - 1-chloro propane او $NaOH$ د تعویضی تعامل معادله ولیکی :

3 - دلاندې تعویضی تعاملونو معادلی بشپړی کړئ:

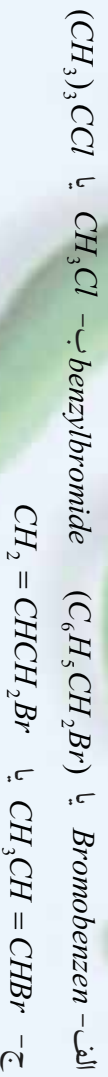

4- 1-chloropropane او NaOH د تعوضي تعامل محصول به کومه ماده وي؟

د حل طريقه: دواړه تعامل کونکي مادې وليکئ، او په هغوی کې نوکلوفیل مواد (د بيلگې په ډول: OH^-) او پاتي شوي گروپونه؛ (د بيلگې په ډول: Cl^-) و ټاکئ. د Cl^- گروپ د OH^- د گروپ په واسطه تعويض کړئ او بشپړه معادله يې وليکئ.

5. 1-chloropropane او 1-chloropropane د $\text{S}_\text{N}2$ تعوضي تعامل ترسره

کړی دی، ستاسې په نظر دکومو نوموړو مرکبونو $\text{S}_\text{N}2$ تعامل به سريع وي؟

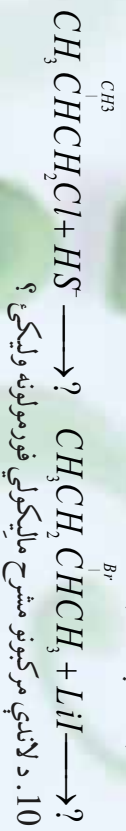

6- له لاندي جوړو الکيل هلايدونو څخه به دکومو د $\text{S}_\text{N}2$ تعوضي تعامل له OH^- سره سريع وي؟

7- د 3-methylacetone او HBr له تعوضي تعامل څخه به کوم محصول د $\text{S}_\text{N}1$ د تعوضي تعامل د

ميخانيک په بنسټ تر لاسه شي؟ د محصول او د تعامل کروئک مواد فورمولونه يې وليکئ.

8. خرنګه کولاي شئ چې د لاندي موادو د نوکلوفيلي تعوضي تعاملونو پر بنسټ تر لاسه کړئ؟

الف- 2,3-dichloro-4methyl hexane

ب- 4-bromo-2-methyl hexane

ج- 3-iodo-2,2,4,4-tetramethyl pentane

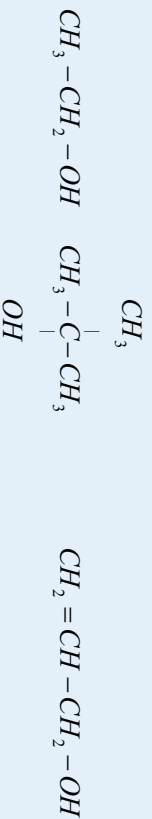
الکولونه او ایترونه

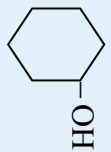
ډیر عضوي مرکبونه ځانگړي ډلې لري چې د وظيفه يي گروپونو (Functional group) په نوم يادېږي. دا گروپونه له هايډروکاربنونو سره تعريضي تعاملونه ترسره کوي. او په پايله کې د عضوي مرکبونو ځانگړي توپاگي تشکيلوي چې د هغوی له ډلې څخه د هايډروکسيل گروپ ($-OH$) او ايتروگروپ ($-O$) دي. د هايډروکسيل او ايتروگروپونه د اشتراکي اړيکې په واسطه د هايډروکاربنونو له کاربن سره نښتی دي. په دې څپرکي کې دالکولونو او ايترونو دخواصو، جوړښت او د استعمال ځايونو په هکله به معلومات تر لاسه کړئ او ددې څپرکي په مطالعه به پوه شئ چې الکولونه او ايترونه کوم ډول مرکبونه دي او د کوم ډول خواصو او جوړښتونو لرونکي دي؟ په صنعت کې په کومو برخو کې په کار وړل کېږي او څرنگه کيداى شي؟ هغوی په لاس راوړل شي؟

8 - 1 : الڪولونه (Alcohols)

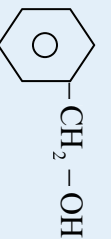
هغه عضوي مرڪونه ڇي به خيل ماليڪولي ٽرڪيب ڪي د OH وظيفه بي گروپ وري، د الڪول به نوم پائڊوري. الڪول عربي ڪلمه ده ڇي معناني د شرابو جوهر دي، د الڪولونو عمومي فورمول R-OH دي ڇي R ڪيڏاي شي د الڪايل پائيشوني د نارمل او يا منشعب زنجير لرونسره، الڪينيل، الڪائيل (د دوه گوني او يا دري گوني اڙيڪي لرونڪي) د اوزماتيڪ ڪري او داسي نور دي؛ د بيلاگي به ڊول:

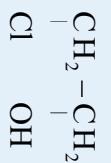
Ethyl alcohol 2-Methyl-2-Propanol *Allyl alcohol*

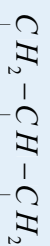
Cyclo hexanol

Benzyl alcohol

Ethylene chloro hydrin

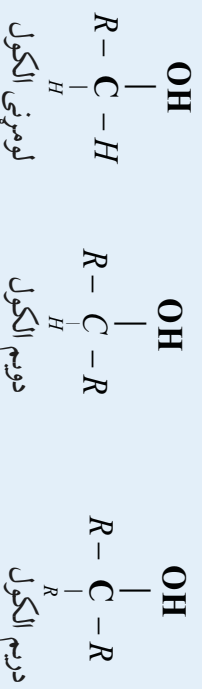

Glycerin

8 - 1 - 1 : دالڪولونو نوم اينبو دنه

الڪولونه د ڪاربن د اٽومونو د شمير پرنسب ڇي د ڪاربنول گروپ بي (C^{OH}) سره اڙيڪه لري يعني د هغه ڪاربن سره ڇي د هائيڊروڪسيل گروپ به ڪي نستي دي، به دري ڊلو وپشل شوي دي:

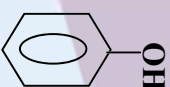
لومڙنيو الڪولونو (primary alcohol) د OH ڇي له لومڙني ڪاربن سره اڙيڪه لري، دوسم الڪول لومڙنيو (secondary alcohol) د هائيڊروڪسيل گروپ (OH) دوسم ڪاربن سره اڙيڪه لري (او درسم الڪول (Tertiary alcohol) ڇي د هائيڊروڪسيل (OH) - گروپ درسم ڪاربن سره اڙيڪه لري) دي ڇي د هغوى عمومي فورمولونه به لاندې ڊول دي:

به پورتنيو فورمولونو ڪي R بيلايلي عضوي پاڻي شونڻي شي؛ يعني ڪيڏاي شي اليٿائڪ ($\text{CH}_3 -$) اويا اروماتيڪ ($\text{C}_6\text{H}_5 -$) او نور وي. ايٿايل الڪول (ايٿانول) او بنٿرايل الڪول د لومڙنيو الڪولو ڊول دي؛ خو ايزوبروپايل الڪول د دوسمي الڪولو له ڊولو شخصه دي:

دويمې الکول

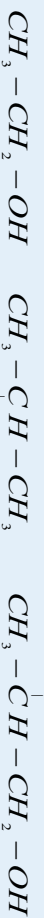

لومړني الکول

لومړني الکول

د الکولو عمومي نوم ايسنودنه په دوو سيستمو ترسره کېږي چې يو يې د معمولي يا راډيکالي سيستم (Common names) نوم ايسنودنه ده، ساده الکولونه چې پخوا پېژندل شوي دي، په دې طريقه يې نوم ايسنودنه کېږي؛ د بېلگې په ډول:

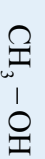
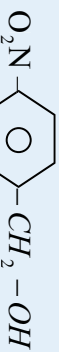

ethyl alcohol

OH

isopropyl alcohol

iso butyl alcohol

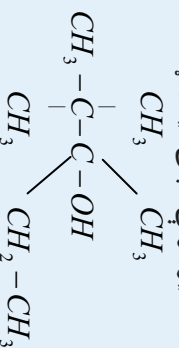
methyl alcohol

propyl alcohol

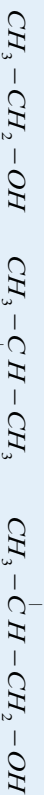
p - nitrobenzyl alcohol

دوېلو ورده چې دا ډول نوم ايسنودنه لږه کارول کېږي او په پناخ لرونکو او اورډو زخميرونو کې د بېلې کېدو وړ نه ده؛ د بېلگې په توگه:

2,2,3-trimethyl pentanol(3)

په همدې ترتيب د الکولونو په نوم ايسنودنه کې د الکولونو ډولونه (لومړني، دويمې دريمې) هم ټاکل کېږي؛ د بېلگې په ډول: ايزوپروپايل الکول يو دويمې الکول دی او ايزوپنتايل الکول يو لومړنی الکول دی؛ نو ددوی نوم ايسنودنه په لاندې ډول هم ترسره کېږي.

OH

pr ethyl alcohol

isopropyl alcohol

pri methylpropyl alcohol

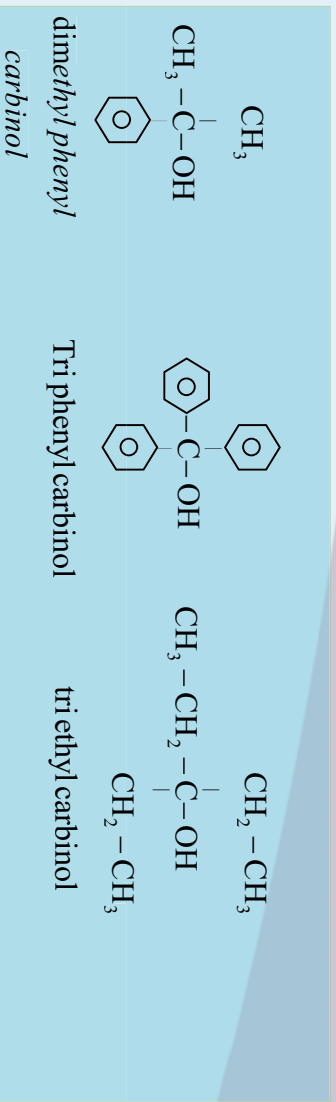

مشق او تمرين وکړئ

يو ډول الکول چې جمعې فورمول يې $\text{C}_7\text{H}_{15} - \text{OH}$ دی، په پام کې ونيسئ، اته بېلابېل جوړښتيز فورمولونه د هغه لپاره وليکئ چې په هغوی کې لومړني، دويمې او دريمې الکول وټاکل شي.

ډير پوه شئ: ځينې وختونه د الکولونو نوم ايسنودنه دهغوی د *Carbinol* ($-\text{C}-\text{OH}$) د گروپ پر بنسټ ترسره کېږي چې د کاربېنول سيستم ورته وايي. په دې طريقه کې الکولونه داسې په پام کې نيول کېږي چې له کاربېنول څخه په لاس راغلي دي؛ نو $\text{CH}_3 - \text{OH}$ ته هم کاربېنول وايي. د هغې نورې بېلگې عبارت دي له:

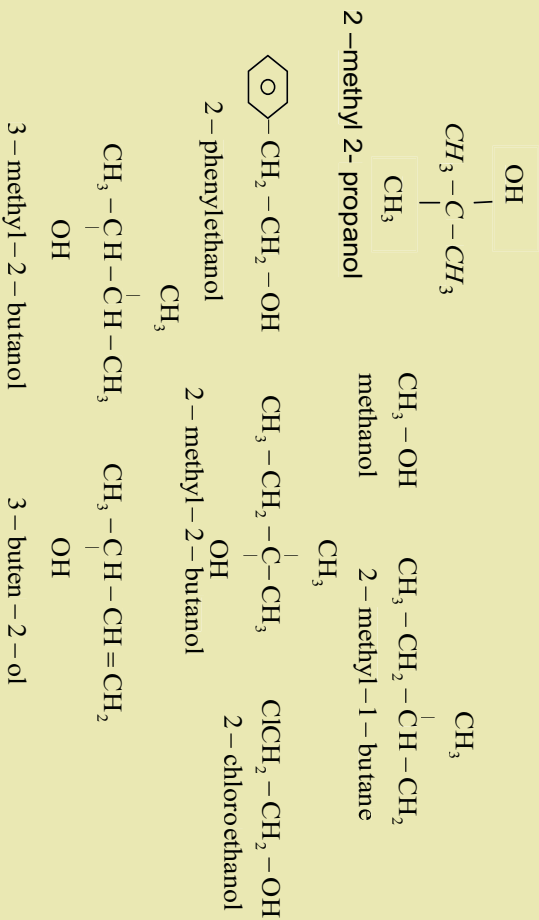

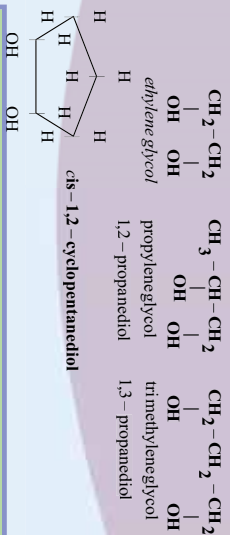
د الکولونو سیستماتیک نوم اینبوندنه د (IUPAC) پرنیسټ داسې ترسره کېږي چې د اروند هایدروکاربنونو د نوم اختیرنی *e* توری (*ol*) په وروستاړي تعویض کېږي او په پایله کې د اروند الکول نوم لاس ته راځي. له دې کبله چې په نوم اینبوندني کې تیروتني لري شي؛ نو د هایدروکاربنونو د کاربنونو په اټومونه نمبر وهل کېږي او نمبر وهل د زنجیر له هغه وی شخصه پیل کېږي چې د کاربنول د گروپ کاربن کوچنی نمبر ځانته غوره کړي؛ د بیلگې په ډول:

مثال: دلاندې الکولونو نوم اینبوندنه د ایوپیک پرنیسټ ترسره کړو:

الکولونه چې د OH - دوو گروپو لرونکي وي، معمولاً د گلايکولونو (Glycols) په نوم يا دوي، دا الکولونه په دواړو نومونو (معمولی او ایوپیک) نوم اینبوندنه کېږي.

فعالیت:

د اوکتانول لس ایزومرونه ولیکې او د ایویک په طریقه په نوم ایښودنه و کړئ.

1-2- : د الکلونو فزیکي خواص

الکلونه د الکیل او هایډروکسیل گروپ لري چې د دې مرکبونو په مالیکولونو کې د کاربن او اکسیجن ترمنځ اړیکه قطعي ده او د دې مرکبونو خواص ټاکي.

الکلونه د هغو هایډروکاربنونو په پرتله چې د کاربنونو شمیر یې یو شان کمیټونه ولري، د ایښیدو ټکي یې ورڅخه لوړ دي؛ ځکه د الکلونو د مالیکولونو ترمنځ هایډروجنې اړیکې شتون لري چې دا اړیکې د الکلونو د مالیکولونو د تراکم لامل کېږي. هایډروجنې اړیکه د الکلونو او د اوبو د مالیکولونو ترمنځ هم شته چې دهغوی د حل کیدو لامل ګرځي، د اوبو مالیکولونه هم په خپل منځ کې هایډروجنې اړیکې لري.

(1-8) شکل د اوبو د مالیکولونو ترمنځ او د الکلونو د مالیکولونو ترمنځ هایډروجنې اړیکه.

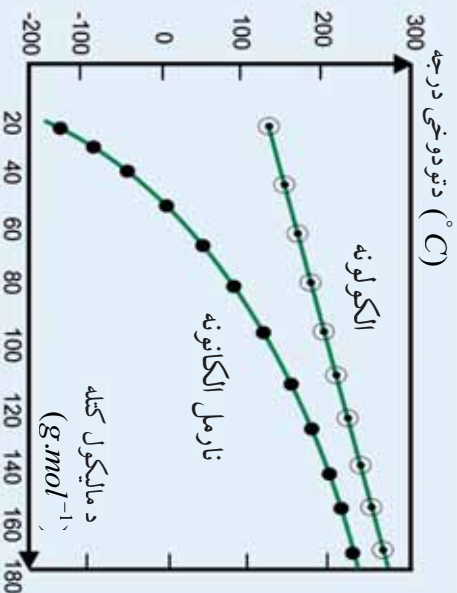
د نه ښاخ لرونکو الکلونو د ایښیدو ټکي د ښاخ لرونکو الکلونو په پرتله لوړ دی. د کاربن د اتومونو د شمیر او مالیکولي کتلې له زیاتوالي سره د ایښیدو ټکي هم لوړېږي.

(1-8) د یو شمیر الکلونو فزیکي خواص او د ایښیدو ټکي

نوم	فورمول	د ایښیدو درجه	په اوبو کې حل کېدل 100g اوبو کې په 20°C کې
Methanol	CH_3OH	65	په هر نسبت منحل
ethanol	$\text{CH}_3\text{CH}_2\text{OH}$	78,5	په هر نسبت منحل
1-propanol	$\text{CH}_3\text{CH}_2\text{CH}_2\text{OH}$	97	په هر نسبت منحل
1-butanol	$\text{CH}_3\text{CH}_2\text{CH}_2\text{CH}_2\text{OH}$	117.7	7,9
1-pentanol	$\text{CH}_3\text{CH}_2\text{CH}_2\text{CH}_2\text{CH}_2\text{OH}$	137.9	2.7
1-hexanol	$\text{CH}_3\text{CH}_2\text{CH}_2\text{CH}_2\text{CH}_2\text{CH}_2\text{OH}$	155.8	0.59

د وظیفه یی گروهونو په زیاتوالي د الکلونو د ایشیدوتکی هم لوړیږي؛ د بیلګې په ډول: ایتلین گلایکول په 193C کې په ایشیدو راځي، د دې مرکب د مالیکولونو ترمنځ هایدروجنې اړیکې ډیرې دي؛ نو له همدې کبله د هغوی حل کېدل په اوبو کې هم ډیر دي. ایتلین گلایکول څخه په موټرو کې د کگل کېدو دضد مادي په توګه کاراخیستل کېږي.

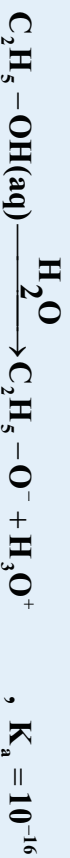
د الکلونو د ایشیدو ټکی د هغوی دایزولوګ الکانونو په پرتله په لاندې ګراف کې ښودل شوي دي.

(8 - 2) شکل د الکلونو دایزولوګ الکانونو د ایشیدوتکی د پرتلې ګراف

8-1-3: د الکلونو کیمیايي خواص او فعالیتونه

الکلونه دوه خاصیتونه (Amphitric) مرکبونه دي چې هم تیزابي خاصیت او هم القلي خاصیت ښيي، د ټوټه کېدو ثابت یې خو را ډیر زیات کوچنی دی:

د القلي فلزونو سره د الکلونو تعامل:

الکلونه له القلي فلزونو سره تعامل کوي، الکلونه جوړوي؛ د بیلګې په ډول: ایتانول له سوډیم سره تعامل کوي چې د سوډیم ایتانولیت (C₂H₅-ONa) مرکب جوړوي:

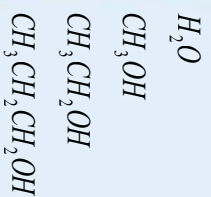

(8 - 3) شکل له فازی سوډیم سره د ایتایل الکولو تعامل

سوډیم الکولیتونه په اولین محلول کې قوي القلي خاصیت ورنښې چې د خپل جوړه تیزابونو ضعیفوالی روښانه کوي.

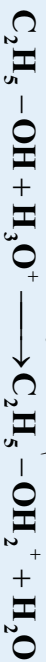
د الکولونو کیمیایي فعالیت د القلیو فلزونو سره په تعامل کې د هغوی د کارنې زنجیر په اوږدوالي سره ټیټېږي چې د هغوی د فعالیت ټیټوالی په لاندې سلسله کې ښودل شوی دی:

د فعالیت لړوالي

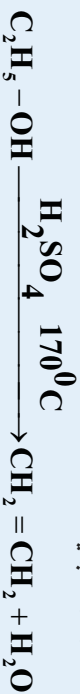

Activity decreases

الکولونه کولای شي چې دالقليو خاصیت هم له خان څخه ښکاره کړي؛ ځکه د OH^- -د گروپ د اسیجن د اټوم ازاد جوړه الکترونونه د نورو تیزابونو د پروتونونو د جذب توان لري.

$\text{C}_2\text{H}_5-\text{OH}_2^+$ ، د C_2H_5 د ایتایل الکول مزدوج تیزاب دی او د اکسونیم ایون یوه بیلگه ده، عمومي فورمول یې $\text{R}-\text{OH}_2^+$ دی، د $\text{R}-\text{OH}_2^+$ جوړیدل د پرله پسې تعاملونو لومړنی پړاو دی چې الکولونه یې د تیزابي کانسټونټو په شتون کې ترسره کوي؛ د بیلگې په ډول: له الکولو څخه د اونیو ایستل په تیزابي محیط کې (H_2SO_4) د اکسونیم (oxonium) د ایون په واسطه ترسره کېږي:

په دې ترتیب د ایتایل الکولو Dehydration له هایدروکاربنونو سره د نباتي انرژۍ د راکړې او ورکړې امکانات برابرې؛ ځکه دکرنی محصولاتو؛ لکه غلې، گني، خرما، انگور او نورو د تخمر څخه چې الکولو نه جوړېږي او د الکولو د وی هایدریشن (Dehydration) څخه ایټیلین او بیا پولي ایټیلین لاس ته راځي. الکولونه د هایدرو هالیدونو او هالیدونو سره تعامل کوي چې الکایل هالیدونه جوړېږي:

8-1-4: د الکلونو لاس ته راوړنه

د الکلونو د لاس ته راوړلو اقتصادي لاره عبارت له الکینونو هایدريشن او قندونو تخمر دي:

د الکلونو لاسته راوړلو په موخه د تخمر له لارې کوم چې لومړنی ماده یې نشایسته وي، د امایلز (Amylase) انزایم څخه چې د اوریشو په اوبو کې شتون لري (malt)، کارول کېږي، دا انزایم نشایسته په ساده قندونو (گلوکوز) تبدیلوي. د بلبلو یا گینو د قندونو په تخمر کې چې سکروز او مالتوز لرونکی وي، د انورټیز (Invertase) انزایم چې په خمیرې (yeast) کې شتون لري، کارول کېږي، انزایم د چغندر، گینو او نورو میوو څو بڼا په گلوکوز او فرکتوز تبدیلوي. د زایمیز (zymase) انزایم چې خمیرې کې شته دي، گلوکوز په ایټانول او CO_2 بدلوي:

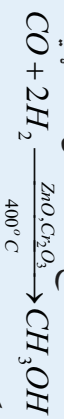

له اوبو څخه د ایټانول جلاکول دېر له پسي تقطیر په واسطه ترسره کېږي؛ داسې چې ایټانول الکل په $78^\circ C$ او اوبه په $100^\circ C$ کې په ایشیدو راځي.

د الکلونو د لاس ته راوړني صنعتي او مینوحي طريقه

1- له پترولیم څخه هم کېدای شي، الکل لاسته راوړل شي؛ د بیلگې په ډول: په امریکا کې په یو کال کې 7.10^8 ایټانول او 10^8 ایزوپروپیل الکل له پترولیم څخه تر لاسه کېږي چې دا ډول الکلونه د الکلوي مشروباتو لپاره نه کارول کېږي.

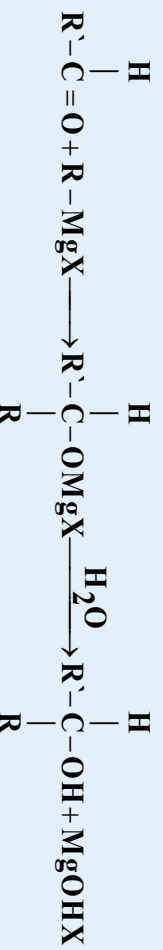
میتانول یې په 1920م کال کې له وچو لرگیو څخه په لاس راوړل شوي دي، اوس په امریکا کې لس (0) میلیونه پونډ میتانول CO او H_2 له تعامل څخه (له CO د ارجاع څخه) لاس ته راوړي:

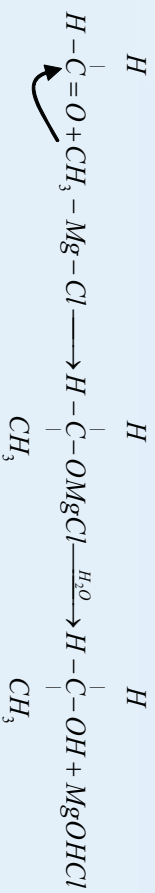
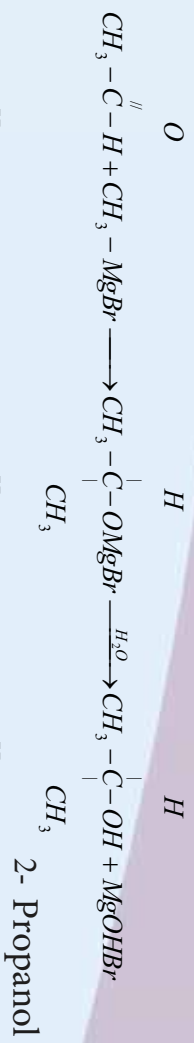

له پورټینو لاس ته راوړل شوی کمیټونو الکلونو څخه نیمایي یې د فارم الیهاید د لاس ته راوړلو په موخه د پلاستیک د تولید لپاره په کار وړل کېږي.

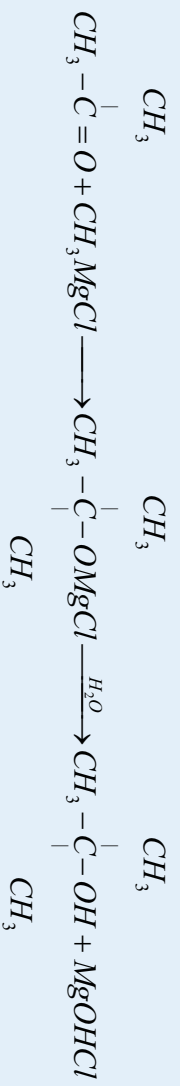
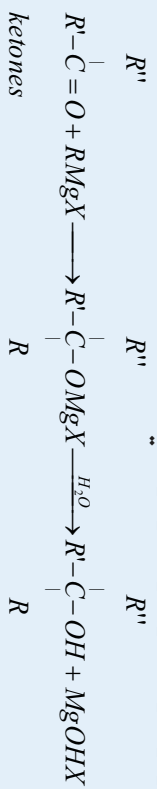
2- د گرینارډ بیودونکی ترکیبي تعامل:

الف: د گرینارډ د بیودونکی اود الیهایدونو د تعامل په پایله کې الکلونه لاس ته راځي:

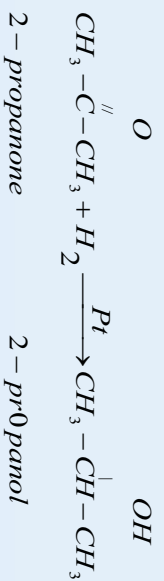
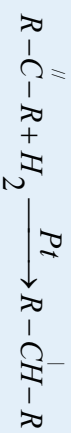
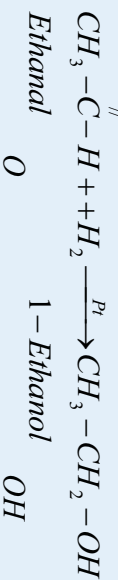
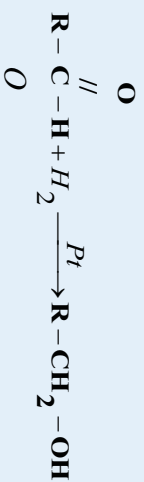

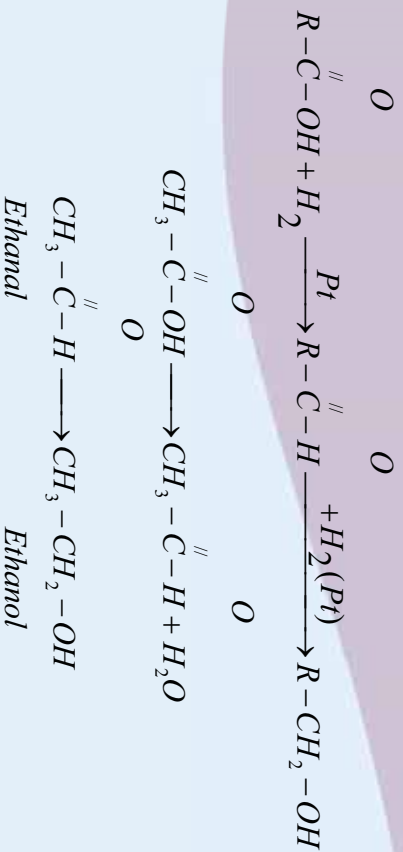

ب - له کیتونونو سره د ګرینار د بڼو د نګي تعامل :

3 - د الډهائیډونو، کیتونونو او عضوي تیرابونو له ارجاع کولو څخه هم الکلونه لاس ته راځي. د الډهائیډونو، کیتونونو او عضوي تیرابونو ارجاع کېدل د ارجاع دعامل په شتون کې ترسره کېږي چې د الډهائیډونو او عضوي تیرابونو له ارجاع څخه لومړي الکل او د کیتونونو له ارجاع څخه دویمي الکلونه حاصلېږي. د الډهائیډونو، کیتونونو او عضوي تیرابونو ارجاع د هایدروجن په واسطه د پلاتین (Pt) په شتون کې ترسره او الکلونه لاس ته راځي:

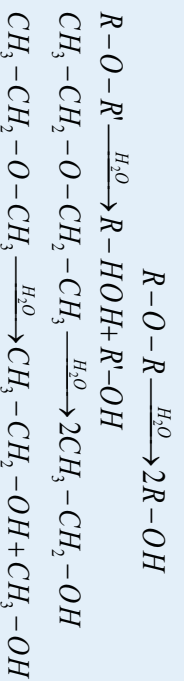
ڊير پوه شی

ایسترونه هم ارجاع کیری چي په پایله کې یې دوه مالیکوله الکل حاصلیږي؛ د بیلگې په ډول: دوی میتیل ایستر ارجاع شوی او په پایله کې یو مالیکول میتیل الکل او یو مالیکول ایتیل الکل حاصلیږي:

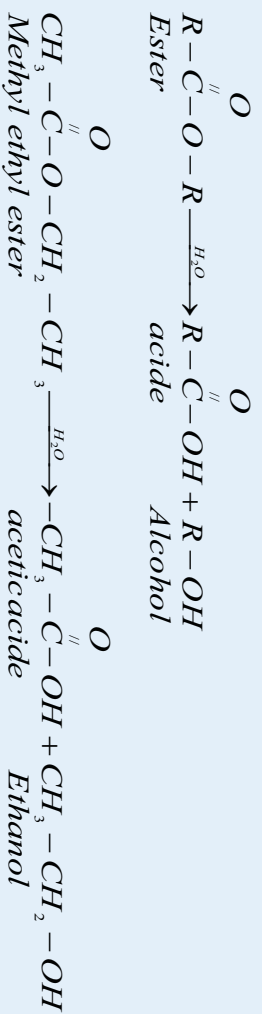

4- د ایترونو او ایسترونو له هایډرولیز څخه د الکلونو لاس ته راوړنه

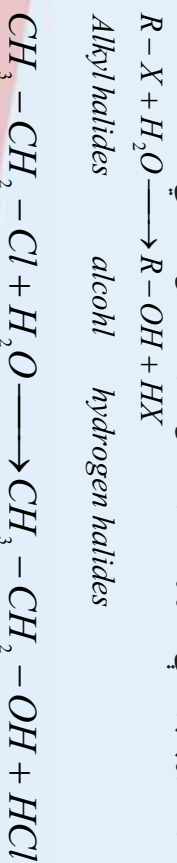
د متناظرو ایترونو د یو مالیکول هایډرولیز څخه د یو ډول الکلونو دوه مالیکوله او د غیر متناظرو ایترونو له ارجاع څخه د بیلابیلو الکلونو دوه مالیکولونه لاس ته راځي:

دیوه مالیکول ایستر له هایډرولیز څخه یو مالیکول الکل او یو مالیکول عضوي تیزاب حاصلیږي:

5- د الکایل هالایډونو هایډرولیز په پایله کې الکلونه او هایډروجن هالایډونه لاس ته راځي:

8 - 1 - 5 : میتانول یا میتایل الکول (CH₃OH)

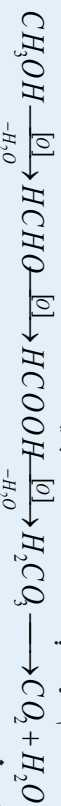
میتایل الکول بی رنگه مایع ده، بیه اور اخلي، خانگري بوي لري چي د ایتایل الکولو خوند لري او زهري دی، لږ خورل يې د روڼوالي لامل او زيات خورل يې د مرگ لامل گرځي، دهغه د براسونو پرله پسې تنفس او د بدن له پوستکي سره تماس يې دانسانانو د ورژني لامل کيږي؛ نو بايد دهغه له څښو څخه ډډه وشي. میتانول د تودوخې په 97°C کې کنگل کيږي چي په موټرونو کې د يخ د ضد مادي په توگه کارول کيږي، میتایل الکول د تودوخې په 64.7°C کې په ایشيدو راځي، په اوبو کې په هر نسبت حلېږي، د عضوي موادو او وازدي بڼه حلونکي دي، د فارم الیهاید د توليد لپاره په ډیره کچه په کارول کېږي چي له فارم الیهاید څخه د پلاستيکونو، رنگونو او محلولونو په صنايعو کې په مصرف رسېږي.

د میتانول کيميايي خواص :

د میتایل الکولو تيزابي خواص د نورو قيمته الکولونو په نسبت ډير دی:

میتایل الکول په اوبو رنگي لمبي سوځي، په اساني سره اکسیديشن کيږي چي په لومړي پړاو کې فارم الیهاید، په دويم پړاو کې د ميثينو تيزاب، په دريم پړاو کې CO₂ او په جوړېږي :

د میتایل الکول لاسته راوړنه :

میتانول ډير ساده الکول دي چي په لوړه تودوخه او د هوا په نه شتون کې د لرگيو له تقطير څخه په لاس راوړل کېږي؛ نو له دې کبله د لرگيو د الکولو په نوم هم يادېږي، لرگي يا سلولوز په ساده مرکبونو لکه استيون، د سرکې تيزاب او په میتایل الکولو تبديلي. تر 1925م کال پورې له همدې طريقې څخه گټه اخېستل کېده؛ مگر يوه بله ډيره ارزانه طريقه د جرمينانو په واسطه په 1920م کال کې منځته راغلې ده چي نن ورځ دا طريقه کارورل کېږي، دا طريقه عبارت له CO او H₂ تعامل څخه د ډير فشار، تودوخې او کلستونو په شتون کې ترسره کېږي:

8 - 1 - 6 : ایتانول يا ایتایل الکول

خالص ایتانول بی رنگه ماده ده او خانگري بوی لري. د ویلي کېدو درجه یې 114°C، د ایشيدو درجه یې 78.3°C او کثافت یې 0.7898 g/ml چي په اوبو کې په هر نسبت حلېږي.

(8 - 4) شکل د ایتانول مودل

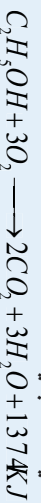
ایتانول چي په لابراتوارونو کې د حلونکي په توگه کارول کېږي، 95% الکول او 5% اوبه دي، چي دي مخلوط ته معمولي الکول وايي، په 78°C کې په ایشيدو راځي.

100% الکول (مطلق الکول) له معمولی الکولو څخه د چوڼي په زياتولو سره چي اوبه یې د Ca(OH)₂ په بڼه

د خالصو ايتانول (مطلق ايتانول) د تصفيې بڼه لاره، د 95% ايتانيل الکولو او اوبو په مخلوط کې دننښ ور زياتول دي، ننښ دوه ډوله پيلابيل ايزوتوپونه د اوبو او الکول سره جوړوي چې ترڅو ايتانول په $64.9^\circ C$ کې په ايشيدو راشي او له اوبو څخه په بشپړ ډول جلا شي.

ايتانيل الکول ښه عضوي محلول دی، نو د ټينچر ايوډين، رنگونو، عطرونو او اريشي موادو کې د ښه بوري ورکولو لپاره کارول کېږي او په همدې ترتيب د کلونيا، سپرې (Spirit) او څکلو (څښلو) کې کارول کېږي، د ايتانيل الکولو د سوزولو په پايله کې ډيره انرژي توليديږي:

(8 - 5) شکل د ايتانيل الکولو کارول د تودوخې او انرژي د لاس ته راوړلو په موخه

دايتانول ښه سوزيدل د دې لامل شوی دی چې د انجنونو په منځ کې د سون د موادو په توگه ترې کار واخيستل شي. ايتانيل الکول د بيخ د ضد مادې په توگه په کارول کېږي او د هغه محلول د ضد عفوني مادې په بڼه کارول کېږي. دا مرکب د پروټيني ارگانيزمونو د تخریبولو خاصيت لري چې د بکټرياوو، فنجيو، د ځينو ويروسونو او ویکټرياوو د سپورونو له منځه وړلو لپاره په کارورل کېږي.

کله چې ايتانيل الکول وڅښل شي او د انسانانو بدن ته داخل شي، په بدن کې منفي اغيزې رامنځ ته کوي؛ داسې چې دمعز داوبو ماليکولونو جذب او دهغوی ځايونو ته په معز کې بدلون ورکوي چې داصليه عصبي سيستم دتغیير لامل گرځي.

د ايتانول لاس ته راوړنه:

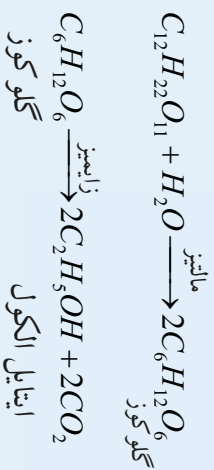
1 – ايتانيل الکول په ډيره کچه د بورې له تخمر څخه حاصلېږي. د ايتانيل الکولو د لاس ته راوړني دوه مهمې سرچينې په لاندې ډول دي:

الف – له نشايسته لرونکو نباتاتو څخه؛ د بيلگې په ډول: غنم، جوار، کچالو اوريشو، جودرو او نورو څخه کېدای شي چې ايتانيل الکول لاس ته راوړل شي.

ب – له بوره لرونکو نباتاتو څخه؛ لکه چغندر (لبليو) گني او ميوو څخه کېدای شي ايتانيل الکول لاس ته راوړل شي.

په تېرو لوستونو کې مو د الکولونو د لاس ته راوړني په هکله په تفصيل سره معلومات تر لاسه کړل، په همدې لارو کېدای شي چې ايتانيل الکول هم لاس راوړل شي، دلته د هغه د لاس ته راوړني دوه کيميايي معادلې چې د بورې او گلوکوز د تخمر له امله لاس ته راځي، ليدل کېږي:

(6 - 8) شکل د یوربی تخمر او د ایتایل الکل لاس ته راوړل

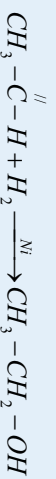
(7 - 8) شکل د گلوگوز د تخمر د سنگاه او د ایتایل الکل لاس ته راوړل

2 - په صنعت کې ایتانول د ایتیلین له هایدريشن څخه H_3PO_4 د کټسټ او تودوخې په شتون کې لاس ته راوړی، دا طریقه د تخمر په نسبت ډیر ارزانه ده 3000°C فشار

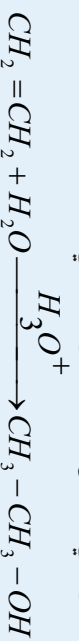
$$C_2H_4(g) + H_2O(l) \xrightarrow{3000^\circ\text{C}} C_2H_5OH(l)$$

ایتیلین

3 - اسیټ الډیهایډ د نیکل (Ni) د کټسټ په شتون کې ارجاع کېږي چې په پایله کې ایتانول حاصلېږي:

4 - که چېرې ایتیلین په تیزابي محیط کې هایدريشن شي، ایتایل الکل لاس ته راځي:

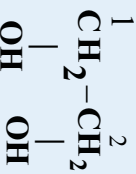
8-1-7 : څو قیمتته الکلونه

که چېرې د الکلونو په مالیکولي ترکیب کې د هایدروکسیل یو ګروپ شتون ولري، دا ډول الکلونه د یو قیمتته الکلونو په نوم یادوي او که چېرې د الکلونو په مالیکولي ترکیب کې د هایدروکسیل څو ګروپونه شتون ولري، دا ډول الکلونه د څو قیمتته الکلونو په نوم یادېږي.

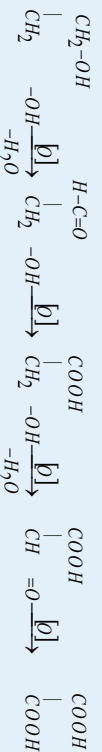
گلايکول (Glycol)

هغه الڪول نه چي د (OH-) دوو گروپونو لرونڪي وي، د گلايڪولونو په نوم يا ډيري. د هغوی بڼه ييلگه ايتلين گلايڪول (CH₂OHCH₂OH) دي.

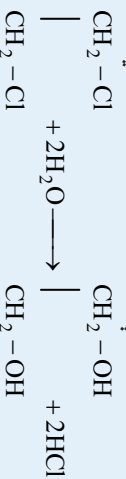
ايتلين گلايڪول: د ايتلين گلايڪول ماليڪول چي د هغه سيسټميائيټڪ نوم 1,2 - Ethanediol دی، د دوه قيمته الڪول له ډلي څخه دي او فورمول يي په لاندې ډول دي:

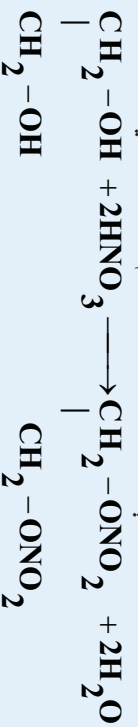
ايتلين گلايڪول پرته له رنگه، بي بويه او د شربت په شان مایع ده چي په اوبو کي په هر نسبت حل کېدای شي، د کنگل کېدو ښکته درجه (15°C-) لري؛ نو په انټي فریز (د يخ ضد) اوبو په توگه په موټرو کي په کارورل کېږي، د هغه د ايشيلو درجه (97°C) ده؛ نو په اوري کي هم د موټرو په اوبو کي ورزياتېږي. د موټرونو په بړيک کي د هايډرولیک مادي په توگه، په رنگونو، تیلو او د قلم د رنگونو په محلولونو توگه په کارورل کېږي. ايتلين گلايڪول لومړنی دوه قيمته الڪول دی، د هغه له اکسيډيشن څخه اگرایک اسيد لاس ته راځي:

له اوبو سره د ايتلين ډاي کلورايد (1 - 2 - ډاي کلورو ايتان) د تعامل په پايله کي ايتلين گلايکو لاسته راځي:

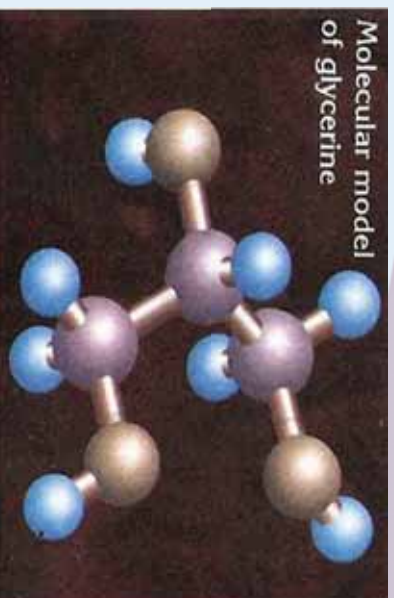
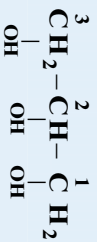
ايتلين گلايڪول د (OH-) دوه گروپونه په خپل ماليکولي ترکيب کي لري او له هغه څخه د يخ ضد مادي په توگه په گرځنده موټرونو کي گټه اخېستل کېږي او هم د مصنوعي تارونو په لاس ته راوړني کي له هغه څخه گټه اخېستل کېږي. د گلايڪول عمل د يخ د ضد مادي په توگه د هغه ډينو حل کېدلو له کبله په اوبو کي دي او د OH- د دوو گروپونو د شتون له امله هايډروجنې اړيکه يي د اوبو د ماليکولونو سره جوړه کېږي. همدا رنگه له نايټرک اسيد HNO₃ سره تعامل کوي چي د نايټرو گلايڪول په نوم چارډيډونکي ماده جوړوي:

گليسرين:

گليسرين يو درې قيمته الڪول دي او د OH- درې گروپونه لري، چي د هغه فورمول په لاندې ډول دي:

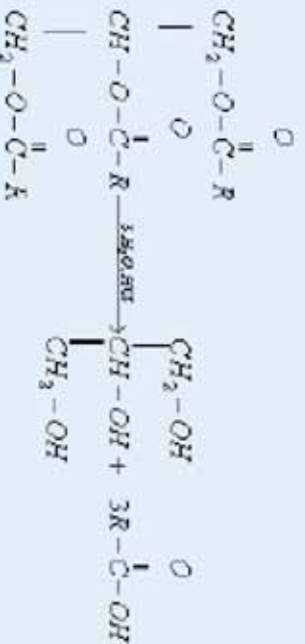

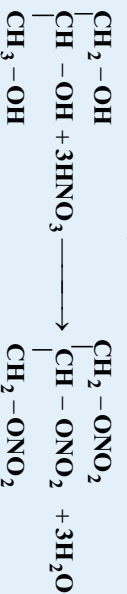
شکل (5-8) د گلیسرین مودل

د گلیسرین سیستماتیک نوم Propanetriol - 1, 2, 3، دامرکب په عادي شرایطو کې مایع او چسپناک حالت لري چې په اوبو کې په ښه توګه حل کېږي او د اوبو د نرمولو د مادي په توګه په کار وړل کېږي، په 180°C کې کنگل، په 290°C کې په ایشیدو راځي او کثافت یې $1.26 \frac{\text{g}}{\text{mL}}$ دی، له اوبو سره د میتانول او ایتانول په شان مخلوط کېږي، د شربتو په شان مایع ده او د جذب ښه وړتیا لري.

گلیسرین د حیواني وا زدي او نباتي غوړیو د هایدرولیز فرعي محصول دی:

د گلیسرین او نایتریک اسید د تعامل په پایله کې (ایسترنفیکیشن) د نایټرو گلیسرین په نوم عضوي او غیر عضوي ایستر (گلیسر ایل ټرای نایټریت) حاصلېږي:

نایټرو گلیسرین ډیر زیات چاودندونکي او بې ثباته ماده ده چې په 1970م کال د نوبل (Noble) په نوم د نمناکي کیمیا پوه هغه د بورې اړي سره لږ څه با ثباته کړه او له هغې زمانې څخه تر اوسه پورې د پنا مېت په نوم په مصرف رسېږي.

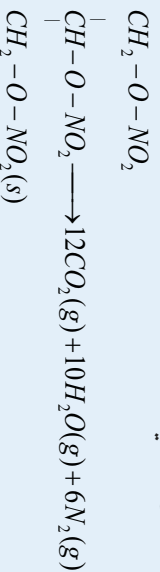
نوبل له دې لارې ډیره شتمني په لاس راوړه؛ څو کله چې له هغه څخه د جنگي وسيلې په توګه کار واخیستل شو، د انسانونو د وژلو لامل وګرځېده، نو نوبل خپله ټوله شتمني د نوبل د جایزې په نامه وقف کړه او انسان دوستو پوهانو ته یې له دې شتمني ورکړه ومنله. پورتني تعامل اګزوترمیګ دی نو ژر یې سروې؛ ځکه چې په 450°C کې نایټرو گلیسرین چاودنه ترسره کوي، د پنا مېت د گلیسرین او د اړي د بورې له مخلوط څخه لاس ته راوړل کېږي چې یوه فوق العاده چاودندونکي ماده ده.

گلیسرین د تیناکو د رطوبت د جذب لپاره، د حمام په صابون او بیری د خړیلو په کریم، د ارایش په کریمونو او موادو کې، د پلاستیک په تولید او برابرولو، د رنگونو اویو، د پرنتر په رنگونو، مصالح، مرهمونو، انټی فیز اویو او په ډینامیت کې کارول کیږي.

(6 - 8) شکل الف - ډینامیت ب - د سوډیم سره د گلیسرین تعامل

قطبي حیوانات د هغوی له ډلو څخه قطبي خوک په خپل بدن کې د ساربتول (Sorbitol) او گلیسرول (glycerol) د جوړولو قدرت لري چې د سړي هوا په موده کې د هغوی د بدن د اویو کچه ښکته راځي او د دې مرکبونو غلیظ محلول په ټیټه تودوخه کې نه کنگل کیږي او د تودوخې په 87°C - هم ژوند کولای شي. گلیسرین د الکلو د استحصال په عمومي طریقه کولای شي چې لاس ته راوړي؛ مگر غیر اقتصادي ده د اقتصادي طریقي یې د وازدې او نباتي غوړیو هایدرولیز او تخمر دي. د سروینه لرونکو حشرو او قطبي حیوانات په بدن کې د گلیسرین تولید د لامل کیږي ترڅو د هغوی د بدن مایع تر 87°C - پورې کنگل نه شي. ترای نایټرو گلیسرین یا ډینامیت د لاندې تعامل سره سم د چاودیدو لامل گرځي:

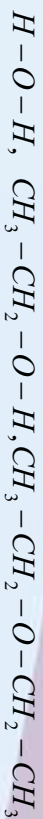

(7 - 8) شکل قطبي خوک:

2- 8: ایترونه (Ethers):

که چیرې فرض کړو چې الکلونه د اویو د مالیکولونو مشتق دي؛ داسې چې د اویو یو اټوم د هایدروجن په عضوي پاتې شوني تعویض او الکل حاصل شوي دي، نو که چیرې د اویو بل اټوم د هایدروجن هم په عضوي پاتې شوني تعویض شي، ایترا حاصلیږي:

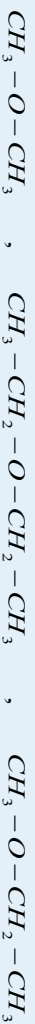

water ethanol Diethylether

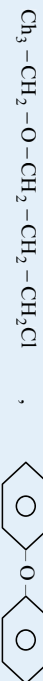
د ایترونو عمومی فورمول $R-O-R$ یا $Ar-O-Ar$ دی ، دوی هغه مرکونه دي چې د $(C-O-C)$ واحد لری.

8-2-1 : د ایترونو نوم ایښودنه

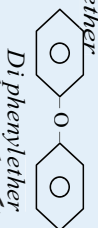
څرنگه چې د ایترونو وظیفه یې گروپ د اکسیجن اټوم (O -) دي ، په معمولی نوم ایښودنه کې له هغه څخه نوم اخیستل شوی نه دی او داسې نوم ایښودنه کېږي چې لومړی د ایتر د گروپ (O -) پورې تړلي عضوي پاتې شونو نومونه د کوچني والي و او لوی الي پر بنسټ نومول کېږي او د ایتر کلمه په هغوی باندې ورزباتیږي؛ یعنې د ایتر د وظیفه یې گروپ په بنسټ د دای الکایل ایترونو نوم ایښودنه ترسره کېږي ؛ که چېرې معاوضي یو ډول وي ، د دای (di) مختاږي د معاوضو په نوم ورزباتیږي ؛ د بیلگې په ډول:

Dimethylether Diethylether Methylethyl ether

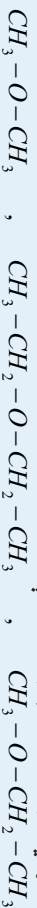

3-Chloro propylether

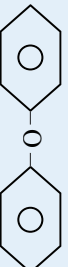

Diphenylether

ایترونه د ایویک د نوم ایښودنې پر بنسټ د الکا اوکسی (کوچني معاوضي) په نوم یا د وي ، داسې چې الکا کوچني معاوضه د الکا اوکسی په نوم او بیا د الکانونو د غټو معاوضونوم کوم چې د اوږد زنځیر لرونکي او د ایتري له گروپ سره تړلي دي ، ورزباتیږي ؛ د بیلگې په ډول :

Methoxy methane Ethoxy ethane methoxy ethane

1-Chloro-3-ethoxypropane

Phenoxybenzene

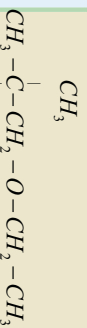
3-Chloro propylether

Diphenylether

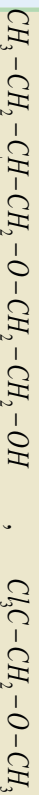

مشق او تمرین

لاندی مرکونه له معمولي او ایویک د طریقې پر بنسټ نوم ایښودنه وکړئ:

CH₃

Br

8-2-2 : د ایترونو فزیکي خواص

ایترونه لږ په اوبو کې حلېږي ، د ایترونو د ایشیدو ټکی د هغوی د مالیکولونو د لږ قطبیت له کبله د هغو د ایزومرو

فورمول او نوم	$CH_3CH_2-O-CH_2CH_3$ Di ethyl ether	$CH_3(CH_2)_3CH_3$ Pentan	$CH_3(CH_2)_3-OH$ 1-Butanol
دغلیان ټکی	35°C	36°C	117°C
په اوبو کې انحلالیت	7.5g/100ml	نه حل کېدونکی	9g/100ml

الکولو او ایزو لوگو الکانو څخه لږ دی ؛ د بیلګې په ډول :

فعالیت:

د لاندې مرکبونو د ایشیلو او کنګل کیلو درجې د زیاتوالي او لږ والي پر بنسټ ترتیب کړئ او د هغوی جمعي فورمولونه ولیکئ .

- $CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-OH$
- $CH_3-CH_2-O-CH_2-CH_3$
- $CH_3-O-C \begin{array}{c} | \\ H \\ | \\ CH_3 \end{array} -CH_3$

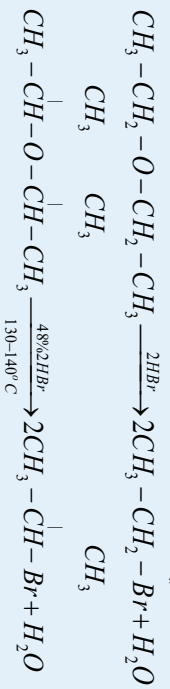
د ایترونو کیمیايي خواص

د ساده ایترونو کیمیايي فعالیت د الکولونو په نسبت لږ دی ، د کاربن او اکسیجن اړیکه په ایترونو کې ډیره کلکه ده او د هغې پرې کیل په ستونزو سره ترسره کېږي .

1- ساده ایترونه د ضعیفو القوي خواصو په درلودلو سره د اکسیدانتونو او تیزابونو په واسطه ټوټه کېږي ، د هغوی ایتري اړیکه پرې کېږي ؛ د بیلګې په ډول : د هلو جني تیزابونه د لاندې معادلې سره سم تعامل کوي :

په رښتیا د ایترونو او هایدرو هلو جیندونو د تعامل نهایی محصولات د الکیل هالیدو او اوبو څخه عبارت دي :

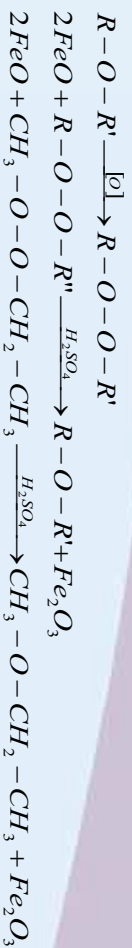

2- ایتري اوبو په واسطه په تیزابي محیط کې هیدرولیز او ایتري اړیکه پرې کېږي :

3- ایترونه د اکسیجن (O_2) په شتون کې په اسانې په پراکسیدونو تبدیلېږي ، تولید شوي پراکسیدونه د فیرس (Fe^{+2}) د ایزونو په واسطه د ګګرو د غلیظو تیزابونو په شتون کې بیرته تجزیه او په عادي ایترو تبدیلېږي :

فعالیت

که چیری 0.2mol دای ایتیل اتر HBr د غلیظ تیزابی محلول سره په پاکلي کچه تعامل وکړل شي ، څه مقدار اړونده الکل به له هغوی څخه حاصل شي ؟ $(CH_3-CH_2-OH = 46g/mol)$

د ایترونو لاس ته راوړنه :

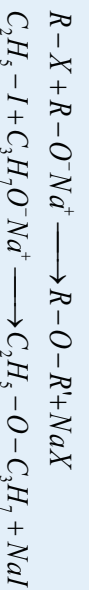
د ایترونو د لاس ته راوړني عمومي طريقه د الکلو د دوو ماليکولونو د دې هايډریشن طريقه ده چې دگورو تینابو

(د کتلست په توگه) په شتون کې ترسره کېږي:

2- د وېليم سن طريقه

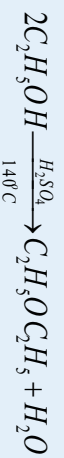
د دې طريقې په واسطه کېدای شي چې متناظر او غیر متناظر ایترونه لاس ته راوړل شي، د دې طريقې کړنلاره داسې ده چې الکلای هلاړیدونه د فلزي الکو اکسایډونو سره تعامل ورکول کېږي او اړونده ایتري حاصلېږي:

دای ایتیل اتر :

دای ایتیل اتر (یا په ساده عبارت اتر) بې رنگه مایع ده او د بې هوښه کولو خاصیت لري، اور اخیستنوکي او د ځانگړي بوی لرونکي ماده ده، اتر د انسټیري عمل لري چې د هغه تنفس د جراحي دعمل لاندې ناروغانو د بې هوښۍ لامل کېږي.

دای ایتیل اتر د عضوي موادو ښه محلول دي او عضوي مواد په ځان کې حلوي ، د ورتس تعامل او د گړنارد ښودونکي په جوړولو کې په کارورل کېږي، دای ایتیل اتر په لابراتوار کې د ایتیل الکل له دې هايډریشن څخه د اوبو جذبونکو توکو په شتون کې لاس ته راوړي:

نوټ : دای ایتیل اتر قوی چاودیدونکي خاصیت لری او د هوا سره چاودیدونکي تعامل تر سره کوي ، د لابراتواري کار د کړنې په وخت کې باید له هغه سره احتیاط وشي:

(8 - 8) شکل د ایټرو سوزیدل په چاودیدونکی توگه

ډای ایتایل ایټر په پخوانیو وختونو کې د بې هو بنې مادې په توگه په کارول کېده.

ایټرونه الوتونکي مواد دي؛ ځکه په دې موادو کې هایدروجنی اړیکه شتون نه لري. د ایټرونو کیمیايي فعالیت ډیر لږ او د عضوي مرکبونو لپاره ښه محلل دي. ایټرونه د الکولو په شان تعویضي تعاملونه ترسره کوي اګله چې کتلاستونه شتون ولري)

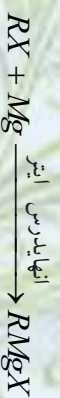

د اتم څپرکي لنډيز

• هغه عضوي مرکبونه چې په خپل مالیکولي ترکیب کې د OH - وظيفه يي گروپ ولري، د الکولو په نوم یادېږي.

• د الکولو عمومي فورمول $R-OH$ دی چې R کېدای شي د الکیل پاتي شوني (رالوکل) د نارمل او یا منشعب زنجیر لرلوسره، الکیل، الکیل (د دوه گوني او یا درې گوني اړیکې لرونکي) د اروماتیک کړۍ او داسې نور وي.

• د گرتار د ښودونکي د الیهایدونو او کیتونونو سره تعامل کوي چې په پایله کې الکولونه جوړوي:

- خالص میتایل الکول بې رنگه مایع ده، ځانگړی بوی لري چې د ایتایل الکولو خوند لري او زهري دي، لږ خورل یې د روڼدوالي لامل او دهغه زیات خورل د مرگ لامل گرځي.
- که چېرې د الکولونو په مالیکولي ترکیب کې د هایدروکسیل یو گروپ شتون ولري، دا ډول الکول د یو قیمتته الکول په نوم یا دوي او که چېرې د الکولونو په مالیکولي ترکیب کې د هایدروکسیل څو گروپونه شتون ولري، دا ډول الکول د څو قیمتته الکولونو په نوم یادېږي.

• گلیسرین یو درې قیمتته الکول دي او د OH - درې گروپونه لري چې د گلیسرین سیستماتیک نوم

- 3-Propanetriol - 1، 2، 3، دا مرکب په عادي شرايطو کې مایع او سرسبزګانک دی چې په اوبو کې په ښه توګه حلېږي او د اوبو د نرمولو مادې په توګه په مصرف رسېږي .
- د ایترونو عمومي فورمول $R-O-Ar-O-Ar-O$ دی، دوی هغه مرکبونه دي، چې د $(C-O-C)$ واحد لري .
 - ایترونه لږ په اوبو کې حلېږي، د ایترونو د ایشیدو ټکی د هغو مالیکولو د لږ قسبیت له کبله د هغو د ایزومرو الکولو او ایزولوګو الکانو څخه لږ دی.
 - د ساده ایترونو کیمیايي فعالیت د الکولونو په نسبت لږ دی ، د کاربن او آکسیجن اړیکه په ایترونو کې ډیره کلکه ده او د هغې پرې کېدل په ستونزو سره ترسره کېږي.
 - ډای ایتیل ایتر (Diethyl ether) په پخوانیو وختونو کې د بې هو ښې مادې په توګه په کارورل کېده.
 - ایترونه الوتونکي مواد دي ؛ ځکه په دې موادو کې هایدروجنی اړیکه شتون نه لري . د ایترونو کیمیايي فعالیت ډیر لږ او د عضوي مرکبونو لپاره ښه محلول دی

د اتم څپرګي تمرین : څلور خوا به پوښتي :

1. الکولونه د هایدرو کاربنو ----- مشتقات دي .
- الف - د نایټروجنی، ب - آکسیجن، ج - سلفر، د - فاسفورس .
2. دریمې الکول د هغو الکولونو له ډول څخه دي چې د (OH) ګروپ کاربن د ----- سره اړیکه ولري .
- الف - د کاربن دو هغو اټومونو سره، ب - د کاربن له درې اټومونو سره، ج - د کاربن له یو اټوم سره، د - OH - له دروګروپونو سره .
3. د زایمیز انزالیم ګلوکوز په ----- بدلوي .
- الف - الکول، ب - کیتون، ج - الډیهایډ، د - تیراب .
- 4 - د ګرینارډ معرف عمومي فورمول ----- دی .
- الف - $R-Mg$ - ب - $R-MgX$ - ج - $R-Mg(OH)$ - د - $R-Mg(OH)_2$
- 5 - د الکولونو او تیزابونو تعامل د ----- تعامل په نوم یا ډیري .
- الف - صابون جوړونه، ب - ایستریفیکیشن، ج - تجزیې تعامل، د - هېڅ یو .
6. د الکولو او Na تعامل محصول $Na-O-R$ او ----- څخه عبارت دی .
- الف - H_2 ، ب - $NaOH$ ، ج - الډیهایډونه، د - کیتونونه .

7. د لومړني الكولود اوكسيديشن د تعامل محصول ----- دی.
- الف - الديهيدونه، ب - تيزابونه، ج - كيتونونه، د - هيڅ يو.
- 8 هغه الكولونو چې د هايدروكسيل دوه گروپونه ولري د ----- په نوم يادېږي.
- الف - دويمې الكول، ب - دوه قيمته الكول ، ج - گلايكول، د - ب او ج دواړه.
9. سايلكو بيوتانول د ----- جمعي فورمول لرونکی دی.
- الف - C_4H_7OH ، $C_6H_{13}OH$ ، ب - $C_6H_{13}OH$ ، ج - $C_4H_{10}OH$ ، د - C_4H_7OH .
10. جمعي فورمول دی ----- د $C_6H_{13}OH$.
- الف - *Hexanol* ، ب - *CycloHexanol* ، ج - *Heptanol* ، د - *pentanol*.
11. دالكولو په نوم اېښودنه كې د كاربنول گروپ لرونكي بنسټيز زنجير نوم د ---- وروستاري باندي پای ته رسېږي.
- الف - *ol* ، ب - *ol*، ج - *one-sane*
12. د ---- الكولو په شتون كې د هغوی د ايشيدو د درجي د لوړيدو لامل گرځي.
- الف - و اندروالس قوه، ب - هايدروجنې، ج - د داي پول - داي پول قوه، د - پول.
13. د ايتلين او د ----- تعامل څخه الكول حاصلېږي.
- الف - القليو ، ب - *NaOH* ، ج - اوبو ، د - تيزابونو.
14. Iso propyl ethers فورمول عبارت دی له:
- الف - $CH_3 - CH_2 - O - CH_3$
- ب - $CH_3 - \overset{|}{CH} - O - CH_2 - CH_3$
- ج - $CH_3 - CH_2 - CH_2 - O - CH_2 - CH_2 - CH_3$
- د - $(CH_3 - CH)_2O$
- 15 - په الكولي تخمير كې دلاندې موادو كوم يو په الكولو بدلون مومي ؟
- الف - نشايسته ، ب - بوره ، ج - گلوکوز ، د - نشايسته او بوره .
16. د ايتانول د دوو ماليکولونو له دې هايدريشن څخه لاندي کوم يو مرکب جوړېږي .
- الف - الديهيد ، ب - کيتون ، ج - داي ايتايل ايتر ، د - تيزاب .
17. $CHOH(R)_2$ فورمول د لاندي مرکبونو له کوم يو فورمول څخه دي ؟
- الف - دريمي الكول ، ب - لومړني الكول ، ج - ايتر ، د - هيڅ يو .

18. CO_2 (CH₃)₂ فورمول د کوم لاندې مرکب فورمول دی .

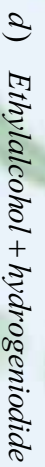
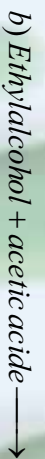
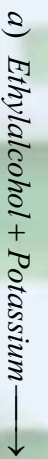
الف - وای میتیل کیتون ، ب - الډیهایډ ، ج - استیون ، د - الف اوج دووارو .

19. که چیرې الډیهایډونه ارجاع شي، له لاندې مرکبونو څخه به کوم مرکب حاصل شي؟

الف - الکلونه ، ب تیزابونه ، ج - ایترونه ، د - گلایکولونه .

تشریحي پوښتني

1. لاندی معادلي بشپړي او توازن کړئ

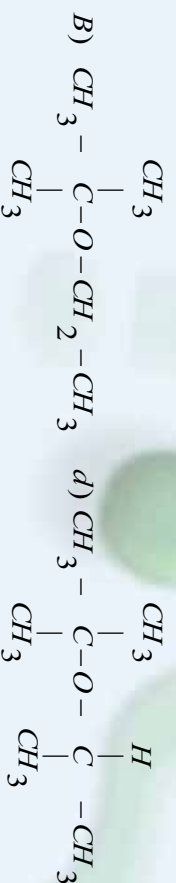
2. له 200g، 80% خالص کلیسم کار باید څخه به څومره ایتیل الکل حاصل شي؟ که چیرې په دې تعامل کې 75% خالص ایتیل الکل تر لاسه شوي وي ، د کلیسم کار باید مالیکول کتله $64g/mol$ او د ایتیل الکل

$46g/mol$ ده .

3. د هغو ایترونو فورمولونه ولیکئ چې له لاندې الکلونو سره ایزومیر وي :

4. د لاندی ایترونو معمولي او سیستماتیک نومونه ولیکئ :

5. $0.2mol$ وای ایتیل ایترنه له HBr غلیظ محلول سره تعامل ورکول شوی دی، څو گرامه الکل او څو گرامه ایتیل بروماید په دې تعامل کې حاصلېږي ؟ د ایتیل الکل مالیکولي کتله $46g/mol$ ده .

6. د معتبرو کتابونو او ماخذونو په گڼه اخیستني سره د گلیسرین او ایتیلین گلایکول د کارولو ځایونه ولیکئ کوم چې د دې درسي کتاب په متن کې لیکل شوي نه وي .

7. 92% خالص ایتیل الکل په 50g کمیت د ایتیلین د لاس ته راوړني په موخه په کار وړل شوی دي چې د لاس ته راغلي محصول 80% ایتیلین لري :

الف - څومره الکین به حاصل شي وي ؟

ب - له همدې الکلو څخه به څومره اتر حاصل شي ؟

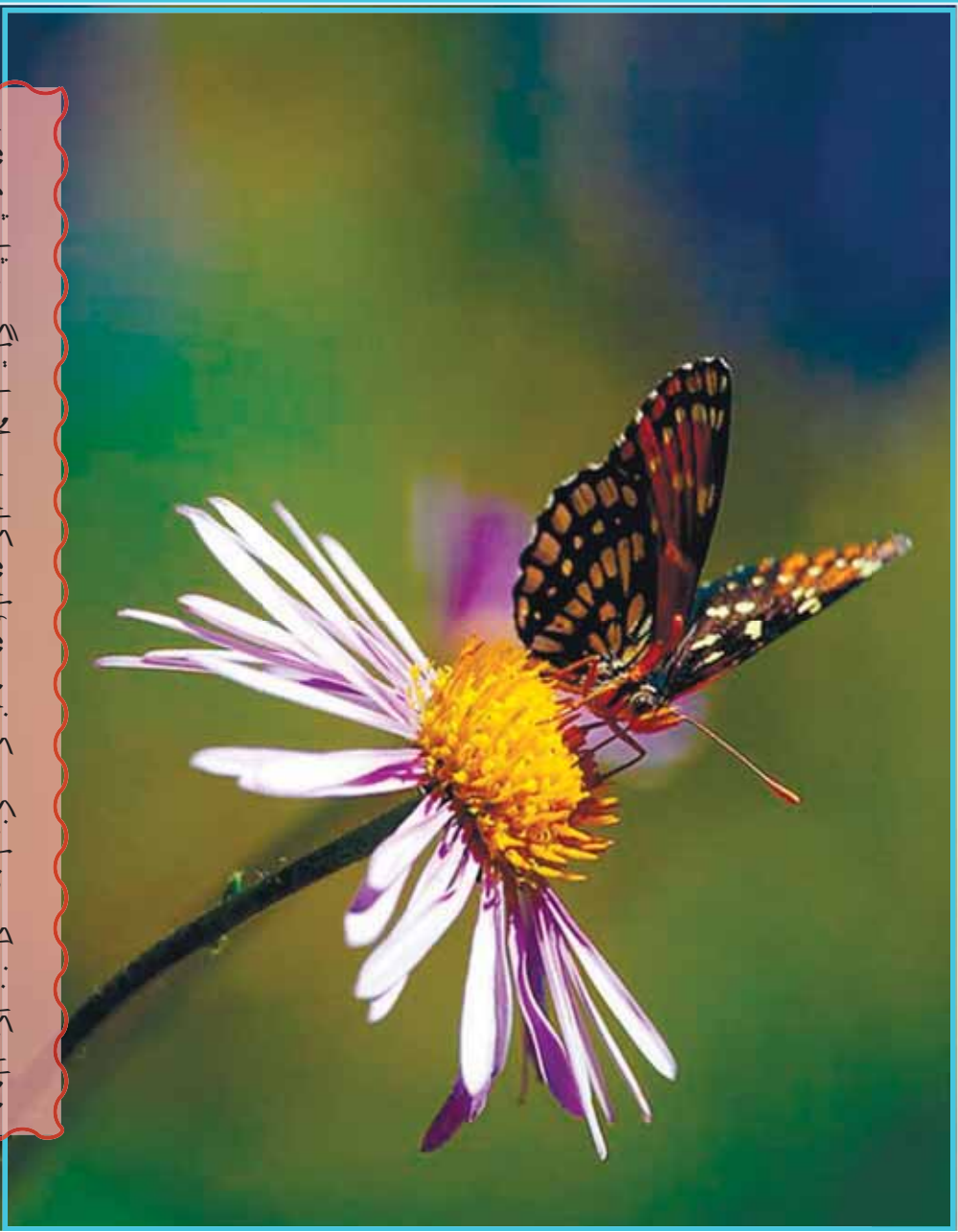
د ایتیل الکل مالیکولی کتله $46g/mol$ او دای ایتیل اتر $74g/mol$.

8. د لاندې موادو د تعامل محصول او کیمیايي معادلي بشپړ کوئ :

الف - که چیرې میتیل الکل د $K_2Cr_2O_7$ په H_2SO_4 محلول کې اکسیدیشن شوی وي .

ب - که چیرې $propano_2 - KMnO_4$ په H_2SO_4 محلول کې اکسیدیشن شوی وي .

الډیهایډونه او کیتونونه

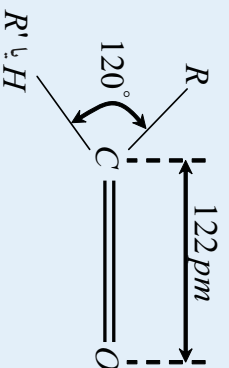

د هایدروکاربنونو اکسیجن لرونکي مرکبونه نېر دي؛ له دې کبله په نیلا بیلو تېرلګیو ویشل شوي دي، الډیهایډونه او کیتونونه هم د هایدروکاربنونو نور اکسیجن لرونکي مشتقات دي چې په صنعت کې بنسټیز رول لوبوي. هغوی د رنگونو په جوړولو، د حیواناتو د جسدونو د ساتلو، د ربړ، پلاسټیک، د عطر جوړونې او نورو برخو کې دکارولو ځایونه لري. دا مرکبونه په دې څپرکي کې مطالعه کېږي او ددې څپرکي په لوستلو به پوه شئ چې الډیهایډونه او کیتونونه څه ډول مرکبونه دي او له کومو سرچینو څخه لاسته راځي؟

دکومو ځانګړتیاوو لرونکي او په کومو برخو کې کارول کېږی؟

9 : الديهيد او ڪيٽون (د ڪاربنيل د گروپ مرکبونه)

د ڪاربنيل ($C=O$) گروپ په ځانگړو عضوي مرکبونو کې شتون لري چې دې مرکبونو ته يې ځانگړی خواص ورکړي دي، د کاربن او آکسيجن اټومونه په دې گروپ کې دوه گونې اړيکه لري چې يوه يې د پاي (π) اړيکه او بله يې د سگما (σ) اړيکه ده چې د کاربن اټوم SP^2 -hybrid او آکسيجن د اټوم د SP^2 -hybrid اوربیتال د نېغی ننوتني او پوښ څخه منځته راغلي ده. د پاي (π) اړيکه د کاربن د $2P$ نه هائبريد شوي اوربیتال او آکسيجن د $2P$ نه هائبريد شوی اوربیتالونو د څنګير ننوتني په پای کې منځته راځي. په لاندی شکل کې د کاربنيل وظيفه يي گروپ ځانگړتياوي وړاندې شوي دي:

(9- 1) شکل د کاربنيل په گروپ کې د اړيکو ځانگړتياوي

د ڪاربنيل د مرکبونو جوړښت چې عبارت له الديهيدونو او ڪيټونونو څخه دي، يو بل ته ورته دي، يوازې د ڪاربنيل د گروپ له کاربن سره د هائدرجن د اټومونو په شمير کې يو له بل څخه توپير لري چې د هغوی عمومي فورمولونه په لاندې ډول دي:

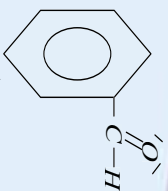

په دې فورمولونو کې R او R' عضوي پاي شوني راډيکل دي چې کېدای شي، الفټيک يا اروماتيک وي په دې فورمولونو کې R او R' *(Aldehydes)*

1- الديهيدونه

الديهيدونه د هائدر و کاربنونو آکسيجن مشتقات دي چې د ڪاربنيل ($C=O$) وظيفه يي گروپ د هائدر و کاربنونو يو اټوم هائدرجن تعريض کړي دي (په فارم الديهيد د کاربنيل د گروپ دواړه اړيکې په استثنايي ډول د هائدرجن له دوو اټومونو سره تړلي دي).

په الديهيدونو کې وظيفه يي گروپ د ڪاربنيل گروپ دي چې د هغه يو ولاسي الکترون په هائدرجن او دويم ولاسي الکترون يې له عضوي پاي شونو سره تړل شوي دي، عضوي پاي شوني کېدای شي، الفټيک او يا اروماتيک وي؛ دبيلگې په ډول: $R-C(=O)-H$ د الديهيدونو عمومي فورمول دي او R کېدای شي چې د CH_3 ، C_2H_5 او نور راډيکالونه وي. داروماتيک الديهيدونو فورمول $R-C(=O)-H$ دی چې د هغوی بيلگه کېدای شي بنزالديهيد وړاندې کړای شي:

د اليفاتيک الډيهائيډونو عمومي فورمول له C_nH_nO څخه عبارت دی :

مثال:

د هغه الډيهائيډ ماليکولي فورمول پيدا کړئ چې په هغې کې د کتلې له کبله 40% کاربن شتون ولري (د کاربن د نوم کتله 12، هايډروجن 1 او اکسيجن 16 ده)
 حل : د الډيهائيډ ماليکولي کتله عبارت دی له:

$$MC_nH_nO = 12n + 1 \cdot 2n + 16 = 12n + 2n + 16 = 14n + 16$$

$$100g \quad \quad \quad 40g, \quad 100g \cdot 12n = (14n + 16) \cdot 40g$$

$$14n + 16 \quad \quad \quad 12n, \quad 12n = \frac{40g(14n + 16)}{100g}$$

$$12n = \frac{2(14n + 16)}{5}, \quad 12n = \frac{28n + 32}{5}, \quad 60n = 28n + 32$$

$$60n - 28n = 32 \quad \cdot 32n = 32, \quad n = \frac{32}{32}, \quad n = 1$$

$$C_nH_nO = C_1H_2O, \quad CH_2O \text{ farnaldehyd}$$

پورتنی لاس ته راغلی مرکب فارم الډيهائيډ دی.

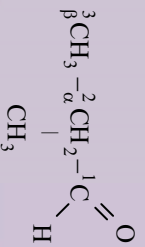
فعاليت:

د يو الډيهائيډ کثافت $1.8g/L$ دی ، د کولې په تودوخه کې د هغه يو مول $22.4L$ حجم لري ، د هغه فورمول پيدا کړئ (د هايډروجن کتله $1amu$ ، د کاربن کتله $12amu$ او د اکسيجن کتله $16amu$)

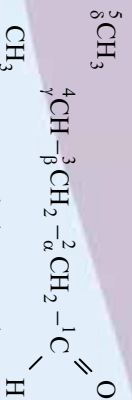
9 - 1 - 1: نوم ايښودنه

د الډيهائيډونو معمولي يا راډيکالي نوم ايښودنه د هغوی د اړونده تيزاب کوم چې د هغه له ارجاع څخه دا الډيهائيډ لاس ته راغلی دی، اخيستل شوي ده، داسې چې د *acid* - کلمه په *aldehyde* او د اړوند تيزابونو د نوم د *oic* وروستاړي په (اړا) بدلون موندلی.

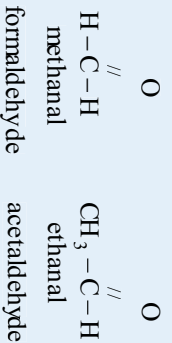
د ايويک په نوم ايښودنه کې د کاربونيل لرونکي څير اوږد زنجير په گوته او نمبر وهل کيږي، داسې چې بايد لومړی نمبر د کاربونيل ډگروپ کاربن کې وليکل شي. د نمبر وهلو په بنسټ د بنسټيز زنجير د کاربونو شمير ټاکل کيږي؛ په دې صورت کې بنسټيز زنجير چې اړوند هايډروکاربن دی، د نوم د وروستي *e* - توري پر ځای يې د *al* - وروستاړی ليکل کيږي، د معاوضو نوم د بنسټيز زنجير د کاربن له نمبر سره چې په هغه پورې تړلی دی، د نوم ايښودلو په پيل کې د بنسټيز زنجير له نوم څخه مخکې ليکل کيږي، لاندې د الډيهائيډونو د معمولي او ايويک د نوم ايښودنې بيلگې وړاندې شوې دي:

α - methyl Propanal
2 - methyl propanal

γ - methyl pentanal

formaldehyde

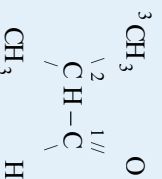
acetaldehyde

butanal

butyraldehyde

pentanal

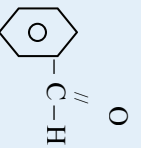
valeraldehyde

2 - methylpropanal

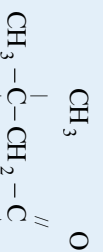
2 - butenal

benzene carbaldehyde
benzaldehyde

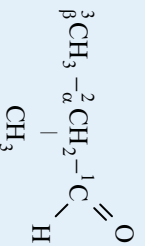

phenylethanal

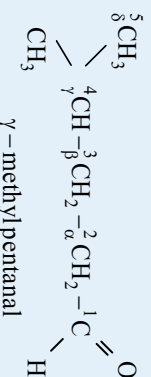

3,3 - dimethylbutanal

د عددونو ذمېر وهلو سربېره چې دکاربونيل د گروپ له كارن څخه پيل كېږي ، په يوناني تورو α , β , γ او σ باندې هم د كاربونونو اتومونه په بنسټيز څرخ كې چې له دوهم كارن څخه پيل كېږي، نمبر وهل كېږي ، د معارضو نومونه په همدې اړونده تورو باندې يادېږي؛ د بېلگې په ډول:

α - methyl Propanal
2 - methyl propanal

γ - methyl pentanal

هغه الديهایدونه چې د ټيټي مولې کتلې لرونکي دي ، تيز بوی لري او د مولې کتلې په زیاتوالي يې بڼه او په زړه پورې کېږي؛ نو د بڼه بوی ورکولو او د غذا د خوند لودلو لپاره کارول کېږي . په لاندې جدول کې د (1-9) الديهایډونو ځنې ځانگړتیاوې لیکل شوي دي :

نوم	فورمول	mp(°C)	bp(°C)	d ₂₀ ^c (g/ml)	Solubility (g/100gH ₂ O)
Formaldehyde (methanal)	HCHO	-92	-21	0.815	ډیر حل کېږي
Acetaldehyde (ethanal)	CH ₃ CHO	-125	21	0.783	ډیر حل کېږي
Propionaldehyde (propanal)	CH ₃ -CH ₂ -CHO	-81	49	0.806	ډیر حل کېږي
n-butylaldehyde (butanal)	CH ₃ (CH ₂) ₂ -CHO	-99	76	0.817	حل کېږي
n-valeraldehyde (pentanal)	CH ₃ (CH ₂) ₃ -CHO	-91,5	102	0.810	دحل کېدو وړتیا يې کمه ده
caproaldehyde (hexanal)	CH ₃ -(CH ₂) ₄ -CHO	-51	131	0.833	دحل کېدو وړتیا يې کمه ده
benzenecarbaldehyde (benzaldehyde)	C ₆ H ₅ CHO	-26	178	1.42	دحل کېدو وړتیا يې کمه ده

9-3 - 1: دالديهایډونو کیمیايي خواص

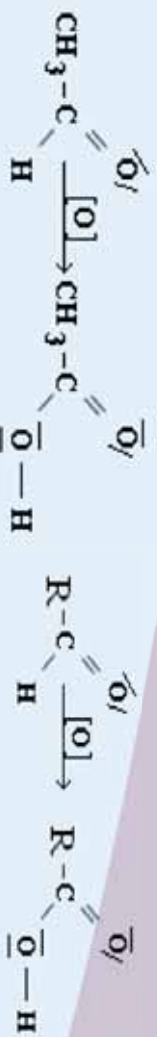
د الديهایډونو کیمیاوې فعالیت له کیتونونو څخه توپیر لري؛ ځکه د الديهایډ د کاربنیل په ګروپ کې د هایدروجنې او (π) اړیکې شتون د هغوي فعالیت يې ډیر کړی دی چې د هایدروجن او نورو مرکبونو سره جمعي تعاملونه ترسره کول شي ، الديهایډونه لاندې ځانگړي تعاملونه ترسره کوي.

- 1- د کاربنیل ګروپ د جفتو اړیکو پرنسب جمعي تعاملونه سرته رسوي.
- 2- د نایټروجن ترسره لرونکي له بیلابیلو وظیفه يې ګروپونو سره د اکسیجن د اټوم تعویض کېدلو تعامل .
(Condensation reaction).
- 3- د تراکم تعامل
- 4- د اکسیدیشن او ریډکشن تعاملونه.

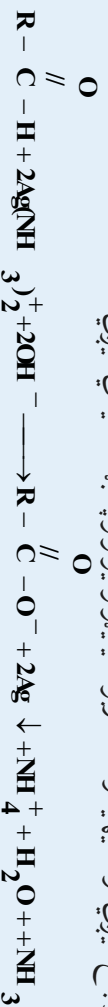
1- دالديهایډونو اکسیدیشن

الديهایډونه د قوي اکسیدانتونو؛ لکه: $KMnO_4$ ، $K_2Cr_2O_7$ یا K_2CrO_4 ، د تیزابونو په شتون کې اکسیدي او په پایله کې کاربوکسیلیک اسیدونه جوړیږي:

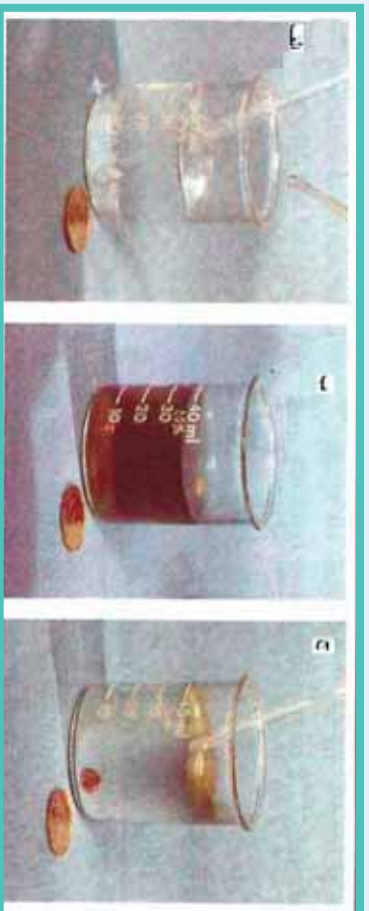

د تولین (Tollen) تجربه (د بنسیني جیوه): دسینو زرو د نایتریتو اود امونیا داوبلن محلول دمخلو طی بڼه د تولین بڼوډونکی په نوم یادوی، د ا محلول د $[\text{Ag}(\text{NH}_3)_2]^+$ بڼه بڼه ښکاره کیری او د هغه څخه له الډیهایډونو په اکسیدیشن کې گڼه اخیستل کیری، په دې محلول کې د سینو زرو د اکسیدیشن نمبر له +1 څخه په فازی سینین زر ارجاع کیری او الډیهایډونه د کاربوکسیلیټونو ایونونو په بڼه اکسیدی کیری:

د تولین بڼوډونکی د ځینو الډیهایډونو سره د تودوڅي په شتون او له ځینو نورو الډیهایډونو سره په تودوڅي کې تعامل کوي، د تعامل محصول سینین زر دی چې دبنسیني د پاسه رسوب او د بنسیني د جیوي کیدو لامل ګرځي:

(9-3) شکل د تولین ازمايننت (Tollen test)

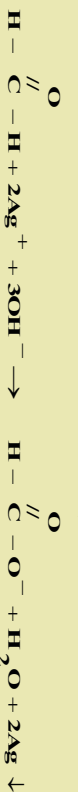
الف - په پاک بيکر کې د سینو زرو نایتریت او امونیا اوبلن محلول شتون

ب - تاښې کولای شی د محلول رنگ وګورئ چې د ایټانل د اکسیدیشن له امله په استیک اسید باندي منځوته راځي .

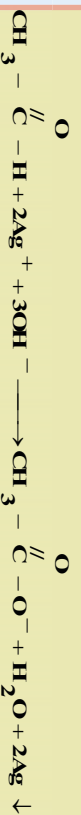
ج - فازی سینین زر د بنسینه بي بيکر په دېوال باندي رسوب کوي ، هغه جیوه کوي. تول الډیهایډونه دا ټول تعاملونه سرته رسولی شي.

مثال: د تولین د بڼوډونکی د تعامل معادله د لاندي الډیهایډونو سره ولیکئ:

الف - فارم الډیهایډ (form aldehyde) ب- استیت الډیهایډ (acet aldehyde)

حل

فعالیت

محاسبه نې کړئ

د گلايکول او اسیت الډيهايد د مخلوط يو گرام د تولين ښودونکي سره تعامل کړی چې $1.08g$ د اسیتات ايون تري لاس ته راغلی دی ، په دې محلول کې به د اسیت الډيهايد اندازه څومره وي ؟

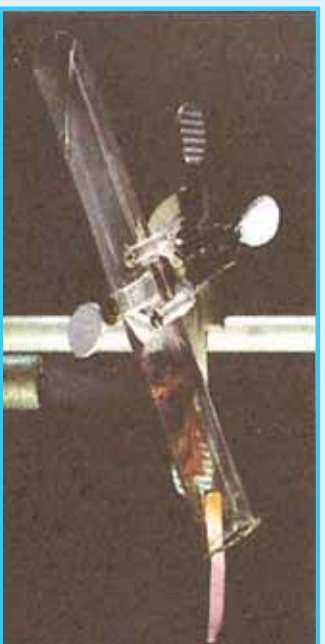
د فهنگ ازمایښت

د فهنگ د ښودونکي محلول قلوي خاصیت لري چې د Cu^{2+} ايونو او ډیوتنا شیم یا سوډیم تارتاریت له ماگني ($Na_2C_4H_4O_6$) څخه جوړ شوی دی او دکامپلکس په بڼه شتون لري ، کله چې د فهنگ ښودونکي له الډيهايد و نو سره تعامل وکړي ، په کامپلکس کې د Cu^{2+} رنگ د خیره اوبو له رنگ څخه په سور رنگ تورتیه ورته د مس په یو ولانسه اکساید (Cu_2O) بدلون مومي ؛ په دې صورت کې الډيهايد په همدې وخت کې په کاربوکسیلیت ايون ($R-COO^-$) بدلون مومي :

اروماتیک الډيهايد ونه یوازې د تولين ښودونکي په واسطه اکسیدي کېږي ؛ خو د فهنگ ښودونکي په واسطه نه اکسیدي کېږي.

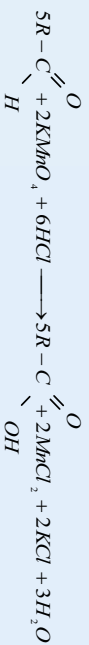
که چېرې ایټال په $21^\circ C$ تودوخه کې د فهنگ له محلول سره په یو تست تیوپ (ازمایښتی نل) کې واچول شي ، په دې صورت کې CuO او استیک اسیدلاس ته راځي :

(9- 4) شکل د ایټال تعامل د فهنگ ښودونکي سره

د $KMnO_4$ سره د الډيهايدونو تعامل

الډيهايدونه د پوناشیم پرمگانیت سره تعامل کوي په پای کې الډيهايدونه په کاربوکسیک اسیدونو اکسیدي کېږي او Mn (+7) اکسیدیشن نمبر څخه په (+2) اکسیدیشن نمبر پورې اړخ کيږي :

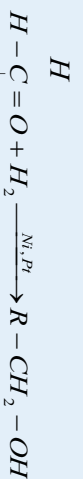

د الډيهايډونو جمعې تعاملونه

د کاربونیل د ګروپ لرونکو مرکبونو عمده تعاملونه له جمعې تعاملونو څخه عبارت دي، په دې تعاملونو کې د $C=O$ ګروپ د (π) اړیکه پرې کېږي چې د کاربن اټوم قسمي مثبت چارج (δ^+) اود آکسیجن اټوم منفي قسمي چارج (δ^-) د خپلو د الکترو نیګاټیوټي پربنسټ تر لاسه کوي اود وروستيو تعاملونو لاره برابره کېږي په پایله کې د کاربن او د اکسیجن اټومونه د نورو اټومونو سره نوي اړیکې تړي او نوي مرکبونه جوړېږي .

د هايډروجن سره د الډيهايډونو جمعې تعاملونه

هايډروجن له الډيهايډونو سره د Ni او Pt دکاتلست په شتون کې تعامل کوي چې په پایله کې لومړني الکولونه لاس ته راځي:

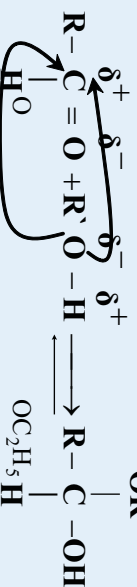
methanal

methanal

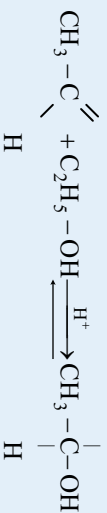
له الکولو سره د الډيهايډونو جمعې تعامل

د اناهايډرایټ تیزاب (anhydrous acid) دکاتلست په شتون کې، الکولونه له الډيهايډونو سره تعامل کوي، داسې چې د الکواکسي ګروپ ($R-O-$) دکاربنیل ګروپ دکاربن له اټوم سره او H^+ دکاربنیل ګروپ د اکسیجن په اټوم باندې نښلی چې په لومړي پړاو کې هیمي اسیټال (hemiacetal) او په دویم پړاو کې Acetal منځته راځي:

لومړي پړاو

نمونوي بېلګه:

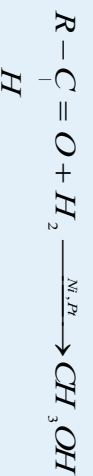
ethanal

ethanol

1-ethoxy ethanol

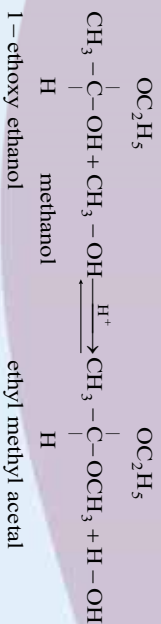
دویم پړاو

methanal

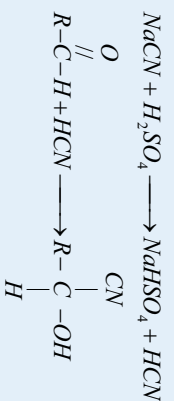
methanol

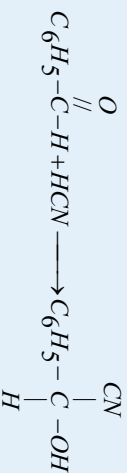
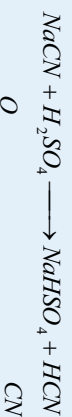

له HCN سره د الډيهايډ جمعي تعامل

د دې تعامل محصول سيانو هايډرنيونه دي. HCN زهري گاز دی؛ نو ددې گاز نېغ تعامل له الډيهايډنو سره مجاز نه دي. د CN⁻ د ايون مالګه چې له فعالو فلزونو؛ لکه: Na او K سره جوړه کېږي ده، د H₃PO₄ او H₂SO₄ له غير عضوي تيزابونو سره تعامل ورکوي او په پايله کې HCN لاسته راوړي چې له تشکیل کېدلو وروسته هغه ته له الډيهايډ ونو سره تعامل ورکوي، سيانو هايډرنيونه لاس ته راځي:

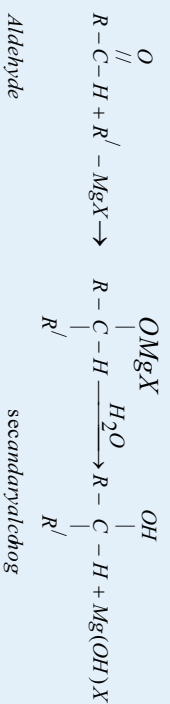
Aldehyde Aldehyde Cyanohydrine

aenzAldehyde Benz aldehyde Cyanohydrine

د ګرناړ د له ښودونکي سره د الډيهايډونو جمعي تعامل

د الډيهايډونو جمعي تعامل د ګرناړ له ښودونکي سره د الکلو د لاسته راوړني لپاره يو ډير مهم ميتود دی چې د دې تعامل په لومړي پړاو کې الکا اکسايډونه (Alkoxides) توليدېږي. Alkoxides د تيزاب په شتون کې هايډروليز کېږي:

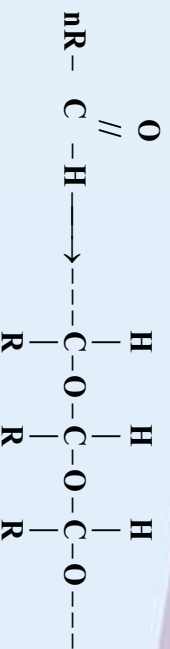

پوليمير ايزيشن Polymerization

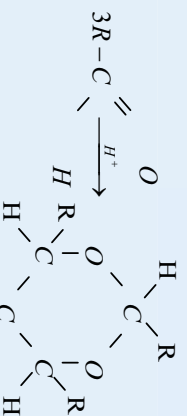
د الډيهايډونو ماليکولونه د بيلا بيلو مرکبونو له وظيفه يي ګروپونوسره د پولي مير ايزيشن تعامل تر سره کوي او په پايله کې پولي ميرونه تشکيلېږي چې د الډيهايډونو د پولي مير ايزيشن تعامل کې د الډيهايډونو د پای (π) اړيکه پرې کېږي. يو ماليکول د اکسيجن اټوم د بل ماليکول له کاربن اټوم سره اړيکه جوړوي او د دې تعامل په پايله کې د دغو کړيو او خطي زنځيري مرکبونه جوړېږي:

زنځيری پولي مير:

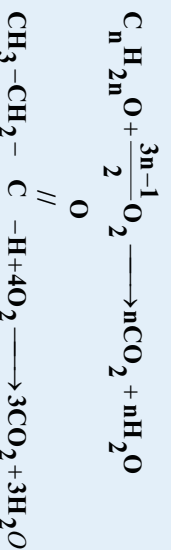
پولي کره نیز پولي مير:

د الیهایدونو پولي مير د الیهایدونو خواص نه لري؛ ځکه په هغوی کې الیهاید گروپ نه شته دی. د پولي مير د ایشیدو ټکی له اړوندو الیهایدونو څخه لور دی.

الیهایدونو د سوزیدلو تعامل (Combustion reaction)

د الیهایدونو د سوزیدلو تعامل محصول CO_2 ، اوبه او انرژي ده، د الیهایدونو د تعامل عمومي معادله په لاندې ډول ده:

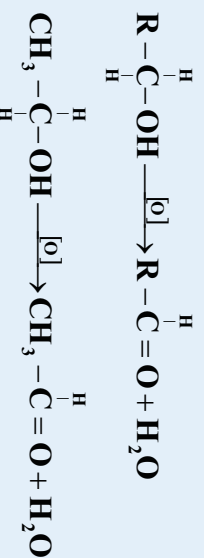
فعالیت

د اسیت الیهاید جمعي تعامل له لاندې مرکبونو سره ولیکئ:
الف - اوبه، ب - هایدروجن، ج - میتیل الکول، د - $NaHSO_3$

9- 1- 4: د الیهایدونو لاس ته راوړنه

1- د لومړی الکولونو اکسیدیشن: که چېرې لومړی الکولونه اکسیدیشن شي، الیهایدونه حاصلېږي. د لومړیو الکولو د اکسیدیشن منځني حالت تر کاربوکسیلیک اسید پورې، الیهایدونه دي، دا تعامل د کتلست په شتون کې ترسره کېږي:

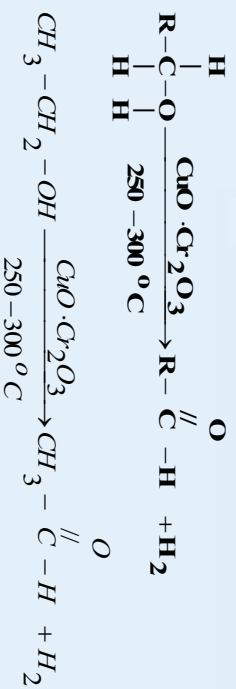
په دې تعامل کې د اکسیدي کونکي عامل $K_2Cr_2O_7$ دی.

2- د لومړنیو الکولو دې هایدروجنیشن:

که چېرې لومړني الکولونه د کابر (II)، اکساید او کرومیم (II) اکساید له مخلوط ($CrO_3 \cdot Cr_2O_3$) سره چې د کتلست په توگه دنده ترسره کوي، دې هایدروجنیشن شي، الیهایدونه حاصلېږي. د دې تعامل میتود داسې

دی چي د الکلونو براسونه په $250-300^{\circ}\text{C}$ په تودوخې کې کاپر کرومیت تیروي چي د لومړني الکل له هر مالیکول څخه یو مالیکول هایدروجن جلا کېږي. له هغو الکلونو څخه چي د کاربنونو د لږو اتومونو لرونکي دي، د CuO د کتلست په شتون کې هم هایدروجن جلا کېږي:

د عضوي تیزابونو د ارجاع کولو په واسطه د الډیهایدونو لاس ته راوړنه

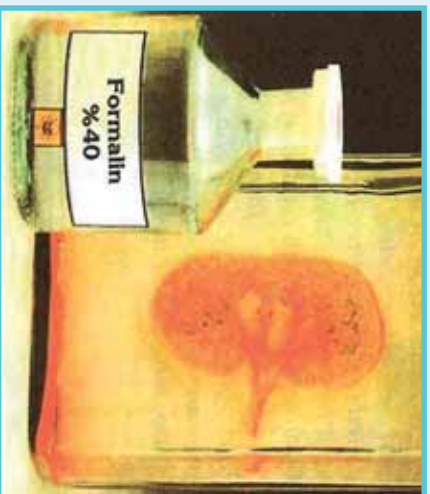
که چیرې عضوي تیزابونه ارجاع شي، په پایله کې الډیهاید ونه لاس ته راځي، په دې تعامل کې د یو عضوي تیزاب او د فارمیټک اسید براسونه د TiO_2 له کتلست څخه په $350-300^{\circ}\text{C}$ تودوخه کې تیروي، په پایله کې الډیهایدونه، CO_2 او H_2O لاس ته راځي:

9- 1- 5: ځنې مهم الډیهایدونه

فارم میټک الډیهاید:

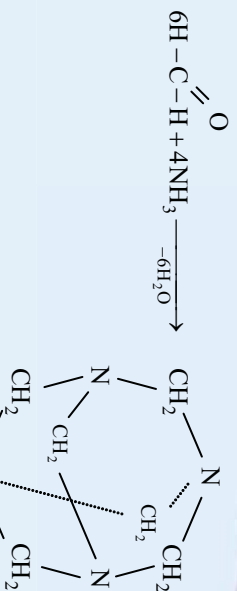
د الډیهایدونو لومړنی مرکب فارم الډیهاید دی چې روسي کیمیا پوه بونډیروف په واسطه په 1859 کال کې کشف شو. فارم الډیهاید بې رنگه گاز دی چې تیزبوی لري، د الډیهایدونو ډیر ساده مرکب فارم الډیهاید یا میتانل دی چې فارمل هم نومول شوی دی. فارم الډیهاید هغه مایع ده چې عموماً له اوبو سره د محلول په بڼه د ژونديو موجوداتو د جسدونو د ساتلو په غرض ورڅخه گټه اخېستل کېږي. د لرگیو لوگیو کې هم فارم الډیهاید شته دي

(9- 5) شکل د فارملین محلول

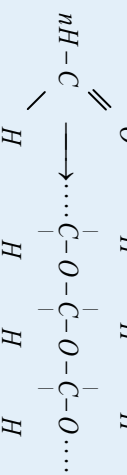
چې یو وژونکی مرکب دی. په اوبو کې حل کېږي او د هغه 40% محلول د فارملین په نوم یاد شوی دی چې ډیر استعمال لري، فارم الډیهاید د ساختماني موادو په صنعت کې او د کور په وسایلو کې کارول کېږي.

فارم الډیهاید له امونیا سره جمعي تعاملونه (پولیمیرایزیشن) ترسره کوي چې مهم او با ارزښته مرکب هگزا میتلین تترامین (یورو تروپین) تشکیلوي. یورو تروپین په طبابت کې د تشو میتازو د تل د مینځلو او پاکولو لپاره او په صنعت کې د سرینین او ککلو د کلکولو او په همدې ترتیب هغه په غایابي موادو کې ور زياتوي چې د هغه د خرابیدلو څخه مخنیوی کوي.

هگزا متیلن تترامین (یورو تروپین)

که چیري فارم الیهاید ته تودوخه ورکړل شي، سپین کړسلي حالت ځانته غوره کوي، دا کړ ستلونه د تودوخې په 1230°C کې ویلې کېږي، په دې پولیمیر کې له 100 تر 150 پورې د الیهایدونو، مونو میرونه شتون لري، تشکیل شوی پولیمیر خطي دی، که چیري هغه ته تودوخې ورکړل شي، بیا په فارم الیهاید تجزیه کېږي:

د فارم الیهاید لاس ته راوړنه

که چیري میتانول د گوگرو تیزابو په شتون کې اکسیدایز شي؛ په پایله کې فارم الیهاید حاصلېږي. په لابراتوارو کې د KMnO_4 ، $\text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$ یا K_2CrO_4 نيزابي محلولونو د اکسیدیشن د عامل په توگه کارول کېږي:

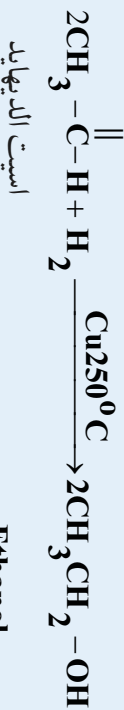
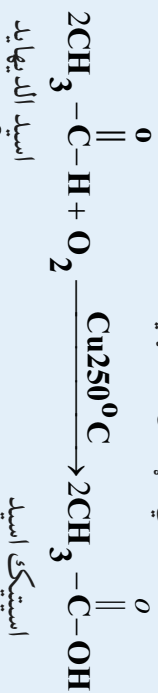
د تعامل د محصول تند او تیز بوی د فارم الیهاید د جوړېدو ښودونکی دی.

په صنعت کې فارم الیهاید داسې لاس ته راوړل کېږي چې د میتانول او هرا مخلوط له سرو او ډیرو گرو مسو څخه تیروي او په پایله کې له میتانول څخه یو مالیکول اوبه جلا کېږي:

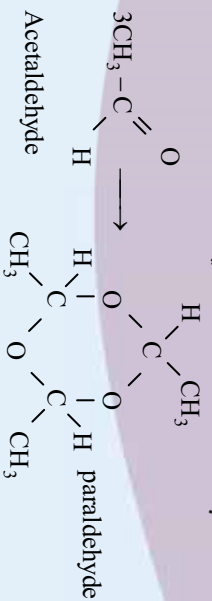
2 - است الیهاید

خالص است الیهاید بې رنگه او زهري مایع ده چې په اوبو کې حلېږي، د ایشیدو ټکی بې 21°C دی. له است الیهاید څخه استیک اسید، ایتانول او مصنوعي ربر لاس ته راوړي:

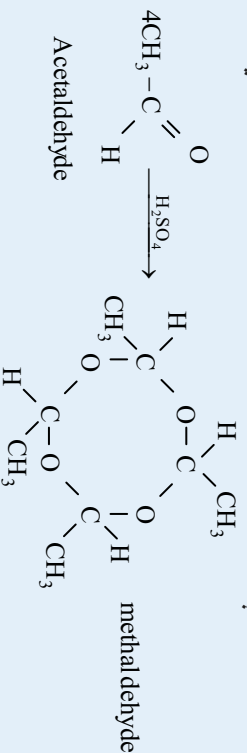
است الیهاید د کوتڼي په تودوخه کې د گوگرو تیزابو په شتون کې کره نيز بولی میر (پارا الیهاید) جوړوي چې

يو تراي مير دي او په 0°C توده څه بل تراي مير جوړوي چې هغه ته پارالډيهايډ وايي:

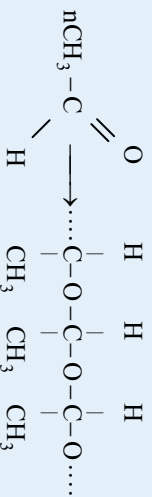

پارا الډيهايډ د ميوري په شان خوند لري او په 124°C کې په ايشيدو راځي چې خوب راوړونکی مرکب دی؛ له دې کبله له هغه څخه په ساينس او طبابت کې د خوب راوړنکې مادې (د مقناطيسي خوب) په توگه گټه اخيستل کېږي. پارا الډيهايډ بيرته د گوگړو تيزابو په شتون کې په اسيت الډيهايډ تبديليږي.

ميټالډيهايډ جامده ماده ده او په 122°C کې الوزي، چې په لومړي نېټوله جگړه کې عسکرو د خپل ځان د گرمولو لپاره د جامد ايتانول په ځای په کارول چې له اسيت الډيهايډ تترامير ايزيشن څخه لاس ته راځي:

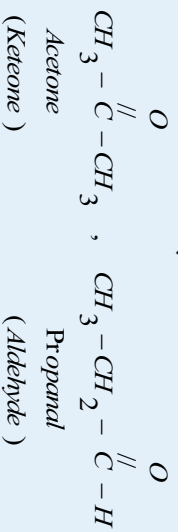

کله چې اسيت الډيهايډ ته د قوي القليو غليظ محلول په شتون کې جوړش ورکړل شي، د هغه ماليکولونه يو له بل سره تړل کېږي چې خطي پولي ميرونه منځته راوړي:

2- 9 : کيتونونه (Ketones)

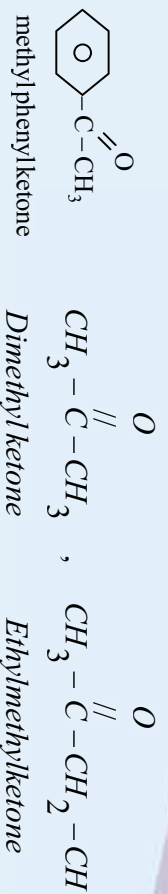
په هغو مرکبونو کې چې د کاربنيل وظيفوي گروپ د الکايل د دوو پاتې شونو سره اړيکې ولري، دا ډول مرکبونه د کيتونونو په نوم يادېږي. د کيتونونو عمومي فورمول $\text{R}-\overset{\text{O}}{\parallel}{\text{C}}-\text{R}'$ يا $\text{R}-\overset{\text{O}}{\parallel}{\text{C}}-\text{R}''$ دي، هغه الډيهايډونه او کيتونونه چې يوشان جمعې فورمول ولري، يو د بل ايزومير دي؛ د بيلگې په ډول:

2- 9 : 1- د کيتونونو نوم ايښودنه

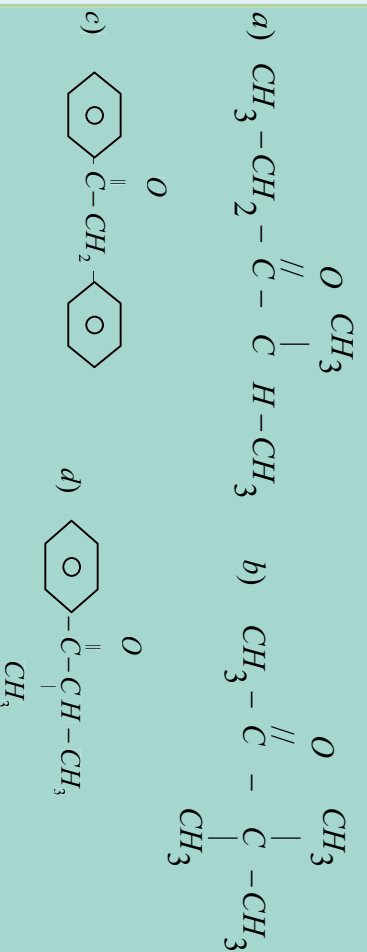
1-معمولي نوم ايښودنه:

په معمولي نوم ايښودنه کې د R (د الکايل گروپونه) يا Ar (د اربيل گروپ) پاتې شوني په جلا ډول رکه چېرې سره ورته وي، د ډايمې کلمه د مختاري په بڼه په هغوي باندې ورزياتيږي (نومول کېږي او د کيتون کلمه پر هغوي

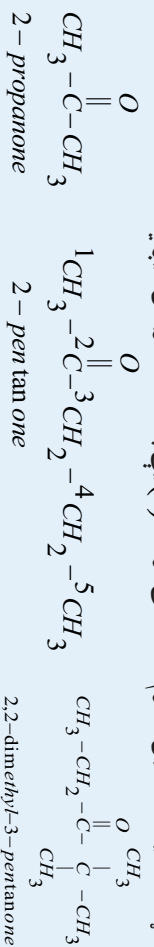
خپل ځان و ازمويئ

د لاندې کيټونونو نوم ايښودنه په معمولي لارې تر سره کړئ :

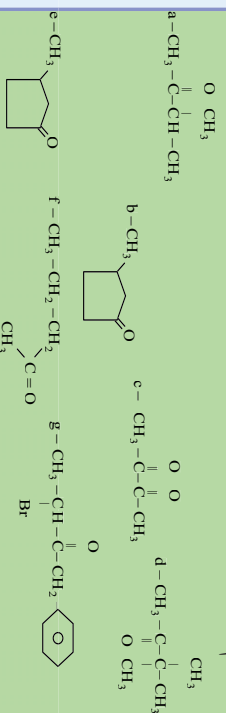
2- د ايوپک IUPAC) پر لارې د کيټونونو نوم ايښودنه

د کيټونونو په نوم ايښودنه کې اوږد زنځير چې د کاربونيل گروپ په هغه کې نښتی وي، ټاکل کېږي او نمبر وهل يې تر سره کېږي، خو نمبر وهل د زنځير له هغه نوکې څخه پيلېږي چې د کاربونيل گروپ کوچنی نمبر ځانته غوره کړي؛ په دې صورت کې لومړی د هغه کاربن نمبر کوم چې معاوضه ورسره تړلي ده، ليکل کېږي له نمبرونو څخه وروسته د هغو د معاوضو نوم ليکل کېږي چې له همدې کاربن سره اړيکه لري، بيا د کاربونيل د گروپ د کاربن نمبر مخکې د اوږد زنځير له نوم څخه ليکل کېږي او د اوږد زنځير په نامه کې چې د کاربونيل د گروپ لرونکې دي، د اړونده هايډرو کاربن د نوم وروستۍ توري (e) يې په *one* تعويض کېږي:

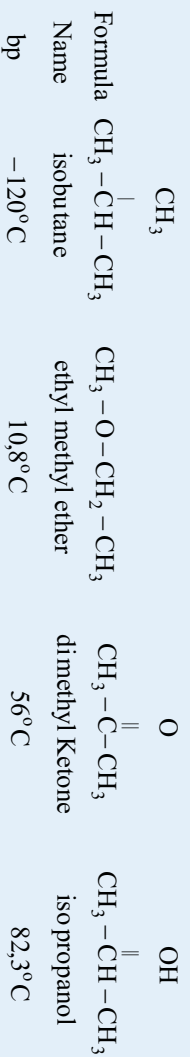
فعاليت

د لاندې مرکبونو نومونه د IUPAC په سيستم ونوموئ:

9- 2- 2: د کیتونونو فزیکي خواص

د کوچني مولې کتلې لرونکي کیتونونه د مایع په حالت دي او هغه کیتونونه چې د 11 او یا له دې شمیر څخه ډیر دکاربن اتومونه ولري، د جامد په حالت موندل کېږي، مایع کیتونونه په اوبو کې حل کېږي او د اوبو له مالیکولونو سره هایدروجنې اړیکه جوړوي، مایع کیتونونه د کیمیاوي رنگونو د محلول په توګه کارول کېږي. اوبو کې د کیتونونو حل کېدل د هغوی د مالیکولي کتلې په لوروالي ټیټېږي او په زړه پورې بوی لري، چې الیهایدونو ته ورته بوی دی. سره د دې چې د کیتونونو مالیکولونه قطبي دي؛ خو د هغوی کاربونیل ګروپ هایدروجنې اړیکه نه شي ټینګولای؛ ځکه د هغوی په مالیکول کې هایدروجن له اکسیجن سره اړیکه نه لري. د الکیل ډګروونو د کاربن د اتومونو په زیاتوالي، د هغوی قسطیت ټیټېږي. هغه کیتونونه چې د هغوی مولې کتله د هایدرو کاربنونو او ایترونو سره یو شان ده، د ایشیدو ټکی یې لور دي، خو د یوشان الکولونو څخه یې د ایشیدو ټکی ټیټ دي:

(9- 2) جدول د مهمو کیتونونو فزیکي خواص

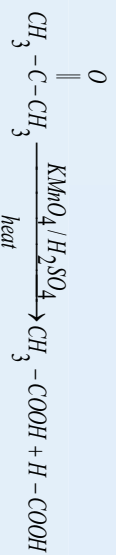
Name نوم	structure جوړښت	n_D^{20} (°C)	d_4^{20} (g/ml)	d_4^{20} (g/100mL H ₂ O)	Solubility in water (g/100mL H ₂ O)
Acetone	$\text{CH}_3 - \overset{\text{O}}{\parallel} - \text{CH}_3$	-95	56	0,790	α
Butanone	$\text{CH}_3 - \text{COCH}_2 - \text{CH}_3$	-86	80	0,805	زیات حلیدونکی
2-Pentanone	$\text{CH}_3 - \text{CO} - \text{CH}_2 - \text{CH}_2 - \text{CH}_3$	-78	102	0,812	حلیدونکی
3-Pentanone	$\text{CH}_3 - \text{CH}_2 - \text{CO} - \text{CH}_2 - \text{CH}_3$	-39	102	0,816	حلیدونکی
2-Hexanon	$\text{CH}_3 - \text{CO} - (\text{CH}_2)_3 - \text{CH}_3$	-57	127	0,830	لږ حلیدونکی
Acetophenene	$\text{CH}_3\text{COC}_6\text{H}_5$	21	202	1,028	نه
Benzophenene	$\text{C}_6\text{H}_5 - \text{CO} - \text{C}_6\text{H}_5$	48	306	1,100	نه

9- 2- 3: د کیتونونو کیمیاوي خواص

د کیتونونو د کاربونیل ګروپ کې د هایدروجن اتوم شتون نه لري؛ نو پر دې بنسټ د ارجاع د عامل په توګه فعالیت نه شي ترسره کولای. دا مرکبونه کولای شي په ارجاعي تعاملونو کې د اکسیډیشن د عامل په توګه برخه

واخلي. که چيري کيتونونو ته ډير مهال د قوي اکسيداتونو په شتون کې تودوخه ورکول شي، د هغوی کارني زنجير پرې او په پايله کې په عضوي تيزابونو بدلون، يا داچې په بشپړه توگه تجزيه کېږي؛ پر دې بنسټ متناظر کيتونونه په دوو بيلا بيلو تيزابونو او غير متناظر کيتونونه په څلورو بيلا بيلو تيزابونو تجزيه کېږي:

acetone acetic acid formic acid

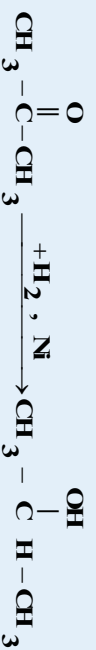

2-pentanone acetic acid formic acid propanoic acid butanoic acid

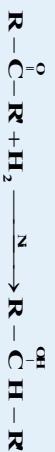
د کيتون د کاربنيل گروپ د کاربن اټوم او د اکسيجن اټوم د کارني زنجير له ماتيدلو وروسته فعاليري، سره له دې چې له الديهايډونو څخه لږ فعاليري؛ خو بياهم جمعې تعاملونه تر سره کولای شي:

1- د هايډروجن سره د کيتونونو جمعې تعامل

کيتونونه له هايډروجن سره د فلزي کلتستونو (Pd و Pt, Ni) په شتون کې تعامل کوي چې په پايله کې دومې الکلرونه جوړېږي؛ په دې صورت کې کيتونونه ارجاع کېږي:

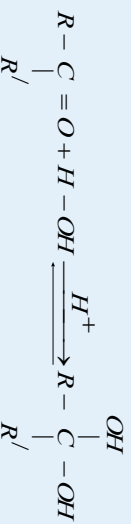
acetone 2-propanol تودوخه او فشار

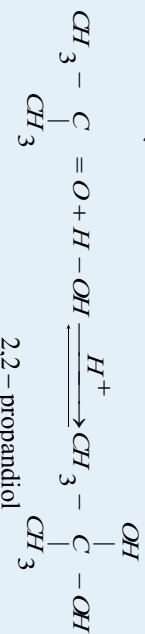
ketone secondary alcohol تودوخه او فشار

2- د اوبو سره د کيتونونو جمعې تعامل

که چيري کيتونونه په اوبو کې حل شي، د کيتونونو هايډراتي بې ثابته حالت منځته راځي؛ دا سي چې د اوبو د هايډروجن اټوم د کاربنيل گروپ د اکسيجن په اټوم باندې او د اوبو د OH- گروپ د کاربنيل گروپ د کاربن په اټوم باندې نښلي، په اوبو کې حل شوي کيتون او هايډراتي حالت بې په يوه تعادل کې شتون لري:

نوټ: په هغو الکولونو کې چې د هايډروکسيل دوه گروپونه د کاربن له يو اټوم سره اړيکه ولري، بې ثابته دي.

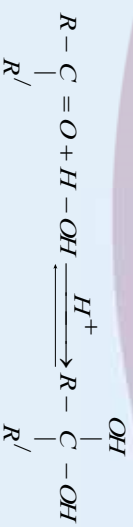

2,2-propanediol اسيتون

9- 2- 4: د کیتونونو لاس ته راوړنه:

د دویمي الکولونو له اکسیدیشن څخه کیدای شي چې کیتونونه لاس ته راوړل شي، له اروند الکول څخه د لاس ته راغلو کیتونونو د ایشیدو ټکي تیت دی؛ نو له دې کبله کیتونونه د براسونو په حالت لاس ته راځي:

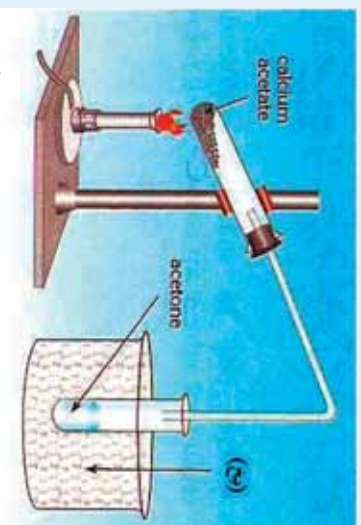

د کیتونونو مرکبونه استیون Aceton

استیون د پروپانون اویا ډای میتیل کیتون په نوم هم یادیږي. دا مرکب یې رنگه مایع ده چې تیزبوی لري او الوتنزکي ماده ده، په 56°C کې په ایشیدو راځي، په اوبو، الکولو او ایترونو کې په هر نسبت حل کېږي، د عضوي موادو بڼه محال هم ده. د ورنسو رنگونو، د نوکانو رنگو، پلاستیکو، د غوړونو رنگونو او د هغوی د مشتقاتو، د کنبو او لاکو بڼه حلونزکي ماده ده. استیون د هغو وگړو په تشو میتازوکي شتون لري کوم چې د شکرې له ناروغۍ څخه ځورېږي. ددې وگړو تشي میتازي د استیون بوی لري. استیون په اوبه رنگه لمبه سوځي او په ستونزو سره اکسیدایږي.

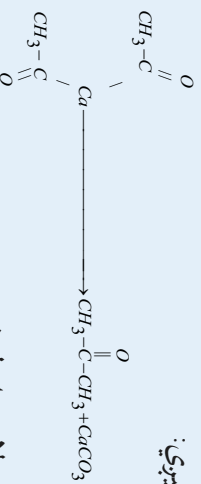
د استیون لاس ته راوړنه:

- 1- دلرگو د مجموعي دتقطیر له محصولاتو څخه، 0.5% بې استیون دي چې کیدای شي هغه د تدریجي تقطیر له امله جلاکړای شي.
- 2- د لاندې دستگاه په واسطه، کلسیم استیټ ته د تودوخې په ورکولو هم کیدای شي، استیون لاس ته راوړل شي:

(9-6) شکل له کلسیم استیټ څخه د لاس ته راوړلو دستگاه

کلسیم استیټ ته له تودوخې ورکولو څخه وچ استیون حاصلېږي:

په همدې توگه په نورو میتودونو هم کیدای شي چې استیون په لاس راوړل شي.

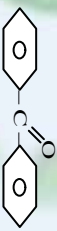
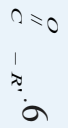

د نهم خپرکي لنډيز

- دکاربونیل ($\text{C}=\text{O}$) ګروپ په ځانګړو عضوي مرکبونو کې شتون لري چې دې مرکبونو ته يې ځانګړی خواص ورکړي دي.
- دکاربونیل د هايډروکاربونونو اکسيجنې مشتقات دي چې د کاربونیل ($\text{C}=\text{O}$) وظیفه يې ګروپ د هايډروکاربونونو يو اتوم هايډروجن تعویض کړی دی.
- د الډيهايډونو معمولي يا راډيکالي نوم اينوزنه د هغوی د اړونده تيزابو نوکوم چې د هغه له ارجاع څخه دا الډيهايډ لاس ته راغلي دي، اخيستل شوي ده، داسې چې د *acid* - کلمه په *aldehyde* او د اړوند تيزابونو د نوم *oic* وروستاړي په (۱۷) بدلېږي.
- د الډيهايډ قطبي ماليکولونه د غیر قطبي مرکبونو په بنسټ چې د هغوی ماليکولي کتله يو له بل سره نژدې وي د الکولونو په استناد ايشيدو لور ټکی لري.
- د الډيهايډونو کيميايي فعالیت له کيتونونو څخه توپير لري ؛ ځکه د الډيهايډ د کاربونیل په ګروپ کې د هايډروجنې او (π) اړيکې شتون د هغوي فعالیت ټبر کړی دی چې د هايډروجن او نورو مرکبونو سره جمعي تعاملونه ترسره کولې شي .
- فارم الډيهايډ هغه مایع ده چې عموماً له اوبو سره د محلول په بڼه د ژونديو موجوداتو د جسدونو د ساتلو په غرض ورڅخه ګټه اخيستل کېږي او د هغه 40% محلول د فارملین په نوم ياد شوی دی چې ټبر استعمال لري ، فارم الډيهايډ د ساختمانی موادو په صنعت او د کور په وسايلو کې کارول کېږي .
- د استيک اسيد له ارجاع څخه است الډيهايډ او د هغه له اکسيډيشن څخه استون لاس ته راځي .
- خالص است الډيهايډ بې رنگه او زهري مایع ده چې په اوبو کې حلېږي ، د ايشيدو ټکی يې 21°C دي . له است الډيهايډ څخه استيک اسيد ، ايتانول او مصنوعي رېز لاس ته راوړي.
- د کيتونونو عمومي فورمول $\text{C}_n\text{H}_{2n}\text{O}$ يا $\text{C}_n\text{H}_{2n-2}\text{O}$ دی ، هغه الډيهايډونه او کيتونونه چې يو شان جمعي فورمول ولري ، يو د بل ايزومير دي.
- د لومړي الکولونو له اکسيډيشن څخه الډيهايډ او دويمې الکولونو له اکسيډيشن څخه کيتون لاس ته راځي .
- استون د پروپانون اوبانې ميتال کيتون په نوم هم يادوي . دا مرکب بې رنگه مایع ده چې تيزوړی لري او الوتونکي ماده ده، په 56°C کې په ايشيدو راځي.
- دارګيو د مجموعي تقطير له محصولاتو څخه، 0.5% يې استون دي چې کيدای شي هغه د تدریجي تقطير له امله جلا کړی شي.

د نهم څپرکي پوښتي څلور خوا به پوښتي

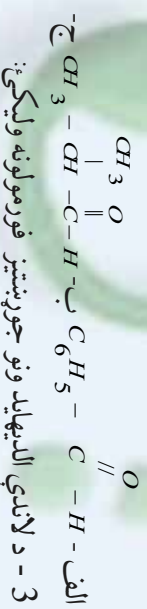
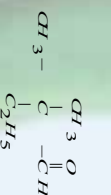
1. د کاربونیل د وظيفه يي گروپ فورمول ----- دی .
الف - (C = S) ، ب - (C = O) ، ج - (C - OH) ، د - (COOH)
2. د الديهيد او HCN د جمعي تعامل محصول ----- دی .
الف - الديهيد سينانو هايډرين ، ب - سينانو هايډرازين ، ج - الف او ب دواړه ، د - هيڅ يو
3. پاراسيت الديهيد کره ييز مرکب دی چې د تودوخې په واسطه ----- تبديليږي .
الف - فارم الديهيد ، ب - اسيت الديهيد ، ج - استون ، د - استيک اسيد
4. د ----- فورمول دی .
الف - ډاي فينيل کيټون ، ب - نفتالين ، ج - انتراسين ، د - فينول
5. د غير متناظر کيټون د کنکستي تجزيې څخه ----- ډوله تيزابونه جوړيږي .
الف - دوه ، ب - څلور ، ج - يو ، د - دري
6. ----- کيټون فورمول دی .
الف - متناظر ، ب - غير متناظر ، ج - الديهيد ، د - استون
7. $\text{d} \quad \text{c} \quad \text{b} \quad \text{a} \quad \text{O} \quad \text{H}$ د $\text{O} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H}$ مرکب نوم ----- دی .
الف - 1-butenal ، ب - 3-butenal ، ج - 1-propenyl aldehyde ، د - ب او ج دواړه .
دفارميک اسيد او ډيو بل عضوي تيزاب د سون د تعامل محصول دی:
8. $\text{a} \quad \text{b} \quad \text{c} \quad \text{d} \quad \text{O} \quad \text{H}$ الف - CO_2 او H_2O ب - H_2O ، CO_2 او الديهيد ج - H_2O ، CO_2 او H_2O د $\text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H}$ ب او ج سم دي .
د گريټارد معرف او الديهيد د تعامل وروستي محصول دی :
9. الف - دوه يي الکول او Mg(OH)X ب - لومړني الکول Mg(OH)X ج - دريمي الکول او Mg(OH)X د - هيڅ يو .
10. د الديهيد د فعاليت له امله شوي دي .
الف - دکاربونيل گروپ ب - د (π) ايکې ج - دکاربونيل په گروپ کې H او (π) ايکې د - د ټول پورتنی .
11. د الديهيدونو په نوم ايښودنه کې د اړونده الکانونو دنوم باني e توری په ----- مختاري باندې تعویص کېږي .
الف : one : ب : al : ج : ene : د : ol :
12. د $\text{C}_6\text{H}_5 - \text{CH}_2 - \overset{\text{O}}{\parallel} \text{C} - \text{H}$ مرکب نوم عبارت دی له :
الف : فينيل ايتال ، ب : فينيل اسيت الديهيد ج : الف او ب سم دي د : بنزالديهيد .
13. د الکوآکسي گروپ عبارت دی له :
الف - R-H ، ب - RO- ، ج - R-O-R ، د - O-

14. د الډيهايډونو ارجاع څخه کوم مواد حاصلېږي.
الف : الکان ، ب - الکلونه ج- لورمېنی الکل د - کيتونونه

تشرېحي پوښتنې
1 - دا لاندي معادلې بشپړې کړئ:

2 - دلاندنيو الډيهايډونو او کيتونونو نوم ايښودنه IUPAC پر بنسټ تر سره کړئ:

3 - د لاندي الډيهايډ ونو جوړښتيز فورمولونه وليکئ:

الف- 4-nitrobenzen aldehyde ب- 3-butenal ج- 2-methyl butanal
د- 3,3,3-trichloropropanal

4 - په STP شرايطو کې 2,464g د اکسيجن د ډيو الډيهايډ له 1,44g بړا سونو سره تعامل کړی دی ، د تعامل کوونکي الډيهايډ ماليکولي فورمول به کوم وي ؟ (H=1g/mol C=12g/mol O=16g/mol)

5 - کوم الکلونه بايد اکسيډي شي ، تر څو لاندي مرکبه حاصل شي ؟

الف- form aldehyde ب methyl propanal ج 2-methyl butanal د 2,2-dimethyl butanal

6 - کوم ساختماني فورمولونه د $\text{C}_5\text{H}_{10}\text{O}$ جمعې فورمول لرونکي کيتون ته ليکلې شو ؟ هغه رسم کړئ.

7 - که چېرې 0.2mol ډيو کيتون له 22.4g HCN سره تعامل کړی وي ، د دې کيتون فورمول به کوم وي ؟

8 - که چېرې د کيتون 0.2mol د 35.2g NaHSO_3 له مرکب سره تعامل کړی وي ، د کيتون ماليکولي کتله به کومه وي ؟ (H=1g/mol, O=16g/mol, C=12g/mol)

عضوي تيزابونه (کاربو کسلیک اسید)

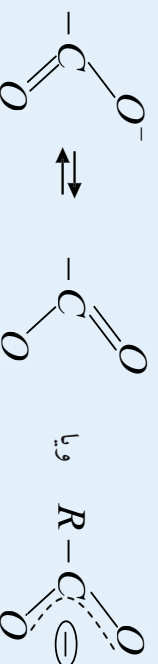
د عضوي مرکبونو د اکسیجن لرونکي مشتقانو څخه مهم یې کاربوکسلیک اسیدونه دي چې ددې مرکبونو په ترکیب کې د $(-COOH)$ گروپ شتون لري، داگروپ د تیزابو د وظیفه یي گروپ په نوم هم یادېږي.

دعضوي تیزابو ؛ لکه ؛ د سرکې تیزاب ، دشیلو تیزاب او نورو سره اشنایي لري. د شحمیلانو بنسټیز جز شحمي تیزاب دي . په دې څپرکي کې به د عضوي تیزابو په اړه معلومات لاس ته را وړئ او زده به کړي چې د تیزابونو طبیعي سرچینې کومې دي ؟ د انسانانو دروند په کومو اړخونو کې کارول کېږي ، کوم کیمیايي فعالیتونه لري ؟
د دې څپرکي په زده کړې به پورتنیو پېژننتیو او هغوي ته ورته پېژننتیو ته به ځوابونه وړا کړئ.

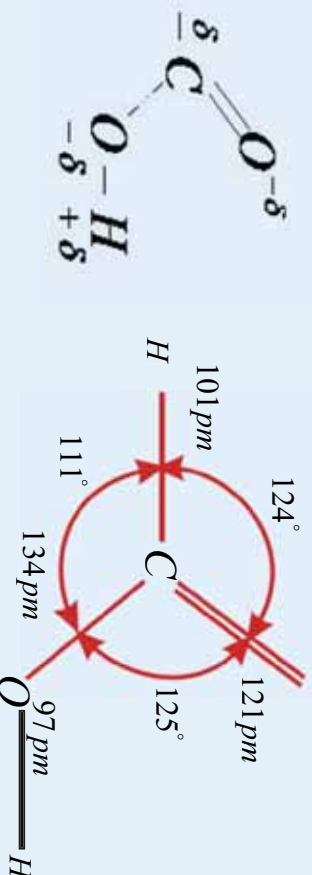
1_10: عضوي تيزابونه

د کاربوکسیل گروپ (Group Carboxylic)

د کاربوکسیل گروپ ($\text{R}-\text{C}(=\text{O})-\text{O}-\text{H}$) د کاربوزیل او هایدروکسیل له گروپونو څخه جوړ شوی دی چې زیاتره د COOH - په بڼه لیکل کېږي؛ خو په هغه کې هیڅ کله هایدروجن او د کاربن د اتومونو ترمنځ اړیکه شتون نه لري. داگروپ کولای شي چې د پروتون ورکونکي په توگه (Proton - Donator) عمل وکړي او د (COO^-) - ايون چې د کاربوکسيلات په نوم یادېږي، بېلون ومومي. په دې ايون کې د اکسیجن دواړه اتومونه یو ډول ارزښت لري؛ ځکه په هغه کې د π الکترونونه د ریزونانس په حالت کې شتون لري:

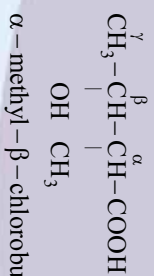
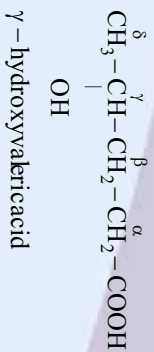

ټول هغه مرکبونه چې په خپل مالیکولي جوړښت کې د کاربوکسیل گروپ ولري، د کاربوکسیل اسید د مرکبونو په نوم یادېږي. د فارمیټک اسید په مالیکول کې دارپکو ځانگړتیاوې چې لاندې لیکل شوي دي، د اکسیجن، هایدروجن او کاربن اتومونه چې په دې مرکب کې شتون لري، د بیلابیلو الکترونیکیاتو په سره یو دوی مالیکول قطبي کړی دی: O

1_10_1: د عضوي تيزابونو نوم ایښودنه

1_10_1 د عضوي تيزابونو معمولي نوم ایښودنه: د عضوي تيزابونو معمولي نوم ایښودنه د اړوندو تيزابو د سرچینو له لاینو یا یوناني کلمو څخه اخیستل شوي ده؛ د بېلگې په ډول: Formic acid (Formica) د لاین نوم څخه اخیستل شوی دی چې د سرومیر یو دکالبرتونو (جسد ونو) له تقطیر څخه لاس ته راوړل شوی دی، د اسیتیک اسید (acetic acid) نوم د سرکې له لاین نوم (acetum) څخه اخیستل شوی دی، د دیوټاریک اسید (butyric acid) نوم د کوجو د لاین نوم (butyrum) او د ستیاریک اسید (stearic acid) د غوړو له لاین نوم (Stear) څخه اخیستل شوی دی؛ په همدې ترتیب ټول معمولي نومونه د اړوندو تيزابو د لاس ته راوړنې د سرچینې پرنسټ ایښودل شوي دي. که چیرې په داسې تیزابونو کې بیلابیلې معاضعي شتون ولري؛ په دې صورت کې کاربونه د کاربوکسیل له گروپ سره د اړیکو له کبله د یوناني ژبې په تورو، الف (α)، بیتا (β)، گاما (γ)، ډلتا (δ) او نورو په نښه کوي، داسې چې د کاربوکسیل په گروپ پورې تړلی کاربن په الف (α) او په نورو تورو ښودل کېږي؛ د بېلگې په ډول:

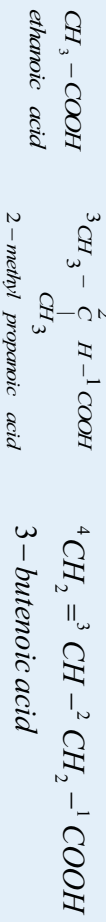

(1_10) جدول د لسو عضوي تيزابونو معمولي نومونه او د هغوی سرچیني

سرچیني	معمولي نوم	جوړښت	دکاربن شمیر
میربي (لاټین- فارمیکا)	فارمیڪ اسید	HCOOH	1
سرکه (لاټین- استیوم)	اسټیڪ اسید	CH ₃ COOH	2
شید، کوچ او خیدک	پروپیونیک اسید	CH ₃ - CH ₂ - COOH	3
کوچ (لاټین - بوتیروم)	بوتیریک اسید	CH ₃ (CH ₂) ₂ COOH	4
سنبل دگل ریشه (لاټین- والیر)	والیریڪ اسید	CH ₃ (CH ₂) ₃ COOH	5
اوزي (لاټین- کاپر)	کبرویک اسید	CH ₃ (CH ₂) ₄ COOH	6
د پیچک وزی (لاټین- اونیانټ)	اینان تویک اسید	CH ₃ (CH ₂) ₅ COOH	7
اوزي (لاټین- کاپر)	کپریلک اسید	CH ₃ (CH ₂) ₆ COOH	8
دشمداندي گل (دافریقای نبات)	پیلار گوژیک اسید	CH ₃ (CH ₂) ₇ COOH	9
بزها (لاټی - کاپر)	کپریک	CH ₃ (CH ₂) ₈ COOH	10

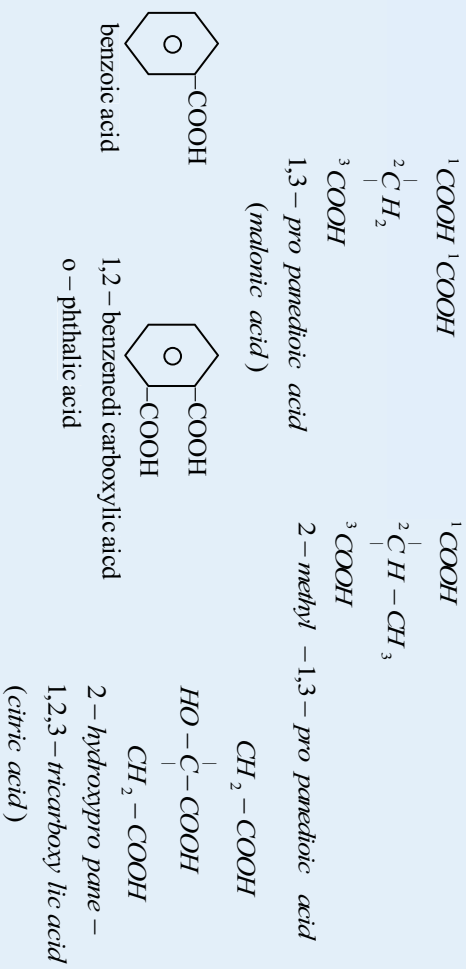
2_ د IUPAC په لاره د تیزابونو نوم ایښودنه

د IUPAC په نوم ایښودنه کې اوږد زنځیر چې د کاربوکسیل گروپ لرونکي وي، ټاکل، موندل او نمبر وهل کېږي، نمبر وهل د کاربوکسیل گروپ له کاربن څخه پیل کېږي. په نوم ایښودنه کې لومړی د معاونو پورې تړلی اوږد کاربن نمبر او دهغه څخه وروسته د معاونو نومونه لیکل کېږي، د نوم په پای کې د کاربوکسیل لرونکي اوږد زنځیر نوم لیکل کېږي. څرنګه چې د اوږد هایدروکاربن (الکان، الکین او الکاین) دنوم وروستی د e توري بې د oic- په وروستاړي تعویض او د اسید کلمه (acid) پرې ور زیاتېږي؛ د بیلګې په ډول:

که چېرې عضوي تیزابونه له یو کاربوکسیل گروپ څخه ډیر په خپل مالیکولي ترکیب کې ولري، په دې

صورت کې د هغوي د اړوند هايډروکاربن (الکان ، الکين ، الکاين) د نوم په پای کې *Trioxic dioic* او نور وروستاږي ليکل کېږي، د اسيد کلمه پرې زياتېږي:

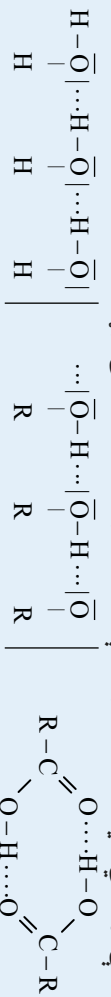
مشق او تمرين وکړئ

لاندې تيزابي مرکونه په معمولي او د ايوريک په سيستماتيکه لاره نوم ايښودنه وکړئ:

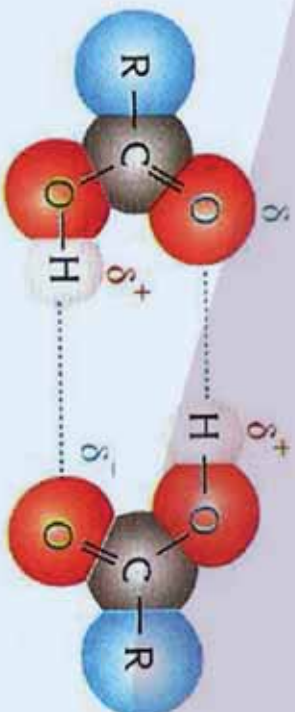
2_1_10 : د عضوي تيزابونو فزيکي خواص

د مشبوع هايډروکاربنونو درې لومړي يوحيمته تيزابونه يې رنگه مایع ده او تيزېږي لري، د مشبوع هايډروکاربنونو يو قيسمه تيزابونه چې د کاربن د اټومونو شمير يې له څلورو تر نهو (9) پورې وي، دکوچو او د بادامو د خوړپو بوي لري، له دې کبله چې مصنوعي کوچ او شيريني په زړه پورې بوي ولري؛ نو نوموړي تيزابونه په هغو کې ورزيات وي. د مشبوع هايډروکاربنونو تيزابونه چې له لسو څخه دکاربن ډېر اټومونه ولري، يې له بويه دي، هغه تيزابونه چې د 14 تر 22 دکاربن اټومونه په خپل ماليکولي ترکيب کې ولري، په حيواني او نباتي خوړپو کې موندل کېږي؛ نو له دې کبله د شحمي تيزابونو په نوم ياديږي. څرنگه چې د عضوي تيزابونو د دوو ماليکولونو په منځ کې دوه هايډروجنې اړيکې شتون لري؛ نو د هغوي د ماليکولو په منځ کې د جذب قوه د نورو اکسيجن لرونکو مرکبونو پرتله چې د يوشان کنلي لرونکي وي، زياته ده؛ نو له دې کبله د هغوي د ايشيدو ټکي لور دی:

په عضوي تيزابونو کې هايډروجنې اړيکه په الکولونو کې هايډروجنې اړيکه په اوبو کې هايډروجنې اړيکه

شکل: (1_10) د تیزاب د دوو مالیکولونو په منځ کې هایدروجنی اړیکه

(2_10) جدول د عضوي تیزابونو ځینې فزیکي خواص په اړه کې د هغوی حل

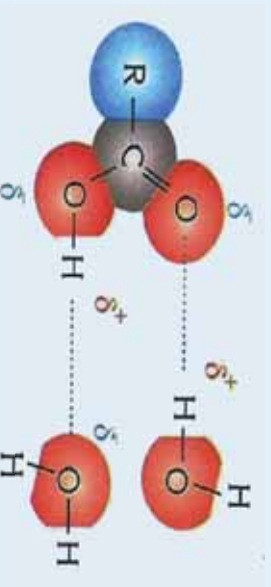
ایوپک نوم	معمولی نوم	فورمول	mp ^o (C)	bp ^o (C)	g/100mL په اوبو کې حل
Methanoic acid	Formic acid	HCOOH	8,5	100,5	په هر نسبت
Ethanoic acid	Acetic acid	CH ₃ COOH	16,6	118	په هر نسبت
Propanoic acid	Propionic acid	CH ₃ CH ₂ COOH	-12,5	141	په هر نسبت
Butanoic acid	n-butyracil	CH ₃ (CH ₂) ₂ COOH	-8	164	په هر نسبت
Pentanoic acid	n-valeric acid	CH ₃ (CH ₂) ₃ COOH	-19	187	4,97
Hexanoic acid	Caproic acid	CH ₃ (CH ₂) ₄ COOH	-3	205	1,08
Heptanoic acid	Enanthoic acid	CH ₃ (CH ₂) ₅ COOH	-10,5	223	0,26
Propanoic acid benzene carboxylic acid	Acrylic acid	CH ₂ =CHCOOH	-13	141	لږ منحل
	Benzoic acid	C ₆ H ₅ COOH	122	250	0,34
2-hydroxybenzoic acid	Salicylic acid		159	211	0,22
Ethanedioic acid	Oxalic acid	(COOH) ₂	189	149-160 قابل تصعید	15,00

عضوي تیزابونه د ارهینوس له تیوري سره سم په اوبو کې حل کېږي چې په پایله کې ټوټه کېږي او دهغوی د تعادل عمومي معادله په لاندې ډول ده:

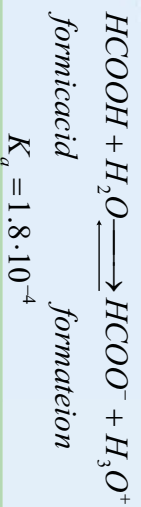
د تیزابونو د ایونایزیشن ثابت عبارت دی له:

$$K_a = \frac{[R-COO^-][H_3O^+]}{[R-COOH]}$$

شکل: (2_10) د عضوي تیزابونو او اوبو د مالیکولونو په منځ کې هایدروجنی اړیکه

فارمیك اسید له ټولو عضوي تیزابونو څخه د ایونایزیشن چیر لور ثابت لري:

حل کړئ:

د اسیتیک اسید د 0.5 molar محلول pH محاسبه کړئ، د هغه $K_a = 1.8 \cdot 10^{-5}$ دي.

10-1: دعضوي تیزابونو کیمیايي خواص

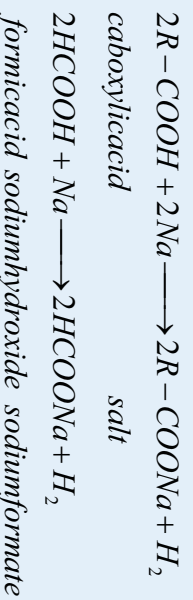
دعضوي تیزابو تعاملونه چې د هغوی تیزابي گروپ پورې اړه لري؛ په دوو میتودونو ترسره کېږي: یو داچي د هایدروجن او اکسیجن تر منځ اړیکه ($C-O-H$) پرې او پروتون (H^+) تولیدېږي؛ بل داچي د کاربن او اکسیجن تر منځ اړیکه ($C-O$) پرې او $-OH$ تشکلیږي.

1- د ($-O-H$) اړیکي د پریکړیدو په اړه تعاملونه

که چېرې د $-COOH$ د هایدروجن اټوم د H^+ ایون په نېټه جلاشي ، په پایله کې د مالګي ایون حاصلېږي چې د تیزاب دنوم $-oic$ وروستاږي په مالګې کې د $-ate$ په وروستاږي تعویض اود تیزابو کلمه په بشپړه توګه لري کېږي ؛ دیلګې په ډول: (CH_3COO^-) ایون د اسیت په نوم یادېږي.

د مالګو جوړېدل

کاربوکسیلیک اسیدونه له فعاله فلزونو سره تعامل کوي ، په پایله کې مالګه جوړوي او H_2 جلاکېږي:

مثال:

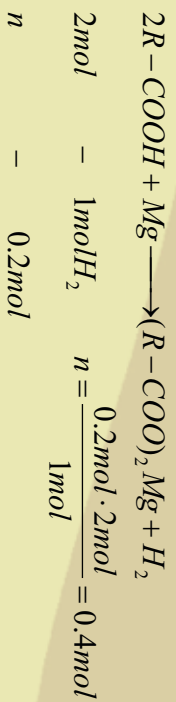
په معیاري (سټنډرډ) شرایطو کې $24g$ ډمونواسید له مګنیزیم فلز سره تعامل کړی او $4,48L$ دهایډروجن ګاز یې ازاد کړی دی ، دکاربوکسیلیک اسید مالیکولي فورمول به کوم وي ؟

حل : د ازاد شوي هایدروجن مولونه پیدا کوو :

$$\begin{array}{r} 1 \text{ mol } H_2 - 22.4L \\ n - 4.48L \\ n = \frac{1 \text{ mol} \cdot 4.48L}{22.4L} = 0.2 \text{ mol} \end{array}$$

د تعامل معادله په لاندې ډول ده:

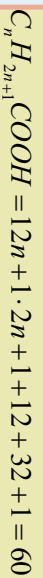

خړنگه $n = \frac{m}{M}$ دی؛ نو لرو چې:

$$M = \frac{m}{n} = \frac{24g}{0.4mol}$$

نو ددې تیزاب فورمول عبارت دی له:

$$M = 60 \text{ g/mol}$$

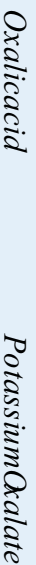
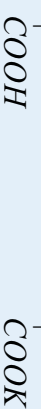
$$14n = 60 - 46 = 14 \quad n = \frac{14}{14} = 1$$

نو د تیزاب فورمول CH_3COOH دی.

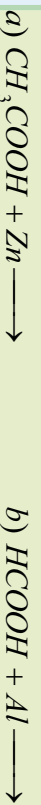
د عضوي تیزابونو دختی کیدو تعاملونه:

کاربوکسیلیک اسیدونه د غیر عضوي تیزابونو په شان له القلیو سره تعامل کوي چې په پایله کې مالګه او اوبه جوړېږي؛ دا چې عضوي تیزابونه ضعیفه دي؛ نو د مالګې او اوبو محلول یې د القلیو خواص لري؛ ځکه په اوبو کې هایدرولیز کېږي، چې ضعیف تیزاب او قوي القلی جوړوي:

مشق او تمرین وکړئ

د لاندې تعاملونو معادلې بشپړې کړئ:

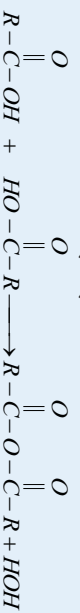
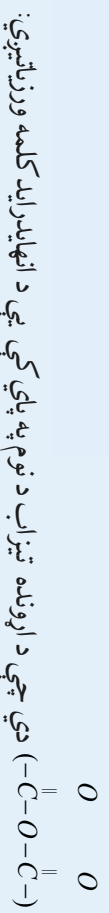

2_ د $C-O$ اړیکې د پرې کیدو پر بنسټ د تیزابونو تعاملونه

که چېرې هایدروکسیل ګروپ ($-OH$) له کاربوکسیل ګروپ ($-C(=O)-OH$) څخه جلاشي، د هغه پاتې شوني د اسید ګروپ ($-C(=O)-R$) په نوم یادېږي، د کاربوکسیل له ګروپ څخه د $-OH$ ګروپ جلاکیدل د بیلابیلو ګروپونو د منځ ته راتلو لامل کېږي.

د اسید انهایدراید جوړیدل

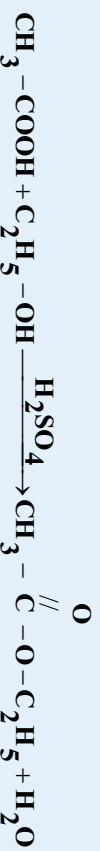
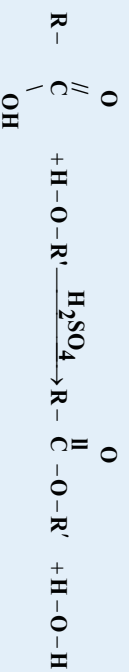
که چیري عضوي تیزابونه دي هایدريشن شي، اسید انهایدرایدونه جوړیږي. د اسید انهایدراید وظیفوي ګروپ

ایستر یفیکشن (د ایستر جوړونه)

د ایسترفیکشن په تعامل کې د تیزابونود -OH ګروپ د الکلونو له H^+ ګروپ سره اړینه جوړوي اود اسیدل ګروپ

($\text{R} - \overset{\text{O}}{\parallel} \text{C} -$) د الکوکساید ګروپ ($\text{R} - \text{O} -$) سره ایستر تولید وي. دا تعامل د سفنوریک اسید په شتون کې د کناست په توګه ترسره کېږي:

فعالیت

کوم تیزاب او کوم الکل یو له بل سره تعامل وکړي ترڅو چې لاندې ایسترونه جوړشي؟

- $\text{CH}_3 - \overset{\text{O}}{\parallel} \text{C} - \text{O} - \text{C}_4\text{H}_9$
- $\text{C}_6\text{H}_5 - \text{CH}_2 - \text{O} - \overset{\text{O}}{\parallel} \text{C} - \text{H}$

د عضوي تیزابونو د ریډکشن تعاملونه

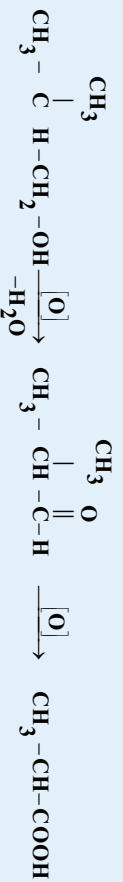
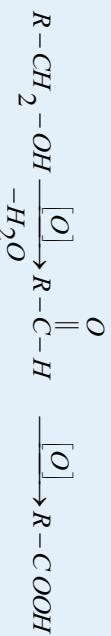
دغښتلو کلسټونو؛ لکه: LiAlH_4 یا NaBH_4 په شتون کې، د تیزابونو دکاربوکسیل ګروپ ارجاع او په الکلونو تبدیلېږي:

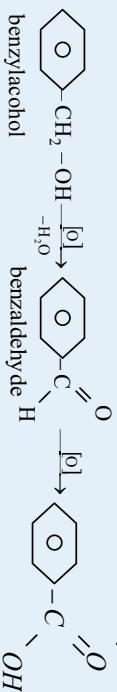
10-1-4: دعضوي تيزابونو لاس ته راوړنه

1_ دلوړمړنيو الكولو له اكسيديشن څخه

كه چيري لومړني الكولونه اكسيديشن شي ، الديهيد او الديهيد له اكسيديشن څخه عضوي تيزابونه لاس ته راځي ، په دې تعامل كې د تيزابونو محلولونه د $KMnO_4$ او $K_2Cr_2O_7$ په واسطه اكسيدي كيري چې دا مركبونه د اكسيډانتوبه توگه كارول كيري:

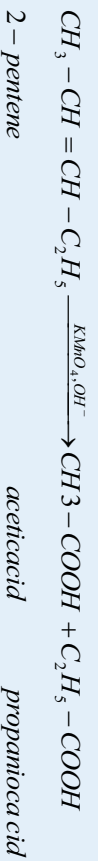
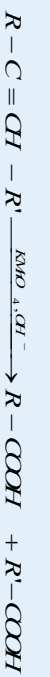

په همدې ترتيب د لږو اكسيډانتونو په شتون كې ، بنزئيل الكول په بنزويك اسيد بدليري:

2_ د الكينونو له اكسيديشن څخه د تيزابونو لاس ته راوړنه

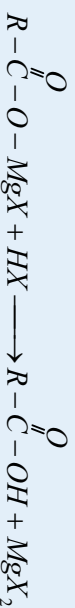
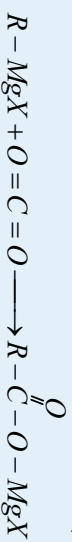
كه چيري الكينونه د $KMnO_4$ له القلي تود محلول سره يو ځای شي ، د هغوی له اكسيديشن تعامل ترسره كيري چې د الكينونو زنجير د جوړه اړيكو په برخه كې پري او په پايله كې دعضوي تيزابو دوه ماليكوله لاس ته راځي:

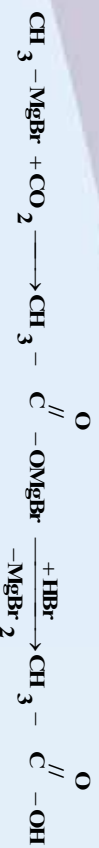
2- pentene

3_ دگړبنارد بنودونكي دكاربنيشن له امله د عضوي تيزابونو لاسته راوړنه

دكاربوکسیلیک اسيد ونو دلاس ته راوړني له ميتوډونو څخه يو ښه ميتود دگړبنارد دبنودونكي تعامل دكاربن ډاي ډي اكسيډ سره دي چې د هغوي د تعامل معادله په لاندې ډول ده:

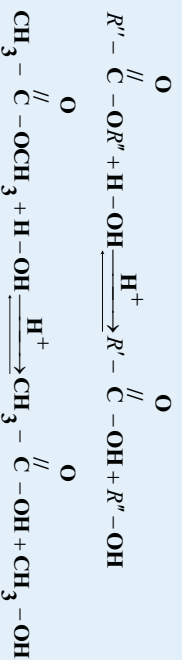
د سرکي تيزاب کيدای شي ، داسې لاس ته راوړل شي:

4_ دکابو کسلیک اسید د مشتقاتو دهایدرو لیزو په واسطه دکابو کسلیک اسید لاس ته راوړنه

ایسترونه د تیزابي کتلستونو په شتون کې هایدرولیز کيږي چې په پایله کې الکول او عضوي تیزاب لاس ته

راځي:

گرڼه (عملیه)

لاندي تعامل کونکي مواد او د هغوی د تعامل محصولونه ذکر شوي دي: تا سې بې کیمیایي معادلې ولیکئ او هغه کتلست مواد چې تعامل دجکتیا لامل ګرځي، وټاکئ:

- a) $n - \text{pentanol} \longrightarrow n - \text{pentanoic acid}$
- b) $\text{cyclopentanone} \longrightarrow 1,5 - \text{cyclopentanedicarboxylic acid}$
- c) $1,4 - \text{dibromobutane} \longrightarrow 1,4 - \text{hexanedioic acid}$
- d) $\text{ethyl formate} \longrightarrow \text{formic acid}$

2_10: جیني مهم کاربوکسلیک اسید

1_ فارمیک اسید

د فارمیک اسید ساختماني فورمول ($\text{H} - \overset{\text{O}}{\parallel} \text{C} - \text{OH}$) دی چې ډیر ساده کاربوکسلیک اسید دی، د ډیر و حشر و په لیشه (نیش) او زهر وړو کې شتون لري، په ځانګړي توګه په مچو او مېږانو کې شتون لري. دهغې نوم هم د مېږي د لاتین نوم (formica) څخه اخیستل شوی دی.

د شکل (3_10) مچي د فارمیک اسید سرچینه

فزیکي خواص يې:

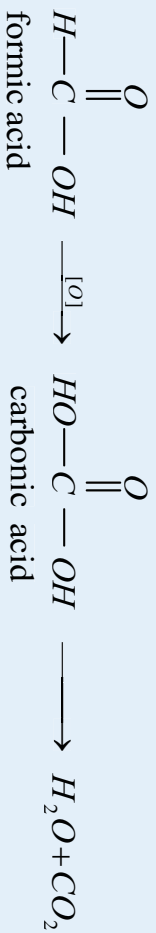
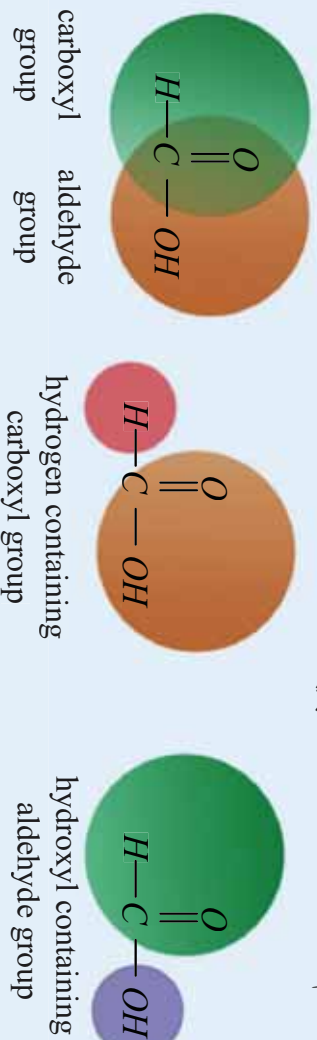
فارمیک اسید په اوبو کې ښه حل کيږي او په هایډروکاربنونو کې لږ حلېږي، په اوبو کې محلولونو کې به ایونونو ټوټه کېږي:

فارمیک اسید یوه بې رنگه مایع ده، تیزه لوگی کوونکی او تخریب کوونکی دی چې د ایشیدو ټکی یې 100°C دی.

کیمیايي خواص یې

که چېرې د فارمیک اسید جوړښت $\text{H}-\overset{\text{O}}{\parallel}{\text{C}}-\text{OH}$ ته په څیرسره وکتل شي، په اسانې سره به پوره شو چې په رښتیا فارم الډیهایډ له دوو وظیفه یې گروپونو له الډیهایډ ($\text{H}-\overset{\text{O}}{\parallel}{\text{C}}-$) او کاربونیل ($-\overset{\text{O}}{\parallel}{\text{C}}$) گروپ څخه چې یو له بل سره یوځای شوي، جوړوي پُر دي بنسټ فارمیک اسید او دهغه مالګې د نورو کاربوکسلیک اسیدونو او دهغو مالګو پرتله په اسانې سره اکسیدایز کېږي، په لومړي پړاو کې یې ثباته کاربونیټک اسید لاس ته راځي او بیا هم په CO_2 او H_2O تجربه کېږي:

unstable intermediate
(د منځ‌ګلوي ثبات نه لرونکی حالت)

که چېرې د ګوګرو تیزاب د کتلست په توګه وکارول شي، په ټیټه تودوخه کې فارمیک اسید په CO او اوبو تجزیه کېږي:

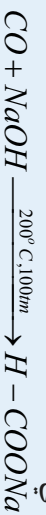

د فارمیک اسید لاس ته راوړنه

1- په ډیره کچه فارمیک اسید د فارم الډیهایډ له اکسیدیشن څخه لاس ته راوړي:

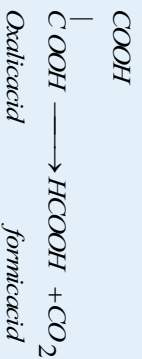

2- په صنعت کې په لومړي سر کې دلور فستار او لوړې تودوخې په شتون کې د فارمیک اسید مالګه د CO او NaOH د تعامل په واسطه لاس ته راوړي، بیا وروسته دا مالګه له H_2SO_4 یا H_3PO_4 سره تعامل وړکوي، په پایله کې فارمیک اسید لاس ته راځي:

3- په لابرټوار و نوكي فارميڪ اسيد د اگزاليك اسيد له او بلن محلول ته د تودوخې وركولو په واسطه د گليسرينو په شتون كې لاسته راوړي:

فعاليت

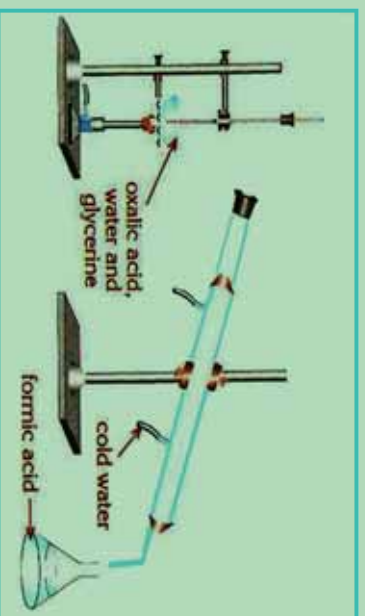
د فارميڪ اسيد لاس ته راوړنه:

داړتياوړ مواد او سامان: بالون، ترمامتر، كاندنسر، له پلبي سره ستيند، ايرلين ماير، اگزاليك

اسيد، گليسرين او اوبه.

گڼلاره:

داگزاليك اسيد د محلول يو ټاكلي مقدار په يو بالون كې واچوئ، هغه له (10-4) شكل سره سم په ستيند كې ټينگ كړئ، د بالون خوله د دوو سوريو لرونكو كار كې سرپوټس په واسطه وتړئ، د سرپوټس په يو سوري كې ترمامتر او په بل سوري كې يې زنگون كوربي نل كيرئ (زانوخم)، دا نل له كاندنسر سره وتړئ، له كاندنسر وتونكي نل دايرلين ماير په خولې كې د تعامل دمحصولو دټولو لپاره كيرئ، وروسته د بالون د ننه محتوااتو ته تودوخه وركړئ، په دې كړنه خپلې ليدنې او دتفاعل معادله يې وليكئ.

شكل (4-10): د فارميڪ لاس ته راوړنه

د فارميڪ اسيد په كارول

فارميڪ اسيد د الډيهايډ ونو په شان د عفوني ضد (بډيوې ضد) بڼه خواص لري، د هغه لږه كچه په شاتلو (عسل) كې شتون لري چې د هغه له خوسا كيدو او ورسيدلو څخه مخنيوی كوي. له فارميڪ اسيد څخه د جيوآنانو د جسدونو ركالوتونو) په ساتلو او د څرمي په صنعت كې گټه اخيستل كيرې چې په عمومي ډول فارميڪ اسيد د سرواوپلاستيڪ د توليد د لومړنيو موادو په توگه په كارول كيرې.

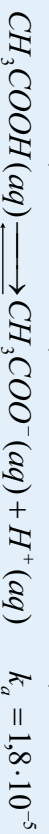

2_ اسیتیک اسید

د اسیتیک اسید جو ربنټیز فورمول $\text{CH}_3 - \overset{\text{O}}{\parallel}{\text{C}} - \text{OH}$ دی چې له عضوي مهمو تیزابونو څخه شمیرل کېږي. په سرکي کې په 6% - 4 غلظت شته دی، سرکي خوند او بوی لري. دهغه نوم هم سرکي له لاتین نوم (acetum) څخه اخیستل شوی دی. په 16.7°C تودوخه کې جامد حالت لري او دبیخ په بڼه لیدل کېږي؛ نو له دې کبله د سرکي جامد تیزاب د جامد ایټالریک اسید په نوم یادشوی دی.

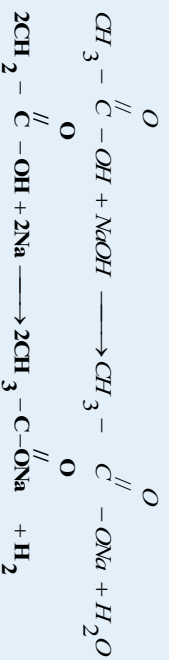
د اسیتیک اسید فزیکي خواص:

د سرکي خالص تیزاب بې رنگه کرسټلونه لري، د تودوخې 16.7°C کې ویلي کېږي او د تودوخې په 118°C کې په ایشیلو راځي، په اوبو کې حل کېږي؛ دایونایزیشن درجه یې ډېره ښکته ده چې 3% په شاوخوا کې ده:

د اسیتیک اسید کیمیايي خواص

اسیتیک اسید د نورو عضوي تیزابو په شان تیزابي خواص ښيي، د فلزونو او القلیو سره تعامل کوي چې مالګه جوړوي؛ د بیلګې په ډول: له سوډیم سره له لاندې معادلې سره سم تعامل کوي د سوډیم اسیتات مالګه جوړوي:

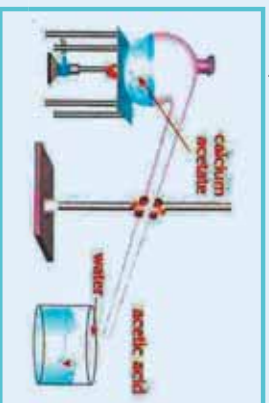

د اسیتیک اسید لاس ته راوړنه

1_ اسیتیک اسید کیدای شي چې د انزایم په شتون کې د ایټانول د کلسټي اکسیدیشن څخه لاس ته راوړل شي، د سرکي تیزاب د انګورو او دمنو د میو د اوبو څخه هم په لاس راوړل کېږي چې هغه ته د طبیعي سرکي تیزاب ویلي:

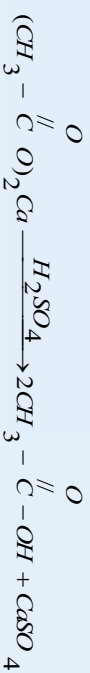

2_ د سرکي تیزاب د فارمیګ اسید پر خلاف په اساني نه اکسیدایز کېږي؛ نو په دې بنسټ د اسیتات مالګې ته د H_2SO_4 سره تعامل ورکوي او اسیتیک اسید لاس ته راوړي. په پخوانیو وختونو کې اسیتیک اسید یې له لرګیو څخه داسې لاس ته راوړه چې لرګي یې ددوا په نه شتوالي کې په مایع تبدیلول، د لرګیو په مایع کې شامل اسیتیک اسید یې د CaO په واسطه په $(\text{CH}_3 - \overset{\text{O}}{\parallel}{\text{C}} - \text{O})_2\text{Ca}$ تبدیلول، دې کړنې څخه وروسته به یې جلاکول، لاس ته راغلي اسیتات مالګې ته به یې تودوخه ورکوله او له لاندې شکل سره سم به یې په اسیتیک اسید تبدیلوله:

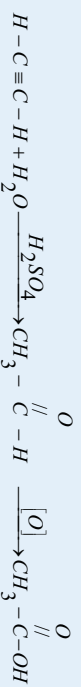

شکل: (5-10) د تودوخې په واسطه له سوډیم اسیتات څخه د اسیتیک اسید لاس ته راوړنه

په دې تعامل کې میتانول او اسیټون هم تولیدیږي چې هغوی براس کېږي. د H_2SO_4 په زیاتوالي سره 99.5% د سرکې خالص تیزاب لاس ته راوړي:

3- په صنعت کې د سرکې تیزاب داسې لاس ته راوړي چې اسیټلین باندې اوبه اچوي او په پایله کې اسیټلین اکسیدایز کېږي او اسیټک اسید جوړیږي:

مشق او تمرین وکړئ

په معیاري (سټنډرډ) شرایطو کې څومره د هایدروجن گاز د 150g اسیټک اسید له 18% محلول څخه چې له مگنیزیم سره تعامل وکړي ، لاس ته راشي؟

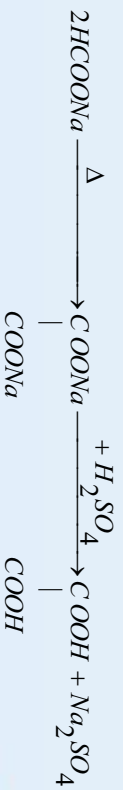
د اسیټک اسید کارول

د سرکې تیزاب د مومو ، کنډو اوتیلو بڼه محلول دي . له هغو د مالګو څخه ارزښت لرونکي عضوي مرکبونه تر لاسه کېږي ؛ دیلګې په ډول : میان له سوډیم اسیټات څخه او اسیټون له کلیمس اسیټات څخه لاس ته راوړل کېږي. المونیم اسیټات د رنگونو د جلا وړونکو موادو په توګه ، د کاغذ د جلا لپاره ، د ټوکړانو د جلا لپاره اوبه دوا جوړونه کې د انټي سټیک مادي او د اسهال ضد دوا په توګه کار ول کېږي. سلولوز اسیټات چې د سرکې د تیزابو له مشتاتو څخه دي ، د لاکو ، نه مایډونکو بڼښتو ، د غوړیو درنګونو او د تارونو په جوړولو کې ورڅخه ګټه اخیستل کېږي؛ په همدې توګه د ربړ جوړونې لومړني مواد هم دي.

3- اګزالیک اسید (Oxalic acid)

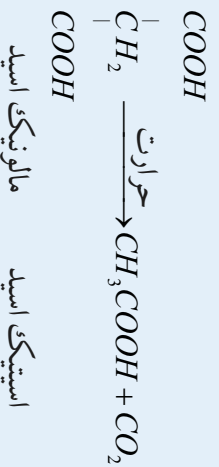
اګزالیک اسید د تټاکو په پاڼو ، رومي باندجانو، نعنایو او مارچوبه کې پیدا کېږي ، دهغه نوم هم د رومي باندجان له لاتین نوم (Oxalic) څخه اخیستل شوی دي.

اګزالیک اسید سپینه بلوري جامده ماده ده چې په $157^\circ C$ الوړي ، دامرکب زهري دي او دهغه کلیمسي مالګه په پختوړو کې رسوب کوي. د کیمیايي خواصو له کبله دوه قیمتته عضوي فعال تیزاب دي ، دامرکب سوډیم فارمیت ته د تودوخې ورکولو په واسطه لاس ته راځي.

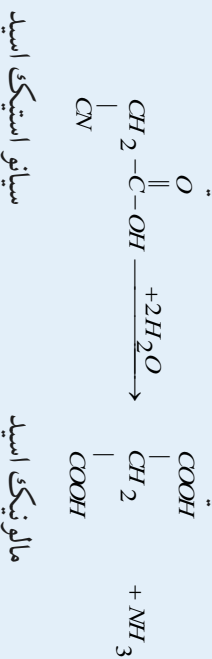

4_ مالونیک اسید (Malonic acid)

ملونیک اسید یې لومړی ځل د ملیک اسید (د مڼې تیزاب) له اکسیدیشن څخه لاس ته راوړي دي؛ نو ځکه یې نوم د همدې تیزاب له نامه څخه اخیستل شوی دی، د امریک پرته له رنگه مایع ده او په 136°C کې په ایشیدو راځي، په اوبو او الکلو کې حل کېږي، که چېرې له 140°C تودوخې څخه زیاته تودوخه ورکړل شي، استیک اسید ورڅخه لاس ته راځي:

که چېرې سیانو استیک اسید هایدرولیز شي، ملونیک اسید لاس ته راځي:

5_ شحمي تیزابونه

د شحمي اسیدونو لومړی مرکب، بیوتاریک اسید دی چې دکاربن څلور اتومونه لري او د هغه فورمول $(\text{C}_4\text{H}_7 - \text{COOH})$ دی شحمي اسیدونه په مشوع او غیر مشوع ویشل شوي دي:

الف_ مشوع شحمي تیزابونه

1_ پالمیتک اسید $(\text{C}_{15}\text{H}_{31} - \text{COOH})$

پالمیتک اسید سپینه بلوري جامده ماده ده چې په 63°C کې ویلې کېږي، د حیواني وازې او نباتي تیلو څخه لاس ته راځي په اوبو کې نه حلېږي، په الکلو او ایتروکي حل کېږي.

(6_10)، شکل: شمع د ستیاریک او پالمیتک اسید مخلوط - ناروال د پالمیتک اسید سرچینه

2_ ستیاریک اسید $(\text{C}_{17}\text{H}_{35} - \text{COOH})$

ستیاریک اسید (Stearic acid) کرسټي جامد حالت لري چې د هغه د ویلې کیدو درجه 70°C ده، په تودو الکلو او عادي ایترونو کې حلېږي، د شحمي معمولي تیزابونو له ډلې څخه دي، په حیواني او نباتي شحمي گلیسرایدونو کې شتون لري. پالمیتک اسید او ستیاریک اسید یو له بل سره په جامده بڼه

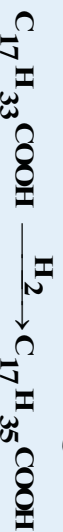
گډوډي او شمع لاس ته راوړي.

ب_ غیر مشبوع شحمي تيزابونه:

د شحمياتو په ماليکولونو کې د کاربن - کاربن دانومونو ترمنځ دوه گونې اړيکه شته ده چې دا ډول شحميات دمايع حالت لرونکي دي او له مشبوع شحمياتو څخه بې ثباته دي چې د هايډروجنيشن په واسطه په جامد و مومو بدلېږي ، دا ډول شحميات له غير مشبوع شحمي اسيد ونوڅخه لاس ته راځي چې لاندي مطالعه کېږي:

اوليئک اسيد: $(C_{17}H_{33} - COOH)$

اوليئک اسيد په خالص ډول د گليسرايدونو په شکل د زيتون ، بادام ، پنبه دانې او لمرگل په تيلوکې پيدا کېږي چې په مايع حالت کې پرته له رنگه ، بې بوډه او بې خوندۍ دي ، د تودوخې په $13^{\circ}C$ کې ويلې کېږي ، د ټول شحمي تيزابونو $\frac{1}{3}$ برخه چې د غوا په شورو ، رنگونو ، د مينځلو موادو او نورو کې شتون لري ، د ستيارک اسيد د ارجاع څخه تشکيل شوي دي:

د لسم څپرکي لنډيز

- د عضوي مرکبونو له اکسيجن لرونکي مشتاتو څخه مهم مشتونه له کاربوکسيلک اسيدونو څخه عبارت دي چې د دې مرکبونو په ترکيب کې د کاربوکسيل وظيفه يې گروپ $(-COOH)$ شتون لري.
- د مشبوع هايډروکاربونونو درې لومړي يو قيمته تيزابونه بې رنگه مايع ده او تيزوړی لري، د مشبوع هايډروکاربونونو يو قيمته تيزابونه چې د کاربن دانومونو شمير له څلورو څخه تر (9) پورې وي، د کوچو او بادامو د غوړونو بوري لري.
- دعضوي تيزابونو تعاملونه چې د هغوي تيزابي گروپ پورې اړه لري؛ په دوو ميتودونو ترسره کېږي: يو داچي د هايډروجن او اکسيجن تر منځ اړيکه $(C-O-H)$ پرې او پروتون (H^+) توليد کېږي؛ بل داچي د کاربن او اکسيجن ترمنځ اړيکه $(C=O)$ پرې او $-OH$ تشکيلېږي :
- که چيرې لومړني الکولونه اکسيديشن شي ، الديهيد او د الديهيد له اکسيديشن څخه عضوي تيزابونه لاس ته راځي.
- د استر يفيکشن په تعامل کې د تيزابونو د $-OH$ گروپ د الکولونو د H^+ گروپ سره اړيکه جوړوي او د اساييل گروپ $(R-C-)$ د الکوکساييد گروپ $(R-O-)$ سره ايستر توليد وي.
- فارميک اسيد د الديهيد ونو په شان د عفوني ضد (بايوبي ضد) بڼه خااص لري، د هغه لږه کچه په شانو (صسل) کې شتون لري چې د هغه له خوسا کېدو او ورسيدلو څخه مخنيوی کوي .
- فارميک اسيد د الديهيد ونو په شان د عفوني ضد (بايوبي ضد) بڼه خااص لري، د هغه لږه کچه په شانو (صسل) کې شتون لري چې د هغه له خوسا کېدو او ورسيدلو څخه مخنيوی کوي . له فارميک اسيد څخه د حيواناتو د جسدونو رکالبرتونو) په ساتلو او د څرمنې په صنعت کې گټه اخيستل کېږي .
- د سرکې تيزاب د مومو ، کنډو او تيلو بڼه محصل دي . د هغه له مالگو څخه ارزښت لرونکي عضوي مرکبونه

تر لاسه کيږي.

- د شحمي اسيدونو لومړی مرکب، بيوتاريک اسيد دي چې دکاربن څلور اتومونه لري او د هغه فورمول $(C_4H_7 - COOH)$ دی شحمي اسيدونه په مشبوع او غير مشبوع ورشل شوي دي:

د لاسم څپرکي پوښتي:

څلور خواږه پوښتي:

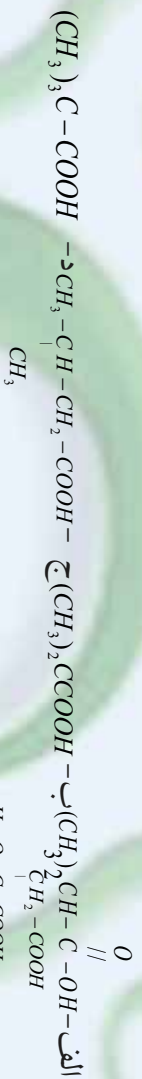
- 1- د عضوي تيزابونو د مالیکولونو په منځ کې هايډروجنې اړيکه د الکلونو په نسبت ده
 - الف- کلکه ب- سسته ج- يوشان د- هيڅ يو.
- 2- دپالميتيک اسيد فورمول ----- دی:
 - الف - $C_{17}H_{35}COOH$ - ب $C_{15}H_{31}COOH$ - ج C_3H_7COOH - د $C_{17}H_{33}COOH$
- 3- لاندي کوم فورمول به کاربوکسيلک اسيد ولري ؟ که چېرې د هغه په جوړښت کې %40.68 کاربن ، %54.234 اګسيجن او %5.06 هايډروجن شتون ولري ؟
 - الف - $HCOOH$ ب - CH_3COOH ج - $HOOC(CH_2)_2COOH$ د - $COOH$
- 4- د $CH_3 - CH - CH - COOH$ مرکب سم نوم عبارت دی له:

$$\begin{array}{c} CH_3 \\ | \\ CH - CH - COOH \\ | \\ CH_3 \end{array}$$
 - الف - 1,2 - dihydroxy - 3 - amino - 4 - methylpentan ol
 - ب - 2 - hydroxy - 3 - amino - 4 - methylpentan oicacide
 - ج - 1 - hydroxy - 2 - amino - 3 - methylpentan oicacide
 - د - 1,2 - dihydroxy - 3 - amino - 4 - methylpentan oicacide
- 5- دفارميک اسيد $10^{-2} m$ محلول د کوم pH لرونکی دی ؟ $K_a = 10^{-4}$
 - الف - 2 ب - 3 ج - 4 د - 5
- 6- له لاندي مرکبونو څخه د کوم يو د ايشيدونګې لور دي ؟
 - الف - CH_3CH_2COOH ب - $CH_3CH_2CH_2CH_2CH_3$ ج - CH_3CH_2COOH
 - د - $HOOC - CH_2CH_2CH_2COOH$ ه - $HOOC - CH_2CH_2COOH$
- 7- له لاندي مرکبونو څخه کوم يو کيتو اسيد دی ؟
 - الف - $HO - C = OOH$ ب - $HO - C - OH$ ج - $O = C - OH$ د - $CH_3 - OH$
- 8- لاندي کوم کيمت دايستر ماليکولي کتله را ښيي ؟ که چېرې د هغې په جوړېدو کې 60g کاربوکسيلک اسيد او 46g الکلو تعامل کړي وي:
 - الف - 60 ب - 124 ج - 106 د - 98
- 9- دلاندی تعاملونو څخه کوم يو د ايسترفيکيشن تعاملو له ډلې څخه دی ؟

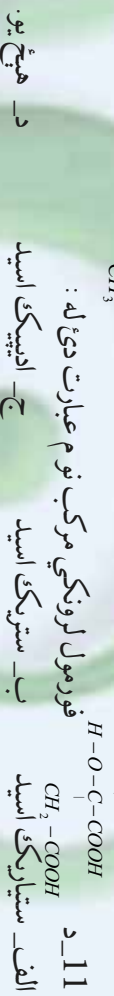

الف- لومري تعامل ب- دوهم تعامل ج- دريم تعامل د- هيچ يو.

10- د *dimethylpropanoic acid* فورمول عبارت دی له:

11- د

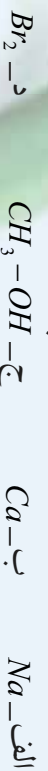
تشریحی پوښتنې:

- 1- د $C_3H_{10}O_2$ فورمول لرونکي دکاريو کسلیک اسيد نوم، جورښتنيز فورمول او ټولې ايزوميري وليکئ.
- 2- دکاريو کسلیک د اسيدونو عمومي فارمول کوم دی؟ دکاريو کسلیک اسيد، الديهيد او کيتون ترمنځ توپيرونه وليکئ.

3- دلاندې تيزابونو د IUPAC نومونه او دهغوی فورمولونه وليکئ:

الف- *Oxalic acid* ب- *Adipic acid* ج- *Malonic acid*

4- د بنزويک اسيد د تعامل معادله دلاندې موادو سره وليکئ:

5- دلاندی عضوی تيزابونو ماليکولی او د جورښت فورمولونه وليکئ:

الف- *2-oxypropanoic acid* ب- *2,3-dimethylbutanoic acid*

ج- *2-aminobromopentanoic acid*

6- شحمی تيزابونه څه شی دی؟ ولی په دې نوم يادېری؟ روښانه يې کړئ.

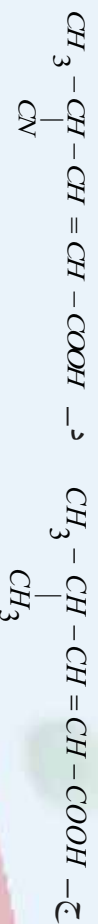
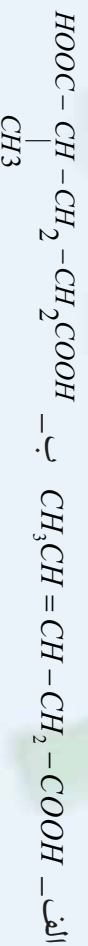
7- له لاندې تيزابونو څخه کوم يو د شحمي تيزابونو له ډلې څخه دي؟ معلومات وړاندې کړئ.

8- دکاريو کسلیک اسيد د يو اساسه تيزاب په ترکيب کې %55.8 کاربن، %7 هيلډروجن او %37.2 اکسيجن شته دی، د دې تيزاب فورمول وليکئ.

9- توضیح کړئ چې ولې کاريو کسلیک اسيدونه په اوبو کې له الکولونو څخه ډير زيات حل کېږي؟

10- دلاندنيو اسيدونو نومونه د IUPAC په ميتود وليکئ:

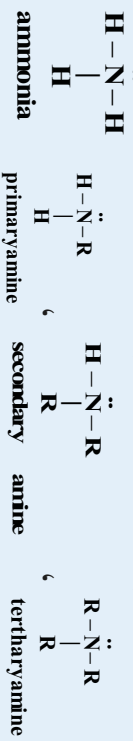
امينونه Amines

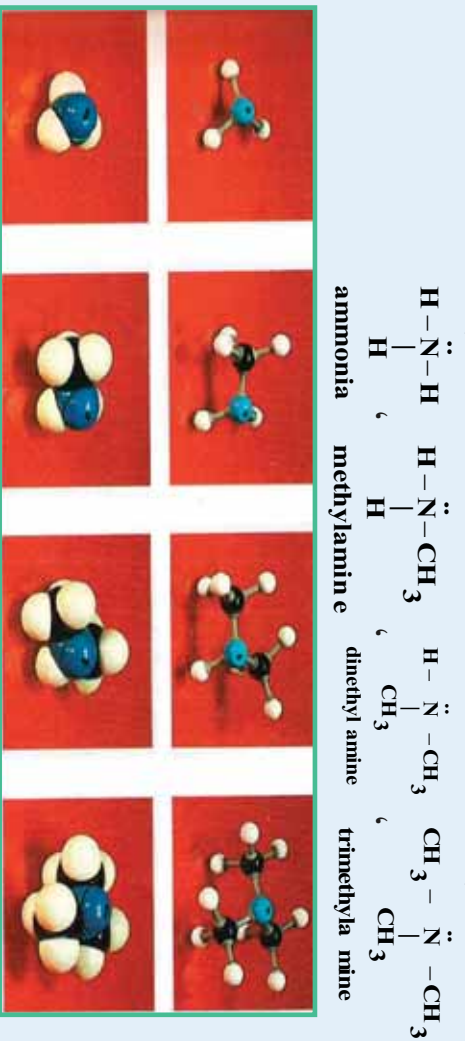
د هایدروکاربنونو د اکسیجن لرونکو مشتقاتو سرپرته د دې مرکبونو نور مشتقات هم شته چې د هغوی له ډلې څخه نایټروجنی مشتقات دي، د هایدروکاربنونو نایټروجن لرونکو مشتقاتو تر څنګه د هغوی یو ډول بې امینونونه دي چې د امین ډګروپ لرونکي دي او د امونیايي مشتقاتو په نوم هم یادېږي؛ یعنې د NH_3 یو، دوه یا درې د هایدروجن اتومونه د هایدرو کاربنونو د ګروپونو په واسطه تعویض شوي دي او یا دا چې د هایدرو کاربنونو د هایدروجنونو یو یا څو اتومونه د امین ډګروپ په واسطه تعویض شوي دي. په دې څپرکي کې به د امینونو په اړه معلومات تر لاسه کړی او زده به یې کړئ چې امینونه له کوم ډول مرکبونو څخه دي او د کومو خواصو لرونکي دي؟ څرنگه کېدای شي چې هغوي لاس ته راوړل شي او دهغوی طبیعي سرچینې کوم مواد دي؟ په کومو حیاتي او صنعتي برخو کې کارول کېږي؟

1_11: د امینونو جوړښت او ډلبندی

د امینونو وظيفوي گروپ NH_2 - دی چې د امینو د گروپ Amino په نوم یادېږي ، د دې گروپ د نایټروجن اټوم د sp^3 هلیبرېد حالت لري چې دکاربن یو اټوم د یو یا څو اټومونو سره اړیکې لري ، که چېرې د څو عضوي معاضو سره اړیکې ولري ، د امینونو ډولونه ټاکل کېږي چې د لومړني، دویمي او دریمي امینونو په نامه یادېږي ، لومړني امینونه هغه امینونه دي چې د امونیا د نایټروجن اټوم د هایدروکاربنونو د کاربن له یوه اټوم سره اړیکه لري. دویمي امینونه له هغو امینونو څخه عبارت دي چې د امونیا د نایټروجن اټوم د هایدروکاربنونو له دوو گروپونو سره اړیکه لري. دریمي امینونه هغه امینونه دي چې د هغوی د امونیا د نایټروجن اټوم د هایدروکاربنونو له درې اټومونو سره اړیکې لري، د امینونو عمومي فورمولونه په لاندې ډول دي:

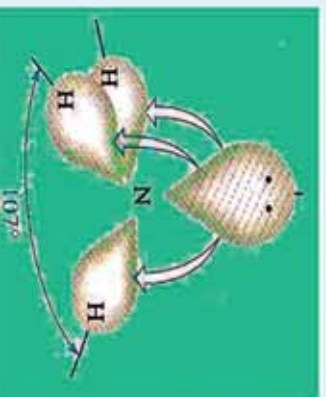

R کېدای شي چې د الکایل یا اریل ټاټې شمونې وي؛ د امینونو د ډلو بیلگې په لاندې ډول دي:

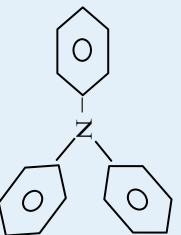
(1_11) شکل د امونیا مودل ، لومړني ، دویمي او دریمي ، امینونه (د کین نه بڼې لورته)

عضوي راډیکالونه چې د امینونو په جوړښت کې د نایټروجن له اټوم سره اړیکه لري، څلورمخیزو ته تړنې جوړښت لري؛ ځکه د څلور مخیزو جوړښتیزو زاویه 109.5° اود امونیا زاویه 107.3° ده، د امینونو مالیکول د هندسي هرم (pyramid) جوړښت لري :

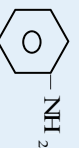

(2_11) شکل د امونیا جوړښت

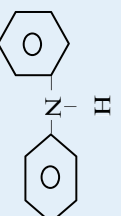
که چیري د امین گروپ د مشبوع او یا غیر مشبوع زنجیري هایدروکاربنونو د کاربن د اتومونو د هایدروجن اتومونه تعویض کړي، دا ډول امینونه د الیفاتیک په نوم او که د اروماتوله کربو سره اړیکه ولري، د اروماتیکو امینونو په نوم یادېږي.

triphenylamine

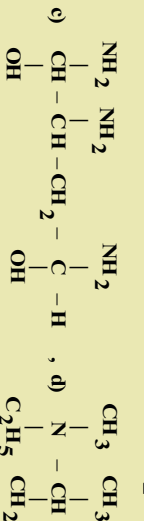
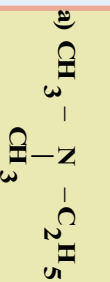
diphenylamine

Phenylamine (aniline)

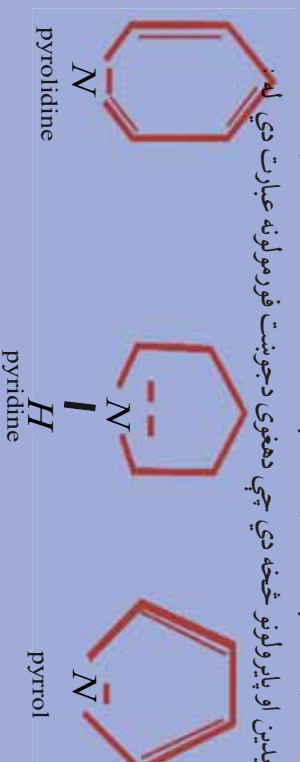
مثال: د لاندې مرکبونو د جوړښت فورمولونه ولیکئ:

الف - dimethyl ethylamine ب - 2-pentane diamine ج - 1,4-butanediol

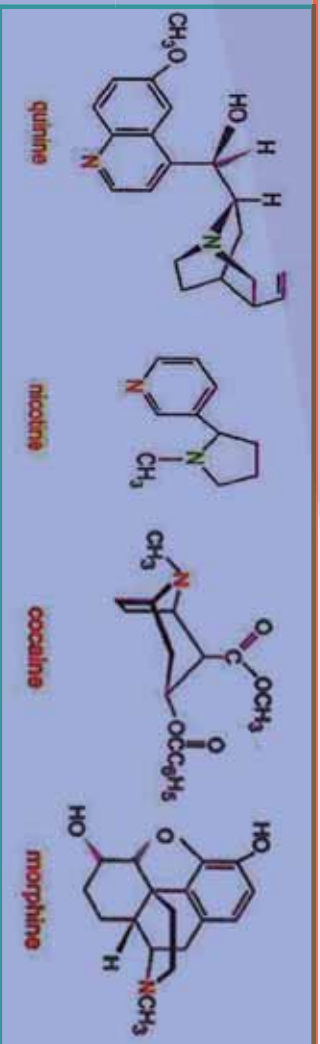

اضافي معلومات:

هتروسکلیت امینونه هم شته چې په کاربنی کربو کې نایټروجن شامل دي او مهم مرکبونه دي، دوی عبارت له پیلرولیدین، پیلرولین او پیلرولونو څخه دي چې دهمغوی دجوړښت فورمولونه عبارت دي له

مورفین، کوکائین او نیکوتین د امینونو ډولونه دي چې په کوکائور (افین) او تنباکو کې شته چې د همغوي دجوړښت فورمولونه په لاندې ډول دي:

د 500 ډولونه شاولخواکي بيالوژيکي الکولو پيدونه (Alkaloid) پيژندل شوي دي چې د مورفين اصلي الکولويد په افين کې شته ، نايتروجن لرونکي مرکب الکولويد القلي دي ،له دې مرکب څخه پخوا به د درد د ارامولو لپاره کار اخيستل کيده او د درد د ارامولو ساده مرکب دی چې پرته د بې هوشي د مريض درد دعلي کولو لامل گرځي ، د امریکا د خپل منځي جنکونو په بهير کې د زخميانو د دردونو د تسکين لپاره له مورفين څخه گټه اخيستل کيده. مورفين ځيني نورې ستونزې را منځ ته کوي او د وينې فشار ټيټوي چې د ناروغانو دمړينې لامل گرځي او هم د روږدېدلو لامل گرځي؛ له دې کبله دهغه د ځينو نورو ستونزو د لږوالي په عرض له هغه څخه هيروين لاس ته راوړل کيږي، چې هروين ځيني نورې ستونزې لري؛ خو خطرناک روردي کونکي دي چې دهغوی پيښودل د روږدو وگړو لپاره ستونزمن دي.

کوکاين او نور نشه راوړونکي توکي ټول نايتروجن لرونکي مرکبونه دي .

شکل 3_11) کوکار د مورفين او هيروين سرچينه

1_1_11: د امينونو نوم ايښودنه

خرنگه چې په تېرو لوستونو کې وړاندې شول، امينونه دکاربن د اتومونو دزنجير له کبله او دهغوی اړيکه د نايتروجن له اتوم سره په درې ډولو ويشل شوي چې لومړني امين ($\text{R}-\text{NH}_2$) ، دويمې امين ($\text{R}-\text{N}^{\text{H}}(\text{R})$) او درېمې امين ($\text{R}-\text{N}^{\text{H}}(\text{R})_2$) دي ، د امينونو څلورم ډول دڅلور وجهي ايون به ښه $[\text{R}_4\text{N}^+]$ دي چې دهغوی بيلگي کيدای شي تتراميتايل امونيم $(\text{CH}_3)_4\text{N}^+$ Tetramethyl ammonium)) وړاندې شي، د R پاتې شوني کيدای شي الفاتليک ،سکليک او يا ارومليک وي.

د امينونو په نوم ايښودنه کې په نايتروجن باندي نښتي پاتې شوني د A1 له وروستاړي سره د نوم پيل کې دهغوی د

نوم د لومړي توري د انگرېزي ژبې دالفبا دمخکيوالي په پام کې نيولو سره سم ليکل کيږي او بيا وروسته د امين (amine) کلمه ورزياتيږي ، د بيلگې په ډول:

د $C_2H_5N - C_3H_7$ جمعې فورمول لرونکي مرکب نوم چې دهغه دجوړښت فورمول په لاندې ډول دي ، داسې ليکل کيږي :

$$CH_3 - CH_2 - \overset{|}{N} - CH_2 - CH_3$$

$$CH_2 - CH_2 - CH_3$$

Diethyl propylamine

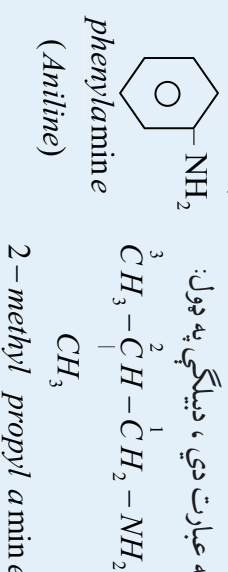
په ځينو برخو کې د امينو نو په نوم ايښودنه کې کيدای شي چې د مرکبونو د ماليکول د کاربن د اتومونو شمېر وهنه ترسره شي ؛ د بيلگې په ډول :

$$CH_3 - CH_2 - CH_2 - CH_2 - \overset{|}{CH} - NH_2$$

$$CH_3$$

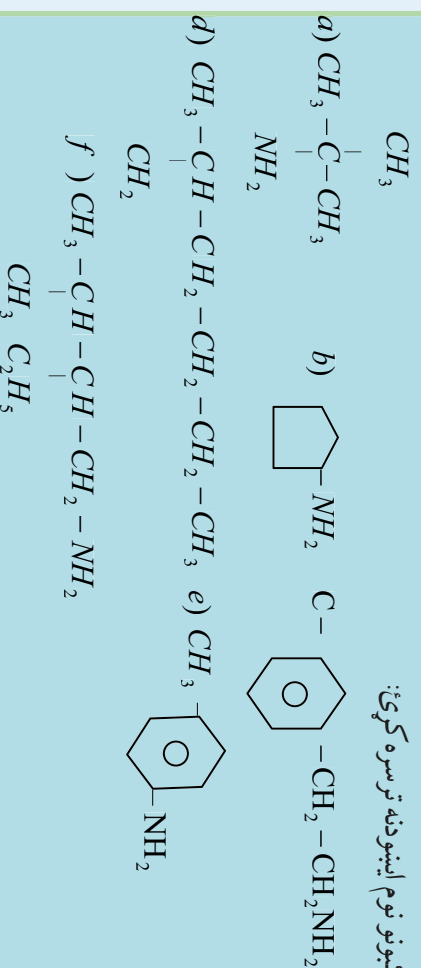
1-Methyl.1- Penthyl amine

لومړني امينه د ايويک IUPAC په سيستم کې په دوو طريقو نوم ايښودنه کيږي چې له الکيل امين (alkylamine) او الکيل امين (alkanamine) څخه عبارت دي ، د بيلگې په ډول:

ځپل خان ازماينيت کړئ

د لاندې مرکبونو نوم ايښودنه ترسره کړئ:

د دريمې امينو نو نوم ايښودنه داسې ترسره کيږي چې د الکيل اوږد زنجير د اصلي زنجير په توگه او الکيل منل کيږي او نورې پاتې شوني چې له نايټروجن سره اړيکې لري ، د معاوضو په توگه منل شوي دي او داسې نوم ايښودنه يې ترسره کيږي چې د نايټروجن سمبول (N) د معاوضو د نوم له يادوني څخه مخکې ليکل کيږي ، د نايټروجن دسمبول او معاوضو د نوم پر منځ کې د (-) علامه ليکي ، که چيرې د واړه معاوضې

یو شان وي؛ نو په دې صورت کې $N-N$ او دواى کلمه چې د دوو په معاده، د معاوضو د نوم څخه منځکې لیکل کېږي او دهغه د نوم د e توری يې د $amine$ په کلمې تعوضیږي، کله چې اوږد (اصلي) زنځیر خو معاوضې و لري؛ یعنې پناخ لرونکى وي، د اړوندو هایدروکاربنونو اوږد زنځیر نمبر وهل کېږي او نمبر وهل د امین ($amine$) د گروپ لرونکي کاربن څخه پیل کېږي، د هایدروکاربن د نوم او له امین د کلمې څخه تر منځه د معاوضو نوم او دهغوي د اړونده کاربن نمبر لیکل کېږي:

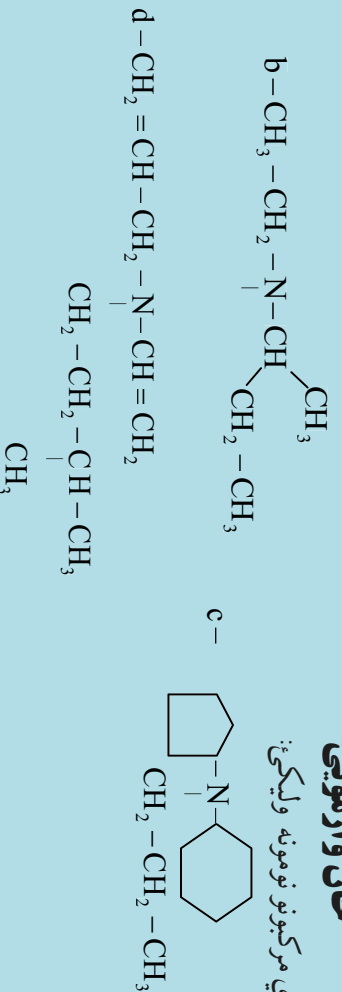
$N-N$ - dimethyl ethanamine N - methyl - 2 - methyl propanamine

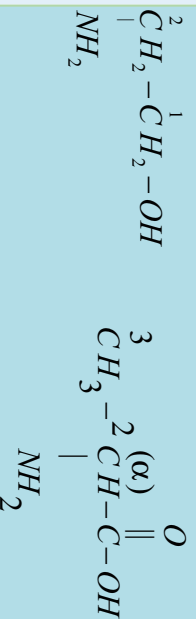
N - methyl - N - phenyl - 3 - methylbutanamine $N-N$ - diethylamine

ځان وازمویئ

دلاندې مرکبونو نومونه ولیکئ:

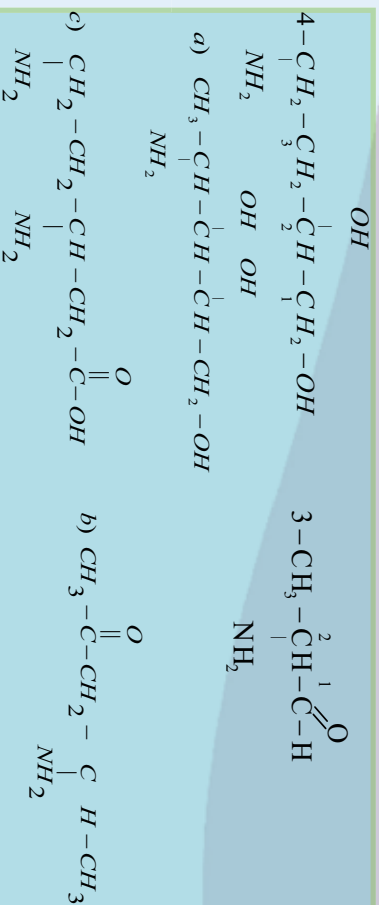
که چېرې د NH_2 - گروپ د نورو وظیفوي گروپونو؛ لکه: د الکولو نو، الیهایدونو، اسیدونو او داسې نورو وظیفه یي گروپونو سره په یوه هایدروکاربن مرکب کې شتون ولري، په دې صورت کې ددې گروپ نوم د اړوند کاربن له نمبر سره د امینو $amino$ په نامه یاد او د اړوندو الکولو، الیهایدونو او تیرانو نو د نومونو په سر کې لیکل کېږي:

خیل ځان وازمویئ

د لاندینو مرکبونو نوم ایښودنه وکړئ:

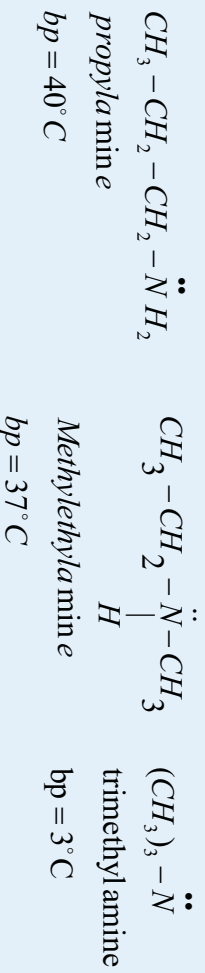
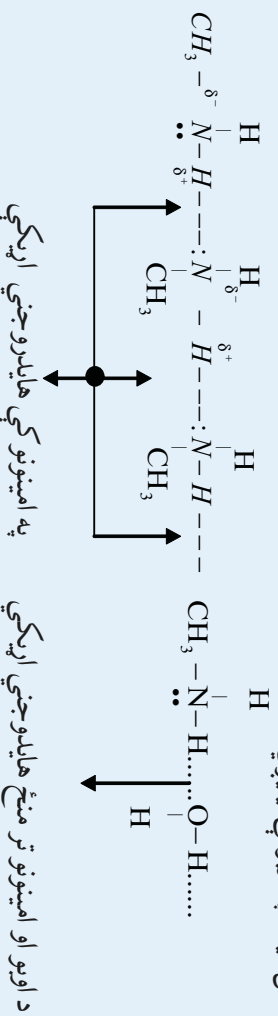

2_1_1 د امینو نو فزیکي خواص

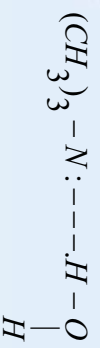
هغه امینونه چې کوچنۍ مالیکولي کتله لري (میتیل امین، ډای میتیل امین، تری میتیل امین او نیټایل امین) د گاز په حالت موندل کېږي، امینونه چې د کاربن د ډیر شمیر اتومونو لرونکي دي، تر $\text{C}_{12}\text{H}_{25}\text{NH}_2$ پورې د مایع په حالت موندل کېږي او له $\text{C}_{12}\text{H}_{25}\text{NH}_2$ مرکب څخه لوړ د کاربن د اتومونو لرونکي امینونه جامد حالت لري. ډکو چټیو امینونو بوی امونیا او خوسا شو کبانو ته ورته دي.

لومړني او دویمي امینونه له امونیا سره ورته خواص لري او د مالیکولونو تر منځ یې هایدروجنې اړیکې شتون لري چې د هغوی مالیکولونه قطبي دي. د کب (ماهي) بوی ته ورته دي. لومړني او دویمي امینونه د هغوی د خواصو له مخې امونیا ته ورته او د هایدروجنې اړیکې لرونکي دي چې د هغوی مالیکولونه قطبي دي؛ له دې کبله د امینونو د ایشیلو ټاکی د هغو هایدروکاربونونو چې له دې امینونو سره د کاربن او هایدروجن د عین شمیر اتومونو لري او هم د دریمي امینونو څخه لوړ دی، لومړني او دویمي امینونه په اوبو کې ښه حل کېږي، په داسې حال کې چې دریمي امینونه په اوبو کې په اسانې سره نه حل کېږي، همدا رنگه د کاربن د اتومونو د شمیر په زیاتوالي د هغوی حل کیدل په اوبو کې ټیټېږي:

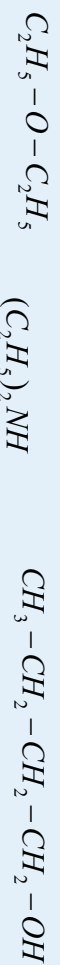

دریمي امینونه هم کولای شي، ترڅو د اوبو سره هایدروجنې اړیکه جوړه کړي؛ ځکه د نایتروجن اتوم ($\overset{\cdot\cdot}{\text{N}}$) د ازادو جوړه الکترونو لرونکي دي او دا جوړه الکترونونه د اوبو له مالیکولونو سره د اړیکو د جوړیدو لامل ګرځي؛

دا چي د هايډروجن او نايټروجن ترمنځ اړيکه (N-H) په دريمي امين کي نه شي جوړيدلی ؛ نو پردي بنسټ د دريمي امينو مالیکولونه په خپل منځ کي هايډروجن اړيکه نه شي جوړولای:

د امينو د ايشيدو ټکی دهغوی د ايزو لوگ هايډروکاربنونو او ايترونو په پرتله لوړ او له ايزولوگو الکولونو او تيزابونو څخه ټيټ دي، لامل يې دا دی چې په هايډروکاربنونو او ايترونو کي هايډروجن اړيکه نه شته او دهغوی د ماليکولونو په منځ کي د جذب قوه لږه ده ، د الکولونو او تيزابونو د ماليکولونو تر منځ هايډروجن اړيکه شتون لري او په دې مرکبونو کي د اکسيجن اټوم دهايډروجن له اټوم سره اړيکه (O-H) لري چي دا اړيکه د اکسيجن دغښتلي الکترو نيکاليټيټي له کبله د نايټروجن او هايډروجن له اړيکي څخه ډيره قطبي ده او دهغوی هايډروجن اړيکه هم غښتلې ده:

Diethyl ether *Dimethylamine*

bp = 54.6°C *bp* = 55°C *1-butylamine*

C_4H_{10} C_5H_{12} C_2H_5-COOH C_3H_7-COOH

n-butane *n-pentane* *propanoic acid* *butanoic acid*

0.5°C *bp* = 36.1°C *bp* = 141.1°C *bp* = 163.5°C

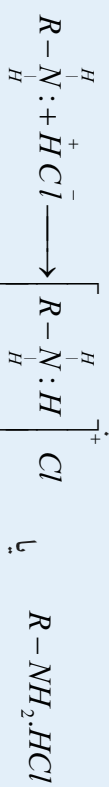
(1-11) جدول د بنسټيزو امينو فزيکي خواص

Name	structure	mp by (°C)	bp by (°C)	solubility (g/100L H ₂ O)	Kb	density d_4^{20} Relative
<i>methylamine</i>	CH ₃ NH ₂	-94	-6	زيات حل کيږي	4-4.10 ⁻⁴	0.769 (at -79°C)
<i>ethylamine</i>	CH ₃ -CH ₂ NH ₂	-81	17	زيات حل کيږي	4-7.10 ⁻⁴	-
<i>propylamine</i>	CH ₃ CH ₂ -CH ₂ NH ₂	-83	49	زيات حل کيږي	4.10 ⁻⁴	-
<i>dimethylamine</i>	(CH ₃) ₂ NH	-92	7	لږ حل کيږی	5.10 ⁻⁴	0.680 (at -O°C)
<i>trimethylamine</i>	(CH ₃) ₃ N	-117	3	لږ حل کيږی	6.10 ⁻⁵	-
<i>aniline</i>	C ₆ H ₅ NH ₂	-6	184	حل کيږي	4-2.10 ⁻¹⁰	-
<i>methylaniline</i>	C ₆ H ₅ NHCH ₃	-	196	-	-	0.989
<i>dimethylaniline</i>	C ₆ H ₅ N(CH ₃) ₂	2.5	194	-	-	0.956
<i>diphenylamine</i>	(C ₆ H ₅) ₂ NH	54	302	-	-	1.158

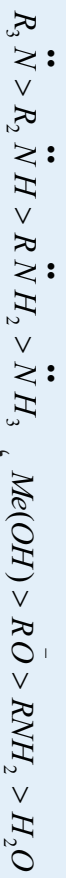
هغه امینونه چې دکاربن شمیر یې له یوه څخه تر پنځو اتومونو پورې وي ، په اوبو کې په هر نسبت حل کېږي او هغه امینونه چې د هغوی دکاربن د اتومونو شمیر شپږ او له شپږو څخه لوړ وي ، په اوبو کې لږ حل کېږي.

11_3: د امینونو کیمیايي خواص

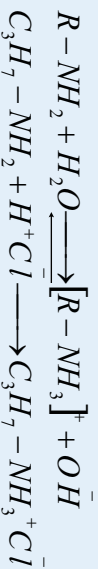
امینونه له تیزابونو سره تعامل کوي ، مالګې جوړوي.

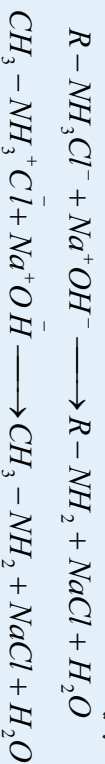
د الکیل اونیوم کلوراید مالګه د هایدروکساید او الکوآکسایدونو (OR او OH) څخه کمزوری القلي خاصیت لري او د اوبو په نسبت هم کمزوری قلوي خاصیت له ځان څخه ښکاره کوي ، لاندې سلسلې ته څیر شی:

لاندې کیمیايي تعامل د امینونو القلي خواص نښي:

له پورتنیو معادلو سره سم د اونیوم تشکیل شوې مالګه ، د قوي القلي او تودوخې په شتون کې بیرته په امینونو ، غیر عضوي مالګې او اوبو تجزیه کېږي:

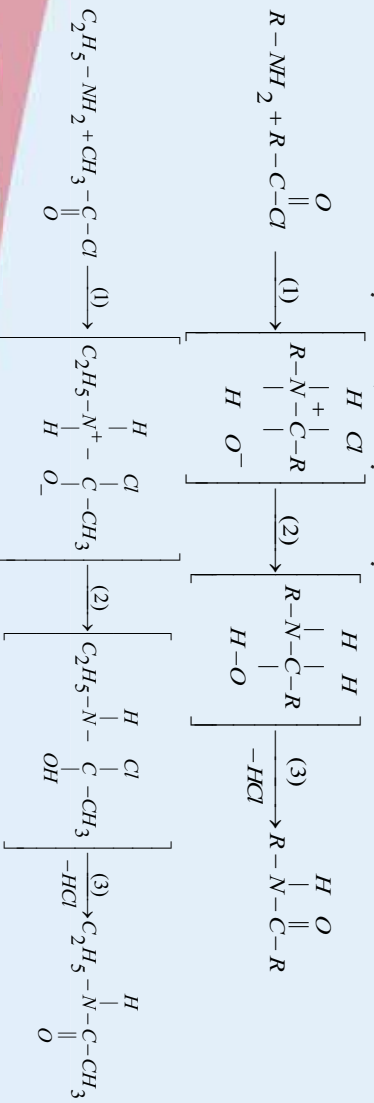
د امینونو الکیلېشن :

امینونه له الکلونو سره تعامل کوي ، د امینونو بیلابیل مرکبونه جوړوي:

د امینونو د اسایلیشن تعامل:

امینونه له اسایل سره تعامل کوي ، امایډونه جوړوي چې تعامل یې په درې پړاوونو کې ترسره کېږي:

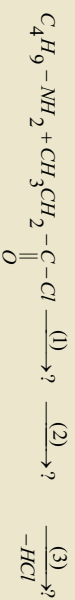
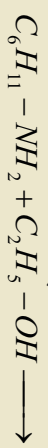
مشق او تمرین وګړی

1 - د میتیل امین 500 ملي لیتر 0.1m او بلن محلول به دکوم pH لرونکی وي؟

که چیرې $K_b = 5.10^{-4}$ وي.

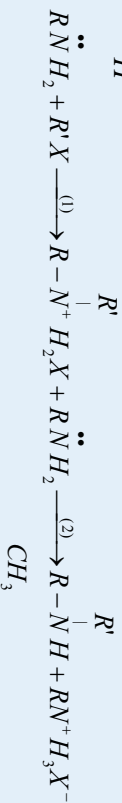
2 - لاندې معادلې بشپړې کړئ:

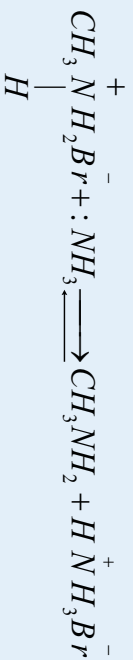
11_4: د امینونو لاس ته راوړنه

د الکیلشن د عملیې په واسطه د امینونو لاس ته راوړنه

پروپول د لاس ته راوړنې لاره له هغو لارو څخه ده چې دویمې امینونونه د لومړني امینونو او دریمې امینونو له دویمې امینونو څخه تر لاسه کېږي ، داسې چې الکیل هلایدونو ته له امونیا سره تعامل ورکوي ، لومړني ، دویمې او دریمې امینونه لاس ته راوړي.

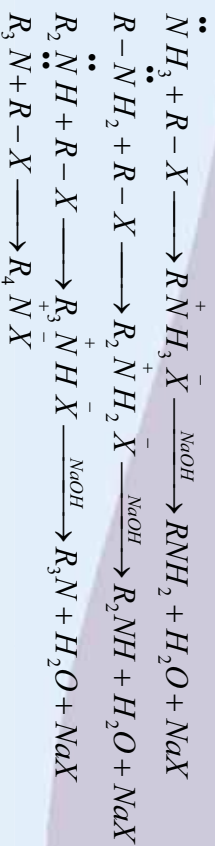

امونیا دالکیل هلایدونو سره تعامل کوي ، لومړني امینونه جوړوي:

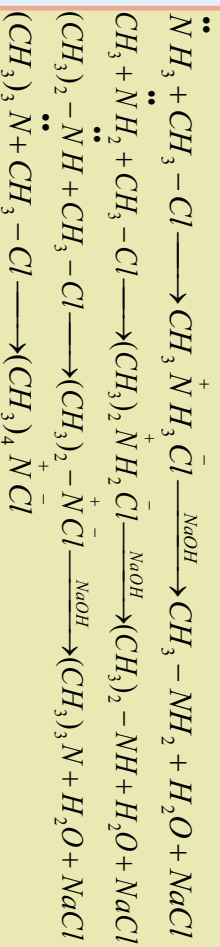

لومړني ، دویمې او دریمې امینونه کیلای شي چې د امونیا له الکیلشن څخه لاس ته راوړل شي؛ داسې چې الکیل هلایدونو ته له امونیا سره تعامل ورکوي، لومړني امین حاصلېږي، خو که چیرې د الکیل هلایدونو د اندازې نسبت لوړ شي ، په پایله کې دویمې او دریمې امینونه هم لاس ته راځي . که چیرې دریمې امین ته هم له الکیل هلاید سره تعامل ورکړل شي ، د کوار تریزې مالګه لاس ته راځي:

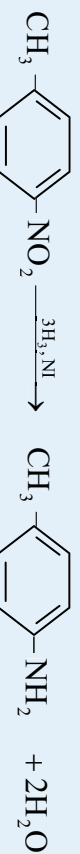
مثال:

همدارنگه که چیرې د نتریل د مرکبونه دکلسټونو په شتون کې هایدروجنشن شي، امینونونه حاصلیږي:

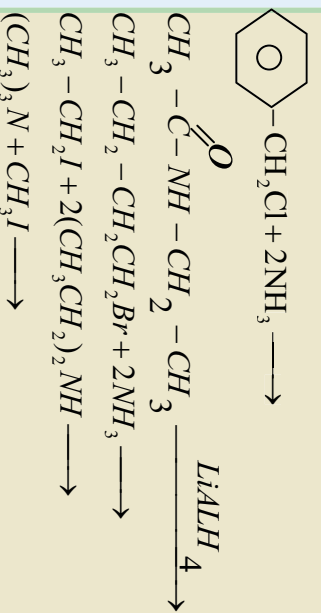

دارومالیکي لومړنیو امینونو دلاس ته راوړلو فایزیه بڼه لاره د اړونده نایټرو مرکبونو ارجاع کول دي، د نایټرو مرکبونه کیدای شي د اروماتیک د الکتروفیلی له نایټرو کیدلو تعامل څخه لاس ته راوړل شي، د نایټرو گروپ کیدای شي دکلسټو په شتون کې د هایدروجن یا کیمیایي ارجاع کوونکو عاملو په واسطه په اسانۍ سره ارجاع شي:

مشق او تمرین وکړئ

لاندې معادلي بشپړې کړئ

5_1_11: مهم آمینونه

1_ میتایل آمین:

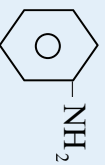
که چیری میتانول ته د تودوخې په 400°C او Al_2O_3 دکلسټ په شتون کې له امونیا سره تعامل ورکول شي، میتایل آمین حاصلېږي:

$$\text{CH}_3 - \text{OH} + \text{NH}_3 \xrightarrow{\text{Al}_2\text{O}_3, 400^{\circ}\text{C}} \text{CH}_3 - \text{NH}_2 + \text{H}_2\text{O}$$

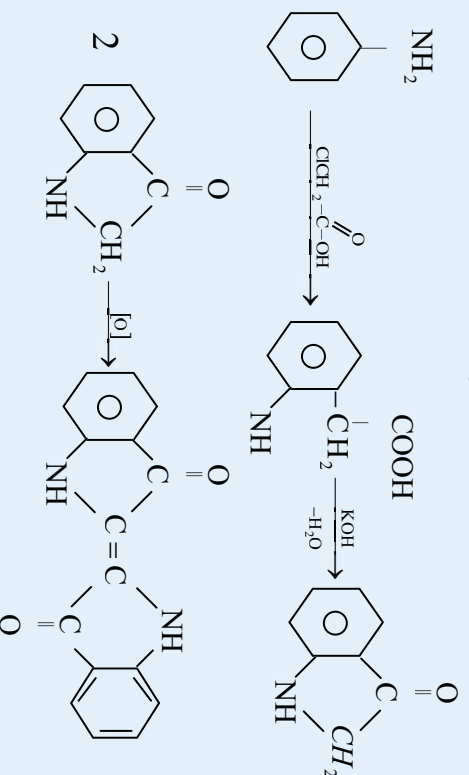
همدا رنگه کېدای شي، دای میتایل آمین او ترای میتایل آمین هم په لاس راوړل شي، له دای میتایل آمین څخه د مواد وپه حل کولو کې ګټه اخیستل کېږي.

2_ انیلین یا بنزین آمین (Aniline or Benzene amine)

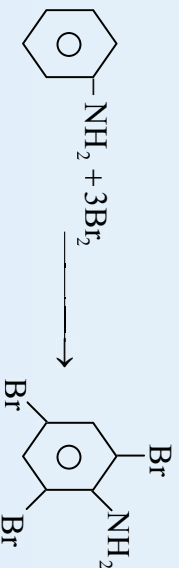
انیلین دارو ماټیکو مهمو امینونو څخه دي چې د ضعیفو قلوبو خاصیت لري، او د سایکلوهرګران آمین په پرتله یو میلیون ځله ضعیف دي، دهغه فورمول په لاندې ډول دي:

په صنعت کې دانیلینکو ($\text{C}_6\text{H}_5\text{NH}_2$) درنګ مهمه سرچینه انیلین دي او دا رنگ داسې لاس ته راوړل کېږي چې انیلین ته له کلورو استیک اسید سره تعامل ورکوي او په پایله کې انیلینګو لاس ته راځي:

دانیلینکو څخه بیلابیل مختلف رنگونه جوړوي؛ له دې امله هغه د بنسټیز رنگ په نوم یاد وي. انیلین د برومین له اوبو سره تعامل کوي، ترای بروموانیلین جوړوي:

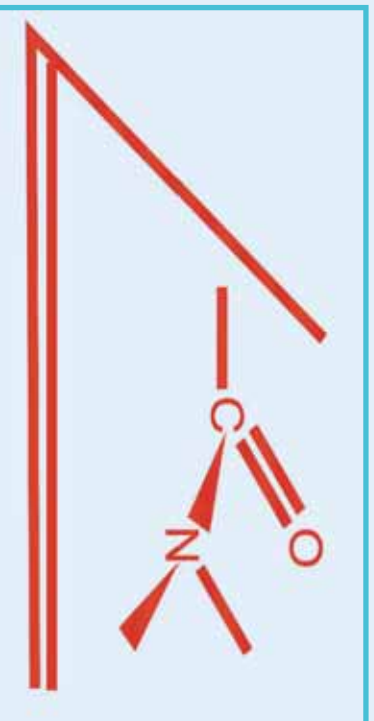

2_11: امایډونه (Amides)

لومړني او دويمې ډول امینونونه له تیزابونو سره (الکولو ته ورته) تعامل کوي، داسې مرکبونه جوړوي چې د امایډونو په نوم یادېږي؛ د بیلګې په ډول:

امایډونه هم په طبیعت کې شته او هم دستیز په پایله کې په مصنوعي توګه له لومړنیو توکو څخه لاس ته راځي، د فزیکي طریقو په واسطه، (د بیلګې په ډول: جلدني سپکتر) د وظیفه یي ګروپونو د جوړښت څېړنه، ټاکنې چې د نایتروجن او د کاربنیل د وظیفه یي ګروپ تر منځ ټولې اړیکې په یوه سطحه کې شتون لري او دهغوی د سطح والي لامل د π الکترونونو د (C-O) تر منځ اړیکې دنایتروجن د اټوم د اړخه زیاد الکترونونو پر کړنې پورې اړه لري چې سره یو ځای د څلورالکترونونو د نه ځای پرځای شوی الکتروني ورېځې د درې واړو اټومونو (N, C, O) دپاسه تشکیل کړي او دې عمل ته د نایتروجن د اټوم ازاده جوړو الکترونونو اړ کړي دي او په همدې دلیل دي چې امایډونه په اوبلن محلول کې دومره قلوي خاصیت له ځان څخه نه ښکاره کوي، د دې نه ځای پرځای شوي اړیکې امایډونو ته کیمیايي ثبات وربخښلی دی چې له القلیو، نړیو تیزابونو او اوبو سره څښتنوالی وروښيي:

شکل (4_11) دنایتروجن له کاربنیل ګروپ سره د اړیکو سطح والی

1_2_11: د امایډونو نوم ایښودنه او لاسته راوړنه

امایډونه د IUPAC پر بنسټ داسې نومول کېږي چې د تیزاب د جوړونکو الکانونو دتیزابونو د نوم ionic وروستاړي په امایډونو کې د امید په کلمه amide تعویض کېږي او د اسید کلمه نه لیکل کېږي؛ د بیلګې په ډول:

Butan amide

د $\text{R} - \overset{\text{O}}{\parallel} \text{C} - \text{NH}_2$ عمومي فورمول لرونکو امایډونو د لاس ته راوړلو لپاره کېدای شي چې دکاربوکسیلیک اسید مرکبونه نیغ په نیغه له امونیا سره تعامل وکړي، په پایله کې امونیم کاربوکسیلات لاس ته راځي:

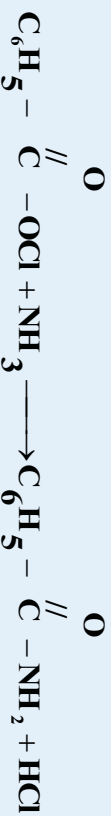

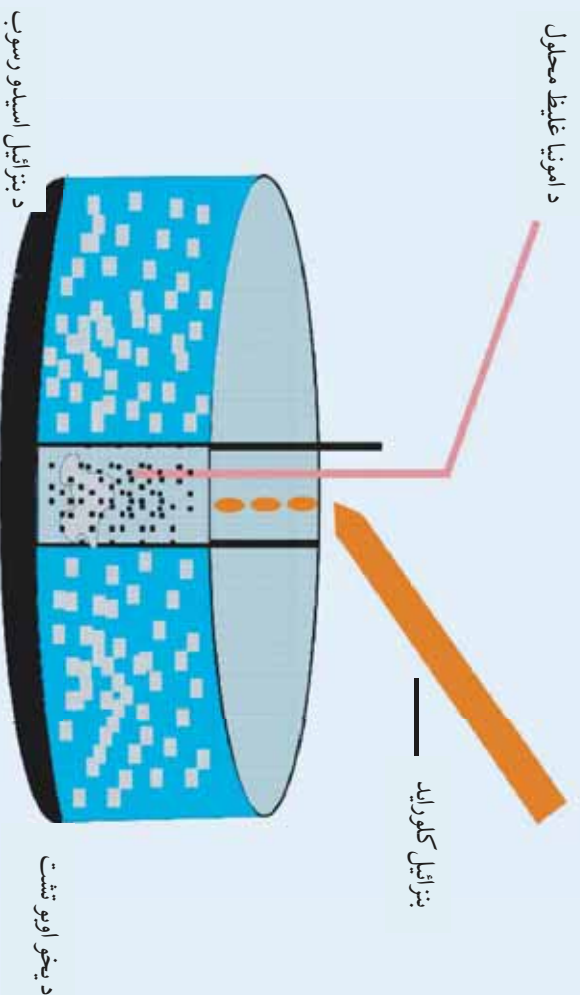
که چیری لاس ته راغلي کاربوکسلات ته تودوخه ورکول شي، په پایله کې له هغه څخه یو مالیکول او په جلا او غښتلی امید لاسته راځي:

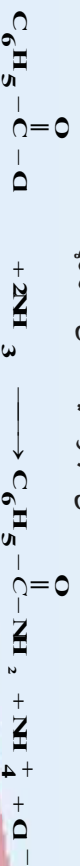
په پورتنیو تعاملونو کې د امیدونو لاس ته راوړنه ډیره بڼې (ورو) او دهمغوی محصولات لږ دي؛ له دې کبله نور میتودونه د امیدونو د لاس ته راوړني لپاره په کار وړل شوي دي؛ د بېلګې په ډول: دبنزایل کلوراید او امونیا د تعامل په پایله کې امیدونه لاس ته راځي، داسې چې په یوه فلاسک کې د امونیا محلول اچوي او دا محلول دیخو اوبو په یو ډک لوبڼي کې ږدي، بیا په دې محلول باندې په څاشکو، څاشکو بنزایل کلوراید ورزیاتوي چې په پایله کې بنزامید لاس ته راځي او په فلاسک کې ښکته کښي یعنی رسوب کوي:

لاس ته راغلي HCl په فلاسک کې له اضافي امونیا سره تعامل کوي او NH_4Cl جوړیږي:

(5_11) شکل د بنز امید لاس ته راوړنه

د یوولسم څپرکي لنډيز:

* دامینونو وظیفه یې ګروپ NH_2 دی چې د امینو د ګروپ (Amino) په نوم یادېږي د دې ګروپ د نایټروجن اټوم د SP^3 هایبرید حالت لري.

* لومړني امینونه هغه امینونه دي چې د امونیا د نایټروجن اټوم د هایدروکاربنونو د کاربن له یوه اټوم سره اړیکه لري.
* دویمي امینونه له هغه امینونو څخه عبارت دي چې د امونیا د نایټروجن اټوم هایدروکاربنونو له دوو ګروپونو سره اړیکه لري،
* درېمي امینونه له هغه امینونو دي چې دهغوی د امونیا د نایټروجن اټوم د هایدروکاربنونو له درې اټومونو سره اړیکې لري.

* عضوي رادیکالونه چې د امینونو په جوړښت کې د نایټروجن له اټوم سره اړیکه لري، څلورمخیزو ته تړدې جوړښت لري؛ ځکه د څلور مخیزو جوړښتیو زاویه 109.5° اود امونیا زاویه 107.3° ده.

* د امینونو په نوم ایښودنه کې په نایټروجن باندې نښتي پاتې شوني د Al د وروستازي سره د نوم په پیل کې دهغوي د نوم د لومړي توري د انګړنزي ژبې دالفبا د مخکيوالي په پام کې نیولو سره سم لیکل کېږي او بیا وروسته د امین (amine) کلمه ورزیاتېږي.

* که چېرې د امین ګروپ د مشوع او یا غیر مشوع زنجیري هایدروکاربنونو د کاربن د اټومونو هایدروجن اټومونه تعویض کړي، دا ډول امینونه د الیفاتیک په نوم او که د اروماتو له ګروپ سره اړیکه ولري، د اروماتیکو امینونو په نوم یادېږي.

* دامینونو د ایښودنې ټکي دهغوی د ایرو لږگ هایدروکاربنونو او ایټرونو په پرتله لږ او د ایرو لږگو الکلونو او تیراینونو څخه ټیټ دي، علت یې دا دی چې په هایدروکاربنونو او ایټرونو کې هایدروجنی اړیکه نه شته او دهغوي د مالیکولونو په منځ کې د جذب قوه لږه ده.

* که چېرې میتانول ته $400^\circ C$ تودوخه کې او Al_2O_3 کنتسټ په شتون کې له امونیا سره تعامل ورکړل شي، میتیل امین حاصلېږي.
* انیلین داروماتیکو له مهمو امینونو څخه دی، چې د ضعیفو فلرونو خاصیت لري او د سایکلو هګران امین پرتله یو میلیون ځله ضعیف دی.

* امایډونه د IUPAC پر بنسټ داسې نومول کېږي چې د تیزاب د جوړوونکو الکانونو دتیزابو د نوم oic وروستازي په امایډونو کې د امایډ په کلمه amide تعویض کېږي او د اسید کلمه نه لیکل کېږي.

د یوولسم څپرکي پوښتنې: څلور ځوابه پوښتنې:

- 1- امینونو وظیفه یې ګروپ د..... څخه عبارت دی.
الف - NH_2 ب - NH ج - NH_3 د - NH_4^+
- 2- فورمول د ----- مرکب فورمول دی.
الف - تولولین ب- انیلینو ج - انیلین د - الیپهاېډا
- 3- له لاندې مرکبونو څخه کوم یو یې دقلوي خاصیت لري؟
الف - $NH_2 - CH_3$ ب- $OH - CH_3$ ج - NH_3 د- الف اوج دواړه
- 4- مرکب اولین محلول د لاندې کومو خاصیتونو لرونکی دی؟
الف - $NH_2 - CH_3$ ب - $NH_2 - CH_2 - CH_3$ ج - $NH_2 - CH - CH_3$ د - ټول سم دي.
- 5- $pH > 7$ د لاندې مرکبونو څخه کوم یو لومړني امین دی؟
الف - $NH_2 - CH_3$ ب - $NH_2 - CH_2 - CH_3$ ج - $CH_3 - CH_2 - NH_2$ د - ټول سم دي.

6- که چیري د امين کتله 45amu وي ، له لاندینيو پاڼي شونو څخه به کومه یوه په هغې پورې اړه ولري ؟

الف - *methyl* ب - *ethyl* ج - *propyl* د - *isopropyl* ه - *Aryl*

7- د امینونو د ایشیو ټکي دهغوی د ایزو لوگ هایدروکاربونونو او ایترونو پرتله ... او له ایزولوگو الکلونو او تیزامونو څخه ... دی :

الف - لوړ ، ټیټي ب - بېکته ، بېکته ج - نژدې ، مساوي د - هېڅ یو.

8- د ایتایل امین او HCl له تعامل څخه لاندې کوم مرکب حاصلیږي ؟

الف - پروپیل امین ب - پروپیل امونیم کلوراید ج - ایتایل امین کلوراید د - ایتایل امونیم کلوراید.

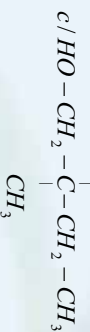
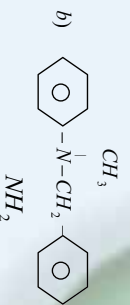
9- $CH_3 - CH_2 - C(=O) - NHCH_3$ فورمول په نوم یاد یږي ؟
الف - اماید ب - ایتایل اسیت اماید ج - ایستر د - کیتون

10- له لاندې مرکبونو څخه کوم یو دویمي امین نه دی ؟

الف - $CH_3 - CH_2 - NH - CH_3$ ب - $H_3C - NH - CH_2 - C_6H_5$ ج - $H_3C - NH - CH_3$ د - $H_3C - NH - CH_2 - C_6H_5$

تشریحي پوښتنې

1- د لاندې مرکبونو نومونه اښودنه او دهغوی دولته وټاکي :

2- د لاندې امینونو ساختماني فورمولونه ولیکي :

الف - *cyclopropylamine* ب - *dim ethylethylamine* ج - *ethylhexylamine*

3- په د نایتروجن سلنه به په *cyclopropylamine* مرکب کې څومره وي ؟

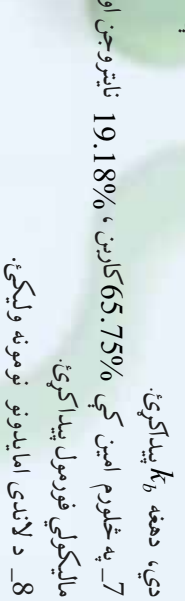
Cl: 3.4g ، *amonia* له $CH_3 - Cl$ ، 20.2g ، *Cl*: 12g ، *N*: 14g ، *mol*: 16g

4- فورمول او نوم یې ولیکي . *O*: 16g ، *N*: 14g ، *mol*: 12g ، *H*: 1g ، *Cl*: 35.5g

5- د امینونو او اماید ونو په منځ کې څه توپیر دی ، په دې اړه لازم معلومات وړاندې کوئ ؟

6- *propylamine* مرکب په 0.25molar محلول کې د هایدروجن د ایون غلظت $[H^+] = 10^{-12}$ سره مساوي دی ، دهغه K_b پیدا کړئ .

7- په څلورم امین کې % 65.75 کاربن ، % 19.18 نایتروجن او % 15.07 هایدروجن د کتلې له کبله شتون لري د هغه مالیکولي فورمول پیدا کړئ .

9- 5.95g امونیا له اسیت کلوراید ($CH_3 - COCl$) سره تعامل کړی دی ، څومره اسیت اماید حاصل شوی دی ؟

10- امین په ایزین محلول کې له خپل ځان څخه القلي خاصیت بکاره کوي ، ولې ؟ په دلايلو معلومات وړاندې کوئ ؟

طبیعی پولي میرونه

هغه مالیکولونه چې د څوکو چينو مالیکولونو له یوځای کیلو څخه جوړ شوي دي ، دپولي میرونه نامه او هغه کو چني مالیکولونه چې پولي میرونه جوړوي ، د مونومیرونو په نوم یادېږي .

پولي میرونه په دوو ډولونو ویشل شوي دي چې طبیعي پولي میرونه او مصنوعي پولي میرونه دي ، په دې څپرکي کې د طبیعي پولي میرونو په اړه معلومات وړاندې کېږي او په راتلونکي څپرکي کې به د مصنوعي پولي میرونو په هکله معلومات وړاندې شي .

د طبیعي پولي میرونو تر سرلیک لاندې هغه مرکبونه څېړل کېږي چې طبیعي بنسټ لري او د پروټینونو ، نوکلئیک اسیدونو ، امینو اسیدونو ، انزایمونو ، نشایسته ، سلولوز ، ورنېسم او طبیعي ورنېسم دی چې په دې څپرکي به یې ځینې ځانګړتیاوي مطالعه کړئ .

د دې څپرکي په لوستلو به پوره شیء ، چې دا مرکبونه کوم جوړښت او خواص لري او په ورځني ژوند کې کوم رول لوبوي ؟

1_12: د طبیعي پولي میرونو د بندې

پولي میرونه هغه مرکبونه دي چې د هغوی مالیکولونه د شوکو چنیو مالیکولونو د نښتلو له امله جوړ شوي دي، کوجني مالیکولونه چې پولي میرونه جوړوي، د مونو میرونو په نوم یادېږي. پولي میرونه کېدای شي ، له یو ډول مونو میرونو او یا له بیلا بیلو مونو میرونو څخه جوړ شوی وي . پولي میرونه چې د یو ډول مونو میرونو څخه جوړ شوي دي، د هومو پولي میر په نوم یادېږي او پولي میرونه چې د بیلا بیلو مونو میرونو څخه جوړ شوي وي، د کوپولي میرونو په نوم یادېږي .

پولي میرونه په دوو ډلو ویشل شوي دي چې عبارت له طبیعي پولي میرونو او مصنوعي پولي میرونو څخه دي ، طبیعي پولي میرونه عبارت له خو قیمتته قندونو (نشایسته او سلولوز) ، د پروتینونو ، د نوکلیک اسیدونو ، د انزایمونو، د وریښمو او طبیعي ربر څخه دي چې لاندې یې لولو:

1_1_12: قندونه

کاربو هایدریټونه د ژوندانه مهم مرکبونه دي چې زموږ د ورځني ژوند په بیلا بیلو برخو کې په کار ورل کېږي. دکورونو، وروڼه، موبل، خوراکي مواد، کالي او نور توکي له کاربو هایدریټونو څخه جوړ شوي دي. کاربو هایدروټونه په طبیعت کې ډیر موندل کېږي او په ټولو ژوندیو جسمونو کې شتون لري چې د ژویو او له هغې ډلې څخه د انسانانو د خوړو مواد دي .

کاربو هایدریټونه زیاتره د شنو نباتاتو په واسطه جوړېږي چې د نباتاتو د پلور شنه ماده د لمر د رڼا په شتون کې د هوا کاربن ډای اکساید او هغه اوبه چې د رښو له لارې یې جذب کړي دي، په گلوکوز تبدیلوي ، دا عملیه د فوتو سنتیز په نامه یادېږي:

1_12) شکل، نباتات د گلوکوز او اکسیجن تولید کوونکی

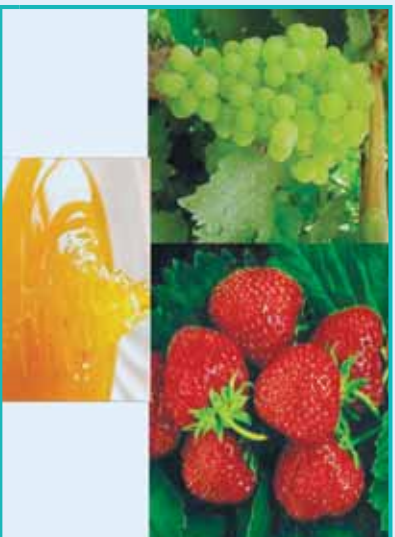
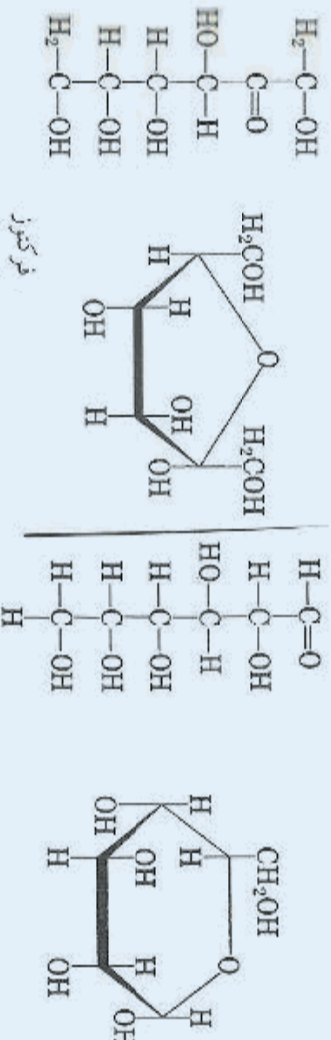
په رښتیا چې نباتات طبیعي لابرانوار نه دي چې د خوړو مواد جوړوي. په پورتنۍ معادله کې لیدل کېږي چې په نباتاتو کې د کلوروفیل د شنبې مادې په مرسته د گلوکوز د جوړېدو عملیه ترسره کېږي او اکسیجن هم تولید کېږي، ټول ژوي اکسیجن تنفس کوي، اکسیجن د کاربوهایدریتونو او د خوړو زوړو توکو د اکسیدېشن لپاره په کار وړي چې د ژوندیو په ارگانیزم کې انرژي ازاد وي:

د فوتو سنتیز عملیه او د ژویو د تنفس عملیه دوي معکوسې عملې دي؛ په دې دوو عملیو کې د کاربن ډایاکساید او اکسیجن د کچې توازن کنټرولېږي.

2_1_12: د کاربو هایدریتونو جوړښت او نوم ایښودنه

کاربو هایدریتونه د کاربن د هایدریتونو په نوم هم یا دوي، خړنگه چې د هغوی ساده فارمول $\text{C}_m(\text{H}_2\text{O})_n$ یا $\text{C}_m\text{H}_{2m}\text{O}_n$ دی؛ پردې بنسټ د اوبو لرونکي کاربن په بڼه لیدل کېږي. د دې ډلې مرکبونه گلوکوز چې $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$ (چې د الیهایدی گروپ لرونکي دي)، فرکټوز $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$ (د کټونی گروپ لرونکي دي) او نور دي چې په میووکي شتون لري. د دې دواړو قندونو د جوړښت فورمولونه عبارت دي له:

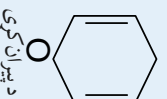
(2_12) شکل: الف- خمکي توت د فرکټوز سرچينه، ب: انکور د گلوکوز سرچينه، ج: شات د مونو سکرېډونو سرچينه

د عمومي فورمولونو په پام کې نیولو سره، دیر ساده کاربو هایدريت، فارم الديهيد (CH_2O) دي، نو ځکه کېدای شي چې کاربو هایدريتونه د فارم الديهيد پولی میرونه وي؛ د بیلګې په ډول:

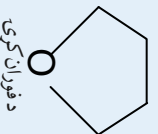

د پیرانوز او فورانوز بڼې:

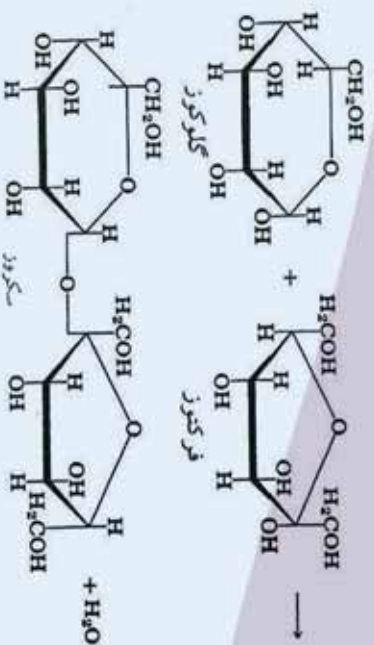
ګلوکوز د الکلونو او الیهایدونو د وظیفه یي ګروپونو لرونکي دي او لږ څه لوړ، کېدو اوکری کېدو زنجیر لري چې کولای شي یو کرېز همې استیال جوړکړي، دا کړۍ له شپږو اتومونو سره، د ګلوکوز پیرانوز په نوم یا دیري؛ ځکه د پیران په نوم کرېز یو ایترونه ورته دي، د هغه فورمول په لاندې ډول دي:

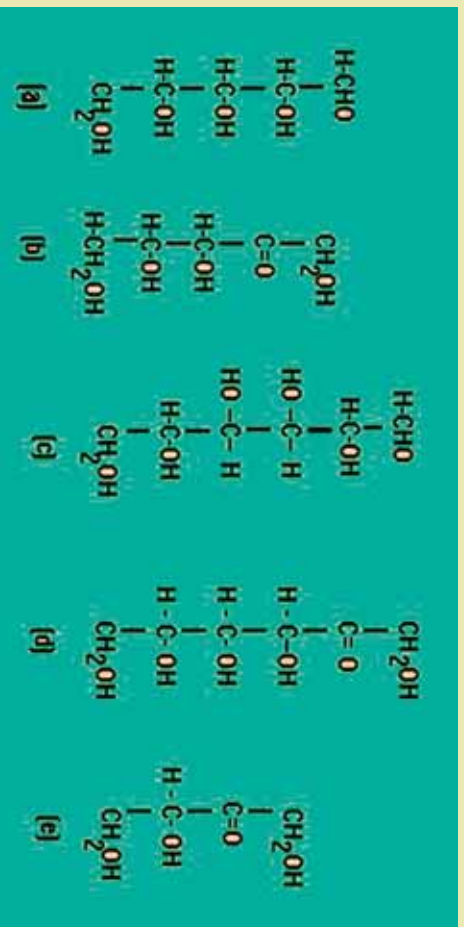
فرکتوز هم د محلول په حالت کې، 70% د کرېز همې استیال بڼه لري او د پیرانوز کړۍ ته ورته شپږو اتومونه لري؛ خو 30% یې د پنځه اتومي کړۍ په بڼه دي؛ دا چې فوران ته ورته دي؛ نو د فورانوز (Furanose) په نوم یادېږي او په ټاکلي ډول کرېز فرکتوز د فرکتوز فورانوز په نوم یادېږي، لاندې شکل فوران بڼېي:

پېچلي کاربو هایدريتونه چې په هغوی کې ګلوکوز او فرکتوز دواړه شتون ولري؛ د خو قیمة قندونو (پولې سکرایدونو) (Polysaccharides) په نوم یادېږي، د هغوی له ډلې څخه یوه هم بوره (Saccharose) ده چې د دوه قیمة قندونو (disaccharides) په نوم یادېږي، چې د یو مالیکول ګلوکوز پیرانوز او د یوه مالیکول فرکتوز فورانوز د یوځای کېدو او دیو مالیکول اوبو په ایستلو سره لاس ته راځي. دا هر واحد د مونو سکرایدونو (Monosacride) په نوم یادېږي، مونو سکرایدونو له بل سره یوځای کېږي، او لیګو سکرایدونو جوړوي:

مثال : دلاندي کاربو هایدريتونو نوم اینبوندنه وکړئ:

حل:

a) aldo pentose b) Keto pentose c) aldohexose d) Keto hexose e) Ketotetrose

3_1_12: د کاربو هایدريتونو ډولبندي

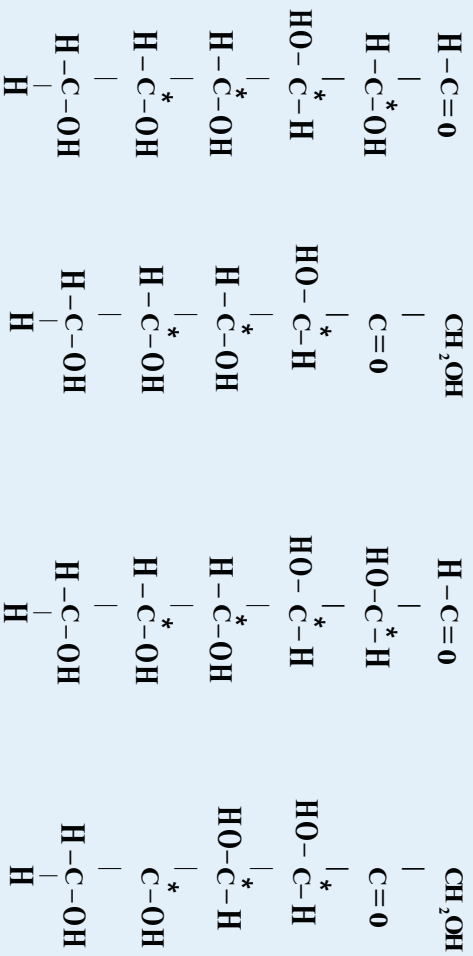
کاربو هایدريتونه په دوو ډلو ویشل شوي دي چې له ساده او پیچلو څخه عبارت دي.

1_1 مونیو سکرایډونه

ساده قندونه (Simple sugars) یا مونیو سکرایډونه (Monosacharides) د کاربو هایدريتونو هغه ډول دی چې نه هایدرولیز کېږي او د هغوی په مالیکولونو کې د کاربن د اتومونو شمیر له 3 څخه تر 9 اتومونو پورې رسېږي. مونیو سکرایډونه چې په خوراکی توکو کې شته، د هکسوز (Hexoses) په نوم یادېږي. گلوکوز ډیر ساده مونیو سکرایډ دی چې په ژونديو اورگانیزمونو کې د انرژي د تولید او د میتابولیزم په عملیه کې بنسټیز رول لوبوي، دا مرکبونه په ځیگر (بڼه) او نسجونو کې ذخیره کېږي او د

هغوي مهمي سر چيني انگور او شات دي، مونو سکر ايدونه سټين رنگه کرسټالي مرکبونه دي او خورند لري، له اوبو سره هايډروجنې اړيکه تري؛ نو ځکه حل کېدونکي دي، هايډروکاربنونه په ايترونو کې نه حلېږي.

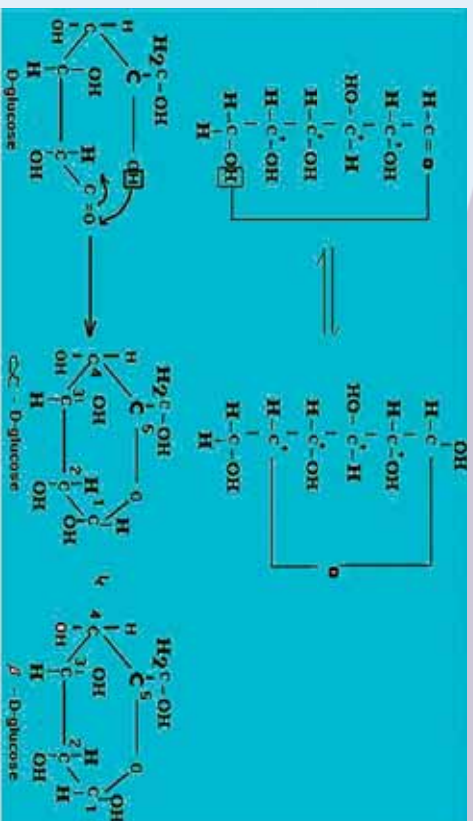

D-galactose mannose D-fructose D-glucose
(aldohexose) (Ketohexose) (aldohexose) (Ketohexose)

دالوز مونو سکر ايدونه په خپل ماليکولي ترکيب کې څلور نه برابر شوي کاربنونه لري چې په (*) علامې سره ټاکل شوي دي. دا مرکبونه په جامد حالت کې د روښنوالي عمل ترسره کوي. گلوکوز چې دالو هکسوز په نوم هم يادېږي، د څلور نه برابر شويو کاربنونو لرونکي دي او د هغه نه برابر شوي کاربنونو په پام کې نيولوسره، د دې مرکبونو د روښنوالي ايزو ميري په لاندې ډول محاسبه کېږي:

$$2^n = 2^4 = 16 \text{ د الو هکسوز د ايزو ميريونو شمير}$$

په پورتنۍ معادله کې n د نه برابر شويو کاربنونو شمير ښيي. مونو سکر ايدونه کېدای شي چې کپرن يا زنجيري ماليکولونه ولري، د زنجيرني مونو سکر ايدونو د هايډروليز په پايله کې کپرن مونوسکر ايدونه لاس ته راځي چې په دې حالت کې د هغو نه برابر شويو د کاربنونو شمير له څلورو اتومونو څخه پنځو اتومونو ته زياتېږي، د مونو سکر ايدونو د کړۍ په جوړېدو کې د نه برابر شويو کاربنونو داتومونو د زياتوالي عمليه د همې اسټال په نوم يادېږي، د گلوکوز د ماليکول د کپرن جوړښت جوړېدل گورو:

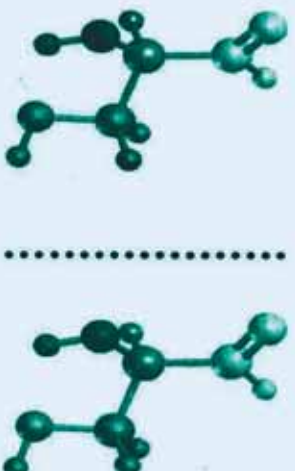
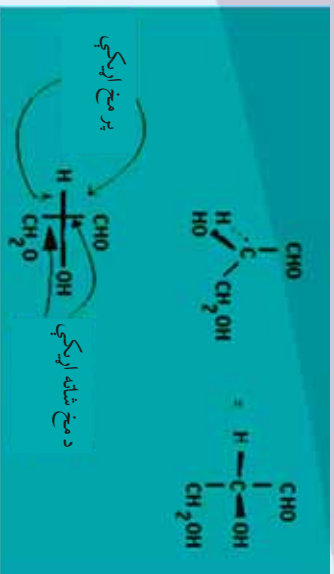
الف - که چپري نوي - گلوکوز (D - glucose) په اوبو کې حل شي ، د هغه کربز گلوکوز لاس ته راځي .

ب - په α -D - glucose کې د OH - گروپونه د کړۍ په لومړي او څلورم کاربن کې د Cis په حالت شتون لري او يوازې د لومړي کاربن د OH گروپ ، اکريال (axial) دي او نور اکوتريال (aquatrial) دي.

ج - په β -D - glucose کې د OH - گروپونه د کړۍ په لومړي او څلورم کاربن کې د اکواتريال (aquatrial) په حالت کې دي .

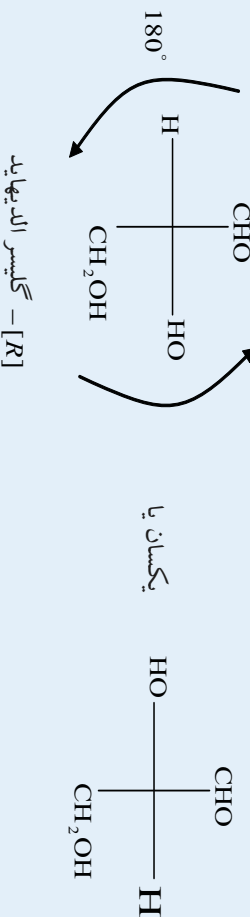
د مونو سکرایډونو اسکلېټ بندي

څرنگه چې دټولو هايډروکاربنونو د کاربن اتومونه د تاويلو وړ دي؛ له دې کبله پوهانو معياري ميتودونه د کاربوهايډرېټونو د سترو شمېمي بنودني لپاره په کار وړي دي چې يو له دې ميتودو څخه د فيشر ميتود دی چې د تاويلو مرکز د بنودلو لپاره د يوې سطحې پر مخ گټه اخيستل کېږي په تيرو لوستونو کې مو مطالعه کړل چې د څلور مخو کاربنونو څخه يو اتوم د فيشر په بنودنه کې په دوو پړو خطونو سره بنودل کېږي ، افقي خطونه د مخ د بهرنۍ سطحې د اړيکو بنودونکي او عمودي خطونه د مخ د شا اړيکو بنودونکي دي ، د پرې کړې سره سم د کاربونيل د گروپ کاربن د فيشر د فورمول په پاسنۍ برخې او يا هغې ته نژدې ليکل کېږي ، پردي بنسټ R- گليسر الډيهايډ چې ټير ساده مونو سکرایډ دی، په لاندې شکل کې ليډل کېږي:

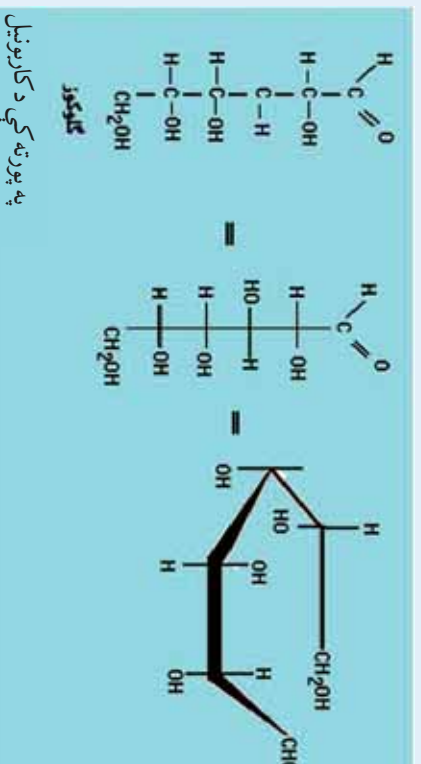

(3_12) شکل: د فیشر بنودنه د گلسر ایدونو له لپاره

د یادولو وړ ده دا چې د فیشر بنودنه کېدای شي د هغه د جوړښت له بدلون پرته ، د 180° درجو په اندازه (پرتله له 90° یا 270° درجو څخه) د سطحې پر منځ تاو شي:

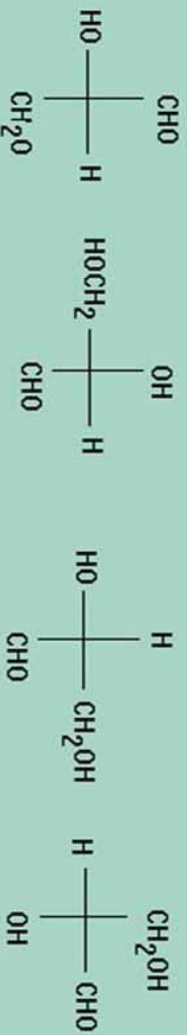
هغه کاربوهایدریتونه چې د تاویدلو څلور مرکرونه ولري ، داسې بنودل کېږي چې د تاویدلو مرکزونه یو دبل له پاسه شتون لري او د کاربونیل د گروپ کاربن د هغوی له پاسه او یا لاندې بنودل کېږي ؛ د بیلګې په ډول: گلوکوز د تاویدلو څلور مرکرونه لري چې د فیشر په بنودنه کې یو دبل سر بېره شتون لري ، خو دا تصوري بنودنه د مالیکولونو د سم جوړښت چې کور تاو او پیچ وي ، معلومات نه ورکوي:

فعالیت

د گلیسر الدیهایدونو فیشری بنوده چي لاندي ليکل شوي، کوم يو بي د يو انانومير بيانونکی دی؟

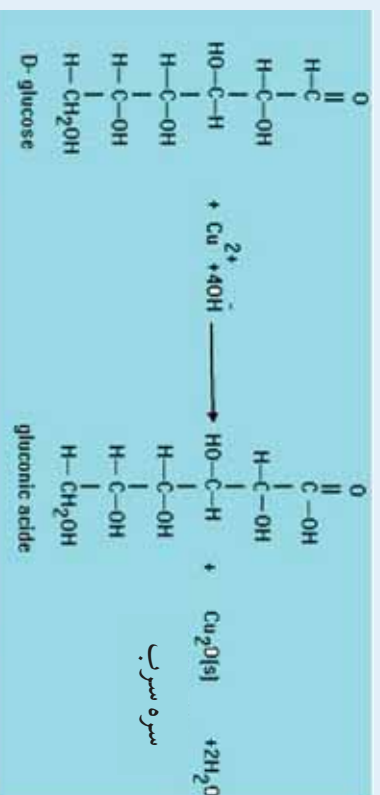

د D او L فنډونه:

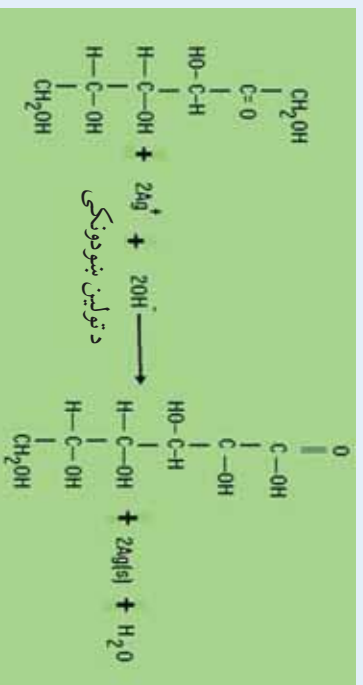
گلیسر الدیهایدونه (Glyceraldehyde) چیر ساده الدوز نه دی چي د تاویدلو یو مرکز لري او د دوو انانومیر شکلونو لرونکي (اښه وي تصویر) دی چي د بني تصویر بي په طبیعت کې زیات موندل کېږي؛ یعني که چیرې د طبیعي گلیسر الدیهایدونو یوه نمونه په یو پولارومتر کې کینودل شي، زیاتولایز کېږي او د ساعت د عقربې سره سم تاوېږي چي په مثبت (+) علامه بنودل کېږي. داچي د C_2 اسکلیټ په (+) گلیسر الدیهاید په (R) بنودل شوی؛ نو دا گلیسر الدیهاید د D- گلیسر الدیهاید په نوم یادېږي، D له Dextrorotatory څخه اخیستل شوی دی چي ښي خوا ته د تاویدلو په معناه (+) ده، د هغې بله انانومیر؛ یعني (S) - گلیسر الدیهاید D- کليسر الدیهاید په نوم یاد وي (L له levorotatory کلمې څخه اخیستل شوی دی چي کښي خوا ته د تاویدلو په معنادي).

د مونوساکرایدونو خواص

1- د الدوزو مونو سکرایدونه د فېلنگ او تولین د محلولونو په شتون کې اکسیدي کېږي او د هغوی د کاربونیل په گروپ کې اکسیدیشن ترسره کېږي:

په دې تعامل کې سور رنگي رسوب کېدونکي ماده جوړېږي چې له دې تعامل څخه د وینو د شکرې د اندازه په ټاکلو کې گټه اخېستل کېږي، یوه اندازه یوړیا د فهلنگ له محلول سره مخلوط وي چې دا مخلوط بیا پروپني زیات وي ، په دې صورت کې سور رنگه رسوب جوړېږي چې په وینه کې د شکرې شتون ټاکي.
د کیتوز مونو سکرایډونه د فهلنگ او تولین د ښودونکو په واسطه په جامد حالت کې اکسیدي او په تیزاب نه تبدیلېږي ؛ نو د محلول په حالت کې له نوموړو ښودونکو سره تعامل کوي ، د هغوی کیتوني گروپ د کاربوکسیل په گروپ بدلون مومي ، خو لومړي د کیتون گروپ په الیهایي گروپ او بیا د هغوی الیهایي گروپ د کاربوکسیلک اسید په گروپ تبدیلېږي:

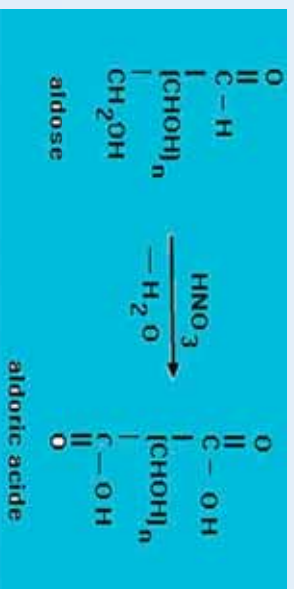
د برومین د اوبو په واسطه د مونو سکرایډونو اکسیدېشن

د برومینو اوبه د اللوزونو الیهایي گروپ اکسیدي کوي او د کاربوکسیل په گروپ یې تبدیل او اللونیک اسید جوړوي:

د نایتریک اسید په واسطه د مونو سکرایډونو اکسیدېشن

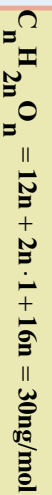
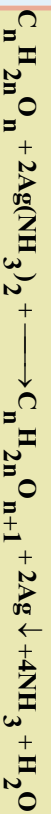
نایتریک اسید برومین داوبو په نسبت ډیر غښتلي اکسیدي کونکي دي چې د الیهایډ او CH_2OH - گروپ اکسیدي کوي او په کاربوکسیلک اسید یې تبدیلوي :

مثال:

يو اللوز چي عمومي فارمول يې $C_n H_{2n} O_n$ دی، $36g$ يې د تولين له بنودونکي سره تعامل کړي او $43.2g$ سپينو زرو ته يې رسوب ورکړی، د دې اللوز مالیکولي فورمول به کوم وي؟ د کاربن اټومي کتله $12g/mol$ ، د هایدروجن اټومي کتله $1g/mol$ ، د اکسیجن اټومي کتله $16g/mol$ او د سپينو زرو اټومي کتله $108g/mol$ ده.

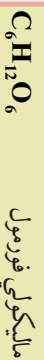
حل:

$$30n \text{ g aldose} - 216gAg$$

$$36g \text{ aldose} - 43.2gAg$$

$$n = \frac{36g \cdot 216g}{30g \cdot 43.2g} = 6$$

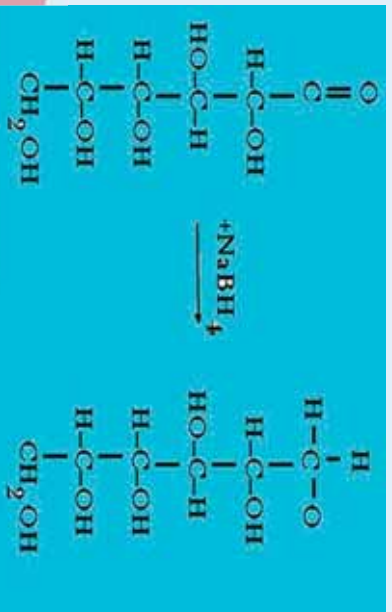
فعالیت

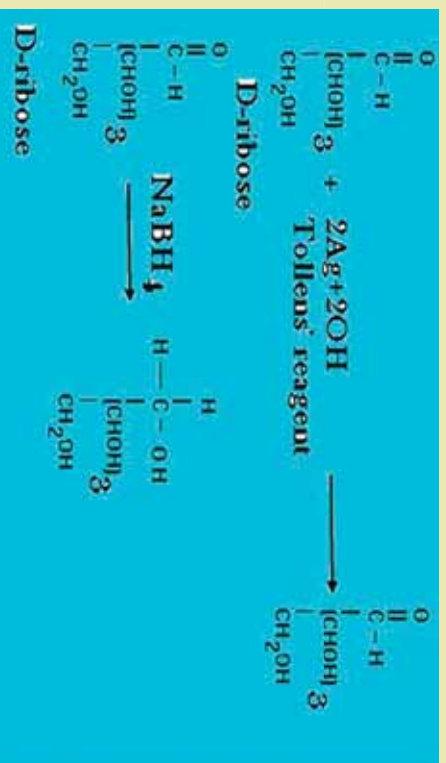
500g د گلوکوز 1.2% کتلوي محلول نمونه د فهانگ له بنودونکي محلول سره تعامل ورکړی شوی دی، خوږه Cu_2O به رسوب کړی وي؟ د Cu_2O مالیکولي کتله 143 او د گلوکوز $C_6H_{12}O_6$ د 180 ده.

د مونو سکرایبونو ارجاع کول

د مونو سکرایبونو کیتوني او الډیهایډي گروپونه د غښتلو ارجاع کوونکو په واسطه ارجاع کېږي؛ د بیلګې په ډول: که چېرې د $D-C_6H_{12}O_6$ د $NaBH_4$ او یا د H_2 په واسطه د کتلست په شتون کې ارجاع شي، $D-glucitol$ (Sorbitol) لاس ته راځي:

مثال : د D-ribose (aketo pentose) د محصول تعامل د تولین او NaBH_4 سره به کوم وي ؟

فعالیت

د D-ribose aketopentose د تعامل محصول د تولین دینودونکی او د NaBH_4 سره به څه وي ؟

2- دای سکر ایدونه:

د مونو سکر ایدونو د دوو مالیکولونو د اتحاد ، تراکم او د دي هایدریشن څخه د دای سکر ایدونو مالیکول

لاس ته راځي چې د دوو مونو سکر ایدونو په منځ کې یو اکسیجنی ټول کیري .

د دای سکر ایدونو عمومی خواص

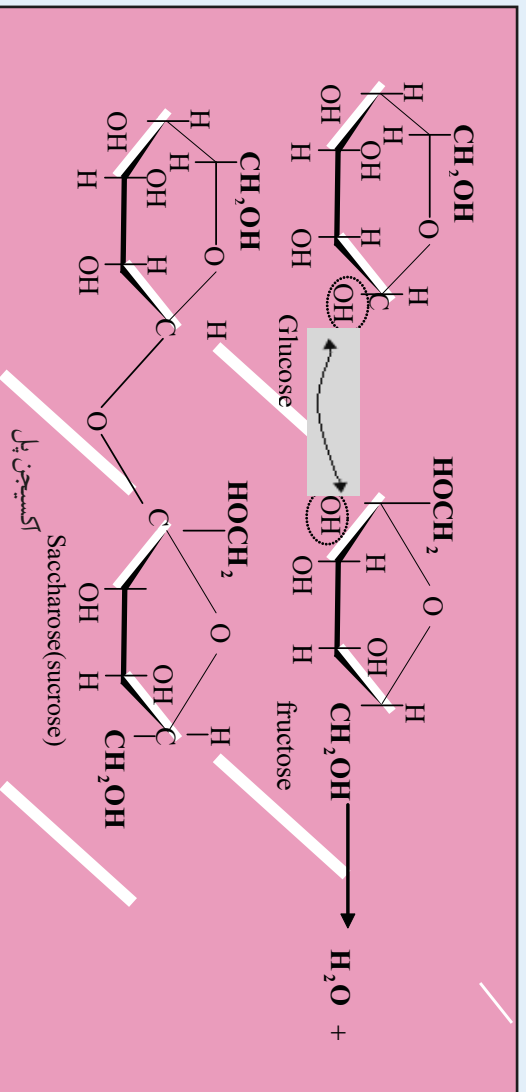
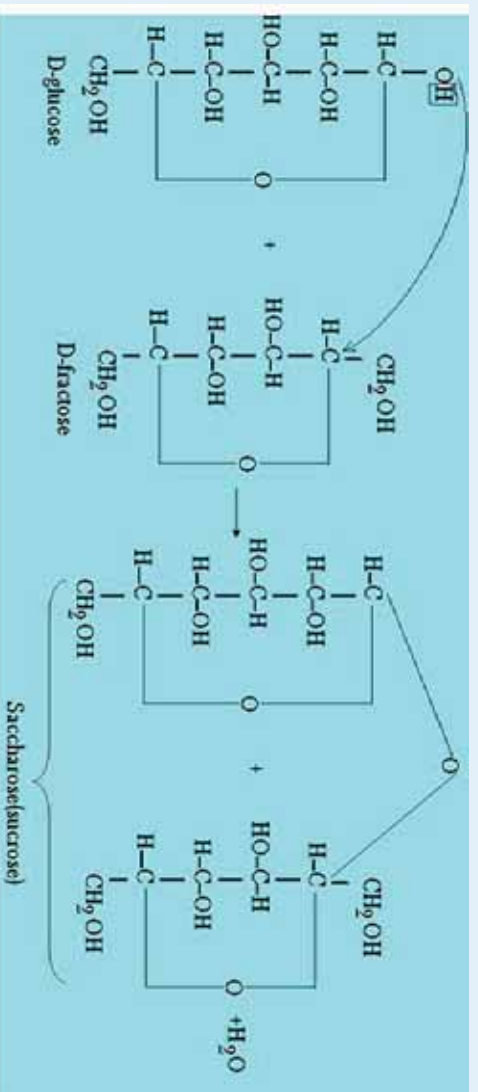
- 1- د دای سکر ایدونو عمومی فورمول $\text{C}_{12}\text{H}_{22}\text{O}_{11}$ دی .
- 2- دای سکر ایدونه سپین رنگ لري او خوند یې خور دی .
- 3- د ټولو دای سکر ایدونو مالیکولونه ښي خوا ته تاویري او نور یو لارنیزیشن کوي .
- 4- دای سکر ایدونه هایدرولیز کیري او د هغوی د هایدرولیز په پایله کې مونو سکر ایدونه لاس ته راځي .
- 5- د مهمو دای سکر ایدونو څخه یوه بوره ده او نور مهم دای سکر ایدونه لکتوز ، مالٹوز او سلیبوز دي .

سکروز (بوره)

بوره د یو مالیکول گلوکوز او یو مالیکول فرکتوز د ښیلیو له امله لاس ته راځي:

دا دواړه نوموړي هکسوزونه د گلايکوسايد glycoside اړيکې په واسطه چې د گلوکوز د لومړي کاربن (C-1) او د فركتوز د دويم کاربن (C-2) سره تړل کيږي ، نښتي دي . بوره په ډيره کچه په نباتاتو؛ لکه: لبلبو او گنيو کې موندل کيږي چې د اکسترکشن په ميتود د هغوی څخه خالصه بوره په لاس راوړل کيږي. بوره په اوبو کې په اسانۍ سره حل کيږي؛ خو په الکلوکي ډيره لږه حل کيږي . کله چې بوره هضم شي؛ په دې صورت کې په ځيگر کې گلوکوز او فركتوز جوړ او وروسته له جوړيدو څخه په وينه کې جذب کيږي:

څرنگه چې سکروز د کاربونیل گروپ نه لري؛ له دې کبله د فېهنګ او تولين له ښودونکو سره تعامل نه کوي او د ارجاعي خاصيت هم نه لري.

شکل: د سکروز ویلې کیدل او د شیریني جوړیدل

په یورین کې د شکرې د اندازې ټاکل

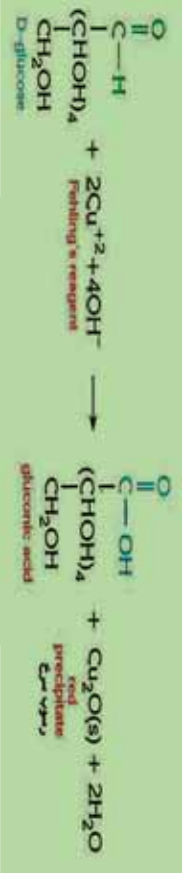

فنايلت:

زیاتي عضوي مالګې په خپل جوړښت کې د الډیهایدونو او ګلیټونونو ګروپونه لري؛ له دې کبله هغوی ډیر لږ کولې شي چې فلزي آیونونه؛ لکه: Cu^{2+} , Hg^{2+} , Bi^{3+} او Ag^+ جوړ کړي. کله چې دا مالګې په کاربوکسلیک اسید اکسیدایز کېږي، دا معلومات په ونډه او یورین کې د شکرې د اندازې د ټاکلو لپاره کارول کېدای شي. که څه هم په ونډه او یورین کې د شکرې د اندازې د ټاکلو لپاره بیلابیل میتودونه کار وړل کېږي؛ خو مهم میتود د فېنلګ د بنډونکي کارول دي (هغه ماده چې د کیمیايي تعامل لپاره کارول کېږي، په ځانګړي توګه د دې د پوهیدلو لپاره ده چې د نظر وړ ماده کې مو کم نور مواد هم شته). په دې مورد کې د کار لاره په لاندې ډول ده:

- 1- په یو تست تیوب کې د فېنلګ د محلول اندازه CuSO_4 دمحلول 70% اچوي .
- 2- د جوړ شوي فېنلګ محلول له مساوي اندازې سره سم، د سوډیم پوټاشیم نارټريت او سوډیم هیدروکسید محلول اندازه (له اوبو سره د 100 mL ملي لیټرو په اندازه جوړ کړي) په یو تست تیوب کې یې واچوی .
- 3- محلولونه یو په بل کې تر هغه وخته پورې حل کړئ چې د اوبو په شان تیاره رنگ یې ولیدل شي.
- 4- بیا له دې څخه وروسته محلول وښوروی (د اوبو په شان تیاره رنگ باید ولیدل شي، که چېرې ونه لیدل شي، نو تست تیوب پاک نه دی)
- 5- نو یورین یا دوني سیروم باید په لاس راغلي محلول کې واچول شي (د یورین اندازه باید له

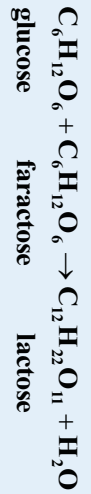
ښودونکي څخه زيات نه وي) که چيرې پورين يا سيروم شکره ولري، نو سور اويا ټير رنگه رسوب په تست ټيوب کې جوړېږي.
 په وينه کې د گلوکوز نورماله اندازه له 80mg تر 120mg په شاوخوا کې ده. د سوځېدلو درېدل او په وينه کې د گلوکوز فعاليت د انسولين د هارمون پر توليد پورې اړه لري.

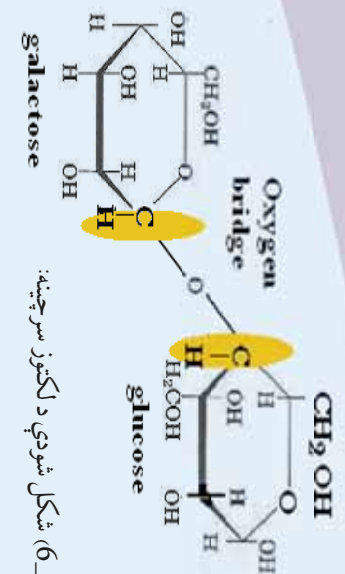
(6_12) شکل: د شکرې د انمازي موندل په وينه کې

لکتوز (lactose)

لکتوز دشودو په قند هم مشهور دي، دا قند د تي لرونکو ژويو په شودو کې شته چې د انسانانو شوي دي 6% ، د غوا وشوي 4% له لکتوز څخه جوړی شوي دي :

د لکتوز جوړښت په لاندي ډول دي:

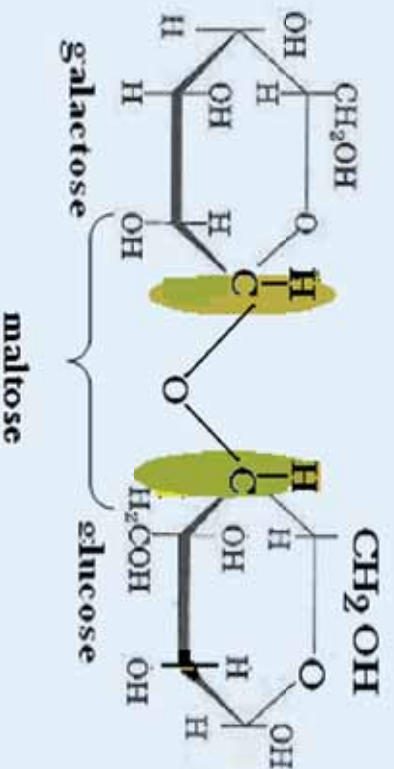
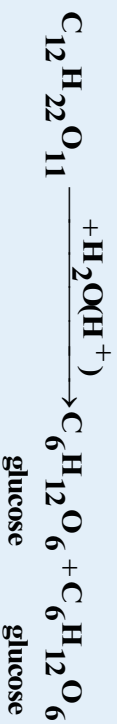

(6_12) شکل شوی د لکتوز سرچینه:

مالٹوز (Maltose)

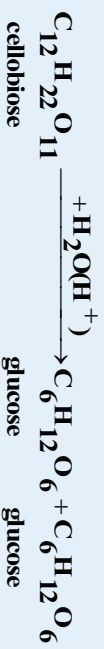
مالٹوز د ډای سکرایډنو هغه ډول دی چې د اوریشو په دانو او نورو نباتاتو کې موندل کیږي. دا قند کیدای شي چې له نشایستی او گلايکوجن څخه د امایلیز (Amylase) انزایم د کړنې په واسطه لاس ته راوړل شي. دا قند 102-103 ټودوخه کې ولې کیږي چې د څښلو او د خوراکي موادو په تولید کې ورڅخه گټه اخیستل کیږي. په مالٹوز کې الډیهایډي گروپ شته؛ له دې کبله د فهدنگ محلول ارجاع کولی شي او د برومین د اوبو په شتون کې په مالٹونیک اسید (moltonic acid) تبدیلېږي. که چېرې مالٹوز د تیزابونو په شتون کې هایدرولیز شي، په گلوکوز بدلېږي:

سلیویوز (cellobiose)

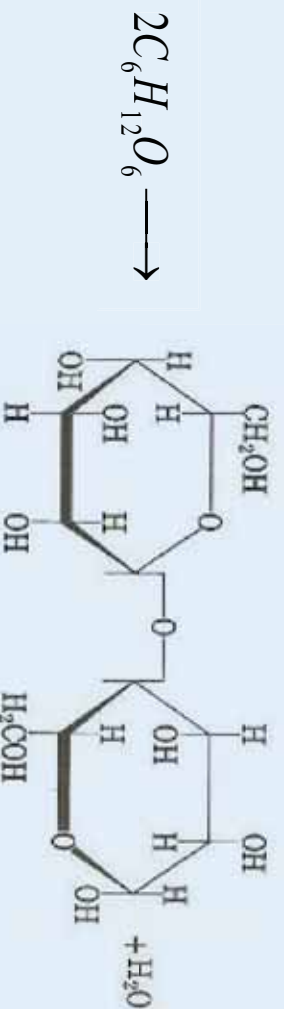
د سلولوز د قسمي هایدرولیز په پایله کې، سلویویوز تشکیلېږي، که چېرې هایدرولیز ته دوام ورکړل شي، په پای کې دوه مالیکوله گلوکوز لاس ته راځي. سلویویوز د مالٹوز په شان دی او یو له بل هندسي

ایزومیر دی، په ځینې هیوادونو کې لرگیو ته له گرموتیزابونو سره تودوخه ورکوي، په پایله کې سلویوز لاس ته راوړي چې له هغه څخه د ژویو د خوړو لپاره گټه اخیستل کېږي. که چېرې سلویوز هایدرولیز شي دوه مالیکوله گلوکوز حاصلېږي:

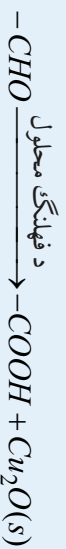

12_2: پولي سکرایډونه (Polysacarides)

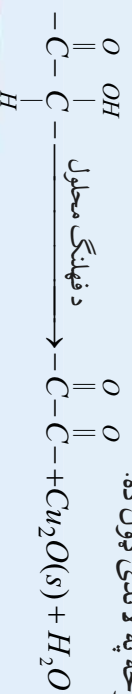
پولي سکرایډونه د پیرانوز گلوکوز د واحدونو یو له بل سره دیوځای کیدو او دهغوی د دې هایدریشن په پایله کې تشکیلېږي. نشایسته هم په دې مرکبونو کې شامله ده چې د بناخ لرونکي جوړښت له کبله دهضم کیدو وړتیا لري؛ خو سلولوز هم چې د پولي سکرایډونو د زنجیر څخه د اوږدو ریسو په بڼه لاس ته راغلی دی؛ نو څرنگه چې دا ریسې د هایدروجنې اړیکو په واسطه یو له بل سره یوځای شوي دي، څښتنیا لرونکې ماده ده، چې د هضم وړ نه ده. د نباتاتو کڼې، ریسې او بناخونه یې له سلولوز څخه جوړې شوي دي:

د دې قندونو د پېژندگلوۍ او له نورو مرکبونو څخه د دې مرکب د بیلولو لپاره د فېلنگ لېسټونو نکی څخه کار اخیستل کېږي کوم چې د گلوکوز سره قرمزې رسوب تشکیلوي:

فرکتوز هم د گلوکوز په شان اکسیدي کېږي؛ خو د هغه هایدروکسیل گروپ اکسیدیشن کېږي، د هغه ډاکسیدیشن یوه برخه په لاندې ډول ده:

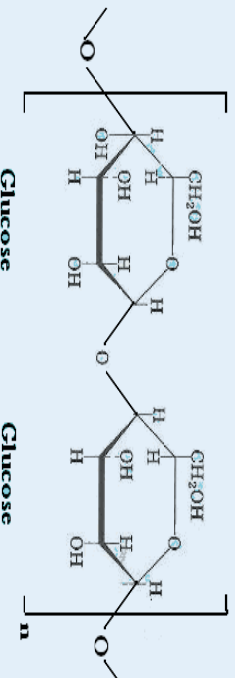

عمومي خواص

- 1- د پولي سکرایدونو عمومي فورمول له $(C_6H_{10}O_5)_n$ څخه عبارت دی.
- 2- د نباتاتو په تخمونو او تیغونو کې پیدا کیږي .
- 3- پولي سکرایډونه هغه مواد دي چې د کرسټال کېدو وړتیا نه لري او پرته له مزي دي . دا مرکبونه په اوبو او الکل کې نه حل کیږي ؛ که چېرې هایدرو لیز شې ، په مونو سکرایدونو بدلیږي:

مهم پولي سکرایډونه عبارت له: نشایسته (Starch) ، گلیکو جن (Glycogen) ، سلولوز (Cellulose) او دکستین (Dextrin) دي.
نشایسته (Starch)

د پولي سکرایډونو له مهمو مرکبونو څخه یوه هم نشایسته ده چې د گلوکوز د مالیکولونو د ترکیب د گلیکوسایډي اړیکې پر بنسټ تشکیلېږي ، جوار ، کچالو ، ورېجې ، د نباتاتو تخمونه او ربړني د نشایستي مهمې سرچینې دي . نشایسته د خوارو بڼه سرچینه ده چې د هغې هر مالیکول له زرگونو گلوکوز مالیکولونو څخه جوړ شوی دی ، د فورمول یوه برخه یې په لاندې ډول ده :

خرنگه چې وویل شو، نشایسته په اوبو کې نه حل کیږي؛ که چېرې له اوبو سره یوڅای تودوخه ورکړل شي ، د هغوی هایدرو لیز ترسره کیږي او په یو قیمته قندونو توپه کیږي . نشایسته د فهانگ ښودونکي ارجاع کوي او که چېرې له ایودین سره یو څای شي ، د اوبو رنگه محلول جوړوي . دا چې په دې مرکب کې د OH- گروهه زیات شته دي ، نو د اوبو بڼه جذبونکی دي ، د تودوخې د ورکولو په پایله کې د نشایستي هایدرو لیز ترسره کیږي او د هایدرو لیز محصول یې گلوکوز دی:

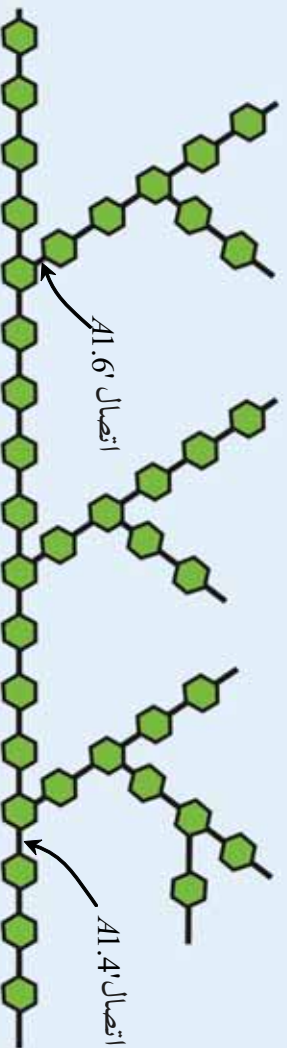

شکل: الف کچالو د نشايستې سرچينه ب - ووی د نشايستې سرچينه

گلايکوجن (Glycogen)

گلايکوجن حیواني نشايسته ده چې د حیواناتو په ځيگر کې شته او حیوانات د انرژي د ذخیرې نقش لري. هغه دخواړو کاربو هایدريټونه چې په انرژي تبدیل شوي نه وي ، په ځيگر کې په گلايچن تبدیل او تولیدي ، د گلوکوز د واحدونو شمیر په گلايکوجن کې سلگونو عددونو ته لوړېږي . د گلايکوجن د پیچلیو جوړښتونو یوه برخه د 4'1 او 6'1 له یوځای کیدو سره په لاندې ډوله ده :

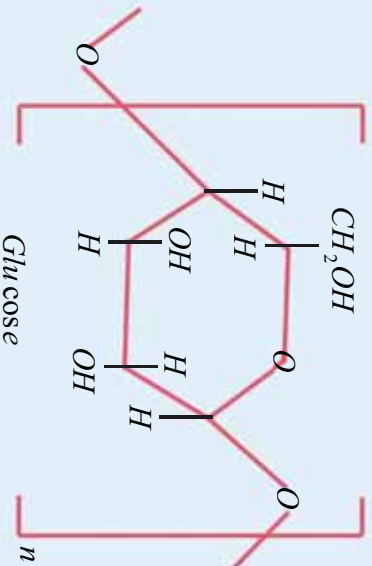

شکل: 8_12) د گلايکوجن د مغلق جوړښت یوه برخه د او د یوځای کیدو سره 1، 4 او 1، 6.

سلولوز (Cellulose)

د مهمو پولی سکرایډونو څخه یو هم سلولوز دی چې د گلوکوز د مالیکولونو د یو ځای والي په واسطه او د گلايکوزید اړیکې پر بنسټ جوړ شوي دي او د 350 مونو میرونو واحدونه لري، د هغه مالیکولي کتله 500000 ته رسېږي . د سلولوز اندازه په طبیعت کې ډیره زیاته ده، د نباتاتو د حجرو د یوال له دې مرکب څخه جوړ شوی دی . د سلولوز مهمې سرچینې لرگي ، واینه ، کتان او کنف دي. سلولوز امورف (Amorph) ماده ده چې په او بو کې نه حل کېږي ، دا مرکب د نورو پولی سکرایډونو پر خلاف د تیزابونو او القلیو سره له ځانه غښتلیا ښيي ،

خو د تودوخي او لور فشار په شتون کې د نړيو تيرابونو په واسطه هايډروليز کيږي او په گلوکوز بدليږي:

شکل: 9_12) لرگي د سلولوز د پولي ميرونو ډول

2_12 پروټينونه

پروټينونه د پولي ميرونو له طبيعي ډولونو څخه دي چې د انسانانو اورگانيزم بې تر 15% جوړ کړی دی او په بدن کې ډيرې دندي ترسره کوي. رشتوي پروټينونه (Tibrus proteins) د بدن د پوستکي او نسجونو بنسټيزې اجزا وې دی او نور پروټينونه په ميعاتو او ويني کې هم شتون لري چې حجرونه د اکسيجن، شحمياتو او نورو موادو دليريو لامل شوي دي او د ميتابوليزم په عمليې کې برخه اخلي؛ همدا رنگه هارمونونه؛ لکه: انسولين او انزايمونه د پروټينونو له ډولونو څخه دي. پروټينونه د خوراکي توکو بنسټيزې اجزا وې دي، خوراکي ډير مواد پروټين لري، سره خوبه، سابه، جوبات؛ لکه: نخود او لوبيا له پروټينونو څخه ډک دي. د خوړو موادو پروټينونه د اورگانيزم او د هاضمي سيستم کې په کوچنيو اجزاو، يعنې په امينو اسيدونو ټوټه کيږي او دا امينو اسيدونه په حجرو کې بيرته د بدن د اعضاو په ضروري پروټينونو تبديليږي؛ څرنگه چې د پروټينونو بنسټيزې اجزا وې، امينو اسيدونه دي؛ پردي بنسټ د امينو اسيدونو په هکله بايد معلومات وړاندي شي:

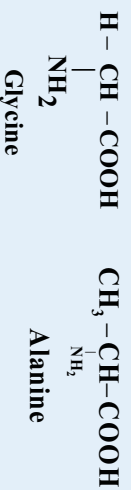
12_3: امينو اسيدونه (Amino acids)

که چيرې دکاربوکسيلک اسيدونو دکاربنونړيو او يا څو هايډروجن اټومه د NH_2 - (امين) په واسطه بې ځايه شي، د هغوی اړوند امينو اسيدونه لاس ته راځي؛ د بيلگي په ډول: $\text{NH}_2 - \text{CH}_2 - \text{COOH}$ بې امينو اسيدونو يو ډول دی چې د امين د گروپ په واسطه د اسټيک اسيد د ميتابل پاتې شوني يو اټوم هايډروجن د بې ځايه کيدو په پايله کې لاس ته راغلي دي.

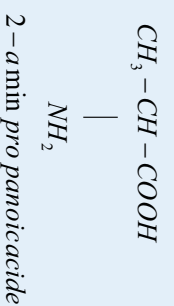

د امینو اسیدونو نوم اړینو دنده

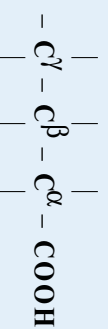
سره له دې چې د بیو کیمیا پوهانو د امینو اسیدونو لپاره مرو جی (Trivel) نومونه ټاکلي دي؛ خو کېدای شي چې د امینو اسیدونو نوم اړینو دنده په سیستماتیک ډول هم ترسره شي، د ځینو امینو اسیدونو مرو جی نومونه په لاندې ډول دي:

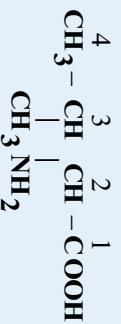
له دې دوو امینو اسیدونو نړیواله نوم اړینو دنده له لاندې لیکني سره سم ترسره کېږي: دا چې الاین د Propanoic acid ایستل شوي دي او د NH_2 -گروپ په 2 نمبر کاربن کې ځای لري. (د کاربوکسیل د گروپ کاربن باید تل ډیر کوچنی نمبر ځانته غوره کړي) پردې بنسټ د الاین سیستماتیک نوم عبارت دی له:

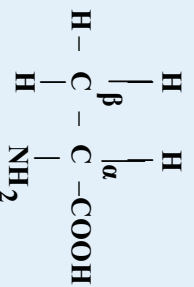
د یادولو وړه دا چې د COOH -گروپ تل د زنځیر په پوری نوکي کې ځای لري. د کاربن اټوم چې د COOH -له کاربن سره اړیکه لري، د الفا، د بل کاربن د بیتا (β) او همدارنگه گاما (γ) په نوم، نومول شوي دي:

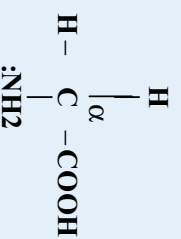
امینو اسیدونه چې د NH_2 -گروپ د الفا α په کاربن نښتلي وي، د *α amin oacides* په نوم یادېږي او که چېرې د بیتا β په کاربن نښتې وي د *β amin oacides* په نوم یادېږي او که چېرې د γ په کاربن باندې ځای ولري د *γ-amin oacides* په نوم یادېږي:

3-methyl 2-aminobutan oicacide
(α-Yaline)

α-aminopropanoicacide

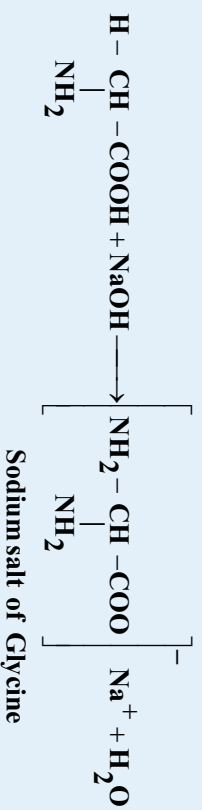

α-aminoethanoicacide
Glycine

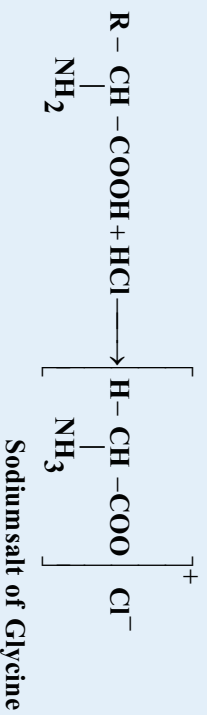

د امینو اسیدونو خواص

د امینو اسیدونو په ترکیب کې د NH_2 - او COOH - د ګروپونو د شتون له کبله دا مرکبونه امفوتریک خانګ ټیاوي لري؛ یعنې هم ټیزابي خواص او هم قلوي خواص لري. له ګلاسین سره د سوډیم هایدروکساید تعامل په لاندې ډول ګورو:

په ټیزابي محیط کې امینو اسیدونه په لاندې ډول لیدل کېږي:

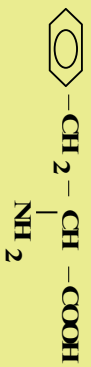
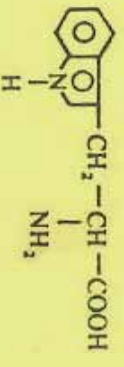
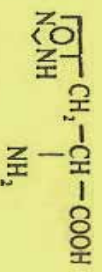
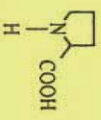
امینو اسیدونه په جامد حالت کې د دوه قطبي ايون په بڼه ځان ښکاره کوي، داسې چې د هغوی د کاربوکسیل ګروپ د کاربوکسیلټ ايون په بڼه (COO^-) او د هغوی د امین ګروپ د امونیوم (NH_3^+) - د ايون په بڼه ښکاره شوي دي چې د امفي ايون (Amphion) یا سویتز (Zwitter ion) په نوم یادیږي:

(10_12) شکل: ماهي د پروټين مهمه سرچينه

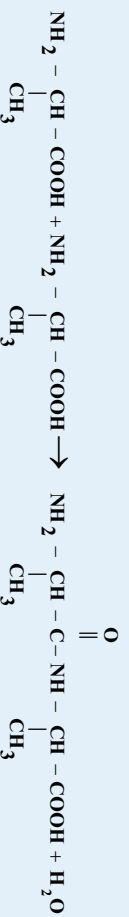
جدول 20 مهم بيولوزيڪي امينو اسيدونه (1_12)

نوم	معمولي نوم	سمبول	فورمول
گلايسين	Glycine	Gly	$\begin{array}{c} \text{H} - \text{CH} - \text{COOH} \\ \\ \text{NH}_2 \end{array}$
الائين	Alanine	Ala	$\begin{array}{c} \text{CH}_3 - \text{CH} - \text{COOH} \\ \\ \text{NH}_2 \end{array}$
والين	Valine	Val	$\begin{array}{c} \text{CH}_3 - \text{CH} - \text{CH} - \text{COOH} \\ \quad \\ \text{CH}_3 \quad \text{NH}_2 \end{array}$
ليوسين	Leucine	Leu	$\begin{array}{c} \text{CH}_3 - \text{CH} - \text{CH}_2 - \text{CH} - \text{COOH} \\ \quad \quad \\ \text{CH}_3 \quad \text{NH}_2 \end{array}$
ايروليوسين	Isoleucine	Ile	$\begin{array}{c} \text{CH}_3 - \text{CH}_2 - \text{CH} - \text{CH} - \text{COOH} \\ \quad \quad \\ \text{CH}_3 \quad \text{NH}_2 \end{array}$
سيرين	Serine	Ser	$\text{HO} - \text{CH}_2 - \text{CH} - \text{COOH} \\ \\ \text{NH}_2$
تيريونين	Threonine	Thr	$\begin{array}{c} \text{CH}_3 - \text{C} - \text{H} - \text{CH} - \text{COOH} \\ \quad \\ \text{OH} \quad \text{NH}_2 \end{array}$
سستين	Cysteine	Cys	$\text{HS} - \text{CH}_2 - \text{CH} - \text{COOH} \\ \\ \text{NH}_2$
ميتيونين	Methionine	Met	$\text{CH}_3 - \text{S} - \text{CH}_2 - \text{CH}_2 - \text{CH} - \text{COOH} \\ \\ \text{NH}_2$
اسيد اسپارٽيڪي	aspartic acid	asp	$\text{HOOC} - \text{CH}_2 - \text{CH} - \text{COOH} \\ \\ \text{NH}_2$
اسپارٽين	Asparagine	Asn	$\text{H}_2\text{N} - \text{CO} - \text{CH}_2 - \text{CH} - \text{COOH} \\ \\ \text{NH}_2$

گلو تا میک اسید	Acideglutamiqae	Clu	$\text{HOOC}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{CH}-\text{COOH}$ NH_2
گلو تا مین	Glutamin	Cln	$\text{H}_2\text{N}-\text{CO}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{CH}-\text{COOH}$ NH_2
لیسین	Lysine	Lys	$\text{H}_2\text{N}-\text{CO}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{CH}-\text{COOH}$ NH_2
ارژنین	Arginine	Arg	$\text{H}_2\text{N}-\text{C}(\text{NH})=\text{NH}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{CH}-\text{COOH}$ NH_2
فیل الاین	Phenylalanine	Phe	
تیروزین	Tyrosine	Tyr	$\text{HO}-\text{C}_6\text{H}_4-\text{CH}_2-\text{CH}-\text{COOH}$ NH_2
تریپتوفان	Tryptophane	Try	
هیستیدین	Histidine	His	
پرو لین	Proline	Pro	

12_2: پولي پيټايڊونه او پروٽينونه

پروٽينونه ځانگړو دجوړښتونو د واحدونو لرونکي دي چې له امينو اسيدونو څخه عبارت دي. د ټولو ژونديو موجوداتو پروٽينونه له امينو اسيدونو څخه جوړشوي دي. د پروٽينونو په جوړښت کې له شلو (20) څخه ډير امينو اسيدونه برخه لري او د پېچلو پولي ميرنو له ډلو څخه دي؛ نو نايون هم د پولي ميرنو د ډولونو څخه دي؛ خو د هغې په ترکيب کې يوازې يو ډول مونو مير شامل دي. د انسانانو د بدن ارگانونه د پنځلس (15) ډولو امينو اسيدونو دجوړولو توان لري، ترڅو د هغوي په واسطه خپل ژونديته دوام ورکړي؛ له دې کبله د بنسټيز امينو اسيدونو په نوم يا ډيري. هغه ماليکولونه چې له دوو امينو اسيدونو څخه جوړ شوي دي، د پيټايډ په نوم يا ډيري:

د -CO-NH- اړيکه د پيټايډي اړيکې په نوم او وروستنی امينو اسيد د پاتې شوو موادو او يا (Residue) په نوم يادوي، د پيټايډونو زنجير دسل گونو څخه د ډيرو وروستنو بناخ لرونکو څخه جوړشوي دي او د پيټايډي اړيکو په واسطه يې نظم تر لاسه کړی دی، د پولي پيټايډ زنجير چې وروستی ونه لري، داوليگو اسيد په نامه يادېږي، د پولي پيټايډي هغه امينو اسيدونه چې د هغو په سرونو کې -COOH دوه گروپونه شتون ولري، په اولنو محلولونو کې لور تيزابي خاصيت لري چې بيلگه يې د (1-12) جدول په پام کې نيولو سره کېدای شي اسپاراکنگ اسيد او گلوتامېک اسيد وړاندې شي، که د -COOH- گروپ په اميد $\text{O} \parallel \text{C} - \text{NH}_2$ او گلوتامين تبديليږي.

که چيرې د NH_2 - گروپونه د -COOH- گروپونو څخه زيات وي، دا ډول امينو اسيدونه د قلوي امينو اسيدونو په نوم يادېږي چې په اولنو محلولونو کې قلوي PH لرونکی دي، د ارژين امينو اسيد په ځانگړي توگه د انسانانو په سپرم او د منکرو ماهيانو په تناسلي سپين رنگه مایع کې شتون لري. سيسټين (Cysteine) د سلفر لرونکو امينو اسيدونو له ډولونو څخه دي چې د هغه زنجير په H-S- پای ته رسېږي او ميتوئين (Methionine) د سلفر لرونکو امينو اسيد و بل امينو اسيد دي چې په هغه کې سلفر د $\text{S}-\text{CH}_3$ - وظيفه يې گروپ په بڼه شتون لري، دا امينو اسيد په ژونديو موجوداتو کې د بدن د اعضاوو د اکسيډيشن او ريډکشن کړنه کنټرول او بنسټيز رول لوبوي چې له دې ځای نور امينو اسيدونه

نیولی نه شي . زیات امینو اسیدونه ایفایکي کاربني زنجیرونه لري ؛ خو د میتیل الاین، تایروزین او د تریتوفان امینو اسیدونه له یوې اروماتیکی هستې جوړشوي دي چې د هغوی پیژندنه د نایریک اسید په واسطه ممکنه ده . دا امینو اسیدونه د نایریک اسید سره تعویضي تعاملونه ترسره کوي او د نایتر مرکبونه جوړوي؛ نو له همدې کبله ده چی که لاسونه په نایریک اسید سره ککر شي ، په پایله کې د لاسونو د پوستکي رنگ ژیرېږي. که چیرې د چرگانو د هگجو سپین هایدرولیز شي ، اروماتیک امینو اسیدونه لاس ته راځي.

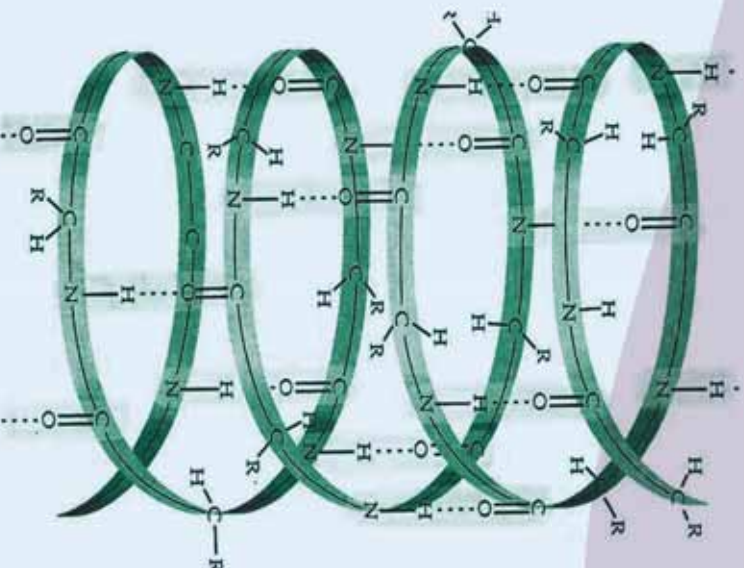
په پروتینونو باندې د پیپتایدونو تبدیلول

د یو ډای پیپتاید د COOH -گروپ د نوي امینو اسیدونو له NH_2 -گروپ سره تعامل کوي، په تری پیپتاید بدلون مومي او بیا هم د هغه د زنجیر په پای کې د COOH -گروپ شتون لري چې هغه هم په خپل وار سره د نورو امینو اسیدونو له NH_2 -گروپ سره تعامل کوي او په پایله کې پیپتایدونه په پروتینونو تبدیلېږي. که چیرې داسې مالیکولونه له 35 څخه لږ امینو اسیدونه ولري ، بیا هم د پیپتایدونو په نوم یا ډیری او که له دې شمیر څخه لوړ وي ، د پروتین په نوم یا ډیری. ځینې پروتینونه هم شته چې له شپږو وشت زرو (26000) څخه زیات امینو اسیدونه لري او د مالیکول کتله یې 40000 g/mol ده.

په رښتیا چې پروتینونه مکرو مالیکولونه دي او د یو پروتین لومړنی جوړښت د هغوی دجوړولوکو امینو اسیدونو او د هغه تنظیم په واسطه چې امینو اسیدونه یې یو له بل سره تړلي دي ، ټاکل کېږي ؛ د بیلگې په ډول : د یو تری پیپتاید جوړېدل چې د درې امینو اسیدونو الاین ، سیرین او سیستین څخه جوړ شوی دي ، په پام کې ونیسئ چې په شپږو لارو یو له بل سره یو ځای کېږي:

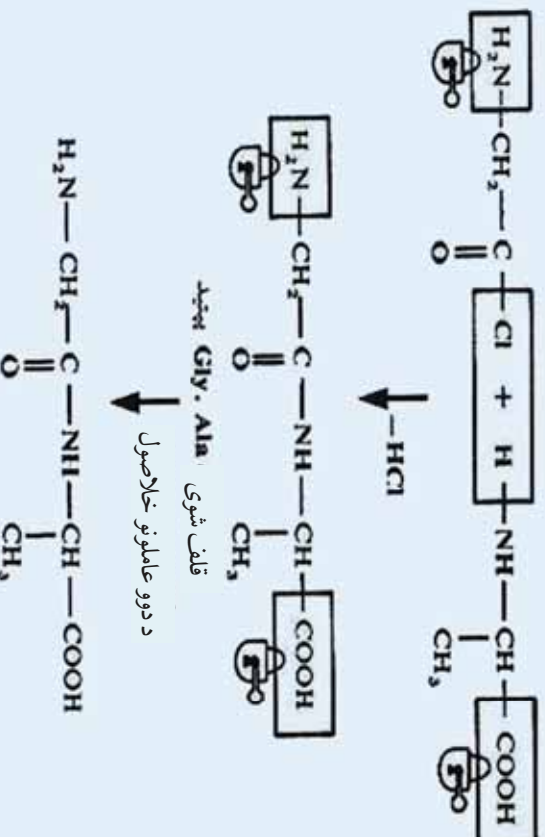
Ala	Ser	Cys	Ala	Cys	Ser
Ser	Cys	Ala	Ser	Ala	Cys
Cys	Ala	Ser	Ser	Cys	Ala

د دې درې پروتینونو جوړښت په بشپړه توګه یو له بل څخه توپیر لري (سره له دې چې د هغوی لومړنی مواد سره یوشان دي)، د فزیکي او کیمیايي بیلابیل خواص لري، له دې ساده نمونې په پام کې نیولو سره کیدای شي، وویل شي چې: د طبیعت شل فعال بیولوژیکي امینو اسیدونه دي چې یو شمیر څخه زیات پروتینونه یې جوړکړي ، د هغوی شمیر د حیواناتو او نباتاتو په عالم کې 10¹² پورې ټاکل شوي دي:

شکل (11_12) پروتئینو بنه:

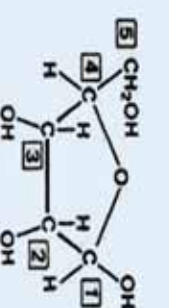
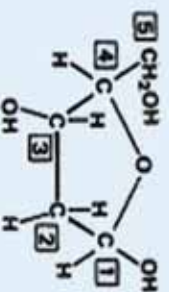
دالاندې تعامل د الاین او کلاسین د های پروتئینو جوړیدل ټاکي:

4_12: دای اکسی رایبوز نو کلیو ټیک اسید (D.N.A) او رایبوز نو کلیو ټیک اسید (R.N.A)

ډير پيچلی عضوی ماليکول ډای آکسي رايوز نوکليوټيک اسيد (D.N.A) دی چې د ژوندي اورگانيزم د ټولو حجرو په هستو کې شتون لري چې د بيلايلو پروټينونو د توليد او جينټيکي خبرتياوو د ليدلو (وراثت) لپاره له يونسلم څخه بل نسل ته ، دنده تر سره کوي. د انسانانو د D.N.A ماليکول ډير لوی دی او د هغه اوږد والی له هستي څخه د وټلو وروسته دوه مترو ته رسېږي. د رايوزنو کليک اسيد (R.N.A) ماليکول د D.N.A په ماليکول ته ورته دی ؛ خو له هغه څخه کوچنی دی. داماليکول ټول شوي ارثي خبرتياوي چې د D.N.A په واسطه ټولېږي ، له هستي څخه بهر ته لېږي.

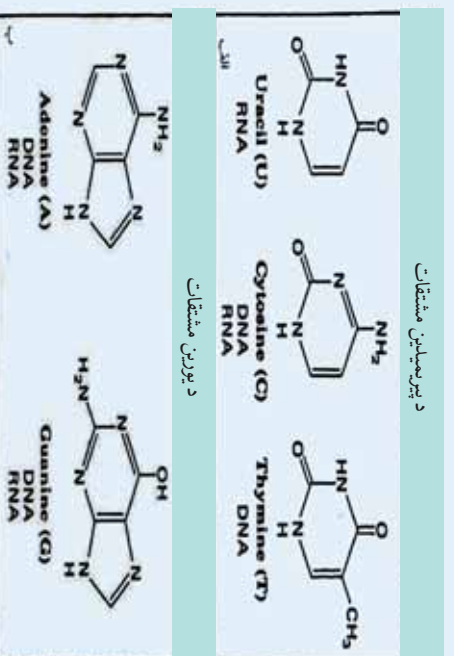
D.N.A د جوړښت د پيژندلو ډيره ښه لاره د هغه د لومړنيو موادو د جوړښت د څيړنو لاره ده. D.N.A له هغو ډيرلي ميرونو څخه دی چې په هغه کې د رايوز د قند بدل شوي ماليکولونه د د فورانوز تکراري واحدونو په جوړښت کې شامل دي ، د رايوز بدل شوی جوړښت چې فورانوز ورته ويل کېږي ، د اکسيجن د هغه اټوم د لړۍ کولو څخه چې د کاربن سره اړيکه لري ، عبارت دی. په دې حالت کې رايوز په دې آکسي رايوز ماليکول تبديليږي چې د هغه فورمول په لاندې ډول دی:

ډای آکسي رايوز Deoxyribose

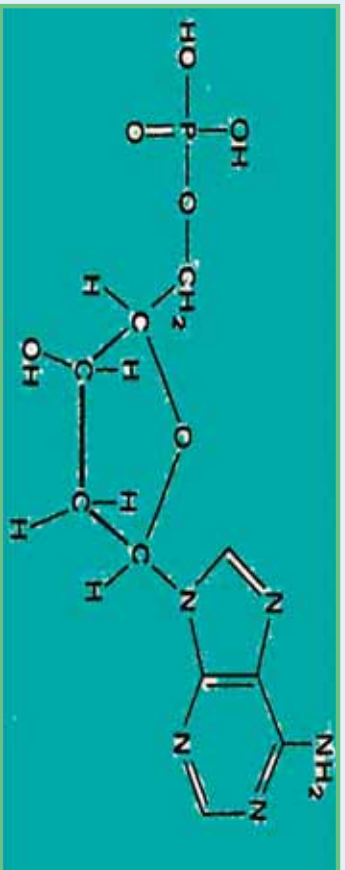
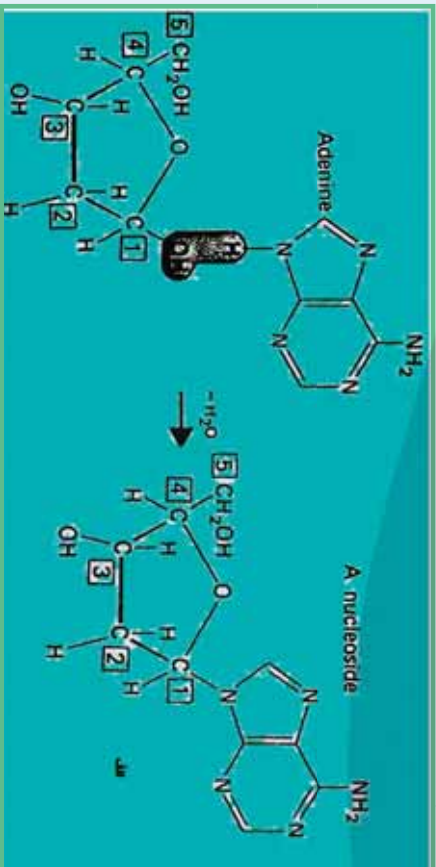
ريوز Ribose

په D.N.A کې موزومير دی آکسي رايوز دی. د هغه په لومړي نمبر کاربن کې نايټروجن لرونکي القلي نښتي دي چې د کورولانت اړيکه يې جوړه کړې ده، (په دې ډول القليو کې نايټروجن خپل ازاد الکترونونه له لاس ته ورکوي) دا القلي مرکبونه عبارت دي له:

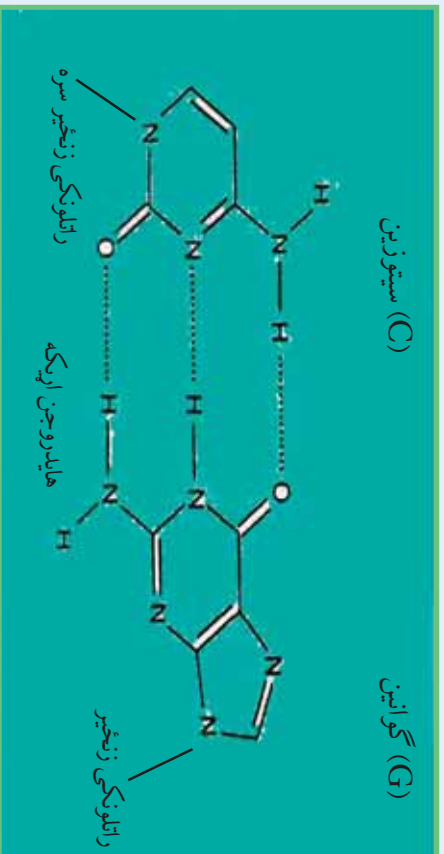

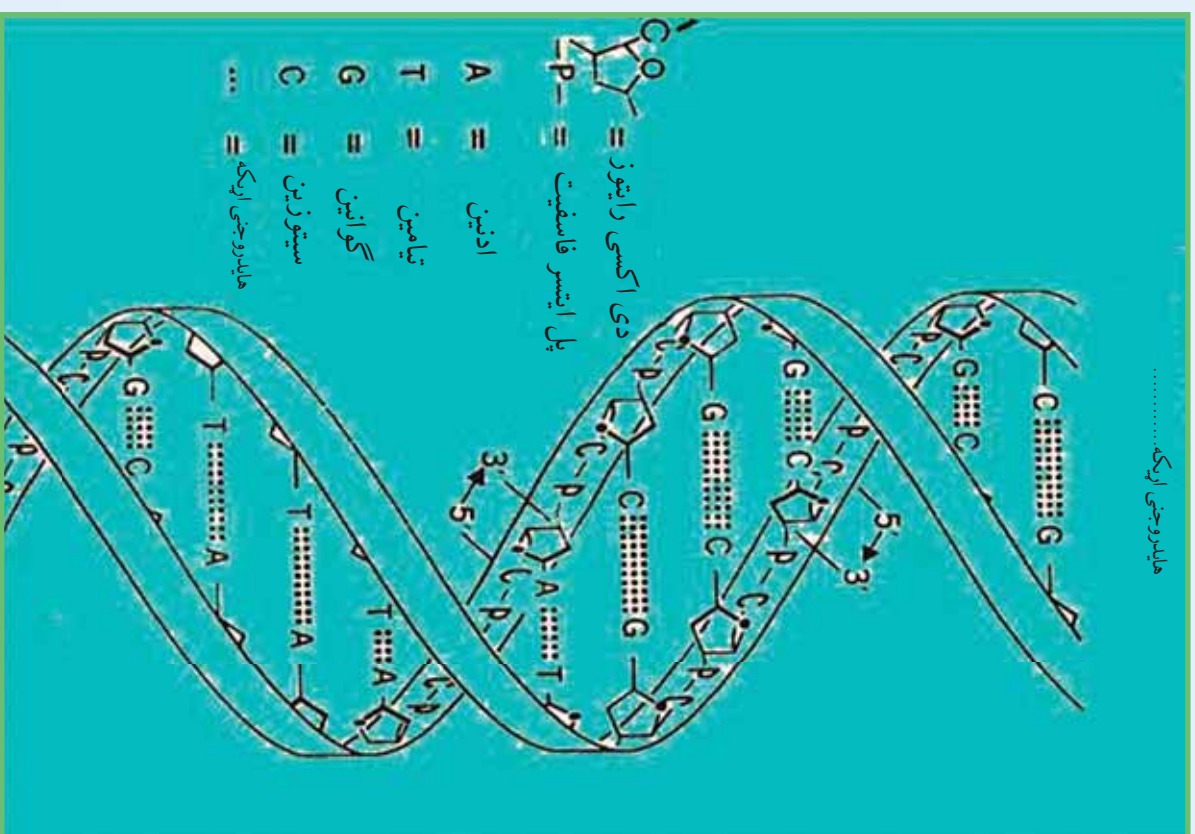
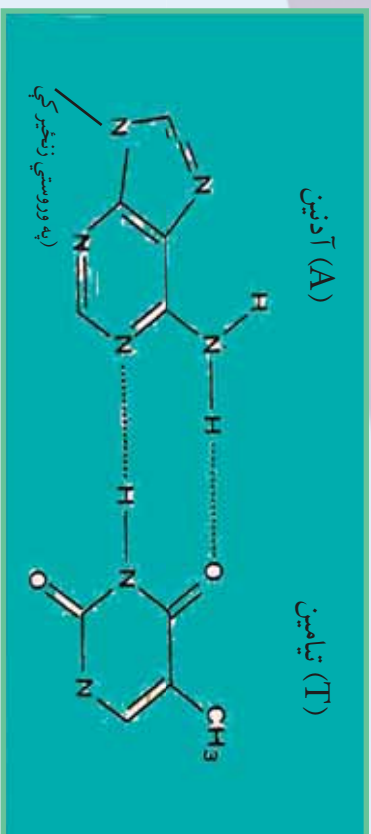
څرنگه چې ليدل کېږي، دنه القلي پنځه ډوله دي ،څلور ډوله يې په D.N.A کې شتون لري او د I،G،A او

له Cy څخه عبارت دي چې دى اکسى رايوزينوکلويټيک اسيد د لومړني کاربن سره اړيکه لري:

د پورټني تعامل له تر سره کيدو څخه وروسته ، د فاسفوربک اسيد تعامل له دې اکسي رايوزينو کلويک اسيد سره تر سره کېږي چې د DNA مالیکول اسکليت جوړوي، په لاندې فورمول کې د پولي نو کلويټيک اسيد د زنجير يوه برخه وړاندې شوي ده چې په هغه کې د ايسټر د هر فاسفيت اړيکه د 3 او 5 کاربن سره په منظمه بڼه تکرار شوي ده:

د دولسم څپرکي لنډيز:

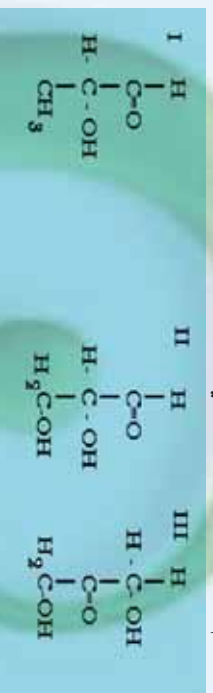
- * هغه ماليکولونه چې د څوکو چټيو ماليکولونو له يوځای کيدو څخه جوړ شوي دي ، د يولي مير په نامه او هغه کوچني ماليکولونه چې د څوکو چټيو ماليکولونو له يوځای کيدو څخه جوړ شوي دي ، د يولي مير په نامه او هغه * کاربو هایدريتونه د ژوندانه مهم مرکبونه دي چې زموږ د ورځني ژوند په بيلا بيلو برخوکې په کار وړل کېږي.
- * کاربو هایدريتونه د کاربن د هایدريتونه په نوم هم يادوي ، څرنگه چې د هغوی ساده فارمول $C_m H_{2m} O_n$ يا $C_m H_{2m} O_n$ دي ؛ پردي بنسټ د اوبو لرونکي کاربن په بڼه ليدل کېږي . گلوکوز د الکوولو او الديهيدو د وظيفه يي گروپونو لرونکي دي او لږ څه لوړ او د کربو اوکري کيدو زنجير لري.
- * کاربو هایدريتونه په دوو ډلو وېشل شوي دي چې د ساده او پېچلو څخه عبارت دي . ساده قندونه (Simple sugars) د مونو سکرایدونو د دوو ماليکولونو د اتحاد ، تراکم او د دې هایدريشن څخه د داي سکرایدونو ماليکول * د مونو سکرایدونو د دوو ماليکولونو د اتحاد ، تراکم او د دې هایدريشن څخه د داي سکرایدونو عمومي فورمول لاس ته راځي چې د دوو مونو سکرایدونو په منځ کې يو اکسيجن پل تړل کېږي . د داي سکرایدونو عمومي فورمول $C_{12}H_{22}O_{11}$ دي .
- * يولي سکرایدونه د پيرانوز گلوکوز د واحدونو يو بل سره ديوځاي کيدو او دهغوی د دې هایدريشن په پايله کې تشکيلېږي چې نشايسته او سلولز په کې شامل دي .
- * پروټينونه د يولي ميرونو له طبيعي ډولونو څخه دي چې د انسانانو اورگانيزم يې تر 15% جوړ کړی دی او په بدن کې فوري دندي ترسره کوي .
- * که چېرې د کاربوکسليک اسيدونو د کاربنونو يو او يا څو د هایدروجن اتومه د NH_2 - (امين) په واسطه يې ځايه شي ، د هغوی اړوند امينو اسيدونه لاس ته راځي .
- * د امينو اسيدونو په ترکيب کې د NH_2 - و $COOH$ - گروپونو د شتون له کبله دا مرکبونه امفو ترکيک ځانگړتياوي لري ؛ يعنې هم تيزابي خواص او هم قلوي خواص لري .
- * د پروټينونو په جوړښت کې له شلو (20) څخه ډير امينو اسيدونه برخه لري او د پېچلو يولي ميرونو له ډلو څخه دي .
- * که چېرې ماليکولونه له 35 څخه لږ امينو اسيدونه ولري ، بياهم د پيپټايډونو په نوم يا فېري او که له دې شمير څخه لوړ وي ، د پروټين په نوم يا ډبرې .
- * ډبر پېچلی عضوي ماليکول (ډای آکسي رابوز نوکليوټيک اسيد D.N.A) دي چې د ژوندي اورگانيزم د ټولو حجرو په هستو کې شتون لري او له بيلا بيلو پروټينونو د توليد او جينيکي خپرتياوو د لېږلو (وراټ) لپاره له يونسلم څخه بل نسل ته دننه تر سره کوي .
- * د رابوزينو کليک اسيد (R.N.A) ماليکول د D.N.A ماليکول ته ورته دی ؛ خو له هغه څخه کوچنی دی . داماليکول ټولې شوي ارثي خپرتياوي چې د D.N.A په واسطه ټولېږي ، له هستې څخه بهر ته لېږي .

د دولسم څپرکي تمرين:

- 1- کوم شيان په کور کې ونې چې کاربو هایدريتونه په هغوي کې شامل دي ؟ د هغوی ډيو شمير نومونه واخلئ .
- 2- کوم کاربو هایدريتونه د انسانانو په ژوندانه کې مهم دي ؟ د هغوی نومونه واخلئ .
- 3- کوم کاربو هایدريتونه په خپله شلواخوا محيط کې گورئ ؟ د هغوی نومونه واخلئ .
- 4- د فوټو سنتيز معادله په صحيح بڼه وليکئ او د هغی د لومړنيو موادو نومونه واخلئ .
- 5- کاربو هایدريتونه د کومو وظيفه يي گروپونو پر بنسټ يو له بل څخه توپير کېږي ؟ په دې اړه معلومات وړاندې کړئ .
- 6- کوم اکسيډيز کوزونکي کيدای شي چې د کاربو هایدريتونو د اکسيډيشن لپاره وکارول شي ، تر څو کاربوکسليک اسيد په لاس راوړل شي ؟ په دې اړه معلومات وړاندې کړئ .
- 7- د امينو اسيدونو او پروټينونو عمومي فورمول وليکئ او په اړه يې رڼا واچوئ .

- 8- د امينو اسيد او پروټين ترمنځ توپير څه شی دی ؟ په دې اړه څېړنې وکړئ.
- 9- څو مهم امينو اسيدونه چې د ژونديو موجوداتو په اورگانيزم کې شته دي ، نومونه يې واخلئ.
- 10- د الين د امفي ايون بڼه وليکئ.
- څلور ځوابه پوښتنې :**

- 1- کاربو هيلډرټونه مرکبونه دي چې الیهيداي يا کيټوني گروپ لري.
الف - ايسټر ب - ايتر ج - پولي ايسټر د - پولي الکولونه
- 2- له لاندي فورمولونه کوم يو کاربو هيلډرټونه رابښي ؟

- الف- يوازي III ب- يوازي II ج- I د- I او II ه- ټول
- 3- د گلوکوز تعامل د خمير ماڼي په شتون کې په لاندي ډول دی:

څومره ايتال الکول به له 90g گلوکوز څخه حاصل شي ؟

- الف- 13/8 ب- 18/4 ج- 23 د- 32/2
- 4- د موفو سکر ايدونو په فورمول کې کوم گروپونه شته ؟
الف- الیهيد ب- کيټوني
- 5- د رايوزنو کليک اسيد (R.N.A) د ماليکول که ورته ؛ د هغه په نسبت کوچنی دی:
الف- D.N.A ب- ATP ج- الف او ب دواړه د- هيڅ يو
- 6- د $\text{CH}_3 - \overset{\text{CH}}{\underset{\text{NH}_2}{\text{C}}} - \text{COOH}$ نوم عبارت دی له:
الف- Alanine ب- الين ج- الف او ب دواړه د- هيڅ يو
- 7- پروټينونه ټا کي جوړښت واحد لرونکی دي چې څخه عبارت دي.
الف- امايدونو ب- اولیگو اسيدونه ج- امينو اسيدونه د- امونيا
- 8- د شمير بيالوجيکي فعالو امينو اسيدونه کولای شي چې ډير زيات امينو اسيدونو جوړ کړي دي.
الف- 100 ب- 20 ج- 16 د- 10^{12}
- 9- د پروټينونو ټاکلي شمير چې د طبيعت د فعالو بيالوژيکي امينو اسيدونو څخه جوړ شوي دي:
الف- 10^{12} ب- 110 ج- 20000 د- 400000
- 10- د موفو سکر ايدونو په ماليکولونو کې د کاربن د اتومونو شمير د تر دي:
الف- 20 تر 30 ب- 20 تر 40 ج- 9 تر 3 د- 10 تر 20 پورې.
- 11- د يو ډاي پيټايد د COOH- گروپ د نورو امينو اسيدونو له NH_2 - گروپ سره تعامل کوي او په تبديليږي. الف- تراي پيټايد ب- پيټايد ج- امينو اسيد د- هيڅ يو
- 12- د امينو اسيدونو په ترکيب کې د NH_2 - و COOH- گروپونو د شتون له کبله ده چې دا مرکبونه د خاصيت لري: الف- دوه گوني ب- تيزابي او قلوي ج- امفوتریک د- ټول ځوابونه صحيح دي.

په دولسم څپرکي کې د پولي ميرونو په هکله معلومات وړاندي شول، په دې پوره شو چې پولي ميرونه په دوو ډولونو ویشل شوي دي چې طبيعي او مصنوعي پولي ميرونه دي . د طبيعي پولي ميرونو په اړه په تير څپرکي کې معلومات وړاندي شوي نه دي ، په دې څپرکي کې لږلو چې مصنوعي پولي ميرونه په هکله معلومات وړاندي شوي نه دي ، په دې څپرکي کې لږلو چې مصنوعي پولي ميرونه کوم دي او څرنگه کيدای شي چې پولي ميرونه په مصنوعي ډول لاس ته راوړل شي ؟ مهم مصنوعي پولي ميرونه کوم دي ؟ له مصنوعي پولي ميرونو څخه په کومو برخو کې کيدای شي چې گټه واخيستل شي ؟

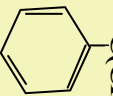
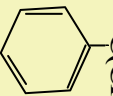
په دې څپرکي کې د متراکم شوو او جمعي پولي ميرونو په اړه به معلومات لاس ته راوړو ، د ژوندانه په چارو کې د هغوی دکارولو ځايونو په هکله به معلومات حاصل کړو .

1_13: جمعی پولي میرونه

که چیری د پولي میرونو واحلونه (مونومیر) یوله بل سره یوځای شي ، داسې پولي میرونه لاس ته راځي چې د جمعی پولي میرونو له ډولونو څخه دي (1_13) جدول جمعی پولي میرونه، مونومیرونه او د هغوی د کارولو ځایونه ښيي . پولي میرونه هغه توکي دي چې داسې مونومیرونو څخه جوړ شوي دي ، کوم چې د هغوی د مالیکول په جوړښت کې د جوړوونکو عنصرونو اتومونو تر منځ دوه گوني اړیکه شتون لري او دا دوه گوني اړیکه د پولي میرازیشن (Polymerization) د عملیې په واسطه په یوه گوني اړیکه بدلون مومي:

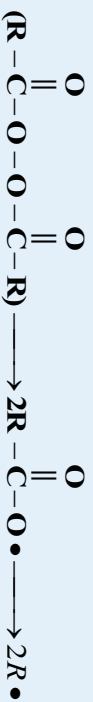

1_13) جدول د جمعی پولي میرونو او د هغوی د مونومیرونو ځینی بیلگی

نوم او د مونومیر فورمولونه	د پولي میر فورمول	ډیولیمیر نام	کارول
$\text{CH}_2 = \text{CH}_2$ Ethylene	$-(\text{CH}_2 - \text{CH}_2)_n-$	پولي ایتیلین	پایپ ، پلاستیکی بوتلونه
$\text{CH}_2 = \text{CH} - \text{CH}_3$ propylene	$-\left[\begin{array}{c} \text{CH}_2 - \text{CH}_2 - \\ \\ \text{CH}_3 \end{array} \right]_n-$	پولي پروپیلین	فرشونه ، پلاستیکی بوتلونه
$\text{CH}_2 = \text{CHCl}$ Vynylchloride	$-\left[\begin{array}{c} \text{CH}_2 - \text{CH} \\ \\ \text{Cl} \end{array} \right]_n-$	پولي وینایل کلوراید	پایپ ، سیرامک ، دکوتو فرش ، کالي
$\text{CH}_2 = \begin{array}{c} \text{CH} \\ \\ \text{CN} \end{array}$ Acrylnryl	$-\left[\begin{array}{c} -\text{CH}_2 - \text{CH}- \\ \\ \text{CN} \end{array} \right]_n-$	پولي اکریل نایتریل (PAN)	قالین او د اوبدلو دستگه
$\text{CF}_2 = \text{CF}_2$	$-(\text{CF}_2 - \text{CF}_2)_n-$	پولي تترا فلورو میتیلین	ناسوز پوښونه
$\text{CH}_2 = \text{C}(\text{CH}_3)\text{COOCH}_3$ Methylmethacrilat	$-(\text{CH}_2 - \text{C}(\text{CH}_3)(\text{COOCH}_3))_n-$	پولي میتیل میتا آکریلات	بطري اود کور وسایل
$\text{CH}_2 = \text{CH} - \text{CH} = \text{CH}_2$ Butadiene $\text{CH}_2 = \text{C}(\text{CH}_3)$	$-(\text{CH}_2 - \text{CH} - \text{CH} - \text{CH}_2)_n-$ $\left[\begin{array}{c} \\ -\text{CH}_2 - \text{C}(\text{CH}_3) \\ \\ \text{C}(\text{CH}_3) \end{array} \right]_n$ 	پولي بیوتادین او پولي سٹیازین (SBR)	د تودوخې نه تیروونکي ، د لویو سامانونه ، مصنوعي زبره
 Styrene			

1_1_13: پولي ايتيلين

که چيرې د ايتيلين ماليکولونه د تودوخې په 250°C او په $3000\text{ atm} - 1000$ فشار او د عضوي پراکسايډونو په شتون کې پولي ميرازيشن شي ، پولي ايتيلين (Polyethylene) لاس ته راځي ، د هغوی د تعامل ميخانيکيت داسې دی چې عضوي پراکسايډونو $(\text{R}-\overset{\text{O}}{\parallel}{\text{C}}-\text{O}-\overset{\text{O}}{\parallel}{\text{C}}-\text{R})$ ته تودوخه ورکوي چې په پايله کې په دوه راډيکالونو باندې چې $2\text{R}\bullet$ نښودل کېږي ، بدلون مومي:

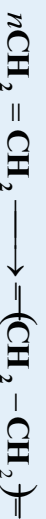
نوموړي راډيکالونه د ايتيلين له ماليکول سره تعامل کوي ، په پايله کې نوي راډيکالونه په لاندې ډول تر لاسه کېږي :

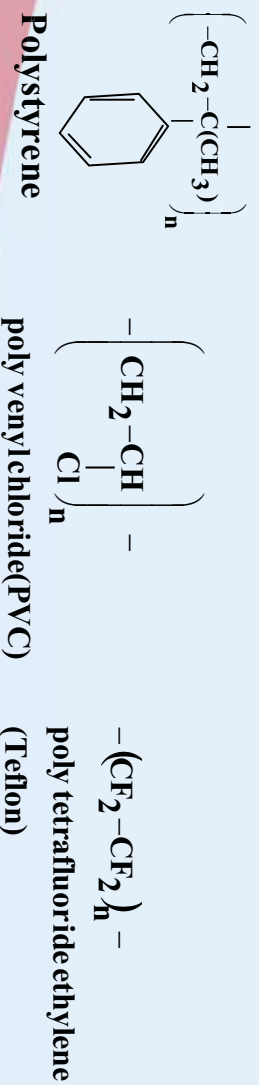
له پورتنیو ډولونو سره سم حاصل شوي راډيکالونه په وروستيو پړاونو کې د ايتيلين له بل ماليکول سره تعامل کوي او دا عمليه پرله پسې دوام مومي:

د ايتيلين د مونو مير ډيولي مير ډيولي ميرازيشن معادله په لاندې ډول ليکل کېږي:

په دې فورمول کې د n قيمت ډير لوي دي چې سلگونو ته رسېږي . پولي ايتلين د هومولوگ پولي مير (Homo polymer) له ډوله دي چې له يو عين مونو مير څخه جوړ شوي دي ؛ نور هومو پولي ميرونه عبارت له پولي و ينایل کلورايد ، پولي تترافلورايد او پولي ستايرين څخه دي چې د راډيکالو تعاملونو پر بنسټ تشکيلېږي ، د هغوی عمومي فورمولونه په لاندې ډول دي:

د پولی ایتیلین او د نښتو پولی میرونو بیلابیل شکلونه:

په لاندې شکل د پولی ایتیلین بیلابیلې بڼې ښودل شوي دي چې د هغوی له ډلې څخه پولی ایتیلین د لوړ کثافت (High-density poly ethylene) دي او په HDPE ښودله شوي دي، دا پولی میرونو او برید زنجیر لري او د لوړ کثافت لرونکي دي؛ له دې کبله یې مالیکولونه یو د بل له پاسه په نښتې بڼه شتون لري او تر ټولې دې، دا پولی میرونو شورو او جوس په پلاستيکي قطبکو کې په کار وړل کېږي؛ ځکه دا پولی میرونو (HDPE) کلک دي. د پولی ایتیلین بل ډول د (Low-density poly ethylene LDPE) پولی ایتیلین په نوم یادېږي چې ټیټ کثافت لري او ښاخ لرونکي (انښاخې) زنجیر لري چې د هغه کثافت د HDPE له کثافت څخه ټیټ دی، دا پولی میرونو پلاستيکي کڅوړو په جوړولو کې په کار وړل کېږي.

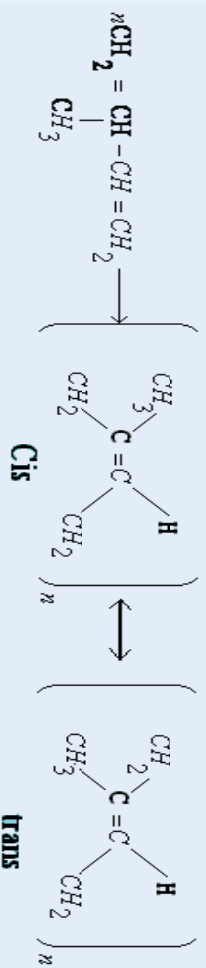

شکل 1_13 د بیلابیل کثافت لرونکو پولی ایتیلینونو څخه جوړ شوي لوبڼې:

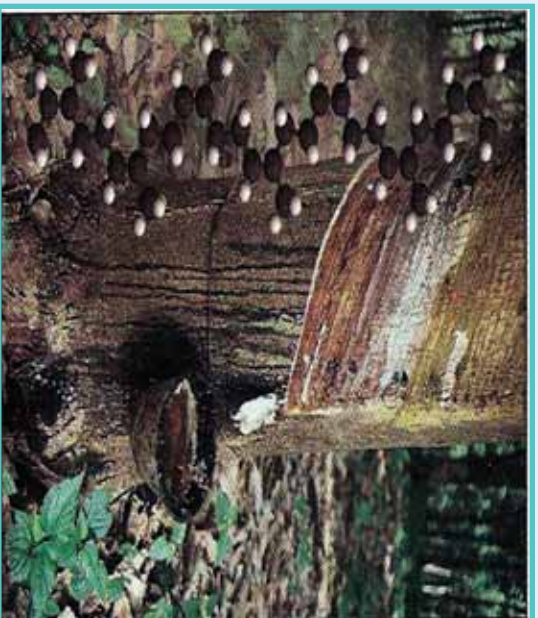
یو بل ډول پولی ایتیلین هم شته چې دکروس لینکډ پولی ایتیلین (Cross-linked poly ethylene) په نوم یادېږي او په CPE ښودل کېږي، دا پولی ایتیلین داسې جوړېږي چې له دوو څنګ پر څنګ مالیکولونو څخه د هایدروجن یو، یو اتوم جلا کېږي؛ بیا دا دوه مالیکولونه یو له بل سره یو ځای کېږي، له دې دوو یو ځای شوو مالیکولونو څخه لاس ته راغلي پولی میرونو تر ټولې پولی میرونو په نوم یادېږي او د HDPE د پولی میرونو په نسبت ډیر کلک دي چې له هغه څخه کلک او غښتلي شیان جوړوي.

2_1_13: ربر

د طبيعي مهمو پولي ميرونو څخه يو هم ربر دی چې د ايزوپرين (Isoprene) د مونومير د راډيکالي تعامل په پايله کې لاس ته راځي، د ايزوپرين دوه ډوله پولي ميرونه شته چې د هغوی د ايزوميرونو پورې تړلي دي او هغه عبارت د سيس او ترانس (cis and trans) ايزوميري دي چې په لاندی ډول لاس ته راځي:

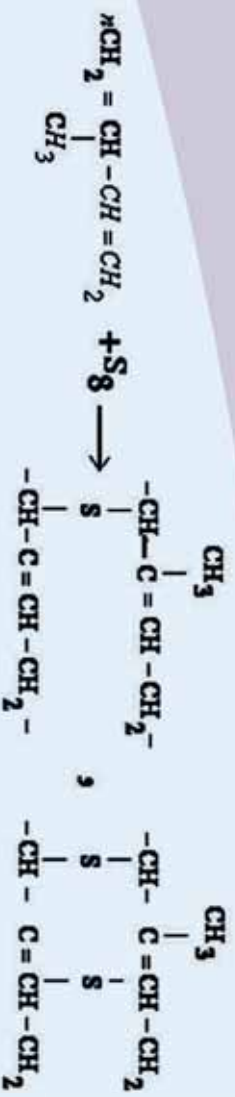

د پولي ميروپرينشن په عمليه کې خو دواړه ايزوميري سيس او ترانس (cis and trans) په مخلوطه بڼه حاصلېږي، طبيعي ربر د سيس ايزوميري پولي مير دي چې د هيواله ونې څخه لاس ته راځي. طبيعي ربر نښلوندکې ماده ده چې د هغه ارجاعي وړتيا لږه ده، د همدې لامل له کبله په فابريکو کې له هغه څخه دومره گټه نه اخيستل کېږي.

شکل: (2_13) د هيواونه، د طبيعي ربر سرچينه

کله چې طبيعي ربر ته له سلفر سره تعامل ورکړل شي؛ نو د هغه کيفيت لوړېږي چې کلک ربر لاس ته راځي او دوام يې زياتېږي چې دا تعامل د (Vulcanisation) (هغه تعامل دی چې د موادو ترمينځ اړيکې زياتوي او د موادو د نښلېدو ځانگړتيا ټيټوي؛ خو غښتوالی او ټينگوالی ډېروي) په نوم يادوي:

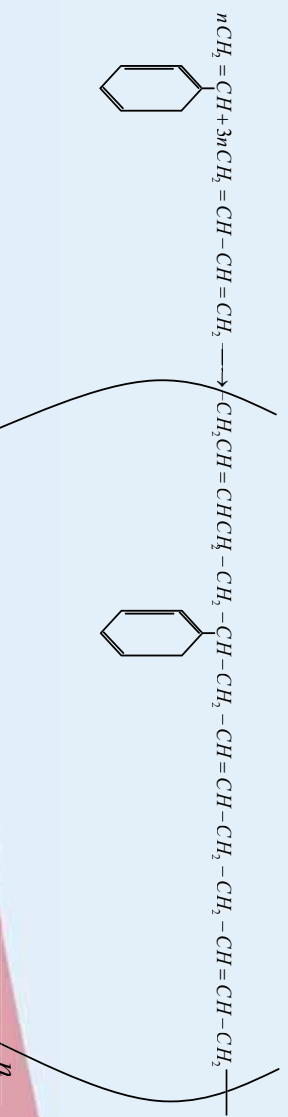

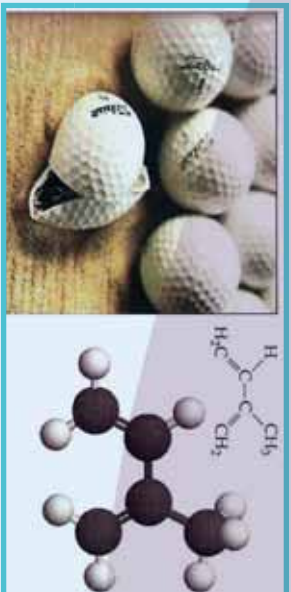
لومړي ځل امریکایي عالم چارلس گودیر (Charles Goodyear) په 1839م. کال کې Vulcanisation عملیه په طبیعي ربر باندې ترسره کړه چې نښلونکي او مایندونکي طبیعي ربر ته یې بدلون ورکړ او په کلک او غښتلي ربر یې تبدیل کړ، د لاس ته راغلي ربر خواص، د هغه سلفرو مقدار پورې اړه لري، کوم چې په ایزوپرین کې ورناتیري، که چېرې د ورزیات شوي سلفر اندازه له 1% تر 5% څخه پورې وي نو لاسته راغلی ربر نرم وي چې له هغه څخه دست کشو، د ټایرونو دنده ټپوپ او په نورو ځایو کې په کار ورل کېږي. که چېرې د سلفر اندازه د 30% پورې وي، ددې ربر غښتلیا ډیره ده او له هغه څخه د موټرو د ټایرونو په جوړولو کې ګټه اخیستل کېږي

په 1920م. کال کې الماني عالم کارل زیګلر (Karl ziegler) لومړی ځل مصنوعي ربر د پولی میرایزیشن تعامل پر بنسټ د پترولیم له بیوتاداین څخه په لاس راوړ، لاس ته راغلي ربر یې په Bu Na وپنود، دننه Bu د بیوتاداین او Na له سرډیم څخه نمایندګي کوي کوم چې په دې تعامل کې د کنسټ په توګه کارول شوی دی:

د بیوتاداین د پولی میر په لاس ته راوړلو سره د موټرونو د جوړولو صنعت پرمختګ وکړ چې ټایرونه او د موټرو دنده او باندنیو سامانونو په جوړولو کې له همدې ربر څخه کار اخیستل کېږي. د پولی سټیرین - بیوتاداین (Styrene-butadiene) بل مصنوعي ربر دی چې په (SBR) ښودل شوي دي، یو کوم پولی میر دی، دا ربر له دوو سیلابیلو مونو میرونو څخه جوړ شوی دی:

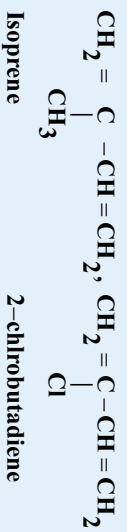

شکل: 3_13) پولي ستايرين بيوتادئين (PolyStyrene-butadiene)

نيوپرين د مصنوعي ربر بل دول دی چې د طبيعي ربر په ځای له هغه څخه گټه اخيستل کېږي ، دا ربر د

2 - کلوروبیوتادین (2chlorobuta diene) له پورلي میرایزیشن څخه لاس ته راځي او مونومیر يې ایروپرين ته ورته دي ؛ خو دانیزو پرين د میتیل پاتي شوني په کلورو پرين کې په کلورین تعویض شوي دي ، د هغوی فورمولونه په لاندې ډول دي:

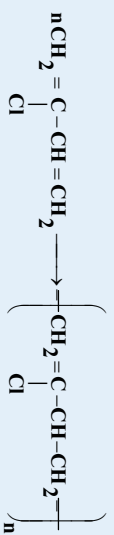

Isoprene

2-chlorobutadiene

په دې مونومیر کې د کلورین شتون د غوړیو او عضوي محلولونو پر مقابل کې د هغه د ښتلولي د زیاتیدو

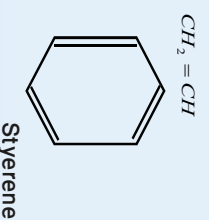
لامل گرځیدلي دي، د هغه پولي میرایزیشن په لاندې ډول دي:

شکل: 4_13) د موټرونو په ټایرونو کې مصنوعي ربر

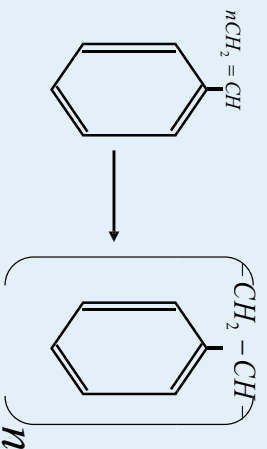
3_1_13: پولي ستايرين

که د ایټیلین د هایدروجن یو اټوم د بنزین په کړی باندي تعویض شي، د ستايرین مونو میر لاس ته راځي چې فورمول يې په لاندې ډول دي:

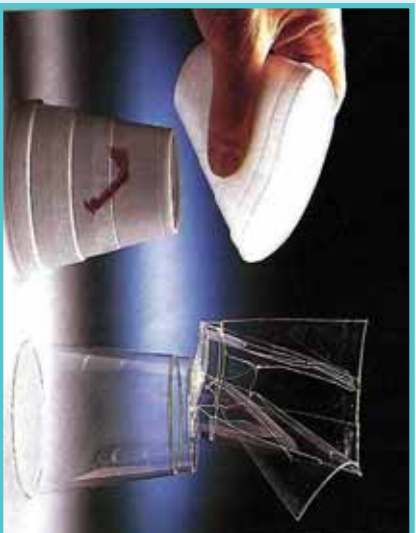

د ستیارین له پولی میریزیشن څخه پولی ستیارین لاس ته راځي چې په لاندی ډول ښودل کیږي:

Styrene Poly styrene

پلاستيکونه له پولی ستیارین څخه جوړ شوي دي ، پلاستيکي لوښي او د کور د اړتیا نور توکي له دي پولی میر څخه جوړ شوي دي .

(5_13) شکل : د پولی ستیارین څخه جوړ شوي لوښي

2_13: متراکم شوي پولی میرونه (Condensation Polymers)

پولې میرونه چې په تیرو لوستونو کې مطالعه شول ، د جمعي پولې میرونو له ډولونو څخه دي چې په هغوی کې د مونو میرونو ټولې برخې پرته د کمښت شاملې دي ؛ خو په متراکم شوي پولې میرونو کې د مونو میرونو ځینې برخې ونډه نه لري ، دا جلا شوي برخې په عمومي توګه اوبه دي چې د تراکم د عملیې (Condensation) په واسطه منځ ته راځي .

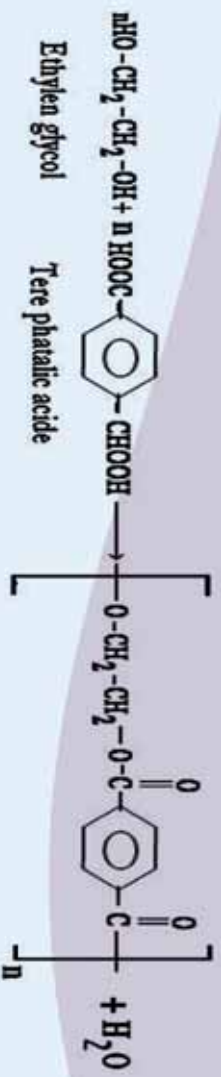
متراکم شوی پولې میر د هغو پولې میرونو له ډولونو څخه دي چې د ترکیبي تعاملونو په واسطه تشکیلېږي ، د دې پولې میرونو مونو میرونه ، دوه وظیفه یي ګروپونه لري چې هر مونو میر د همدغو ګروپونو له لارې له دوو نورو مونو میرونو سره اړیکې جوړوي .

متراکم شوي پولې میرونه د کوبولي میرونو له ډولونو څخه دي (کو پولې میر د هغو پولې میرونو د ډول څخه دي چې د دوو یا څو بیلابیلو مونو میرونو څخه جوړ شوي دي) .

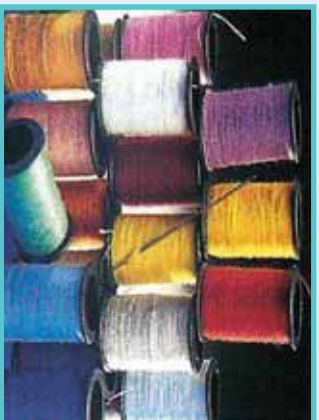
1-2_13: پولی ایسترونه :

پولې ایسترونه ؛ لکه دکرون (Dacron) د متراکم شوي پولې میرونو له ډولونو څخه دي چې د ایټلین ګلایکول او فنالیک اسید له تراکم څخه د لاندې معادلي سره سم لاس ته راغلي دي:

د ایتلین گلائیکول د هایدروکسیل گروپ د تري فتالیک اسید د کاربوکسیل له گروپونو سره تعامل کوي، اوږده زنځیرونه یې د ایستري اړیکو له درلودلو سره جوړ کوي، پولي ایتلین فتالیک په بیلا بیلو برخو کې کارول کېږي ، د ټایرونو ، قلمونو او بوتلونو په جوړولو کې په کار وړل شوي او هم د هغو کالیو تارونه چې اتو کولرته اړتیا نه لري ، تري جوړشوي دي، لاندې شکلونه نوموړي تارونه ښيي:

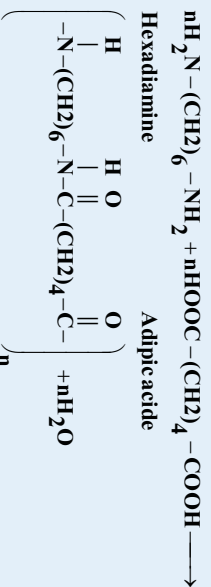

(6_13): د پولي ایسترونو تارونه

که چیرې داسې پولي میرونه د فلم په بڼه جوړ شي ، د میلر (Mylar) په نوم یادېږي چې د ټیپ ، ویديو او نورو توکو په جوړولو کې په کار وړل کېږي . له پولي ایسترونو څخه د الیافونو ، فلمونو او پلاستيکي بوتلونو په جوړولو کې هم گټه اخیستل کېږي.

2_2_13: پولي امایډونه

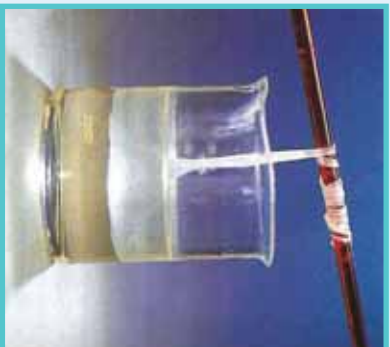
پولي امایډونه د متراکم شوو پولي میرونو ډول دی چې د هغوی په مالیکولونو کې د امایډي اړیکه ($-\text{N}-\overset{\text{H}}{\parallel}{\text{C}}-\text{O}-$) شتون لري ، د دې ډول پولي میرونو بڼه بیلگه د 6,6- نیلون (6,6-nylon) دی چې د ادیپیک اسید او هگزامیټیلین ډای امین له مونو میرونو څخه لاس ته راځي ، د ادیپیک اسید دکاربوکسیل گروپ د هگران ډای امین له امینو گروپو سره تعامل کوي ، په پایله کې د اویو مالیکولونه جلا او د هغوی پولي میر لاس ته راځي:

Nylon - 6,6

لاس ته راځي پولي میر د دوو بیلا بیلو مونو میرونو لرونکي دي او یو کو پولي میر دي ؛ دا چې هر یو مونو

میر شپږ، شپږ نومه کاربن لری؛ نو له دې کبله د 6,6- نیلون په نوم یا د پیري، نوموړی پولی میر په 1935م. کال کې دیو عالم په واسطه چې نوم یې والس کروتر Dr. Wallace carothers و ، لاس ته راغلی ، دا پولی میر د کارولو ډیر ځایونه لري ، د پولی امایډونو د هغوی له ډلې څخه د نیلون کالیو د جوړولو لپاره گټه اخیستل کیږي؛ که پولی امایډونو ته وړانگې ورکول شي ، کلک او متر اکم (Cross-linking) او په ډیرو کلکو توکو تبدیلېږي چې له هغوی څخه د مرمیو ضد واسکتونو په جوړولو کې کار اخیستل کیږي.

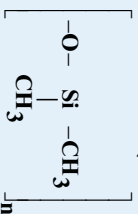

شکل: 7_13 - 6,6 نیون (6,6-Nylon)

3_13: ساینس ، تکنالوژي او ټولنه

مصنوعي پولی میرونه دراتلونکي او نن ورځې توکي دي ، دا توکي په او سنی زمانه کې د کارولو ډیر ځایونه لري او په راتلونکي کې هم د پولی میرونو بیلابیل ډولونه ترکیب او ورڅخه به گټه واخیستل شي ، په اوسنی زمانه کې مهم پلاستيکونه ترکیب شوي چی سپک ، کلک او د بریښنا تیرونکي دي چې مقاومت یې له هغو فولادو سره یو شان دي کوم چې ورسره هم اندازه دي ، که څه هم پلاستيکونو ځیني وړې ستونزې رامنځ ته کړي؛ خو داستونزې دومره زیاتي او د پام وړنه دي. په ننني طبابت کې د انسانانو د بدن ځیني څړي چې له هغوی د بدن اصلي څړي ځیني دندي تر سره کولي نه شي او له کاره لوبلې وي ، له مصنوعي څړو څخه چې د پولی میرونو څخه جوړ شوی دي ، گټه اخیستل کیږي ، په راتلونکي کې کیډای شي چې مصنوعي هلوکړي داسې جوړ کړي چې د اصلي هلوکړو سره اړیکه ورکړي تر څو د هغوی د ودې لامل وگرځي کوم چې هغوي سره یې اړیکه تړل شوې ده ، همدارنگه زړه ، سږي او ځیگر به هم د مصنوعي پولی میرونو څخه جوړ شي ، د زړه والونه هم د مصنوعي پولی میرونو څخه جوړ شوی دي ، د انسانانو د بدن بیلابیل څړي: لکه خوږونه، لاسونه ، پښې او د انسانانو د بدن نور څړي په دې وروستیو کې د همدغو مصنوعي پولی میرونو څخه جوړ شوی دي له بدن څخه د بیگانه مواد لرېکول ، ډیره لویه ستونزه یې انجینرانو او دیزاینرانو ته ورپېښه کړې ده ؛ ځکه د انسانانو ځان په سیستم کې د ننه نه مني پردي مواد او هغه لري کوي چې مصنوعي څړي هم له همدې پرديو موادو څخه جوړ شوي او طبیعي څړي هغوی ته د تهاجمو موادو په سترگه گوزي او لري کوي یې ، هغه مواد د بدن د مصنوعي څړو د جوړولو لپاره مناسب دي چې د دې سیستمونو دلري کولو د حالت د چمتوالي لامل ونه شي او د هغوی سره روزه جوړه وکړی شي د مصنوعي توکو لرونکو اعضاو لویه ستونزه داده چې دهغوي همدا برخه دونه ی د پرن کیډو لامل گرځي او د ونې عادي بهیر گډوډ وي ، د ونې د بهیر چټکتیا په پيوند شوي مصنوعي دیزاین

شورې برخې کې ډیر مهم دی ، د ونډې دغیر نورمال چټکتیا په دې برخه کې د ونډې د پرن کېدو لامل کېږي. د اصلي غړو د برخې او د مصنوعي نښتلي برخې ډیره ښکاره ستونزه، د مصنوعي نښتلي شوي او د طبیعي برخې دنساجو تر منځ د اړیکو تړل دي . هغه توکي چې د خوړو په توگه بدن ته وردننه کېږي ، د طبیعي نسجونو د یو برخې د هغوي رښتوي نسجونو د ودې لامل کېږي کوم چې مصنوعي نښلول شوي برخې ته نژدې وی ، دا برخه کلکه او ماتیدونکې وي چې د درد رامنځته کېدو، پړسیدو او د طبیعي نسجونو دشرېدلو لامل گرځي. هغه مصنوعي پولې میر چې په طبابت کې ډیر په کار وړل کېږي ، عبارت له سلیکان د ربر څخه دی چې د (Silastic) په نوم یادېږي او د پولې میر فورمول یې په لاندې ډول دی.

Polydimethylsilotane

هغه غشاوي چې د Polydimethylsilotane څخه جوړې شوي دي، د مصنوعي پرستکي په توگه د سوزېدو د درنايا نو د درملني لپاره په کارول کېږي. د ونډې مصنوعي رنگونه د گرون يا تيفلان (Teflon) د پولې ایستر څخه جوړ شوي دي ، په دې اړه د مصنوعي پولې میرونو په لوست کې معلومات وړاندې شوي دي. د پولې وینایل د پلاستيکونو (پولې ایټیلین پلاستيکونو) څخه د اوبو پایښو په جوړولو ، د دیوالونو پوښلو، د دروازو او کرکيو د چوکاټونو په جوړولو ، د تودوخې نه تیروونکو او د برښنايي سامانونو او موادو په پوښلو کې ترې گټه اخيستل کېږي .

د مصنوعي پولې میرونو څخه د طیارو په دننه برخو کې گټه اخيستل کېږي ، خو د طیارو په وزرو کې هم مصنوعي پولې میرونو څخه چې ترکیبی لږ وزن لري او د کمپوزیټ (Composite) په نوم یادېږي، کار اخيستل کېږي . په اوسنۍ نړۍ کې د ټایر لرونکو ماشینونو پرزي د مصنوعي پولې میرو څخه جوړې شوي او ددی امکان شته چې په نژدې را تلونکې نړۍ کې د موټرونو اسکلېټ هم د کلک پلاستيک چې د کمپوزیټ موادو څخه جوړېږي ، کار واخلستل شي. په راتلونکو وختونو کې به د برښنا د هادي پلاستيکو څخه د ماشینونو سپکې تېری جوړې شي .

د دې امکان هم شته چې په 21 م پېړۍ کې یوشمیر داسې پولې میرونه ترکیب شي ، کوم چې د ډیرو د حیرانتیاوړ وي، د فوتو سنتیز (photosynthesis) عملې په پایله کې زموږ د اړتیا وړ غذایي مواد او اکسیجن لاس ته راځي چې په دې موادو کې د لمر انرژي ذخیره او له هغې څخه په ورځنیو حیاتي کیمیاوي تعاملونو کې گټه اخيستل کېږي . په دې وروستیو پېړیو کې کونښن شوي چې ترڅو داسې پولې میرونه ډیزاین کړي چې د لمر انرژي په نیغنه کیمیايي فایده لرونکي انرژي تبدیله کړای وشي ، دیادولو وړ ده داچې: زیات مصنوعي پولې میرونه د پترولیم او له طبیعي گاز څخه لاس ته راځي چې ممکن د 21 م پېړۍ ترپاي پورې د هغو ټولې زېرمې په مصرف ورسېږي ، پوهان کونښن کوي ، ترڅو د بې ځای ناستي ومومي او له هغو څخه د گټې اخيستلو زمینه برابره کړي.

4_13: د مصنوعي پولې میرونو په واسطه د هستوگني د چاپیریال ککړتیا

پولې میرونه د هغوی له ډلې څخه پلاستيکونه د هستوگني د چاپیریال د ککړتیا لامل گرځیدلي دي. په امریکا

کې پلاستيکونو د جامدو کتافانو کوټونو 20% حجم جوړ کړی دی . او په عمومي ډول يې په پرمختللو هېوادونو کې 90% د جامدو کتافانو د کوټونو حجم تشکیل کړی دی چې غټه ستونزه يې رامنځته کړې ده؛ ځکه دا کوټونه په ځمکې کې ښخ شوي او ویر ځای يې نیولی چې په ځمکې کې د ځای دکموالي لامل گرځيدلی . پلاستيکونه له کالکو موادو جوړ دي چې په ویره موده کې هم نه ټوټه کېږي: که چيرې دوی لرې واچول شي، له منځه نه ځي: پارکونه ، د پلورلارې ، لوبې لارې ، سيندونه او حتی سمندرونه تړي چې په سمندرونو کې سمندري ژويو ته حيايي ستونزه را منځته کوي:

شکل: 9-13) د پلاستيکونو د ویران

شکل: 8-13) په سمندرونو کې د پلاستيکونو اچول او سمندري ژويو ته د هغوی تاوان

په عمومي ډول پلاستيکونه په دوه ډوله دي چې د یو ډول بکټریا په واسطه ټوټه کېږي او د (Biodegradable) په نوم یادېږي ، دا پلاستيکونه د نشایستي له پولې میرونو څخه جوړ شوي دي . دویم ډول پلاستيک د بکټریا و په واسطه نه ټوټه کېږي او د (Nonbiodegradable) په نوم یادېږي . دې ډول پلاستيکونو د اوسېدلو په چاپیریال کې د پام وړ ستونزې را منځته کړې دي، دا ډول پلاستيکونه له منځه نه ځي، خو پارکونه، د پلورلارې، لوبې لارې، سیندونه او حتی سمندرونه بندوي چې په سمندرونو کې دروندانه ستونزې رامنځته کوي او د تل لپاره هم پاتې کېږي چې د دوی بېلگې کیدای شي پولې ایتلین، پولې اکریلیت، پولې سټیرین، تفلان او پولې بیوتا داین وړاندې شي . د مصنوعي پولې میرونو له کبله د رامنځته شوي ستونزې د لرې کیدو لپاره، هغوی ته له سره دوران ورکوي او بیا ترې گټه اخیستل کېږي چې بیا ترې پلاستيکونه جوړوي . له پلاستيکونو څخه راپیدا شوو ستونزو د حل بله لاره داده چې هغوی سوزول کېږي او د هغوی د تودوخې څخه انرژي لاس ته راځي ، خو د پلاستيکونو او رېرونو سوزول دپام وړ نوزي ستونزې رامنځ ته کوي هغه دا چې زهرې مواد ، کاربن ډای آکساید گاز (CO₂) ، کاربن مونوآکساید (CO) ، سلفر ډای آکساید (SO₂) او هایدروجن کلوراید (HCl) تولید وي چې د هوا دککړتیا لامل گرځي . ددې ستونزې دحل یوازینی لاره دا ده چې باید له هغو ډولو پلاستيکو څخه گټه واخیستل شي ، کوم چې د بکټریاوو په واسطه ټوټه کیدلای شي .

د پلاستيکونو سوداګري

د پلاستيکو د کوټونو سوداګري د استوګنې د ساتلو له کبله خورا ډیر اهمیت لري، دا چې پلاستيکونه له نفتي موادو څخه جوړ شوي دي، د نفتو بیره جوړونه ستونزمنه ده؛ نو د پلاستيکو سوداګري او بیره جوړښت يې د نفتو شتون ته مرسته کوي . ډیرې د سوداګرۍ او د پلاستيکونو د بیا کارولو لارې شته دي چې یوه يې د هغوی ټوټې، ټوټې، کول او د هغوی د بیلابیلو ډولونو مخلوط کول دي؛ په دې لارې پلاستيکونه وروسته له منځلو بیا

وچوري او له نورو توکو سره يې مخلوط وی چې له هغوی څخه د پلاستيکو پاڼې په لاس راوړي. د غیر الکولي مشروباتو پلاستيکي بوتلونه، وروسته له مینځلو تپوټه، تپوټه کوي او له هغوی څخه د پلاستيکي لوښو په جوړولو کې گټه اخلي. همدارنگه د بیلابیلو مرکبونو د پلاستيکونو د مخلوطونو له ډولونو د تپوټه، تپوټه کولو څخه وروسته څوکی، میزونه، گلدانې، سطلونه او نور لوښي جوړوي.

فکر وکړئ

1- د څښلو شربتونو د اخیستلو په وخت کې، به تاسې د خپل کور د څکلو لپاره لاندیني کوم ډول بوتلونه (الف او یا که ب) ټاکئ؟

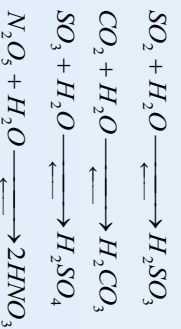

(10_13) شکل: د څښلو بوتلونه د بیلابیلو کتلو سره

2- که چېرې پلاستيکونه په لاندې طریقه له منځه یوسو، کوم لاندې مشکلات به په پای کې ولری؟
الف- سوځول ب- د خاورو لاندې کول.
3- د څښلو د شربتونو د بوتلونو جوړولو یوه فابریکه د څښلو د شربتونو د بوتلونو کتله یې له 68 گرامو څخه 51 گرامو ته راټیټوي، ستاسې په خیال د فابریکې د کار کوونکو داکړنه څه گټې به د څښلو د شربتونو د بوتلونو د جوړولو کارخانې ته، اخیستنکو ته همدارنگه کیمیايي سرچینو او د استوگنې ځایونو ته، ولری؟

د هو اکړتیاوی او تیزابي بارانونه:

د سوزولو معدني توکي؛ لکه: نفت، د ډبرو سکاره او نورد هوا د ککړتیا سرچینې دي. د مصنوعي او طبيعي بيلا بيلو پولي ميرونو له سوزيدلو له امله د هوا په اتموسفير کې بيلا بيل گازونه ازاد يږي، چې د هوا د ککړتيا لامل گرځي، د دې ازادو شويو گازونو څخه ځينې يې د باران له شاڅکو سره مخلوط کېږي او د تيزابي بارانونو دوريدو لامل گرځي، د گازونه عبارت له SO_2 او د نايټروجن اکسايډونه (NO_x) دي، د گازونه له هوا څخه درانه دي ځمکې ته ښکته راځي. د گازونه ډير زيات د هغوتوليدې فابريکو څخه ازادېږي، کوم چې لوړ لوړگي وټونکي نلونه لري چې د باران د اوريدو په وخت کې د باران په شاڅکو کې حل او د بيلابيلو تيزابونو د جوړيدو لامل گرځي، جوړ شوي تيزابونه د ځمکې د منځ د تخريزونو لامل گرځي، نباتاتو او حيواناتو ته تاوان رسوي؛ د بيلگې په ډول: کاربن ډای اکسايډ، د سلفر او نايټروجن اکسايډونه له لاندې معادلو سره سم د باران له اوبو کې تعامل کوي او تيزابونه جوړوي:

دا جور شوي تيزابونه اوبو ته وړدنه کيږي او په ويالو ، سيندونو او سمندرونو کې بهيږي چې د اوبو دمنځ جيواناتو او نباتاتو ته تاوان رسوي تر دې کچې چې د هغوی د مړينې لامل گرځي، په لاندې شکل کې ليدل کيږي چې د تيزابي بارانونو اوريدل د کرنيزو خاورو په معنې موادو باندې اغيزه کوي او په مالګو يې تبديلوي، دا مالګې اوبو کې حلېږي او له اوبو سره يوځای د ځمکو په ژورو برخو کې ښکته ځي او د نباتاتو د اړتيا وړ مواد کم او له منځته ځي. په تيزابي اوبو کې داهک پوډر اچوي چې په دې صورت کې تيزابونه خښي او اړونده pH لاس ته راځي .

(11_13) شکل: په اسکاندينا تيزابي سيند کې د چرني د جبرو د پوډرو په واسطه د هغه د تيزابونو خښي کول

فکر وکړئ

په نړۍ کې د SO_2 د توليد سطحه د ليدلو وړ بدلونه لري، لاندې جدول د SO_2 د توليد يو دسپړې بدلونونه په درې لويو وچو کې ښيي، ستاسو په خيال زموږ د گران هيواد لپاره دا اندازې څه پيښي رامنځ ته کولې شي؟ او هم په 2010 م. کال کې د وړاند ويني د SO_2 د اندازې د لږوالي لپاره د کومو لارو وړانديز کوئ؟

جدول د نړۍ په درې لويو وچو کې د SO_2 د توليد سطحه په ميليون تن					
کال	1980	1990	1995	2000	2010
اروپا	59	49	31	26	18
امريکا	24	20	16	15	14
آسيا	15	34	40	53	79

دکړتياو مخنيوی:

د موادو د سوزيدلو لږول، پرخاي د انرژي د لاس ته راوړلو په موخه د انرژي د لاسته راوړلو لپاره سمې لارې لټول؛ د بيلګې په ډول: د لمر له انرژي څخه گټه اخيسته، د SO_2 د تشکيلونکو موادو د سوځولو کموالي، ککړتياو د کنټرول د لگښت برابرول، د ککړتياو مخنيوی کوي.

د دیار لسم څپرکي لنډیز:

* که چیرې د پولی میرونو واحدونه (مونومیر) یو له بل سره یوځای شي ، داسې پولی میرونه لاس ته راځي چې د جمعي پولی میرونو له ډولونو څخه دي .

* مونو میرونه هغه مواد دي ، کوم چې د هغوی د مالیکول په جوړښت کې د جوړوونکو عنصرنو اتومونو تر منځ دوه گوني اړیکه شتون لري او دا دوه گوني اړیکه د پولی میرازیشن (Polymerization) د عملي په واسطه په یوه گوني اړیکه بدلون مومي .

* که چیرې د ایتیلین مالیکولونه د تودوخې په 250°C او په $1000 - 3000\text{atm}$ فشار او د ضووي بر اکسایدونو په شتون کې پولی میرازیشن شي ، پولی ایتیلین (Polyethylene) لاس ته راځي.

* د طبیعي مهمو پولی میرونو څخه یو هم ربر دي چې د ایزوپرن (Isoprene) د مونو میر د رادیکالي تعامل په بهیر کې لاس ته راځي ، د ایزوپرن دوه ډوله پولی میرونه شته چې د هغوی د ایزومیرونو پورې تړلي دي او هغه عبارت د سیس او ترانس (cis and trans) ایزومیري دي.

* په متراکم شوو پولی میرونو کې د مونومیرونو ځینې برخې سهم نه لري ، دا جلا شوي برخې په عمومي توگه اوبه دي چې د تراکم د عملي (Condensation) په واسطه منځ ته راځي.

* پولی استرونه ؛ لکه دکرون (Dacron) د متراکم شوو پولی میرونو له ډولونو څخه دي چې د ایتیلین گلائیکول او فتالیک اسید له تراکم څخه لاس ته راغلي دي.

* پولی امایونونه د متراکم شوو پولی میرونو ډول دي چې د هغوی په مالیکولونو کې امایډي اړیکه $(-\text{N}-\text{C}-)$ شتون لري ، د دې ډول پولی میرونو بڼه بیلاگه د 6 ، 6- نیلون (nylon-6,6) دي.

* په ننني طبابت کې د انسانانو د بدن ځینې غړي چې خپلي ډنډي نه شي تر سرکولی او له کاره لویدلي وي ، د مصنوعي غړو څخه چې د پولی میرونو څخه جوړشوی وي ، گټه اخیستل کېږي .

* له مصنوعي پولی میرونو څخه د طیارو په دننه برخې کې گټه اخیستل کېږي ، خو د طیارو په ووزوکي هم له مصنوعي پولی میرونو څخه چې ترکیبي اړوز لري او د کمپوزیت (Composite) به نوم یادیږي ، کار اخیستل کېږي.

* د دې امکان هم شته چې په 21 م پېړۍ کې یو شمیر داسې پولی میرونه ترکیب شي ، کوم چې د نوي جیرانیاور وي ، د فوټو سنتیز (Photosynthesis) عملي په پایله کې زمونږ د اړتیا وړ غذایي مواد او اکسیجن لاس ته راځي چې په دې موادو کې د لمر انرژي ذخیره او له هغې څخه په ورځنیو حیاتي کیمیايي تعاملونو کې گټه اخیستل کېږي . په دې وروستیو پېړیو کې کونښن شوی چې داسې پولی میرونه دیزاین کړي چې د لمر انرژي نیغ په نیغه په کیمیايي گټه لرونکي انرژي تبدیله کړای شي.

د دیار لسم څپرکي پوښتي : څلور ځوابه پوښتي

- 1- که چیرې د ډبرلي میرونو واحد یو له بل سره یوځای شي پولی میرونه حاصلېږي چې د پولی میرونو ډول دی.
الف- جمعي ، مونومیر ب- جمعي ، ډای میر ج- متراکم شوی مونومیرونه د- هېڅ یو .
- 2- پولی میرونه هغه مواد دي چې له څخه جوړشوی وي.
الف- ډای میرونو ب- ترای میرونو ج- مونو میرونو د- تترای میرونو.
- 3- د پولی ایتیلین فورمول عبارت دی له:
الف: $-(\text{CH}_2 - \text{CH}_2)_n-$ ب: $\text{CH}_2 = \text{CH}_2$ ج: $\text{CH}_2 = \text{CH} - \text{CH}_2 = \text{CH}_2$ د- هېڅ یو
- 4- د لوړ کثافت لرونکي پولی ایتیلین (High-density poly ethylene) په ښودل کېږي.
الف- LDPE ب- CPE ج- الف او ب دواړه د- HDPE
- 5- طبیعي ربر د د رابکالي مونو میرونو له تعامل څخه لاس ته راځي :
الف- ایزوپرن ب- Isoprene ج- الف او ب دواړه

- 6- د سفر او طبعي رڼ تعامل د تعامل په نوم يادېږي.
- الف- انزو مريزېشن ب- Vulcanisation ج- جمعي د- پولي مريزېشن
- 7- نيوپرين د مصنوعي رڼ پوړول ډول دي چې د پولي مريزېشن حاصلېږي.
- الف- chlorbuta diene-2 ب- کلوروپوټا ډاي مین ج- 2- کلوروپوټا ډاي مین د- الف او ج دواړه
- 8- د پلاسکو لوږنې او د کورنور د اړتيا مواد د څخه جوړ شوي دي:
- الف- پولي ايتيلين ب- پلاستيکونه ج- پولي ستايرين د- پولي اميلونه
- 9- متراکم شوي پولي ميرونه د هغو پولي ميرونو ډول دي چې د تعاملونو په واسطه جوړېږي.
- الف- ترکيبي ب- جمعي ج- د سون د- جلاکيلو
- 10- په پولي اميلونو او د هغوی په مالیکولونوکې (.....) اړیکه شته ده:
- الف- اميلې اړیکه ب- $\begin{matrix} \text{H} & \text{O} \\ | & || \\ \text{N} & - \text{C} \end{matrix}$ ج- الف او ب دواړه د- هيڅ يو
- 11- په متراکم شوي پولي ميرونوکې د څينې برخې شاملې نه دي:
- الف- مالیکول ب- اټوم ج- مرکب د- مونومير
- 12- مصنوعي پولي ميرونه چې په طبابت کې ډير په کار وړل کېږي، څخه عبارت دي له دي،
- الف- Silastic ب- د سليکان رڼر ج- الف او ب دواړه د- هيڅ يو
- 13- د وينې مصنوعي رنگونه د څخه جوړ شوي دي.
- الف- پولي ايستر، د کرون، ب- تفلان ج- Teflon د- ټول څوابونه سم دي
- 14- د طيارو په ووزونوکې ترکيبي کم وزن لرونکي پولي ميرونه د په نوم گڼه اخلي.
- الف- کيموزټ ب- (Composite) ج- الف او ب دواړه د- هيڅ يو
- 15- د ټيپ ، ويليو او نورو په جوړولو کې له لاندې پولي ميرونو څخه کوم يو په کار وړل کېږي ؟
- الف- ميلر ب- Mylar ج- نيلون 6,6 د- الف او ب
- 16- دکرون (Dacron) د متراکم شوي پولي ميرونو له ډولونو څخه دي چې د تراکم له امله حاصل شوی دی:
- الف- ايتيلين گلايکول ب- فتاليک اسيد ج- الف او ب دواړه د- ايتلين
- تشریحي پوښتنې:**
- 1- دپولي مريزېشن (Polymerization) عمليه روښانه او د دوه گونې اړيکې بلون په پيوگونې اړيکې تشریح کړئ.
 - 2- د ايزوپرين دوه ډوله پولي ميرونه چې د هغو د ايزو ميرونو پوړي اړه لري ، څرگنده کړئ.
 - 3- د ستايرين له پولي مريزېشن څخه کوم پولي مير حاصلېږي ؟ په دې اړوند معلومات وړاندې کړئ.
 - 4- دکرون (Dacron) کوم ډول پولي مير دی ؟ د کومو مونوميرونو له تراکم څخه حاصلېږي ؟ د هغه د پولي مريزېشن معادله وليکئ.
 - 5- د Polydimethylsilotane او د هغه د استعمال د ځايونو په اړه معلومات وړاندې کړئ .
 - 6- د مصنوعي پولي ميرونو او په نتي عصر کې د هغو د رول په هکله په نتي صنعت کې او د راتلونکو موادو په جوړولو کې معلومات وړاندې او دهغو د کارولو په هکله لازم معلومات وړاندې کړئ .
 - 7- پولي ايسټرونه ؛ لکه دکرون (Dacron) کوم ډول پولي مير دي ؟ په دې اړه معلومات ورکړئ .
 - 8- د طبيعي او مصنوعي رڼر ترمنځ توپير د بياگو په وړاندې کولو معلومات ورکړئ .
 - 9- د پولي ايتلينو بيلا بيل شکلونه روښانه او د هغوی د کارولو ځايونه د بياگو په واسطه څرگند کړئ .
 - 10- کوم پولي ميرونه د استوگنې دځايونو د لارنې ککړتياو لامل گرځي ؟ په دې هکله معلومات وړاندې کړئ .

۱- خلیگونہ:

- 1- K. Peter, C. Vollhardt, Organic Chemistry, Fourth Edition, 2003, US
 - 2- Ovorak, Schmutu.a. von der Chemier 2, 1996 by E.DORNER GmbH, 1010 wien, Austria.
 - 3- Pribas, Hagenauer, Markl, Zadrrazil Chemie,aktuell , 1. Auflage, 2006, Austria.
 - 4- Dr. Franz Neufingerl, Otto Urban, Dr. Martina viehhauser, Chemie 2
 - 5- Franz Neufingerl, Chemie istuberall 4, 2006 westermann wien, im Verlag E. DORNER GmbH, Austria.
 - 6- ZANBAK YAYINLARI, Hydrocarbons, 2006, Chemistry series.
 - 7- ZANBAK YAYINLARI, Oxygen and Nitrogen Containing, organic Compounds, 2005 , chemistry series.
 - 8- KOYZ and TREICHEL, Chemistry and Chemical Reactivity, fourth Edition, 1999, USA.
 - 9- Williams S. Seese, G. William Daub, Basic Chemistry, Fifth Edition, 1988, USA.
 - 10- HOLT, RINEHART and WINSTON, MODERN Chmistry, 2002, USA.
 - 11- Raymond Chang, General Chemistry, Third Edition, 2003, USA.
 - 12- David E. Goldberg, Fundamentals of Chemistry, Ghird Edition, 2001, USA.
 - 13- Steven S. Zumdahl, Chemistry, Third Edition, 1993, USA.
- ۱۴- شیمی (۲) و آزمایشگاه ، منصور عابدینی و دیگران، وزارت آموزش و پرورش، سال دوم دبیرستان، ۱۳۸۵ تهران.
- ۱۵- کیمیای عمومی. مولف: پوهندوی دیپلوم انجینیر عبدالمحمد عزیز، د کابل پوهنتون، ۱۳۸۷ کال.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**